

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ BİLİM DALI

AMASYA'DA ADALET ARAYIŞLARI
(1800-1850 TARİHLİ AHKÂM-I ŞİKÂYET DEFTERLERİNE GÖRE)

Doktora Tezi

BİLGİN KELEŞ

AMASYA
Şubat – 2026

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ BİLİM DALI

AMASYA'DA ADALET ARAYIŞLARI
(1800-1850 TARİHLİ AHKÂM-I ŞİKÂYET DEFTERLERİNE GÖRE)

Hazırlayan
Bilgen KELEŞ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Songül KEÇECİ KURT

AMASYA – 2026

Rahmetli babam Ali KELEŞ'e...

TEZ ONAY SAYFASI

Bilgen KELEŞ tarafından hazırlanan “AMASYA’DA ADALET ARAYIŞLARI (1800-1850 TARİHLİ AHKÂM-I ŞİKÂYET DEFTERLERİNE GÖRE)” başlıklı çalışma aşağıdaki jüri tarafından 15/12/2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği / oy çokluğu ile Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri		İmza
Danışman	: Prof. Dr. Songül KEÇECİ KURT	
Üye	: Prof. Dr. Yılmaz KARADENİZ	
Üye	: Prof. Dr. Metin HAKVERDİOĞLU	
Üye	: Prof. Dr. Murat HANİLÇE	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi İlyas AK	

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. .../.../.....

Doç. Dr. Hadi BELGE
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN SAYFASI

Tezimin içerdiki yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabul ettiğimi beyan ederim.

....../.../.....

Bilgen KELEŞ

İmza

ÖZET

AMASYA'DA ADALET ARAYIŞLARI (1800-1850 TARİHLİ AHKÂM-I ŞİKÂYET DEFTERLERİNE GÖRE)

Bilgen KELEŞ

Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı, Doktora, Şubat, 2026

Danışman: Prof. Dr. Songül KEÇECİ KURT

Adaleti devletin varlık sebebi olarak gören Osmanlı Devleti tebaasının hak arama yollarını çok yönlü ve fonksiyonel olarak açık tutmaya çalışmıştır. Bu çalışma, 1800-1850 yılları arasında Amasya sancağı üzerinden Osmanlı taşrasındaki adalet arayışlarını ve şikâyet mekanizmasına erişimi incelemeyi amaçlamaktadır. Tanzimat sürecine giden dönemde merkez-taşra ilişkilerinin siyasi, sosyal ve ekonomik durumunun bölge asayişine nasıl yansıdığı ve hukuk uygulamalarının ne ölçüde hayata geçirilebildiği belirlenmeye çalışılarak Osmanlı adalet sisteminin işleyişine özgün ve yerel bir bakış açısı sunması hedeflenmiştir. Araştırmanın temel kaynaklarını on dört ahkâm defteri ve diğer arşiv belgeleri oluşturmuştur. Ayrıca, dönemin sosyal, ekonomik ve siyasi yapısını anlamak için ilgili literatür taranmıştır. Şikâyet konuları; davacı/davalıların demografik özellikleri kategorize edilerek analiz edilmiştir. Nicel verilerin sunumunda tablo ve şekillerden yararlanılmıştır. Bu sayede, Osmanlı taşrasındaki adalet arama eğilimleri ve Amasya sancağı özelindeki durumları daha anlaşılır bir şekilde ortaya konulmuştur. Çalışmanın sonucunda incelenen dönemde Osmanlı taşrasındaki şikâyet olgusunun geniş bir yelpazede tezahür ettiği görülmüştür. Amasya sancağında tımar, vakıf, borç-alacak, su, vergi, miras, mülk zaptı ve hilaf-ı rıza gibi hukuki anlaşmazlıkların kayıtlara yansıdığı tespit edilmiştir. Herhangi bir haksızlık karşısında Amasya'da yaşayan kadın erkek, yöneten yönetilen, asker-sivil çoğu kişi dini hüviyeti fark etmeksizin sorunlarının çözümü için mücadeleye girişmiştir. İncelenen vesikalarda şikâyet edenlerin ve şikâyet edilenlerin genellikle erkek olduğu, şikâyetlerin daha çok kırsal kesimde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Fakat bazı vakaların nihai sonuçlarına veya uygulanan cezalara dair kesin bilgilere ulaşılamamış olması, çalışmanın sınırlılıklarından birisini oluşturmuştur. Vakaların merkezi otoriteye intikal etmesi halinde, merkezdeki yöneticilerin taşra ile irtibat kurarak söz konusu sorunların giderilmesi noktasında çaba gösterdiği söylenebilir. Sonuç olarak bu çalışma,

Amasya örneği üzerinden Osmanlı adalet sisteminin merkezîyetçi kontrolünü ve halkın adalet arayışındaki sürekliliğini somut arşiv kayıtlarıyla gözler önüne sererek özgün katkılar sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahkâm defteri, Amasya, asayiş, Divân-ı Hümâyun, şikâyet.

ABSTRACT

THE SEARCH FOR JUSTICE IN AMASYA (ACCORDING TO THE JUDGMENT BOOKS DATED 1800-1850)

Bilgen KELEŞ

Amasya University, Institute of Social Sciences

Department of History, Ph.D., February 2026

Supervisor: Prof. Dr. Songül KEÇECİ KURT

The Ottoman State, which viewed justice as the reason for its existence, strived to keep avenues for seeking redress open and multifaceted for its subjects. This study examines the pursuit of justice and access to complaint mechanisms in the Ottoman provinces through the case of the Amasya Sanjak between 1800 and 1850. It seeks to determine how central-provincial relations reflected the political and socio-economic landscape regarding regional security during the critical period leading up to the Tanzimat reforms. Furthermore, the research intends to offer a unique local perspective on the functioning of the Ottoman justice system during this transition. A qualitative method was adopted in this research to examine public order incidents that occurred in the Amasya Sanjak in the first half of the 19th century. The primary sources for the study consisted of fourteen Ahkâm registers and other archival documents. Furthermore, relevant literature was reviewed to understand the social, economic, and political structure of the period. Complaint topics were categorized and analyzed based on the demographic characteristics of the plaintiffs/defendants. Tables, graphs, and figures were used to present quantitative data. This allows for a more comprehensive understanding of justice-seeking tendencies in the Ottoman provinces and their specific situation in the Amasya Sanjak. As a result of the study, it was observed that the phenomenon of complaints manifested itself in a wide range of ways in the Ottoman provinces during the period under study. In the Amasya Sanjak, legal disputes such as timar (fief), foundations, debts and receivables, water, taxes, inheritance, property seizures, and violation of consent were recorded in the records. In the face of any injustice, many people living in Amasya, including men and women, rulers and ruled, soldiers and civilians, regardless of their religious affiliation engaged in struggles to resolve their problems. The examined documents indicate that both the complainants and the complained individuals were predominantly male. When cases were referred to the central authority, central administrators could be said to have made efforts to resolve these issues by

contacting the provincial administrations. In conclusion, this study, using the Amasya example, successfully makes original contributions by revealing, through concrete archival records, the centralized control of the Ottoman justice system and the continuity of humanity's pursuit of justice.

Keywords: Book of Judgements, Amasya, Divân-ı Hümâyun, complaint, public order.

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nde adaletin tesisi devletin bekası için temel bir zorunluluk olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda adaleti sağlamak ve toplumsal düzenin muhafazasını temin etmek için Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan herkese şikâyet hakkı tanınmıştır. Bu adalet zorunluluğunun pratik bir sonucu olarak, tüm tebaaya karşılaştıkları haksızlıkları, özellikle de resmi görevlilerin neden olduğu zulmü şikâyet etme hakkı tanınmıştır. Bu hak merkezi otoritenin taşradaki idari ve hukuki uygulamaları sürekli denetlemesini sağlayan hayati bir mekanizma işlevi görmüştür. İslam devletlerindeki Divân-ı Mezâlim'in görevleri Osmanlı Devleti'nde Divân-ı Hümayun'a uyarlanmıştır. Şikâyetler önce yerel kadı mahkemelerine, ardından vezirazam divanlarına ve en son ve en yüksek merci olan Divân-ı Hümayun'a kadar iletilebilmiştir. Bireysel ya da toplu olarak resmi yollarla merkeze ulaştırılmış şikâyetler özellikle 17. yüzyıldan itibaren şikâyet defterlerine sistemli bir şekilde kaydedilmiştir.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin büyük bir değişim sürecine girmesi ve Tanzimat Fermanı'nın ilanı hukuk alanında da ilklerin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Birçok hususta İslam devleti gereklerini uygulayan Osmanlı Devleti'nde bu süreçten itibaren ikilik ortaya çıkmıştır. Tanzimat'ın getirdiği değişim sürecine uyum sağlamaya çalışılırken pratikte yüzyıllardır benimsenmiş bir sistemin etkilerinin devam ettiği net bir biçimde hissedilebilmiştir. Bir yandan ülkenin içerisinde bulunduğu karmaşık durum, öte yandan bu karmaşayı gidermek adına gerçekleştirilmeye çalışılan yenilik hareketleri ülkeyi belki de bu zamana kadar bulunmadığı bir sürecin içerisine sürüklemiştir. Bu dönemde de yaşanan haksızlıkların şikâyet mekanizmalarına iletilmesine devam edilmiş ve şikâyet defterlerine kaydedilmesine özen gösterilmiştir. Bahsi geçen defterlerde yer alan şikâyet hükümleri bu çalışmanın ana kaynağını teşkil etmiştir ve Amasya Sancağı örneği esas alınarak Osmanlı taşrasında suç, şikâyet ve adalet olgusu incelenmiştir. Amasya'nın 19. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı asayiş olayları örnekleri verilerek Tanzimat'a giden süreç içerisinde ve sonrasında Osmanlı Devleti'nin merkez-taşra ilişkisi, Osmanlı Devleti'nin siyasi, sosyal ve ekonomik durumunun taşradaki yansımaları, hukuk uygulamalarının ne derece gerçekleştirilebildiği takip edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca dönemin Amasya'sında işlenen çeşitli suç türleri, şikâyet süreçleri ve yerel yönetimlerin adli mercilerle olan etkileşimleri araştırılarak Osmanlı adalet sisteminin bu kritik dönemdeki işleyişine dair özgün bir bakış açısı sunmak hedeflenmiştir.

Çalışma giriş, iki ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmında tezin konusu, amacı, önemi ve yöntemi üzerinde durulduktan sonra tez yazım sürecinde kullanılan kaynaklara kısaca değinilmiştir. Ardından Amasya tarihi hakkında bilgi verildikten sonra

Amasya sancağının dönem içerisindeki siyasi, sosyal ve ekonomik durumu ele alınmıştır. Amasya’da asayiş etkileyen faktörler sunulurken çalışmanın çok yönlü açıdan irdelenmesi düşünülmüştür. Birinci bölümde; Osmanlı hukuk sistemine değinilerek şikâyet mekanizmasının işleyişi, dönem içerisinde Amasya’da görev almış asayiş yetkilileri, görevleri vb. hakkında genel bilgiler aktarılmıştır. Çünkü yetkililerin içerisinde bulundukları sosyal ve ekonomik durumlar suçla mücadelelerinde takındıkları tavırları etkilemiştir. İkinci bölümde 19. yüzyılın ilk yarısında Amasya sancağına ait şikâyet kayıtları tasnif edilerek kapsamlı bir şekilde incelenmektedir. Bu bölümde, kişilerin yaşadığı sorunlar ve bunlara karşı uygulanan adalet süreçleri detaylıca analiz edilmiştir. Çalışmanın temelini oluşturan ahkâm defterlerindeki dava konuları ve Osmanlı adalet sisteminin bu olaylara nasıl yaklaştığı ortaya konulmuştur.

Başta araştırma sürecinde, konunun belirlenmesinden tezin şekillenmesine kadar sabırla değerli bilgi, deneyim, telkin ve tavsiyeleriyle ufkumu açan, bana rehberlik eden, maddi ve manevi hiçbir desteğini esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Songül KEÇECİ KURT’a katkılarından dolayı sonsuz minnet ve şükranlarımı sunarım.

Tezin yazım süresinde değerli bilgi ve tecrübelerini paylaşan, yapıcı eleştirilerde bulunan Tez İzleme Komitesi’ndeki saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Yılmaz KARADENİZ’e Prof. Dr. Metin HAKVERDİOĞLU’na müteşekkirim. Ayrıca tez savunmamda jüri üyesi olarak yer alarak çalışmamı değerlendiren, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Murat HANİLÇE’ye ve Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dr. Öğr. Üyesi İlyas AK’a yapıcı eleştirileri, kıymetli katkıları dolayısıyla şükranlarımı sunarım. Yine bilgi birikimleri ve deneyimlerinden sık sık istifade ettiğim, değerli vakitlerini hiçbir zaman esirgemeyen saygıdeğer Dr. Öğr. Üyesi Gürkan CEVGER’e ve bölüm hocalarıma şükranlarımı bir borç bilirim.

Son olarak tezin her aşamasında bana inanan ve sabırla destekleyen sevgili hayat arkadaşım Yunus KELEŞ’e, her an yanımda olan ve dualarını hiç esirgemeyen annem Hafize KELEŞ’e, varlıklarıyla bana güç veren kızlarım Hafize Nil KELEŞ ve Nermiye Ece KELEŞ’e sonsuz şükranlarımı sunarım.

Bilgen KELEŞ

.../.../.....

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN SAYFASI	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar DİZİNİ	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ	xii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xiii
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Temel Kaynakları	3
2. 19. yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti	8
2.1. Merkezi Otoriteyi Zayıflatan Gelişmeler (Amasya Örneği)	8
2.2. 1806-1812 Osmanlı Rus Savaşı ve Yeniçeri Ocağının Tasfiyesi	10
2.3. Tanzimat Fermanı'nın İlanı ve Adli Reformlar	13
3. Amasya'nın Tarihçesi	15
3.1. Amasya'da 19. Yüzyılda İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapı	19
I. BÖLÜM	
1. OSMANLI HUKUK SİSTEMİNDE ŞİKÂYET YOLLARI VE AMASYA'DA UYGULAMA PRATİKLERİ	25
1.1. Osmanlı Hukukunun Temel Kaynakları	25
1.2. Şikâyet Hakkı	28
1.2.1. Şikâyet Hakkının Kurumsallaşma Süreci.....	30
1.2.2. Osmanlı Devleti'nde şikâyet Mekanizması	31
1.2.3. Divân-ı Hümâyûn'un Rolü ve İşleyişi	32
1.2.4. Divân-ı Hümâyûn'a Başvuru Süreçleri.....	33
1.2.5. Kadı Mahkemeleri ve şikâyet Mekanizmasındaki Yeri	39
1.2.6. Kadıya Yardımcı Görevliler.....	40
1.2.7. Amasya Şer'î Mahkemeleri ve Görevliler	42
1.2.8. Şikâyet İletme Kanalları.....	44
1.2.9. Şikâyet Sürecinde Kurumsal ve Bireysel Aktörler	47
1.2.10. Şikâyetçiler.....	50
1.2.11. Çözüm Sürecindeki Aktörler	54
1.2.12. Şikâyet Kayıtlarında Cezai Uygulamalar	60

1.3. Osmanlı Hukukunda Ceza.....	62
1.4. Tanzimat Döneminde Osmanlı Adliye Teşkilatı.....	68

II. BÖLÜM

2. ŞİKÂYET DEFTERLERİNE GÖRE AMASYA SANCAĞINDA ASAYİŞ VAKALARI (1800-1850).....	74
2.1. Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri	74
2.2.1. Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterlerinde Amasya ile İlgili Hükümler (1800- 1850)	78
2.1.2. İncelenen şikâyet Defterleri ve Özellikleri	83
2.2. Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterlerinde Amasya ile İlgili şikâyetler	96
2.2.1. Tımar Sistemi ile İlgili şikâyetler	96
2.2.2. Vakıf Anlaşmazlıkları	110
2.2.2.1. Vakıflara Müdahale.....	112
2.2.2.2. Vakıf Görevlileri ile İlgili Sorunlar.....	117
2.2.2.3. İstibdal Davaları	121
2.2.3. Miras Davaları	125
2.2.3.1. Mirasçıların Kendi Aralarındaki Anlaşmazlıkları.....	129
2.2.3.2. Vasilerin Miras Mallarına El Koyması	131
2.2.3.3. Taşınmaz Mallara Dair Anlaşmazlıklar	132
2.2.3.4. Mirasçı Olmayanların Mirastan Pay Alma Çabaları	132
2.2.3.5. Alacaklıların Mirasçılardan Ölen Kişinin Borcunu Talep Etmesi	133
2.2.4. Alacak-Verecek	136
2.2.4.1. Uzun Süren Borç Anlaşmazlıkları	140
2.2.4.2. Senet ve Kefalet Güvencesine Rağmen Tahsilat Sorunları.....	141
2.2.4.3. Fazla Para Talebinde Bulunulması.....	142
2.2.4.4. Borcun Kabul Edilmesine Rağmen Ödeme Güçlüğü'nün Yaşanması	143
2.2.4.5. Miras ve Hizmet Karşılığı Alacaklar	144
2.2.4.6. Ortaklık ve Ticari Anlaşmazlıklar.....	145
2.2.5. Vergi Düzeni	149
2.2.5.1. Yerel Yönetimlerin Keyfi Uygulamaları	151
2.2.5.2. Haksız Vergi Talepleri	152
2.2.5.3. Tımar Topraklarına Dair Vergi Anlaşmazlıkları.....	153
2.2.6. Su Anlaşmazlıkları	155
2.2.6.1. Su Mülkiyeti ve Akış Yönü İhlalleri.....	157
2.2.6.2. Köyler arası Su Paylaşımı	158
2.2.7. Mülk Zaptı	161

2.2.8. Katl, Yaralama ve Darp	166
2.2.9. Gasp ve Hırsızlık	176
2.2.10. Tecavüz, Hane basma, Kız kaçırma	181
2.2.11. Diğer şikâyet Konuları	182
2.2.12. Yönetici Sınıfın Karıştığı Adli Vakalar	184
2.2.13. Gayrimüslim şikâyetleri	192
2.2.13.1. Gayrimüslim Mahkemeleri	193
2.2.14. Seyyidler İlgili Davalar	201
SONUÇ	205
KAYNAKÇA	208
EKLER	223
Ek 1.	224
Ek 2.	225
Ek 3.	226
Ek 4.	227
Ek 5.	228
Ek 6.	229
Ek 7.	230
Ek 8.	231
Ek 9.	232
Ek 10.	233
Ek 11.	239
Ek 12.	247
Ek 13.	248
ÖZ GEÇMİŞ	249

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. 1799-1850 Yıllarına Ait Amasya Şeriyeye Sicilleri.....	5
Tablo 2. 19. Yüzyılda Amasya Mahalleleri	22
Tablo 3. Amasya Tarihi'ne Göre 19. Yüzyılın ilk yarısında Amasya'da Görev Almış Kadılar	43
Tablo 4. 19. Yüzyılda Amasya'da Görev Almış Diğer Mahkeme Yetkilileri	44
Tablo 5. Amasya Sancağına Ait şikâyet Kayıtları, Tarih Aralıkları ve Defterlere Dağılımları	78
Tablo 6. Amasya Sancağına Ait şikâyetlerin Defterlerdeki Sayfa ve Hüküm Numaraları	80
Tablo 7. İncelenen Defterlerin Vaka Temsil Oranları	83
Tablo 8. Hüküm Fişleme Örneği	84
Tablo 9. Hüküm Fişleme Örneği	99
Tablo 10. Tımar şikâyetlerinin Defterlere Dağılımı	111
Tablo 11. Hüküm Fişleme Örneği	122
Tablo 12. 1800-1850 Yıllarında Amasya Vakıflarında İstibdal Kayıtları	122
Tablo 13. Miras ile İlgili şikâyetlerin Defterlere Dağılımı	127
Tablo 14. Alacak-Verecek şikâyetlerinin Defterlere Dağılımı	139
Tablo 15. Vergi şikâyetlerinin Defterlere Dağılımı	150
Tablo 16. Su anlaşmazlıklarının Defterlere Dağılımı	156
Tablo 17. Mülk Zaptı ile İlgili şikâyetlerin Defterlere Dağılımı	162
Tablo 18. Katl Vakalarının Gerçekleştiği Mekânlar.....	170
Tablo 19. 19. Yüzyılda Amasya'da İnşa Edilmiş Kiliseler.	193
Tablo 20. 19. Yüzyılda Amasya'ya Ait Gayrimüslim Davaları	196
Tablo 21. Amasya ile İlgili Kayıtlarda Geçen Gayrimüslim İsimleri.....	200
Tablo 22. 1800-1850 Yıllarında Ahkâm Defterlerinde Seyyidlerin Meslekleri	203

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Şikâyet Etme ve Çözüm Süreci	34
Şekil 2. Divân-ı Hümayun'un şikâyetlerle İlgili Sorun Çözme Şekilleri	37
Şekil 3. Şikâyet Etme Yöntemi	45
Şekil 4. Şikâyet Sürecinde Rol Oynayan Aktörler.....	49
Şekil 5. Şikâyetçilerin Toplumsal Statüleri	50
Şekil 6. Reayanın şikâyetinde Bulunduğu Toplumsal Statüler.....	51
Şekil 7. Askeri Sınıfın şikâyetinde Bulunduğu Toplumsal Statüler	52
Şekil 8. Dini Grupların şikâyet Oranları	53
Şekil 9. Kadın şikâyetçilerin Defterlere Göre Yüzdelik Dağılımı	53
Şekil 10. Amasya'da şikâyetlerin Çözümünde Taşrada Muhatap Alınan Görevliler	59
Şekil 11. 20 numaralı Sivâs Ahkâm Defteri Kapağı.....	76
Şekil 12. 20 Nolu Defterin Dibacesi	77
Şekil 13. 20 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Konu Dağılımı.....	85
Şekil 14. 21 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Konu Dağılımı.....	86
Şekil 15. 22 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Konu Dağılımı	87
Şekil 16. 23 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Konu Dağılımı.....	88
Şekil 17. 24 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Konu Dağılımı.....	88
Şekil 18. 25 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Konu Dağılımı.....	89
Şekil 19. 26 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Konu Dağılımı.....	90
Şekil 20. 27 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Konu Dağılımı.....	91
Şekil 21. 28 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Konu Dağılımı.....	92
Şekil 22. 29 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Konu Dağılımı.....	92
Şekil 23. 30 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Konu Dağılımı.....	93
Şekil 24. 31 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Konu Dağılımı.....	94
Şekil 25. 32 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Konu Dağılımı.....	95
Şekil 26. 33 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Konu Dağılımı.....	95
Şekil 27. Alacak-Verecek Davalarının Yıllara Dağılımı	147

KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar	Açıklama
A.DVNSAHK.SS.d.	Bâb-1 Âsafî, Divân-1 Hümâyûn Sivas Ahkâm Defterleri
ASOBİD	Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
AÜDTCF	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
b.	Bin
bkz.	Bakınız
B	Receb
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	Cemâziye'l-âhir
C. MF.	Cevdet Maarif
C. ZB	Cevdet Zaptiye
Ca	Cemâziye'l-evvel
Dvns	Divân-1 Hümâyûn Sicilleri
H.	Hicri
IRCICA	İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
İÜEF	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
L	Şevvâl
M.	Miladi Rebîü'l-âhır
MÖ	Milattan Önce
N	Ramazan
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
R	Rebîü'l-âhır
S	Safer
SS.d	Sivas Defteri
Ş	Şaban
t.y.	Tarih yok
TAD	Tarih Araştırmaları Dergisi
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TOEM	Tarihi Osmanî Ercümeni Mecmuası

TTK	Türk Tarih Kurumu
Z	Zilhicce
Za.	Zilkâde

GİRİŞ

Geçmişten günümüze siyasal sistemler, vatandaşların adil bir idare beklentisini karşılamak, haksız uygulamaları bertaraf etmek ve hukukun üstünlüğünü sağlamak amacıyla yazılı ve yazısız kurallar geliştirmiştir. Bu bağlamda, Aristoteles'e göre yasalar, adaletsizlik ve haksızlık durumlarını düzenler ve bir kararın haklılık-haksızlık ölçütlerine dayanması gerekir. O'na göre adaletsizliğin olduğu yerde haksızlık vardır; dolayısıyla bir yönetici adaleti sağlayarak hakkı ve eşitliği de güvence altına almalıdır (Aristoteles, 2014, s. 117). Batı düşünce geleneğindeki bu adalet vurgusuna karşın; Doğu ve İslam siyaset geleneği de kendi dinamikleri içerisinde adaleti devletin varlık sebebi olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti, toplumsal düzeni koruma gayesiyle hukuka merkezi bir rol atfederek kendisine has bir sistem inşa etmiştir. Osmanlı adalet tasavvurunun şekillenmesinde pek çok düşünür rol oynamış; özellikle Kınalızâde Ali Efendi Ahlâk-ı Alâî adlı eserinde Daire-i Adliye adlı düşüncesiyle bu yapıyı sistemleştirmiştir. Kınalızâde'ye göre dünya adalet temeli üzerinde durmaktadır ve adaleti sağlayacak güç ise devlettir. Devletin ise bir hükümdara, hükümdarın da orduya ihtiyacı vardır. Ordunun ise servet ile toplanabileceğini ve bu serveti de reayanın sağlayacağını belirtmiş ve bir döngü sunmuştur. Bu döngü içerisinde reayanın ise adil bir hükümdar ile refaha kavuşacağını belirtmiştir (Kınalızâde Ali Çelebi, 2016, s. 498).

Osmanlı hukuk sistemi, hem İslam hukuku olan şer'î hukuk hem de padişah iradesiyle şekillenen örfî hukuk kaidelerini temel almıştır. Bu iki sistemin birlikte uygulanması bir yandan dini meşruiyetin korunmasını diğer yandan dönemin değişen şartlarına ve toplumsal ihtiyaçlarına uygun çözümler üretilmesini sağlamıştır. Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan herkes bu hukuk sisteminin kendilerine tanıdıkları haklardan yararlanarak uğradıkları haksızlıkları gerekli mercilere iletmışlerdir. Bu anlayışa göre hükümdarlar askerler sayesinde hükümdarlıklarını sürdürmektedirler. Askerler mal ve servet ile elde tutulmaktadır. Servetin kazanılması tebaaya sahip olmaktan geçmektedir. Bahsi geçen döngüde bir hükümdar ancak adalet tesis ederek tebaasının bağlılığını sağlayabilir. Dolayısıyla adaletten sapma olarak tanımlanan zulüm, ahlaki bir kusur olmakla beraber devletin mali ve askeri yapısını doğrudan zayıflatarak saltanatın bekasını tehlikeye atan en büyük idari tehdit olarak görülmüştür.

Adaletin sağlanmasını devletin varlık sebebi sayan bu anlayışın bir gereği olarak Osmanlı Devleti kendisinden önceki İslam devletlerinin hak arama mercii olan Divân-ı Mezâlim'in işleyişinden esinlenmiştir. Bununla birlikte kurumun yetki ve fonksiyonlarını kullanmayı tek bir kurumsal yapı altında toplamamıştır. Aksine şikâyet hakkının kullanılmasını

kolaylaştırmak için söz konusu yetkileri hiyerarşik olarak çeşitli derecelerdeki merciler arasında dağıtarak çok katmanlı bir denetim mekanizması oluşturmuştur. Bu çok katmanlı yapı içerisinde Müslüman ve Gayrimüslim tebaanın hukuki durumu da net bir şekilde belirlenmiştir. Müslümanlar şer'î mahkemelerde yargılanırken, Gayrimüslimler kendi cemaat hukuklarına göre hareket edebilmiş, bu da toplumsal hoşgörü ve düzenin korunmasına katkı sağlamıştır. Bu yapıyı yansıtan klasik dönem Osmanlı Kanunları, genellikle örfi hukuk temelinde şekillenmiş ve padişah fermanlarıyla güçlendirilmiştir. Ancak 19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin siyasi, ekonomik ve toplumsal yapısında köklü dönüşümlerin yaşandığı kritik bir dönemi işaret etmektedir. Merkezi otoritenin zayıflamasıyla ortaya çıkan iç isyanlar ve dış baskılar devletin idari, hukuki yapısını yeniden şekillendirme zorunluluğunu doğurmuştur. Bu süreçte, geleneksel hukuk yapısı modernleşme çabalarıyla harmanlanmış, özellikle Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile hukuk ve ceza sisteminde önemli reformlar başlamıştır. Ferman, geleneksel hukuk yapısını temelden sarsan ve modern bir hukuk anlayışını getiren ilk büyük adım olarak tarihteki yerini almıştır. En belirgin yeniliklerden birisi de ceza hukukunda keyfiliğin sonlandırılması olmuştur. Böyle bir değişim, sadece merkezde değil, aynı zamanda taşradaki yerel idari birimlerde de kendini göstermiştir. Bu durum, suç ve ceza kavramlarının yeniden yorumlanmasına, adalet arayışlarının farklı boyutlar kazanmasına ve merkezi otorite ile taşra arasındaki ilişkilerin yeni bir düzene oturmasına yol açmıştır.

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin adalet mekanizmasını ve toplumsal düzen arayışlarını, 1800-1850 yılları arasında Amasya sancağı örneği üzerinden incelemektedir. Böylece devletin karar mekanizmasının şikâyet başvuruları karşısında nasıl işlediği, sorunların çözümü sürecinde nasıl bir yol izlediği ve şikâyet mercilerindeki yetkililerinin tutumlarının nasıl olduğu sorularına da cevap aranmıştır. Bunun yanı sıra, Osmanlı yönetimindeki karar süreçlerinin hukuki bir düzene göre mi yoksa keyfiliğe mi dayandığı analiz edilmiştir. Çünkü bu konuda çeşitli görüşler mevcuttur. Mesela Ünlü Alman Sosyoloğu Max Weber'in Osmanlı hükümdarlığını, keyfiliğe dayanan yönetici olarak tanımlaması ve sultanizm olarak nitelemesi üzerine İnalçık bu görüşe karşı çıkarak padişah otoritesinin şeriat, kanunlar ve geleneksel adalet prensibiyle sınırlandırıldığını ifade etmiştir (İnalçık, 2020, s. 45). Bu eleştiriden sonra çeşitli çalışmalar yapılarak bu iki görüş incelenmiş ve Osmanlı hükümdarlığının keyfi mi yoksa rasyonel mi davrandığına cevap aranmıştır. Bunlardan birisi Fatma Acun ve Ramazan Acun'a aittir. Ele aldıkları çalışmada padişahın tebaasının şikâyetleri konusunda aldığı kararların öne sürüldüğü gibi keyfi olmadığını, kanun, gelenek, şeriat vb. sınırlandırıldığını öne sürmüşlerdir. Özellikle tebaa ile ilgili konularda serbest yetkinin Osmanlı Devleti'ni oluşturan çeşitli organlar arasında paylaştırıldığını belirtmişlerdir. Fatma ve Ramazan Acun, Osmanlı

Devleti'nin gerçek doğası ve işleyişi hakkında daha iyi bir anlayışa sahip olunabilmesi için bu organların belgelerinin incelenmesini önermişlerdir (Acun ve Acun, 2007, s. 148).

Amasya'nın bu araştırma için seçilmesinin bazı nedenleri bulunmaktadır. Tarih boyunca stratejik konumu ve ekonomik canlılığı ile ön plana çıkan Amasya, yalnızca yerel bir sancak merkezi olmakla kalmayıp, aynı zamanda devletin geneline yayılan idari ve hukuki değişimlerin yansımalarını gözlemlemek için ideal bir araştırma alanı sunmaktadır. Burada yaşanan asayiş olayları ve adalet süreçleri, 19. yüzyıl Osmanlı taşrasının genel yapısını ortaya koymak için değerli veriler sağlamaktadır. Bu bağlamda, Amasya'daki adalet anlayışını, dönemin merkeziyetçi yönetim anlayışının taşrada nasıl uygulandığına ve halkın devlete olan güveninin boyutlarına dair özgün bir bakış açısı kazandırmaktadır.

1800–1850 yılları arasında Amasya'da adaletin işleyişine dair veriler, ahkâm defterlerinde kayıt altına alınan şikâyetler, talepler ve hükümlerin ayrıntılı incelenmesiyle daha görünür hâle gelmektedir. Bu kayıtlar, bireylerin ve toplulukların adalet erişim biçimlerini, yerel idarecilerle kurdukları ilişkileri, karşılaştıkları haksızlıkları merkeze iletme stratejilerini ve devletin taşra üzerindeki müdahale kapasitesini anlamak açısından son derece zengin bir kaynak niteliği taşımaktadır. Ahkâm defterlerinin sunduğu geniş malzeme, adaletin yalnızca hukuki bir süreçten ibaret olmadığını; aksine sosyal, ekonomik ve idari dinamiklerin kesişim noktasında şekillenen çok katmanlı bir etkileşim alanı olduğunu ortaya koymaktadır.

Amasya'dan hareketle yapılan bu değerlendirme, Osmanlı taşrasında adalet arayışlarının hangi araçlarla yürütüldüğünü, yerel idarecilerin bu süreçleri nasıl etkilediğini ve şikâyet mekanizmasının 19. yüzyılın ilk yarısında toplumsal düzeni hangi yönleriyle dönüştürdüğünü kapsamlı biçimde irdeleme imkânı sunmaktadır. Böylelikle çalışma, dönemin hukuki kültürünün daha derinlikli biçimde anlaşılmasına katkıda bulunurken, aynı zamanda Osmanlı taşrasındaki adalet pratiklerinin merkez-taşra ilişkileri bağlamında yeniden yorumlanmasını sağlayan analitik bir çerçeve geliştirmiştir.

1. Araştırmanın Temel Kaynakları

Bu tezde, temel olarak arşiv araştırması, kaynak taraması ve belge/vaka analizi yöntemleri benimsenmiştir. Araştırmanın temel dayanağını, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden temin edilen belgeler oluşturmıştır. Bu kapsamda, arşiv kayıtlarına yönelik detaylı belge ve metin analizleri gerçekleştirilmiş; elde edilen belgeler, tezin başlığıyla uyumlu ana konu başlıkları altında titizlikle tasnif edilerek okunmuş ve yorumlanmıştır. Olaylar ve olgular incelenirken kronolojik sıralamaya büyük ölçüde riayet edilmiştir. Ne var ki,

Amasya'ya ait detaylı suç cetvelleri, çalışmanın odaklandığı dönemin ikinci yarısında düzenlenmiş olmaları sebebiyle bu tezde kullanılamamıştır. Ancak, Amasya sancağındaki asayiş olayları, suç türleri ve faillerine ilişkin istatistiksel veriler, ilgili diğer arşiv belgeleri taranarak derlenmiş ve tasnif edilmiştir.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nde yapılan incelemelerde, 19. yüzyılda Amasya'da halkın adalet arayışına dair çok sayıda kayda ulaşılmıştır. Bu dönemin adalet işleyişini anlamada en önemli kaynaklar, özellikle ahkâm defterlerinde yer alan şikâyetler ve bu şikâyetlere verilen hükümler olmuştur. Söz konusu defterler, halkın karşılaştığı haksızlıkları ve taleplerini merkezi makamlara iletme biçimlerini ayrıntılı biçimde göstermektedir. Bu kayıtlar, yerel idarecilerle tebaa arasındaki etkileşimleri, başvuruların merkezî mercilere nasıl ulaştığını ve devletin bu taleplere hangi hukuki çerçevede yanıt verdiğini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Bu defterler, söz konusu şikâyet mekanizmasının işleyişini kavramak ve Osmanlı taşrasındaki adalet süreçlerini analiz etmek için temel veri tabanını oluşturmaktadır. Çalışmamızın da ana omurgasını bu defterler meydana getirmiştir. Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri ile ilgili teferruatlı bilgiler aşağıda sunulmuştur (bkz. Tablo 6).

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi içerisinde yararlanılan Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterlerinden sonra kullanılan diğer önemli defter serilerinden birisi de Amasya Şeriyeye Sicilleri'dir. 15. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar uzanan geniş bir zaman aralığında Osmanlı Devleti mahkemelerinde tutulmuş olan şeriyeye sicilleri, Türk sosyal, siyasi ve kültürel tarihinin en önemli birincil kaynakları arasında sayılmaktadır. Yaygın kullanımı dışında “kadı sicilleri”, kadı divanı, mahkeme kayıtları veya sicillât-ı şeriyeye şeklinde adlandırılan şeriyeye sicilleri kadı yahut nâip tarafından tutulan çeşitli belgeleri ihtiva etmektedir (Uğur, 2010, s. 8-10). Osmanlı Devleti'nden günümüze ulaşan engin arşivin mühim bir bölümünü bu siciller teşkil etmektedir. Ancak sicillerin bir kısmı doğa koşullarında ya da muhafaza koşulları nedeniyle tahrip olmuştur. Bazı defter serileri ya tamamen ya da kısmen yok olmuştur. Nihayet 3 Kasım 1941 tarihli ve 4018/2182 sayılı İcra Vekilleri Heyeti kararıyla, çeşitli yerlerdeki bu siciller müze ve kütüphanelerde toplanmıştır. 1991 yılında Kültür Bakanlığı'nın girişimleriyle İstanbul arşivindekiler hariç siciller Ankara Milli Kütüphaneye aktarılmıştır (Gedikli, 2005, s. 188).

Osmanlı Devleti'nde merkezde, taşrada yaşayan her tabakadan insanın hukukî ilişkilerine dair kayıtların yer aldığı bu defterler devletin aile, toplum, ekonomi, hukuk alanlarının açıklanması için önemli kaynak değeri taşımaktadırlar. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde kadıların etkin rolleri göz önüne alındığında şeriyeye sicilleri sosyal ve yerel tarih alanında gerçekleştirilecek çalışmalar için de ana kaynak olarak kullanılabilmektedir (Uğur, 2010: 8-

10). Amasya sancağına ait 1624 tarihinden başlayıp 1880 tarihine kadar kaydedilen yaklaşık 95 adet sicil saptanmıştır. Tokat'ta Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde tespit edilen bu defterler Devlet Arşivleri Başkanlığı Osman Arşivi'nde şerhiye sicilleri Meşihat kataloğunda (BOA.MŞH.ŞSC.d) arasında yer almaktadır. Bu siciller şehir tarihçiliği açısından büyük önem arz etmektedirler. Amasya ile ilgili araştırmalarda ilk ele alınması gereken kaynaklardır. Şerhiye sicilleri 1991 yılı itibarıyla Ankara Milli Kütüphaneye taşınarak muhafaza edilmiştir (Akgündüz, 1988, s. 170). 2008 yılında ise Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğüne devredilmiştir (BOA Rehberi, 2017, s.156).

Çalışmamızın dönemini kapsayan 1799 ile 1850 yılları arasına ait 18 adet şerhiye sicili aşağıda Tablo 1'de sıralanmıştır.

Tablo 1. 1799-1850 Yıllarına Ait Amasya Şerhiye Sicilleri

Sicil No	Tarih Aralığı	Poz Sayısı
65	1799-1801	24
66	1806-1808	92
67	1807-1810	180
68	1810-1811	214
69	1812-1814	176
70	1815-1818	218
71	1818-1821	118
72	1824-1828	153
73	1827-1830	120
74	1831-1834	183
75	1834-1838	55
76	1835-1839	195
77	1838-1840	196
78	1839-1845	238
79	1840-1845	159
80	1845-1850	162
81	1847-1848	55
82	1849-1850	85

İncelenen defterler arasında, belge sayılarının yıllara göre önemli farklılıklar gösterdiği dikkat çekmektedir. Özellikle 1839-1845 yılları arasında tutulan 78 numaralı defter en yüksek

poz sayısına sahip defterdir. Ardından 1815-1818 yılları arasında tutulan 70 numaralı ve 1810-1811 yıllarını kapsayan 68 numaralı defterler sırasıyla 218 ve 214 sayfa ile yüksek poz sayısı bakımından öne çıkmaktadırlar. Buna karşın 1799-1801 yıllarına ait 65 numaralı defter ve 1834-1838 yıllarında ele alınan 75 numaralı defter gibi bazı defterlerin poz sayısının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bahsi geçen defterlerde miras taksimi, alacak-verecek, cinayet, vakıflar vb. birçok konuya dair anlaşmazlıkları görmek mümkündür. Çalışmamızda da ilgili başlıklar altında bu anlaşmazlıklara değinilecektir.

şikâyet kayıtları yalnızca ahkâm veya şeriiye sicilleriyle sınırlı kalmayıp, sancak ve eyalet düzeyinde tutulan çeşitli defterlerde de yer almaktadır. Fakat bu defterlere ait kayıtlara Ursinus'un neşrettiği defterler haricinde ulaşamamıştır. Ursinus'un bu konuda yaptığı çalışma 2005 yılında *Grievance Administration (şikâyet) in an Ottoman Province The Kaymakam of Rumelia's Record Book of Complaints of 1781-1783* adıyla basılmıştır. Şehzade divânı defterleri şikâyet kayıtları arasında sıralanabilir. Bu defterler şehzadelerin sancağa çıktıklarında kurulan divanlara gelen bölge şikâyetlerini içermektedir (Emecen, 1996, s. 95; Emecen ve diğerleri, 2017, s. 1-44). Yine vezirazam divanları ait kayıtları şikâyet hükümlerini ihtiva etmektedir. 980 numaralı Bab-ı Asafî Defterleri Kataloğunda 1504-1819 yıllarına ait kayıtların yer aldığı 38 adet şikâyet defteri parçası bulunmaktadır (BOA Rehberi, 2000, s. 75). Kazaskerlerin divânları defterleri de şikâyet kayıtları arasındadır. Bu defterler Kazasker Ruznamçe Defterleri olarak adlandırılmaktadır. Ruznamçelerde şikâyet konularından birisi “zihâm-ı mülâzımîn” olarak adlandırılan mülazımların sayılarının artışıdır (Alan, 2013, s. 62).

Çalışma sürecinde zaman zaman başvurduğumuz kaynaklardan biri de 1932-1937 yılları arasında Muallim Cevdet İnancalp başkanlığında oluşturulan Cevdet Tasnifi'dir. Bu tasnif, Osmanlı arşiv belgelerini kronolojik bir düzen izlemeden konularına göre sınıflandırmakta ve Zaptiye, Belediye ve Maliye gibi devletin farklı birimlerine ait katalogları içermektedir. Ayrıca, Sadrazamın önemli yazışmaları, emirleri ve diğer kayıtlarının tutulduğu ve Osmanlı bürokrasisinde önemli bir yere sahip olan Sadâret Mektubî Kalemi Defterleri de kullanılmıştır. Bu kalemin yöneticisi olan Mektubî Efendi, sadrazamın yazışmalarını yürütmüştür. 1849'da teşkil olunan Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Belgeleri ise, Sadâret ile Osmanlı Devleti'nin çeşitli vilayetleri arasındaki yazışmaları içeren defterlerden oluşmaktadır. Bunlara ek olarak, Aralık 1920-Nisan 1924 yılları arasında Ali Emirî Efendi başkanlığında hazırlanan Ali Emirî Tasnifi'ndeki vesikalar da çalışmada yer almıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Sultan Abdülmecid dönemine kadar olan belgeleri padişahların saltanat dönemlerine göre düzenleyen bu tasnif siyasi, askeri, eğitim gibi geniş bir konu yelpazesini kapsamaktadır (BOA Rehberi, 2017, s. 77, 193, 266, 268).

Çalışmamızda en çok istifade ettiğimiz kaynaklardan birisi de Abdizade Hüseyin Hüsâmeddin'e ait Amasya Tarihi adlı eserdir. Hüseyin Hüsâmeddin, Amasya'ya ait çeşitli arşiv belgeleri ve birinci el kaynakları titizlikle inceleyerek oluşturduğu on iki ciltlik eseriyle, şehrin kuruluşundan itibaren geçirdiği tarihi süreç hakkında detaylı ve kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Beşinci cildi mevcut olmayan eser, Amasya'nın etimolojisi, Türklerin bölgeye hakimiyet süreci, şehirde yaşamış olan farklı topluluklar, bu toplulukların yöneticileri ve onların icraatlarını müstakil başlıklar altında sistematik bir şekilde ele almaktadır. Buna ek olarak, söz konusu çalışma, Amasya'nın siyasi, ekonomik, coğrafi ve demografik yapısını derinlemesine inceleme imkânı sunmaktadır. Bir dizi zorluğa rağmen, eserin ilk cildi 1912, ikinci cildi ise 1914 yılında basılabilmektedir. Başlangıçta ilk dört cildi matbu olarak yayımlanabilen bu önemli çalışmanın, tüm ciltlerini içeren ve günümüz Türkçesine aktarılmış hali ise 2022 yılında yayımlanmıştır (Hüseyin Hüsameddin, 2022, s. 11; Budak, 2015, s. 184-185).

Bu çalışmada Amasya'da suç, şikâyet ve adalet konusu derinlemesine incelenirken, kapsamlı bir literatür taraması yapılmış ve çok sayıda temel başvuru kaynağından yararlanılmıştır. Özellikle suç, şikâyet, ceza ve adalet kavramlarına dair teorik ve pratik yaklaşımlar bu kaynaklar aracılığıyla desteklenmiştir. Bu kapsamda, İslam ceza hukuku alanında Abdulkâdir Udeh'in *Mukayeseli İslam Hukuku ve Beşer'î Hukuk* ile *Mukayeseli İslam Ceza (Suç) Hukuku-Özel Hükümler-2* adlı eserleri önemli referans noktası olmuştur. Bu eserler, İslam ceza hukuku ile ilgili temel ve kıyaslamalı bilgiler sunmaktadır. Çalışmamızın esasını oluşturan kadı müessesesinin detaylandırılması açısından İlber Ortaylı'nın *Kadı* adlı eseri büyük önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra, Osmanlı ceza hukuku literatüründen Halil Cin ve Ahmet Akgündüz'ün *Türk Hukuk Tarihi*, Ekrem Buğra Ekinci'nin *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk* adlı eserleri de Osmanlı ceza hukukunun irdelenebilmesi için kritik bir öneme sahiptir. Mehmet Akif Aydın'ın *Türk Hukuk Tarihi* adlı çalışması Osmanlı Hukuku'nun temellerinin anlaşılması bakımından değer taşımaktadır. Mustafa Avcı'nın *Osmanlı Hukuku'nda Suçlar ve Cezalar* adlı eseri Osmanlı dönemindeki suç tanımlarına ve bunlara uygulanan cezaları detaylı bir şekilde ele alarak dönemin ceza adaletine ışık tutmaktadır. Bu eserlerin yanında Mustafa Şentop'un *Osmanlı Hukuku* adlı eseri Tanzimat öncesi dönemdeki mahkemeler ve Tanzimat dönemi kanunlaştırma faaliyetleri hususunda bilgiler sunmaktadır. Hüseyin Vehbi İmamoğlu'nun *Osmanlı Adliye Teşkilatı'nın Modernleşmesi (1800-1850)* adlı eseri Tanzimat'ın adalet sistemine yansımaları açık bir şekilde gözler önüne sermektedir. Bu eserler çalışmamızın hukuki alt yapısını güçlendirmektedir.

Suç ve suçlu olgularının sosyolojik boyutunun irdelenmesi adına Emile Durkheim'in *Toplumsal İş bölümü* adlı eseri gibi sosyolojik yaklaşımlar içeren kaynaklara da başvurularak,

konuya çok yönlü bir bakış açısı kazandırılmıştır. Çalışmada suç, şikâyet ve adalet konulu makale ve tezlerden de istifade edilmiştir.

2. 19. yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti

Osmanlı Devleti'nin klasik idari ve toplumsal yapısının sarsıldığı 19. yüzyılın ilk yarısı, merkezi otoritenin taşra üzerindeki denetimini yeniden tesis etme çabası ile yerel güç odaklarının yükselişi arasındaki gerilimin en belirginleştiği dönemdir. Bu süreçte, bir taraftan azınlık isyanları ve dış savaşlar gibi sorunlarla mücadele edilirken diğer taraftan idari mekanizmalarda yaşanan tıkanıklıkları aşmak adına köklü reformlara ihtiyaç duymuştur. Bu siyasi ve askerî baskılar, merkezi otoriteyi zayıflatarak devleti dağılma riskiyle karşı karşıya bırakmıştır. Söz konusu zafiyet, özellikle taşradaki denetim ağlarını gevşeterek yerel aktörlerin alan kazanmasına sebebiyet vermiştir. Bu kapsamda, merkezi yönetimin zayıflamasına yol açan gelişmeleri Merkezi Otoriteyi Zayıflatan Gelişmeler (Amasya Örneği), 1806-1812 Osmanlı Rus Savaşı, Yeniçeri Ocağının Tasfiyesi ve Tanzimat Fermanı'nın İlanı ve Adli Reformlar adlı alt başlıklarla sunulacaktır.

2.1. Merkezi Otoriteyi Zayıflatan Gelişmeler (Amasya Örneği)

19. yüzyılın başları, Osmanlı Devleti'nin içte azınlık isyanları ve ülke içerisindeki ayaklanmalar ile dışta savaşlar gibi bir dizi siyasi olayla eş zamanlı olarak meşgul olmak zorunda kaldığı kritik bir dönemdir. Bu çok boyutlu siyasi ve askerî baskılar, merkezi otoriteyi zayıflatarak devleti dağılmaya doğru sürüklemiştir. Merkezi otoritenin zayıflaması taşrada âyanlar gibi otonom güç odaklarının nüfuzunu artırmış ve bu durum merkezîyetçilik çabalarının önündeki en büyük engellerden biri haline gelmiştir.

Yerel ileri gelenler olarak bilinen ayanların yükselişi, 16. yüzyılın sonlarından itibaren artan mali bunalımdan ve tımar sisteminin bozulmasından kaynaklanmıştır. Mali yönden zayıflayan köylülerin topraklarını ayanlara devretmesi ve özellikle iltizam usulündeki gelişmeler taşrada ekonomik dengeleri değiştirmiştir. Malikane sistemine geçilmesi diğer bir ifadeyle peşin ve yıllık taksitler ile ömür boyu verilmesiyle bu toprakları alan kişiler güçlenmiş, bazı aileler taşrada ön plana çıkmaya başlamış; hatta devlete başkaldırır hale gelmiştir. Osmanlı yöneticileri ise taşrada sözü geçen bu gruptan yararlanma yoluna gitmiş; hatta 1726'dan itibaren ayanları resmen tayin etmeye başlamıştır (Kütükoğlu, 2024, s. 97). Bu süreçte merkezi yönetim için taşrada emirlerin yerine getirilmesinde bir araç olarak görülen ayanlar bulundukların yerin ve dönemin koşullarına göre şehir idareciliği gibi görevler üstlenmişlerdir

(Alkan Günay, 2012, s. 2). 1808 yılında II. Mahmut döneminde ayanlarla Alemdar Mustafa Paşa öncülüğünde Sened-i İttifak imzalanmıştır. Bu vesika şer 'î bir vesika olup taraflar birbirlerine yeminle taahhüt vermişlerdir. Askeri ve mali bunalım altında ayanların otoritesinin merkezi yönetim tarafından hukuki olarak tanınmasına neden olmuştur. Bu siyasi uzlaşma, yerel ayanların yetki ve sorumluluklarının sınırlarını belirsizleştirmiş, dolayısıyla ayanlara bağlı zorba unsurların asayiş bozucu eylemlerine meşru bir zemin hazırlamıştır. Yerel idarecilerin askeri ve mali tekalif toplama yetkilerini kötüye kullanmalarını teşvik etmiştir. Bu süreçte yerel ileri gelenler olarak âyan, bir taraftan merkezi yönetim için taşrada emirlerin yerine getirilmesinde vazgeçilmez bir araç haline gelirken diğer taraftan bulunduğu yerin ve dönemin koşullarına göre voyvodalık, mutasarrıflık ya da mütesellimlik gibi farklı roller üstlenmişlerdir (Kütükoğlu, 2024, s. 98). İncılık ve Seyidanlıoğlu (2018) ayanlarla ittifak yapılmasının 1806-1812 Osmanlı Rus Savaşı'nın gerçekleştiği bu dönemde merkezi otoriteyi idare etmek ve yeni bir ordu yaratmak için bir gereklilik olduğunu belirtmişlerdir. Hatta Sened-i İttifak'ın birçok bölgede keyfi vergi toplama teşebbüsünde bulunan valilerle baş etmek için genel direnme girişimi olarak değerlendirilmektedir (İncılık ve Seyidanlıoğlu, 2018, s. 96). Nitekim Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterlerinde yer alan Amasya kayıtlarında bu dönemde ayanların ve yerel yöneticilerin keyfi vergi uygulamalarına, zulümlerine vd. konulara dair suçlarına rastlanılmıştır. Bunlara ilgili başlık altında detaylıca değinilecektir. Ayanların Amasya'daki usulsüz hareketlerine karşın zaman zaman uyarıldıklarına dair belgeler yine ahkâm defterlerinde tespit edilmiştir. Mesela 1811 yılında Amasya kadısına gönderilmiş bir belgede temel olarak Osmanlı taşra yönetimindeki ayanlık makamının rüşvet, keyfi müdahale ve halk üzerindeki zulümlerden arındırılarak yeniden hukuki bir çerçeveye oturtulması emredilmiştir. Amasya'daki bazı kişilerin bu nizamı ihlal ederek halkın işlerine karıştığını ve sefer hazırlıkları gibi önemli devlet hizmetlerini aksattığını belirtmektedir. Devlet, Amasya halkının şikâyeti üzerine kadiya, halkın zulüm ve tecavüzden korunması ile 1791 nizamının derhal ve kalıcı olarak uygulanması talimatını kesin bir dille vermiş, böylece rüşvete ve keyfi uygulamalara karşı merkezi otoritenin adalet ve düzeni sağlama çabasını pekiştirmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 23, 153/1). Bu belge, merkezi yönetimin Sened-i İttifak ile siyasi bir uzlaşma sağlamış olsa dahi, taşrada otorite boşluğu ve zulmün önüne geçmek için hukuki araçları kullanarak yerel güçleri sürekli denetleme ve düzenleme çabası içinde olduğunu kanıtlamaktadır. 1813 yılına ait başka bir belge yine Amasya'daki ayanların taşkınlıklarını engellemeye yönelik Amasya kadısı ve mütesellimine gönderilen bir hükmü ihtiva etmiştir. Söz konusu belgede Amasya'da Ali Bayrakdar adlı şahsın sahte fermanlarla eşkıya toplayıp halka zulmetmesi üzerine merkezi yönetimin taşradaki otoritesini tesis etmek amacıyla

gönderdiği sert bir hüküm yer almaktadır. Belgede sadece bir asayiş olayına değinilmemiş aynı zamanda ayanlık makamının rüşvet ve dış müdahalelerden arındırılarak halkın ortak rızasıyla belirlenmesi gerektiği hatırlatılmıştır. Yerel yöneticilerin keyfi vergi toplama ve halka yönelik tecavüzlerine karşı duyulan rahatsızlığı dile getiren bu hüküm II. Mahmud döneminde taşradaki yerel güçlerin cezalandırma ve uyarı yoluyla disipline edilme kararlılığını ve devletin adalet mekanizmasını taşrada en uç noktaya kadar ulaştırma çabasını açıkça ortaya koymaktadır (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 23, 185/1).

2.2. 1806-1812 Osmanlı Rus Savaşı ve Yeniçeri Ocağının Tasfiyesi

19. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'ni meşgul eden bu savaş büyük iç politik gerilimler nedeniyle, literatürde hak ettiği derinliği bulamamış ve adeta “savaşlar arasında bir savaş” olarak nitelendirilmiştir (Sunar, 2018, s. 239). Zira, II. Mahmut dönemi askeri reformları öncesi Osmanlı ordusunun Avrupa sisteminde yapılmış bir orduya karşı son olumsuz deneyimi olmuştur.

Osmanlı Devleti bu dönemde toprak bütünlüğünü korumak amacıyla 1798-1805 yılları arasında Rusya ve Fransa ile ittifak anlaşması yapmıştır. Bu anlaşma ile Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü işgalci politikasını noktalayacağı ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne saygı duyacağı sözünü vermiştir. Ancak söz konusu antlaşmaya rağmen Rusya, işgalci politikasını sürdürmekle kalmamış; ittifaktan yararlanarak din ve millet gibi faktörleri propaganda aracı olarak kullanarak bölgedeki halkları Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmıştır (Doğanay, 2024, s. 62). Rusya'nın bu tutumu üzerine Osmanlı Devleti, Rus gemilerinin Boğazdan geçişini yasaklamıştır. Rusya ise İstanbul'daki büyükelçisi İtalinski aracılığıyla anlaşmaya uyulmasını talep etmiş; buna rağmen Osmanlı Devleti kararından dönmeyerek 1806 yılında bu yasağını resmileştirmiştir. Bunun üzerine Rusya Eflak ve Boğdan'ın içişlerine karışarak bölgede karışıklıklar çıkarmaya başlamıştır. Bu tavır Osmanlı Devleti'ni diplomatik olarak Fransa'ya yakınlaştırmış; hatta 1806'da İstanbul'a gelen Fransız diplomatın isteği üzerine Boğdan ve Eflak voyvodaları görevden uzaklaştırılmıştır (Danişment, 2011, s. 116). Bölgede bir ayaklanma hazırlığı olduğu duyumunun da alınması bu kararı da pekiştirmiştir (Armaoğlu, 2010, s. 150). Her ne kadar bu yerel yöneticilerin değiştirilmesi 1805 ittifak antlaşmasına göre Rusya'nın onayına bağlı olsa da (Kurat, 2011, s. 49) III. Selim antlaşmayı ihlal ederek bu kararı onaylamıştır. (Armaoğlu, 2010, s. 150).

Osmanlı-Fransa yakınlaşmasından endişe duyan İngiltere 22 Eylül 1806 tarihinde Osmanlı Devleti'nden Fransız nüfuzuna son vererek Rus savaş gemilerinin Boğaz'dan

geçirilmesini istemiştir (Akşin, 2008, s. 90). Osmanlı Devleti İngiltere'nin bu isteğine sıcak baksa da Rusya'nın savaş ilanı etmeden 16 Ekim 1806 tarihinde ordularına hareket emri vermesi gerilimi daha da arttırmıştır. General Michelson komutasında 60.000 kişilik ordu ile Dinyester Suyu'nu aşarak Eflak ve Boğdan'ı işgal eden Rusya'nın bu hareketi İstanbul'da büyük yankı uyandırmıştır (Sertoğlu, 2011, s. 2806). Rusya'nın İngiltere'yi bile şaşırtan hareketi (Karal, 2007, s. 52) üzerine Osmanlı Devleti 20 Aralık'ta Rusya'ya savaş ilan etme kararı almış olsa da İstanbul'da Nizam-ı Cedit ıslahatları nedeniyle bir isyan hazırlığı başlamıştır (Uçarol, 2006, s. 109). Rus ordusunun üstünlüğü karşısında Osmanlı ordusunda yaşanan yeniçeri-nizam-ı cedit arasındaki kutuplaşma ve cepheye gönderilen yeniçerilerin esnaftan oluşması vb. durumlar Osmanlı Devleti'ni cephede zor duruma düşürmüştür. Buna rağmen ciddi bir direnişle karşılaşan Rusya Pehlivan İbrahim Ağa karşısında fazla tutunamamıştır. Alemdar Mustafa Paşa'da Bükreş üzerinden gelen birlikleri durdurmayı başarmış ve 24 Ağustos 1807 yılında Slobodzie Mütarekesi imzalanmıştır (Doğanay, 2024, s. 66-67). Ancak Ruslar mütareke gereklerine uymayarak 1809'da İbrail Kalesi'ne büyük bir harekât düzenlemişlerdir. Önemli bir direniş göstermesine karşın Osmanlı Devleti daha fazla tutunamamış mağlup olmuş ve 31 Ekim 1811'de mütareke görüşmeleri başlamıştır. Yerköy'de başlayan ve yaklaşık 7 ay süren bu görüşmelerde, Osmanlı tarafını Başmuraşhas Said Galib Efendi, Rus tarafını ise Başmuraşhas Andrie İtalinsky temsil etmiştir. 28 Mayıs 1812 tarihinde Bükreş Antlaşması imzalanarak savaş sonlandırılmıştır (Düzcü, 2016, s. 183).

Bu savaş, Osmanlı Devleti'nde gelişen diğer olaylarla beraber merkezi otoritenin sarsılmasına etki etmiştir. Hatta bu etki savaş için istenilen miktar ve kalitede insan gücünü sağlayamaması ve bu açığı kapatmak için taşradan gelen mali ve askerî talepleri arttırması şeklinde somutlaşmıştır. Nihayetinde, merkezin bu seferberlik zafiyeti ve mali baskısı, Amasya sancağı dâhil olmak üzere taşrada keyfî vergi uygulamalarının, gasp ve zorbalığın artmasına ve dolayısıyla şikâyet defterlerindeki kayıt sayısının yükselmesine neden olan temel yerel dinamik olmuştur. Buna rağmen Sivâs Ahkâm defterlerinde 1806-1812 Osmanlı Rusya Savaşı'na dair doğrudan ele alınmış bir veriye rastlanılmamış olsa da bahsi geçen döneme ait şerhiye sicillerinde bu konuyla ilgili bilgiler gözlenebilmiştir. 24 Şubat 1807 tarihli Amasya sancağındaki kadılara ve yerel yöneticilere gönderilmiş bir belgede asâkir-i şâhânedan bazı neferlerin vefat etmesi ve bazılarının firâr etmesi nedeniyle askeri birliklerde büyük bir noksan bulunduğunu belirtilmiştir. Bu açığın acilen kapatılması emredilmiş; ölen ve kaçanların yerine yerli ve savaş yeteneği olan seçkin ve güçlü yiğitlerden yeni askerler kaydedilmesi istenmiştir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 66, 4/1) Bu emir, merkezi yönetimin savaşın yarattığı acil insan gücü krizine karşı Amasya bölgesini seferberliğe çağırdığını göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyıldan itibaren yeniçeri ocağı, askeri bir teşkilattan ziyade siyasi ve toplumsal düzeni bozan bir unsur haline gelmişti. Ocağın dışarıdan iltimasla adam kabul etmesi, talim ve disiplinin ortadan kalkması ve ulufe sisteminin suistimal edilmesi, devletin merkezdeki askeri işlevini ciddi bir şekilde zayıflatmıştı (Sezer, 1998, s. 216-217). Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselme dönemindeki askeri başarılarının zamanla artan bir abartıyla kendilerine mal edildiği yeniçeriler, zaman içerisinde değişen askeri ihtiyaçlara uyum sağlayamamış ve yapılan yeniliklerin karşısında duran temel bir engel haline gelmiştir. Ocağın çeşitli isyanların içinde yer almaları, padişahları tahta çıkarma ve tahttan indirme eylemleri olumsuz bir görüntü sergilemiştir. Bu bozulma özellikle 1806–1812 Osmanlı–Rus Savaşı sırasında daha belirgin hâle gelmiş, yeniçerilerin savaş alanlarındaki disiplinsizliği, firarları ve merkeze itaatsizliği, askerî başarısızlığın önemli nedenleri arasında görülmüştür. Böylece merkezde çözülemeyen yeniçeri meselesi yavaş yavaş taşraya taşarak Anadolu şehirlerinde de güvenlik ve asayiş tehdit eder bir mahiyet almıştır. İncelenen belgeler arasında Amasya'da kendilerini yeniçeri olarak tanıtan kişilerin şikâyet edildiği tespit edilmiştir. Belgede Merzifon'a bağlı Marınca köyünde Osmanlı devlet görevlisi Mehmet Sadık mahkemeye sunduğu arzuhalinde Marınca köyündeki bağlarının hasadını *deştibanî* adı verilen bir hakla, yani bağ bekçiliği yaparak korumak istemiştir. Ancak, kendilerini yeniçeri olarak tanıtan bazı kişiler köylülere zorbalık yaparak bağları kendilerinin koruyacağını söyleyip para talep etmişlerdir. Bu kişiler köylülere aksi takdirde mahsulleri çalmakla tehdit etmişlerdir. Mehmet Sadık, bu kanunsuz müdahaleyi şikâyet ederek, mahsullerin korunması için kanuni olarak bekçi atama hakkının tanınmasını talep etmiştir. Bunun üzerine, olayın doğruluğunu tespit etmek için yapılan incelemede, Marınca köyündeki deştibanî hakkının Mehmet Sadık'ın sahip olduğu dirliklere ait olduğu ve yasal olarak bağlara bekçi atama yetkisinin onda olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle, kanuna aykırı davranan ve zorbalık yapan kişilerin müdahalesinin durdurulması ve Mehmet Sadık'ın yasal hakkını kullanmasına izin verilmesi yönünde bir ferman yazılmıştır (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 21, 5/1).

Bu durum 14 Haziran 1826 tarihinde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması (Vaka-i Hayriye) ile sonuçlanmıştır (Beydilli, 2013, s. 462). Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte merkezî yönetim, taşrada da hızlı ve sert bir tasfiye süreci yürütmüş; bu çerçevede Amasya, Sezer'in tespitlerine göre dikkat çeken şehirlerden biri olmuştur. Sivas Valisi Mehmet Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği ilamlarda Amasya'da 8 kişinin idam, 5 kişinin ise farklı sancaklara sürgün edildiği bildirilmiştir. Bu uygulamalar, yeniçeri teşkilâtının şehirdeki köklü varlığını ortaya koyarken, tasfiyenin sertliğini de açıklamaktadır. Ayrıca yeniçerilerle ilişkilendirilen kahvehanelerin bir kısmı tamamen yıkılmış, bir kısmının ise nişanları sökülerek esnaf

dükkânına dönüştürülmesi emredilmiştir. Halk ve yerel ileri gelenlerin mühürleriyle merkeze gönderdikleri dilekçeler, bu düzenlemelerin Amasya’da genel kabul gördüğünü ve uzun süredir devam eden yeniçeri baskısının artık sona erdiğini göstermektedir (Sezer, 1998, s. 223). Böylece 1806–1826 arasında giderek ağırlaşan yeniçeri nüfuzu, 1826 tasfiyesiyle birlikte Amasya’da hem adalet düzeninin hem de toplumsal huzurun yeniden tesis edilmesine imkân tanımıştır.

2.3. Tanzimat Fermanı’nın İlanı ve Adli Reformlar

3 Kasım 1839 tarihinde Mustafa Reşid Paşa’nın padişah adına Gülhane Hatt-ı Hümayûn’un ilan etmesiyle Tanzimat dönemi başlamış ve Osmanlı tarihinde de ilk kez padişahın yetkileri kendi isteğiyle kısıtlanmıştır. Böylece Abdülmecid, padişahın mutlak hakkı olan örfî cezaları verme hakkından vazgeçerek cezaların dini kurallara ve kanunlar dahilinde mahkemelerce verileceğini kabul etmiştir. Bir anlamda artık başkalarının da söz hakkının olması hukuki açıdan önemli bir adımdır. Ferman içerik yönünden incelendiğinde can, mal, ırz güvenliğini teminat altına alması, vergi ve askerlik işlerini adaletle sağlaması, kanunsuz suç ve ceza olmaz şeklinde ilkeleri benimsemesi bakımından temel haklar fermanı olarak nitelendirilebilir. Böylece hukuk devlet olma yolunda önemli adımlar atılmış ve sonraki Anayasa’nın hazırlayıcısı olmuştur. Tüm bu gelişmelere rağmen dini kanunlar uygulanmaya devam etmiştir (Tahiroğlu, 1985, s. 588).

Osmanlı Devleti’nde adliye teşkilatında reform yapma gereksinimi, öncelikle klasik düzenin işleyişindeki aksaklıklar, bozulmalar ve yetersizliklerden doğmuştur. Klasik sistem, değişen koşullara uyum sağlayamamış veya adapte edilememiştir. Bu sorun, hem sistemi oluşturan unsurların (din hukuku, hakimiyet anlayışı, gelenek ve yapısal özellikler) yetersizliğinden hem de bu unsurların değişen şartlara ayak uyduramamasından kaynaklanmıştır. Tanzimat Fermanı’nın şekillenmesinde doğrudan etkili olan bu durum, 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı’nın yaşadığı sorunların üstesinden gelme çabasıyla başlatılan değişim hareketinin tüm kurumlara yayılma arayışını tetiklemiştir. Devletin değişim sürecini etkileyen çeşitli faktörler, *ıslahat*, *reform*, *yenileşme*, *Batılılaşma* ve *modernleşme* gibi farklı kavramlarla ifade edilen çok yönlü bir reform anlayışını ortaya çıkarmıştır. Yapılan veya yapılması planlanan reformların gerekçeleri, Tanzimat’a giden yolu oluşturmuştur. Adliye teşkilatı özelinde ele alındığında, öncelikle Batı’nın etkin konumuyla bir karşılaştırma yapılmış ve ülke genelinde adliye teşkilatının yapısının değişmesi veya yenilenmesi gerektiği konusunda genel bir fikir birliği oluşmuştur. Bu nedenle, klasik adliye teşkilatındaki aksaklıklar ve

bozulmalardan başlayarak, adliye teşkilatındaki reform sürecini etkileyen faktörler ve sonuçları detaylı bir şekilde incelenmelidir.

İmamoğlu'na göre adliye teşkilatında meydana gelen değişim sonucu kanunlaştırma hareketlerine başlanılmıştır. Bu hareketler de iç neden olarak değişen şartlara uyum sağlama çabasına ve dış neden Avrupa devletlerinin baskısına dayanır (İmamoğlu, 2014, s. 11). Tanzimat Fermanı ilan edilince de öngördüğü kanunlar yayınlanmaya başlamıştır. Bu kanunlar hazırlanırken İslâm ve Batı hukuku taraftarları kendi görüşlerini benimsetme mücadelesine girişmişlerdir. Bunun sonuncunda da Batı hukuku ülkeye sirayet ederken İslam hukukunda da düzenlemeler yapılmıştır (Tahiroğlu, 1985, s. 589, 590).

İmamoğlu'na göre adliye teşkilatında meydana gelen değişim sonucu kanunlaştırma hareketlerine başlanılmıştır. Bu hareketler de iç neden olarak değişen şartlara uyum sağlama çabasına ve dış neden Avrupa devletlerinin baskısına dayanır (İmamoğlu, 2014, s. 11). Tanzimat Fermanı ilan edilince de öngördüğü kanunlar yayınlanmaya başlamıştır. Bu kanunlar hazırlanırken İslâm ve Batı hukuku taraftarları kendi görüşlerini benimsetme mücadelesine girişmişlerdir. Bunun sonuncunda da Batı hukuku ülkeye sirayet ederken İslam hukukunda da düzenlemeler yapılmıştır (Tahiroğlu, 1985, s. 589, 590).

Tanzimat Fermanı'nda can, ırz ve namusun korunması için bir ceza kanununun çıkartılacağı vaat edilmiştir. Bu doğrultuda Tanzimat Dönemi ilk kanunlaştırma çalışması ceza hukukunda gerçekleştirilmiş olup (Bozkurt, 1996, 98) 3 Mayıs 1840 tarihinde Ceza Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanun *Tanzimat'ın ilk kanunu olma* özelliğine sahiptir. (Şentop, 2004, s. 652). Batıdan esinlenildiği tahmin edilse de muhteva bakımından **yerli** bir kanundur (Aydın, 1993, s. 478-482).

1840 Ceza Kanunu'nun çıkartılmasıyla kadıların idari yetkileri alınarak valilere verilmişti. Bu doğrultuda İstanbul başta olmak üzere zamanla eyaletlerde de *Meclis-i Tahkikat* adlı ceza mahkemeleri oluşturulmuştur. Bu arada Nizamiye mahkemelerinin de temelleri atılmıştır. Yargı gücü yürütme gücünün müdahalesinden kurtarılmaya çalışılmıştır. Fakat iki farklı hukuk sisteminin varlığı önemli birçok anlaşmazlığa sebebiyet vermesi ve yeni hukuk sistemine uygun yetiştirilecek Müslümanların isteksiz tavırları adalet örgütünün gelişmesini yavaşlatmıştır. II. Mahmut yargı örgütünde sadece kadıları ele almış ve şeriat mahkemelerini şeyhülislâmlığa bağlamıştı. II. Mahmut'un tam anlamıyla ele almadığı yargı sistemi Tanzimat Dönemi'nde kapsamlı şekilde ele alındı. *Meclis-i Tahkikat*, bütün ceza işlerini ele alırdı. Mahkemenin başkanı vali olup üyeleri kadı ile eyalet meclisini oluşturan kişiler içinden ya da dışından yine vali tarafından belirlenmekteydi. Mahkemede hem kadı hem sivil yönetici hem de halk temsilcisi sayılabilecekler görev yaptığından bu mahkemeler karmaşık ve yargılama

teknikğine uymayan bir özellikteydi. Ölüm cezaları dışında tüm kararlar hemen uygulanmaktaydı. Ölüm cezaları ise Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'ye gönderilip padişahın onayına sunulurdu. Bu durumda tam bir üst denetim kurulamamıştı. Fakat Meclis-i Tahkikat'ın soruşturmayı sadece kadiya bırakmayarak başka üyelerin de katılımıyla yürütmesi önemli bir gelişmedir. Ayrıca bu mahkemeler mezhep farkı gözetmeksizin Osmanlı uyrukları arasındaki cinayet, hırsızlık ve benzeri davalar dışında Osmanlı vatandaşı ile yabancı devlet vatandaşları arasındaki konulara da değinmekteydiler. Taraflar kendi dinlerinin adetlerine uygun yemin etmekteydiler. 1847 yılına gelindiğinde ise yarısı Osmanlı diğer yarısı da yabancı uyruklulardan oluşan ve yabancı uyrukluların cezalandırılması amacıyla bir *karma ceza-hukuk mahkemesi* oluşturulmuştur. Bu durum da egemenlik hakkımızı zedeleyen başka bir gelişmedir (Tahiroğlu, 1985, s. 596).

Birçok suçun düzenlenmediği 1840 Tarihli Ceza Kanunu'na ilaveler yapılmış olsa da Osmanlı kanunname geleneğine yakın, acele ile hazırlanmış ve sistematik yönden başarısızdır. Bunun üzerine 1851'de Kanun-ı Cedid adlı yeni bir ceza kanunu hazırlanmıştır. Bu kanun, önceki kanuna göre daha sistemli ve İslam Hukuku hükümlerine uyum konusunda daha dikkatli olsa da yeni bir anlayış getirememiştir. 1851 Tarihli Ceza Kanunu da ihtiyaçlara cevap veremeyince 1858 Tarihli Ceza Kanunu hazırlanmıştır. Kanunun hazırlanmasındaki bir sebep de sürekli artan rüşvet ve yolsuzluktan kurtulmaktır. Kanun, Ahmet Cevdet Paşa'nın içerisinde bulunduğu bir heyet tarafından ele alınmıştır. Bunun yanında 1840 Tarihli Ceza Kanunu nasıl Tanzimat doğrultusunda hazırlandıysa 1858 Tarihli Kanun da Islahat Fermanı hükümleri doğrultusunda hazırlanmıştır (Akgündüz, 2016, s. 9).

1858 Tarihli Ceza Kanunu, 1810 Tarihli Fransız Ceza Kanunu, 1855 Tarihli Men'-i İrtikâb Kanunnâmesi ve önceki ceza kanunlarından yararlanılarak hazırlanmıştır (Akgündüz, 1987, s. 160-161). 1851 ve 1858 tarihli ceza kanunları ile ta'zîr sisteminin yerine daha yeni bir ceza hukukunun oluşturulması hedeflenmiştir (Durhan, 2008, s. 60).

3. Amasya'nın Tarihçesi

Amasya, tarihsel isimlendirme serüveni bakımından Anadolu'nun kadim inanç haritasında özel bir yere sahip olmuştur. Antik çağın ünlü coğrafyacısı Strabon'un eserlerinde *Amaseia* olarak kaydettiği isim, bölgenin Roma egemenliği döneminde bile canlılığını koruyan Ana tanrıça Ama/Ma kültüne dayanan öz biçimin Helen fonetiğine uydurulmuş halidir. Etimolojik kökenleri itibarıyla komşusu Amisos (Samsun) ile benzer bir morfolojik yapı sergileyen kentin aslı muhtemelen "*Ama-Assa*" yani "Ama'nın Şehri/Kenti" anlamına gelen

Amassa kelimesinden türetilmiştir (Umar, 1993, s. 59). Dolayısıyla günümüzde kullandığımız Amasya adı, sadece coğrafi bir tanımlama değil; binlerce yıl öncesinden gelen kutsal bir aidiyetin ve ana tanrıça geleneğinin günümüze ulaşan ses yansımasıdır. Amasya'nın adının kökeni ve tarihsel süreç içindeki dönüşümü, yine eşitli akademik kaynaklarda farklı görüşlerle ele alınmıştır. Roma İmparatoru Septimius Severus (MS 193-211) dönemine ait sikkeler, Yunan Tanrısı Hermes'in Amasya'nın kurucusu olarak kabul edildiği efsanesini yansıtmaktadır (Balaban, 2014, s. 5; Güneş, 2017, s. 9). Bu durum, şehrin antik dönemden itibaren kurucu bir figürle ilişkilendirilme geleneğinin varlığını göstermektedir. Şimşirgil (1996, s. 77), şehrin bilinen en eski adının *Amaseia* olduğunu belirtmektedir. Bu isim, ünlü coğrafyacı Strabon tarafından da eserlerinde kullanılmış ve şehri “çok sağlam bir şekilde tahkim edilmiş olan anavatanım” şeklinde vurgulamıştır (Strabon, 2018, s. 27). Yine Amasya isminin *Amaseia* ve *Amazis*, *Amazus*, *Amizus*, *Amise* kelimeleriyle ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu kelimeleri türeten ekler çıkartıldığında *Amâs* ve *Amis* kelimeleri kalmaktadır. Bu bağlamda Hüseyin Hüsameddin, şehrin *Amas* ya da *Amis* adıyla anılan bir şahıs tarafından kurulduğunu ve ismini bu şahıstan aldığını öne sürmektedir. Ayrıca eserde Amasya'da elmas taşları çokluğundan dolayı şehrin *Elmâsiye* olarak adlandırıldığına dair bir rivayet bulunmaktadır. Zamanla *Elmâsiye* isminin Amasya'ya dönüştüğü ifade edilmektedir. (Hüseyin Hüsameddin, 2022, C. 1-4, s. 78-79). Elde edilen bulgular Amasya tarihinin Hattiler dönemine kadar uzandığını göstermektedir (Akurgal, 2005, s. 17). Hititler dönemine gelindiğinde Hakmiş adıyla varlığını sürdüren şehir (Dinçol, 1982, s. 35) Hitit konfederasyonunun on üç şehir devletinden birisi konumunda bulunmuştur. Hititlerin ardından Frigler, Kimmerler, Lidyalılar, Persler, Pontus Krallığı şehre hâkim olmuştur (Kavaklı Kundakçı, 2016, s. 50). Bu farklı görüşler, Amasya'nın tarihsel derinliği ve isminin kökenine dair süregelen tartışmalara işaret etmektedir.

Büyük İskender ve Roma İmparatorluğu dönemlerinde Amasya'nın başkentlik yaptığı bilinmektedir. 8. yüzyılın başlarında Müslümanlar tarafından taarruza maruz kalmaya başlanan şehir, 11. yüzyılın başlarında Danişmentliler tarafından yönetilmeye başlanmıştır. 1243 yılında Köseadağ savaşıyla Anadolu'yu Moğolların işgal etmesiyle Amasya zapt edilmiştir. İlhanlı valileri tarafından yönetilen Amasya, bir ara II. Gıyaseddin Mesud oğlu Taceddin Altınbaş himayesinde bulunmuştur. Ardından Eretna Bey'in ve haleflerinin yönetimine girmiştir (Emecen, 2007, s. 684). Amasya emiri Hacı Şadgeldi Paşa Ali Bey'i yenmiş ve kendi başına hareketlere girişmiştir (Uzunçarşılı, 1969, s. 158).

Şadgeldi'nin ölümüyle oğlu Ahmet, Yıldırım Bayezid'in de desteği ile Kadı Burhaneddin'e karşı şehri müdafaa etmiştir. Yıldırım Bayezid Kadı Burhaneddin'e karşı mağlup olmasına rağmen yeniden mücadeleye girişmiş ve Amasya'yı Osmanlı topraklarına

katmaya muvaffak olmuştur (Şahin ve Emecen, 1991, s. 1). 14. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin himayesine giren Amasya, Rum Eyaleti'nin merkezi konumunda bulunmuştur. Ayrıca Osmanlı şehzadelerinin Sancağı olarak 16. yüzyılın ikinci yarısına kadar mühim bir hüviyete sahip olmuştur (Şahin ve Emecen, 1991, s. 1).

1402 Ankara Savaşı'ndan sonra Çelebi Mehmet, devleti ele geçirme mücadelesine girişmiştir. Birçok şehzade Amasya'da ikamet etmiştir. Mesela II. Murat, Kara Tatarlar¹ın karışıklıklarına karşı Amasya'da bulunmuştur (Kavaklı Kundakçı, 2016, s. 53). Ardından Alaeddin Ali ölünceye kadar burada ikamet etmiştir (Başar, 2020, s. 55). Fatih Sultan Mehmet'in oğlu II. Bayezid ise İstanbul fethine müteakip 1454 yılında Amasya valisi olarak tayin edilmiştir (Yasar, 2022, C. 1-4, s. 475). Hatta en uzun süre Amasya'da yaşamış şehzade olarak bilinmektedir (Başar, 2020, s. 55).

Şehzade Bayezid, Amasya'daki vazifesi sırasında ve tahta çıktıktan sonra maiyetinde bulunan sanatkârları himaye etmiş ve onların faaliyetlerini desteklemek üzere devletin kaynaklarını tahsis etmiştir. Amasyalı kıdemli hat ustası Şeyh Hamdullah'tan hüsn-i hat öğrenerek kendisinden icazetname almıştır (Serin, 1997, s. 449-450). 1481 yılına kadar sürdürdüğü görevinden ayrılırken, bu topraklarda dünyaya gelen büyük oğlu Ahmet'i kendi yerine vali olarak tayin etmiştir (Yasar, 2022, C. 1-4, s. 480). Şehzade Ahmet kardeşi Selim'e karşı veliahtlık mücadelesini Amasya'dan idare etmiştir. Yavuz Sultan Selim'in askeri gücü karşısında mukavemet gösteremeyen ve akabinde Amasya'ya ricat eden Şehzade Ahmet, burada Amasya Beyi Mustafa Paşa'nın direnciyle karşılaşmış ve şehre girmesi engellenmiştir (Tansel, 2016, s. 10). Şehzade Ahmet, Amasya'yı yeniden nüfuzu altına alarak şehrin idaresini oğlu Şehzade Murat'a bırakmıştır. Süregelen taht rekabetinden istifade eden Safeviler, bu esnada Tokat'ı ele geçirmişlerdir (Başar, 2020, s. 55-56).

Selim, kardeşleriyle arasındaki taht mücadelesini nihayete erdirdikten sonra, Anadolu'da sürekli istikrarsızlığa neden olan ve isyanlar çıkaran Şah İsmail üzerine 1514 yılında bir sefer düzenlemiştir. Çaldıran'daki muharebeyi kazanarak, Safevilerin Anadolu üzerindeki iddialarına mühim bir darbe vurmuştur. Sefer dönüşü Amasya'da Şah İsmail'in gönderdiği elçi heyetini kabul etmiştir. Yavuz Sultan Selim'in 1516 yılında gerçekleştirdiği

¹ Amasya, Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde, Çin kaynaklarında *Kara Tatarlar* olarak geçen göçebe Tatar topluluklarının Anadolu'daki önemli merkezlerinden biriydi. Bu savaşı ve göçebe halklar, özellikle sol kollarını oluşturan oymaklarıyla Amasya ve çevresinde yaşamış, Yıldırım Bayezid döneminde Osmanlı hizmetine girmiş, ancak Ankara Savaşı sonrası Timur'un zorunlu göç politikalarına rağmen bölgedeki varlıklarını sürdürmüşlerdir. Fetret Devri'nde Çelebi Mehmet'in bölgedeki Tatar beyleriyle mücadele etmesi ve sonrasında bu toplulukların Rumeli'ye iskân edilmesi gündeme gelmiş olsa da bir kısmı yine aynı bölgelerde varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardır (Faruk Sümer, *Tatarlar*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 40. Cilt, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2011, ss. 168-170).

Mısır seferine, o dönemin Amasya valisi Mehmet Paşa da iştirak etmiştir. Bu sefer nedeniyle doğu bölgelerinde oluşan otorite boşluğu, bölgedeki Alevilerin Baba Zünnun ve Baba Celal önderliğinde isyan ederek Amasya'ya girmesine ve şehri yağmalamasına yol açmıştır. Vuku bulan bu isyanların güçlülükle bastırılmasının ardından zaman zaman Şii mezhebini savunan ve bölgenin sosyo-ekonomik vaziyetinden istifade eden eşkıya karışıklıkları süregelmiştir (Yasar, 2022, C. 1-4, s. 495-497). Bu durumun aksine, Şehzade Mustafa'nın infazını takiben, İstanbul'a yakın konumda bulunan şehzade sancaklarının stratejik ehemmiyeti artmış, hatta Manisa tek şehzade Sancağı olma özelliği kazanmıştır. Buna mukabil, Amasya'nın başkente olan mesafesi nedeniyle şehzade Sancağı olarak tercih edilmemesi, 16. yüzyılda sahip olduğu önemi kaybetmesine neden olmuştur (Şahin ve Emecen, 1991, s. 1). Yüzyılın ikinci yarısında ise Amasya bir takım isyan ve eşkıyalık olaylarının yaşandığı bir şehir haline gelmiştir. Bu karışıklıkların en önemli aktörlerinden bir kısmı medrese öğrencileridir. Bir yandan medreselerde varlıklarını sürdüren bu topluluk eşkıyalık gibi faaliyetleri gerçekleştirerek şehirde asayiş sorunlarına neden olmuşlardır. Mesela 1568 yılında Amasya beyine gönderilen emirde öğrencilerin Sultan Bayezid İmareti'nde yönetime el koydukları hatta birbirleriyle çekiştikleri belirtilmektedir (Akdağ, 1975, s. 181). Meydana gelen Celali isyanlarına çözüm olması ümidiyle 1608 yılında Karayazıcı Amasya mutasarrıflığına getirilmiş ve burada altı ay kalmıştır (Acun, 2002a, s. 700). 17. yüzyılda Amasya'nın siyasi hayatı, merkezi otoriteye bağlı sancakbeyleri ve valiler etrafında şekillenmiştir. Nitekim 1634'te Köprülü Mehmet Paşa sancak beyliğini üstlenmiştir (İlgürel, 2002, s. 258). 1685 yılında İbrahim Paşa-Gürcüzade, Amasya'da sancak valisi olarak görev yapmıştır. Ancak, halkına yönelik baskıcı uygulamaları nedeniyle bir yıl sonra görevinden azledilmiştir. Bu olay, dönemin siyasi yapısında halkın şikâyetlerinin dikkate alındığını ve merkezi yönetimin keyfi uygulamalara karşı bir denge unsuru oluşturduğunu göstermektedir. Aynı yüzyılda, İbrahim Paşa-Hacızâde gibi isimler hem Amasya sancakbeyi olarak yerel yönetimde bulunmuş, hem de defterdarlık gibi üst düzey merkezi görevlere getirilerek Amasya'dan çıkan kadroların İstanbul'daki siyasi çevrelerde de etkili olduğunu kanıtlamıştır. 18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin Safevilerle süregelen mücadeleleri Amasya'yı da derinden etkilemiştir. Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında uzun yıllar süren mücadele bazı yerleşim birimlerini etkilemiştir. Bu etkilenen yerlerden birisi de Amasya'dır. Amasya bu süreçte maddi ve manevi olarak seferlere katılım sağlamıştır. Sefer güzergahı üzerinde bulunmasının etkisiyle iâşe, ikmal ve asker tedarikinde önemli bir rol üstlenen Amasya seferlerin getirdiği yük nedeniyle maddi ve manevi yıpranmış hatta bazı köylerin perişan hale gelerek Divân-ı Hümayun'a vergi vermeme taleplerini ilettiği görülmüştür (Akyüz Onat, 2011, s. 334). 18. yüzyılda Amasya'nın siyasi yapısında yöneticilik

makamlarının aileler arasında devam etmesi dikkat çekmektedir. İbrahim Paşa-Hoca Paşazâde'nin babası Ahmet Paşa'nın ardından 1722 yılında Amasya valiliğini üstlenmesi, yönetimde güçlü ailelerin varlığını ve siyasi gücün nesilden nesile aktarıldığını göstermektedir. Bu durum, Amasya'da köklü bir yerel yönetici sınıfının oluştuğuna işaret etmektedir (Yasar, C. 6-8, 2022, s. 37-70).

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın ilanı ile yaşanan merkezi dönüşümler, Amasya şehrinde de yaşanmaya başlanmış ve birçok yenilik burada da uygulamaya konulmuştur. Özellikle Ziya Paşa'nın mutasarrıflığı sırasında Amasya'da bir ıslahat dönemi yaşanmıştır (Serbestoğlu, 2018, s. 99). Zaman zaman bu ıslahat hareketlerine Amasya halkı tarafından tepki gösterilmiştir. Daha sonraki süreçlerde Amasya şehri Canikli Ali Paşa, Tayyâr Mahmûd Paşa gibi birçok yöneticinin idaresi altında kalmıştır (Hüseyin Hüsameddin, 2022, C.1-4, s. 536-686).

3.1. Amasya'da 19. Yüzyılda İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapı

Amasya'da 19. yüzyılda kurulan idari teşkilatlanma, dönemin bürokratik düzeninden öte, halkın şikâyet mekanizmasını nasıl işlettiğini ve adalet arayışlarının hangi yollarla gerçekleştiğini ortaya koyması bakımından hayati bir önem taşır. Bu bağlamda, idari yapının işleyiş biçimi, yerel yönetim ile merkezî otorite arasındaki dengeyi yansıtarak, halkın hukuki süreçlere katılım kapasitesinin bir göstergesi olmuştur. Şehrin yönetim sistemi, haksızlıklara karşı başvurulmuş ferdi şikâyetlerin akışını düzenlemiş; bu da idari mekanizmanın hesap verebilirlik düzeyini gözlemlememize imkân vermiştir. Dolayısıyla, 19. yüzyıl Amasya idari yapısının incelenmesi, halkın adalet taleplerinin merkezî otoriteye yansımalarını ve bu taleplere verilen idari tepkileri analiz etmenin temelini oluşturur.

17. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti, Batı'daki değişimlere ayak uyduramamış ve üstünlüğünü kaybetmeye başlamıştır. Batı, Reform hareketleri, Rönesans, Aydınlanma Çağı, Coğrafi Keşifler ve Sanayi Devrimi gibi süreçlerle büyük bir değişim içerisine girerken Osmanlı Devleti'nde taşradaki güç âyan ve hanedanların eline geçmiştir. Bu büyük değişim sürecinde, Amasya ve Çorum Sancakları da yönetim ve asayiş sorunlarıyla mücadele etmek zorunda kalan bölgeler olmuşlardır. Başlangıçta “muhasallık” sistemiyle yönetilen bu iki sancak, artan güvenlik sorunlarıyla baş edemez hale gelince 1847 yılında birleştirilerek mutasarrıf statüsü üstlenmişlerdir. Bu önemli idari dönüşümle Seyyid Said Paşa, Amasya'ya yerleşerek bölgenin yeni mutasarrıfı olarak vazifelendirilerek Çorum'a kaymakam görevlendirilmiştir (Serbestoğlu, 2018, s. 143-145).

Bu dönemde sancağın en üst düzey yönetici olarak mutasarrıflar tayin edilmişlerdir (Ortaylı, 2000, s. 155). Mutasarrıf, Amasya sancağı dahilindeki tüm idari, mali, adli ve güvenlik işlerinden birinci derece sorumlu yönetici olmuştur. Belgelerde sık sık görüldüğü üzere padişahın taşradaki temsilcisi olmakla beraber merkezin ilettiği fermanların uygulanmasını denetleme, vergilerin düzenli bir şekilde toplanmasını sağlama ve sancağın genel asayişini tanzim etme gibi toplum düzenine yönelik önemli görevler üstlenmiştir. Bunun yanında sancak idare meclisine başkanlık etmiş ve önemli kararların alınmasında rol oynamıştır (Gözler, 2017, s. 87). Mutasarrıfın üstlendiği bu görevlerdeki etkinliği ve otoritesi sancağın düzeni, suçla mücadeledeki başarısı üzerinde doğrudan etkili olmuştur. Bu amaçla inzibat güçleri ve 19. yüzyılın sonlarına doğru etkinliği artan jandarma teşkilatı kullanılmıştır (Eroğlu, 2003, s. 125). Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde detaylandırılacağı üzere, mutasarrıfların bizzat asayişin bozulmasına neden olan taraflar arasında yer aldıkları da görülmüştür.

1864 Vilayet Nizamnamesi ve 1871 İdare-i Umumiye-i Vilâyet Nizamnamesi ile sancak yönetiminde meclislerin rolü artmıştır (Gözler, 2017, s. 89-90). Amasya sancağı İdare Meclisi, sancağın önemli idari ve mali kararlarının müzakere edildiği organ olarak varlığını sürdürmüştür. Bu mecliste sancağın önde gelen yöneticileri olan kadı, naip, müftü, mal müdürü, tahrirat kâtibi vb. görev almıştır. Bunun yanında halkın ileri gelenleri arasından Müslüman ve Gayrimüslim temsilciler yer almaktaydı. Bu meclis ile yerel halk sınırlı da olsa yönetime katılarak sorunların merkeze iletilmesini sağlamıştır (Genç, 2020, s. 61, 62).

Amasya sancağı merkez ve kendisine bağlı kazalardan oluşmuştur. Kaza yönetiminde kaymakamlar yer almışlardır. Kazalara bağlı olarak müdürler yönetiminde nahiyeler yine bu idari yapılanma içerisinde yerlerini almışlardır (Ortaylı, 2000, s. 156). Bu yöneticiler kendi bölgelerinde asayişin sağlanması, vergilerin toplanması ve merkezi hükümetin emirlerinin uygulanması gibi görevleri yerine getirmişlerdir. Bu idari birimler, suçun yerel düzeydeki kontrolünü sağlama ve takip etme açısından hayati önem taşımışlardır. 19. yüzyılda Amasya sancağına bağlı kazalar Amasya (merkez), Erbaa, Gümüşhacıköy, Lâdik, Merzifon, Osmancık, Zile'dir. Sancak ve kazalar dahilinde yer alan şer'î mahkemeler temel adli mekanizmayı oluşturmuşlardır. Yine detaylarını ileride sunacağımız kadılar, şer'î hukuka göre davalara bakar ve hüküm verirlerdi (Kütükoğlu, 2000, 211). Tanzimat dönemiyle birlikte kurulan nizamiye mahkemeleri özellikle ceza ve ticaret davalarında şer'î mahkemeleri ile rekabet edebilecek duruma gelse de 19. yüzyılın ilk yarısında şer'î mahkemelerin etkisi Amasya gibi taşra bölgelerinde belirgin bir şekilde hissedilmiştir. Sancak idare meclis üyelerinden kadı ve naip, adli işlerden sorumlu bir üye olarak, suç vakalarının ele alınmasında ve cezalandırılmasında etkin rol oynamışlardır.

19. yüzyılda Amasya'nın idari yapısı, Osmanlı Devleti'nin merkeziyetçi ve hiyerarşik yapısını yansıtmakla yerel dinamikleri ve reform çabalarının etkilerini içermiştir.

Amasya, 20 Nisan 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 89. Maddesi uyarınca il statüsüne getirilmiştir (Şahin ve Emecen, 1991, s. 1; Aydın, 2020, s. 76). Bu doğrultuda Amasya Merzifon ve Gümüşhacıköy ilçelerinden oluşturulmuştur.

Amasya sancağının 19. yüzyıldaki sosyal, ekonomik ve coğrafi yapısı, bölgede meydana gelen şikâyetleri belirleyen temel dinamiklerdir. Bu nedenle, Amasya sancağının söz konusu dönemdeki sosyal, ekonomik ve coğrafi özelliklerine değinmek, yerel halkın haksızlıklara ve idari aksaklıklara karşı geliştirdiği tepkileri ve adalet taleplerinin niteliğini daha kapsamlı bir şekilde analiz etmemize olanak sağlayacaktır. Zira, coğrafi koşulların, ekonomik baskıların ve toplumsal gerilimlerin varlığı, şikâyet dilekçelerinin içeriğini, yoğunluğunu ve yönelimini doğrudan etkileyen temel belirleyicilerdir. Bu yapısal özelliklerin anlaşılması, şikâyet mekanizmasının etkinliğine dair sağlam bir zemin oluşturacaktır.

Baykara (2022, 387) Amasya'nın coğrafi yapısının, Anadolu'daki diğer kale ve şehirlerden farklılık arz ettiğini ve bu farklılığın, kayalık topoğrafyası ve şehrin içinden geçen nehir gibi doğal unsurlardan kaynaklandığını belirtmiştir. Amasya'nın deniz seviyesinden 400 metre irtifada bulunduğunu ve Yeşilırmak'ın sebep olduğu iki tarafı yüksek kayalıklarla muhit dar bir vadide konumlandığını kaydetmektedirler (Şahin ve Emecen, 1991, s. 1).

Orta Karadeniz Bölgesi'nin iç kesiminde yer alan şehrin, Canik Dağlarının güney eteklerinde, Yeşilırmak Nehri'nin derin vadisi boyunca uzaması, kente doğal savunma avantajı sağlarken yerleşim ve ulaşım konusunda zorluklar yaratmıştır (Cuinet, 1891, s. 352). Kuzeydeki sarp Harşena Dağı ve şehrin geneline hâkim olan diğer dağlık araziler suçlular için saklanma ve kaçış güzergahları olabilmıştır. Bunun yanında ulaşım imkanlarının kısıtlı olması merkezin kırsal kesimler üzerindeki denetimini zorlaştırabilirdi.

Amasya'nın Anadolu'nun iç kesimlerini Samsun Limanı'na bağlayan önemli güzergâh üzerinde bulunması (Kodik, 2006, s. 115), şehre dışarıdan insan hareketliliği arttırmış ve farklı bölgelerden suç türlerinin ve faillerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Arşiv belgelerinde sıkça yer alan soygun gibi suçların ticaret yolları üzerindeki eşya ve para transferlerinin yoğun olmasına neden olmuştur.

19. yüzyılda Amasya'nın sosyal yapısı, Osmanlı Devleti'nin genel durumunu yansıtmakla birlikte, kendisine has yerel dinamiklere sahip bir özellik arz etmiştir. Şehir merkezi ve çevresi farklı etnik-dini kimliklere sahip grupların bir arada ikamet ettiği, çeşitli meslek kollarının ve sosyo-ekonomik sınıfların teşkil ettiği bir yerleşim birimi olmuştur. Bu demografik ve sosyo-ekonomik çeşitlilik, incelediğimiz arşiv kayıtlarında açık bir şekilde

gözlemlenebilmektedir.

Hüseyin Hüsameddin “Amasya Tarihi” adlı eserinde 19. yüzyılda Amasya’da mevcut olan 55 mahalleyi ayrıntılı bir şekilde kaydetmektedir. Bu mahallelerin isimler Tablo 2’de sunulmuştur. Müellif mahalleleri listeleyerek, hangi tarihte oluşturuldukları, isimlerinin kökeni, daha çok hangi dinden, ırktan toplulukların ikamet ettiğine dair detaylı bilgiler aktarmıştır. Tablo 2’de görüleceği üzere bu mahallelerden 52’sini şehrin içinde, Karasenir ve Kayabaşı adlı iki mahallenin ise şehir dışında konumlandırıldığını vurgulamıştır (Yasar, 2022: 107-133). Yazarın tespit ettiği mahallelerin önemli bir bölümü, günümüzde de aynı adlarla varlıklarını sürdürmektedirler.

Tablo 2. 19. Yüzyılda Amasya Mahalleleri

No	Mahalle İsmi	No	Mahalle İsmi
1	Eslem	29	Sa’deddîn
2	Eski Kethûda	30	Şamlılar
3	Üçler	31	Şamice
4	Uzun Mustafa	32	Şehre Küstü
5	Bâyezîd Paşa	33	Savakça
6	Bozahâne	34	Sofîzâde
7	Pirinççi	35	Sofiler
8	Pervâne Bey	36	Acem Ali
9	Tatar	37	Fethiye
10	Temennâ	38	Kuba
11	Câmi-i Enderûn	39	Karatay
12	Çırakçı	40	Kazancı
13	Çeribaşı	41	Kamereddîn
14	Çıkrık	42	Kocacık
15	Hacı İlyâs	43	Kurşunlu
16	Hacı Hamza	44	Kılıççı
17	Hekîm Çelebi	45	Küpceğiz
18	Hâtuniye	46	Köprü Başı
19	Hızır Paşa	47	Gök Medrese
20	Hoca Süleyman	48	Gümüşlüzâde
21	Dâr’üs Selâm	49	Mehmet Paşa

22	Dere	50	Sâde Helkis
23	Devehâne	51	Bâğ Helkıs
24	Receb	52	Yâkûtiye
25	Ziyâre	53	Ya'kûb Paşa
26	Sâbıkeddîn	54	Karasenir (şehir dışı)
27	Sarachâne	55	Kayabaşı (şehir dışı)
28	Sarây		

19. yüzyılda gerçekleşen askeri nüfus sayımlarına göre 1816-1846 yılları arasında Amasya mahalle sayıları 51 ila 55 arasında değişiklik göstermiştir. Amasya'nın dini demografik yapısı incelendiğinde, şehirdeki 55 mahallenin 34'ünde Müslümanların ve Gayrimüslimlerin bir arada yaşadığı kaydedilmiştir. Geriye kalan 21 mahallede ise tamamen Müslüman nüfus ikamet etmiştir. Ortak yaşam alanlarının dağılımına bakıldığında, 24 mahallede Müslüman nüfus çoğunluğu teşkil ederken, 9 mahallede Gayrimüslim nüfusun baskın olduğu gözlemlenmiştir. Sadece Müslüman nüfusun yaşadığı mahalleler Ahi Saadeddin, Karabaş, Camii Enderun, Kurşunlu, Gökmedrese, Hacı İlyas, Hatuniye, Hızır Paşa, Meydan, Kamerüddin, Kara Senir, Karatay, Pirinçci, Recep, Sâbıkeddîn, Sıraböceklik, Şamice, Şamlar, Şeyh Garik, Üçler'dir. Çalışmamızda sık sık bahsi geçecek olan Ermeni nüfusu 1.204 kişi, Rum nüfusu ise 240 kişi olarak tespit edilmiştir (Becerik, 2022, s. 40, 54, 56).

Bir bölgenin sosyal yapısı gibi, ekonomik koşulları da halkın dile getirdiği şikâyet konularını doğrudan şekillendiren temel unsurlardan biridir. Özellikle ekonomik sıkıntılar, işsizlik ve yoksulluk gibi faktörler, mülkiyete dayalı anlaşmazlıkların sayısını önemli ölçüde artırmıştır. Arazi ve miras davaları gibi ekonomik temelli ihtilaflar, sadece hukuki uyuşmazlıklar olarak kalmayıp, zaman zaman toplumsal düzeni ve huzuru bozan şiddet olaylarına da dönüşebilmiştir. Dolayısıyla, ekonomik yapı; doğrudan mülkiyetin korunması ve paylaşımından kaynaklanan şikâyetlerin hem niteliğini hem de niceliğini belirleyen merkezi bir etken olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu genel tespiti 19. yüzyılın ilk yarısında Amasya özelinde incelememize olanak sağlayan detaylı çalışmalar yapılmıştır. Bahsi geçen çalışmalarda şehre ait nüfus ve temettuat defterlerinin incelenmesiyle şehrin önemli ekonomik kaynakları, hane reislerinin meslekleri, Müslüman ve Gayrimüslimlerin ekonomik faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre Amasya'daki Müslüman nüfusun mesleki dağılımı küçük ölçekli tarım üreticileri, işçiler, zanaatkârlar ve ticaret erbabı, görevliler ile mesleği bulunmayan olmak üzere beş ana grupta kategorize edilmiştir. 1866 yılında Müslüman hanenin mesleki dağılımı incelendiğinde

nüfusun %46,24'lük gibi önemli bir bölümü ziraatla (bahçıvanlık, rençberlik, çiftçilik, ziraatçılık, yaylacılık) uğraşmıştır. Zira bu durum şehirde yaşamalarına rağmen tarımın Müslümanlar için temel geçim kaynağı olmaya devam ettiğini göstermektedir (Özcan, 2018, s. 886). Baskıcı (2005)'nın iç bölgelerde kurak iklimin tarımsal çeşitliliği kısıtlayarak buğday ve arpa gibi temel üretime ağırlık verilmesine neden olduğunu ileri sürdüğü koşullar Amasya için de geçerli olduğundan, şehirde yaşamasına rağmen büyük ölçüde tarımla geçinen bu nüfusun, arazi ve su kaynakları gibi temel mülkiyet unsurlarından kaynaklanan şikâyetlere daha fazla yönelmesi kaçınılmaz olmuştur.

Yukarıda sayılan iş kolları yanında Amasya'da çok eskiden beri madencilik faaliyetleri de devam etmiştir. Özellikle Gümüşhacıköy'deki bu ekonomik faaliyet 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Amerika kıtasından getirilen büyük miktardaki gümüşün Osmanlı Devleti'nde yaygınlaşmasıyla sekteye uğramıştır. Hatta Osmanlı madenlerinin üretim maliyetlerinin yüksek olması gümüş ocaklarının ve darphanelerinin uzun bir süre kapatılmasına neden olmuştur. Ancak bu sektör 19. yüzyılın başlarında yeniden canlanma sürecine girmiştir (Kurt ve Cevger, 2019, s. 223).

19. yüzyılda Amasya ipekçiliği de şehrin ekonomisinde önemli bir rol oynamıştır. Yüzyılın başından itibaren İran ipeğinden ziyade yerli ipek üretimi artmıştır. 1830'lu yıllarda Amasya halkının geçim kaynağı büyük ölçüde ipekçilik olmuştur. Hatta 1844 yılına ait gümrük ve harir öşrü rüsumatı yaklaşık 200 bin kuruşluk ipek vergisi gelirine karşılık gelmiştir. Ayrıca bu dönemde dut bağlarının yüksek değerlerle el değiştirmesi ve böcekthane kayıtlarının yoğunluğu ipekçiliğin bölgede karlı bir sektör olduğunu göstermiştir. Ayrıca Fransız alıcılara ipek böceği tohumunun satışının yapılması vb. faaliyetler dış ticaret faaliyetlerinin önemli bir seviyeye geldiğini göstermiştir (Yücekaya, 2013, s. 272-277). 1846 tarihinde Amasya'da ipek böcekçiliği yetiştiriciliği ileri bir boyuta gelmiştir. Dut fidanının yetiştirilmesi ve ipek böcekçiliği işlerinde yardımcı olmaları için Amasya'dan 8-10 hanenin Konya Vilayeti'ne bağlı Bor Kazasına gönderilmesi bunun en önemli kanıtıdır (Gür ve Kahrıman, 2012, s. 47-48).

Amasya'nın bu ekonomik gelişimi, şehrin jeostratejik konumu ve tarih boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış olmasından kaynaklanan önemini daha da pekiştirmiştir. Bu özelliği, birçok araştırmacının dikkatini çekmiş ve şehrin tarihsel gelişiminin incelenmesine vesile olmuştur.

I. BÖLÜM

1. OSMANLI HUKUK SİSTEMİNDE ŞİKÂyet YOLLARI VE AMASYA'DA UYGULAMA PRATİKLERİ

1800-1850 yılları arasında Amasya'daki şikâyet olgusunu ve adalet arayışlarını incelemeyi hedefleyen çalışmamızın bu bölümünde Osmanlı hukuk sisteminin temel prensipleri, şikâyet mekanizması ve Amasya'daki adli mekanizmanın yapısı ele alınacaktır. Böylece çalışma daha ayrıntılı irdelenmiş ve sonraki analizler için bir bağlam oluşturulmuş olacaktır.

1.1. Osmanlı Hukukunun Temel Kaynakları

Şeriat ve Örf; Osmanlı Devleti, kurulduğunda tamamen yeni bir hukuk sistemi oluşturmamış kendisinden önceki Türk ve İslam devletlerinin birikiminden faydalanmıştır. İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren hüküm süren Emevî, Abbasi ve Selçuklu devletlerinin geliştirdiği İslam yargı teşkilatını temel alan bu hukuk sistemi (Timur, 1979, s. 57), dolaylı olarak Bizans İmparatorluğu'nun, Balkan devletlerinin ve Moğol örgütlerinin hukuk kurumlarından da esinlenmiştir (Tahiroğlu, 1985, s. 588). Osmanlı hukuku, devraldığı bu zengin ve çeşitli kaynaklara dayalı kurumsal yapıya, zamanla kendi ihtiyaçlarına ve koşullarına uygun ilaveler ve köklü değişiklikler yapmıştır (Aydın, 2007, s. 82-83). Nitekim, Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında aşiret anlayışı baskın olduğundan, yargı alanında örgütlenmenin hemen gerçekleşmediği de bilinmektedir (Durhan, 2008, s. 56).

Osmanlı adlî sisteminde şer'î ve örfî hukuk tesiri söz konusu olmuştur. şer'î hukuk, klasik fıkıh kitapları içinde yer alan ve geçmiş dönemlerde devletin müdahalesinden bağımsız oluşan hukuk sistemidir (Aydın, 2025, s. 66). şer'î hukukun dayanakları Kur'an, Sünnet icma' ve kıyastır ve bunlara "edille-i şer'î yye" diğer bir ifadeyle "asli kaynaklar" denilmektedir (Cin ve Akgündüz, 2017, s. 159-160). Örfî hukuk ise Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla ihtiyaç halinde çıkartılan ferman, emir ve yasak hükümlerdir. Bu kurallar belli bir sayıya ulaşınca Klasik İslam Hukuku'ndan ayrı olduğu için değişik bir isim almış ve örf ya da örfî hukuk olarak anılmıştır. Örfî hukuk, padişah iradesiyle ve fermanlarıyla oluşan kurallar bütünü olup oluşunda dönemin hukukçularının önemli rolleri olmuştur. Bahsi geçen bu kurallar, Osmanlı padişahları tarafından yürürlüğe konulduklarından kanun gücüne sahiptir ve bu hukuk kanun hukukudur (Koç ve Tuğluca, 2006, s. 10). Osmanlı Devleti tamamıyla teokratik bir sistem üzerine kurulmamıştır. Özel alanda İslam Hukuku, kamusal düzende ise örfî hukuk geçerli

olmuştur (Akça ve Hülür, 2007, s. 302).

Osmanlı hukukunda şer‘î hukuk ile örfî hukuk birlikte işleyen iki ana kaynak olmuştur. Bu iki hukukun aynı kaza mercide yürütülmesi bir bütün olarak çalışmalarını sağlamıştır (Aydın, 2019, s. 75). Şer‘î hukuka şeriat, örfî hukuka kanun ve nizam tabirlerinin kullanılması zaman zaman örfî hukukun İslam hukuku dışında sayılmasına sebebiyet vermiştir. Halbuki emirname ve kanunların meşruluk kaynağı İslam hukukudur. Bu durumun en açık göstergelerinden biri, Nişancı tarafından hazırlanan kanunların şer‘î hukuka uygun olup olmadığının tespiti için Şeyhülislam’dan fetva alınmış olmasıdır. Bu uygulama, örfî düzenlemelerin şer‘î esaslardan bağımsız olmadığını, aksine şer‘î meşruiyete sürekli bir atıfta bulunduğunu ve bu yolla hukuki bütünlüğün sağlanmaya çalışıldığını kanıtlamaktadır. Ehl-i şer ile ehl-i örf arasındaki çekişmeler şer‘î hukuk ile örfî hukuk arasında ihtilaf olduğuna yorumlanamaz. Ehl-i şer, ehl-i örfün asayiş bozanlara ceza verirken keyfi bir tutum sergilememesi için tedbirli davranmış bu konuda da başarıyı yakalamıştır (Ekinci, 2021, s. 167, 168). Ancak bu iş birliği ve tamamlayıcılığın şer‘î ve örfî hukukun her zaman mutlak bir uyum içerisinde olduğu, örfî esasların bütünüyle şer‘î hukuka uygun olarak konulduğu anlamına gelmediğini de vurgulamak gerekir. Nitekim, bu örfî esasların şer‘î hukuka aykırılık teşkil ettiği durumlar da olmuştur. Bu tür durumlarda, örfî kurallar konulurken ya fetva yoluyla bir meşruiyet zemini aranmış ya da İslam hukukunun tanıdığı bir yetki kullanılıyormuş gibi gösterilmek suretiyle şer‘î hukuka şeklen riayet edilmiştir. Ne var ki bu şekli riayetin gerçekten de tam bir hukuki uygunluk sağladığını iddia etmek güçtür. Özellikle ceza hukuku alanındaki uygulamalar bu duruma somut bir örnek teşkil etmektedir. Ta‘zir hakkı kullanımında suç ve ceza arasındaki dengeyi gözetmeyen ağır müeyyidelerin varlığı, şer‘î ilkelerle örfî uygulamalar arasındaki potansiyel farklılıkları gözler önüne sermektedir. Bu zıtlık esasen 16. yüzyıldan sonra ehl-i şer‘î hukuk sistemindeki etkinliğinin artmasıyla daha belirgin hale gelmiş ve bazı kanunname maddelerinin şer‘î hukuka uygun olmadığı gerekçesiyle değiştirilmesiyle kendini göstermiştir. Bu durum, Osmanlı hukukunda zaman zaman aykırılıkların meydana geldiğini açıkça ortaya koymaktadır (Aydın, 2019, s. 75).

Sivâs Ahkâm-ı Şikâyet Defterlerinde Amasya ile ilgili davalarda şer‘î ve örfî uygulamalardaki anlaşmazlıklara rastlamak mümkündür. Mesela 1813 yılında Merzifon’da yaşayan din ve ilim adamları, kendi aralarında şer‘î hukuka dair bir dava ortaya çıktığında, bu davaların eskiden beri yalnızca şer‘î mahkeme tarafından görülüp, ilgili kişilerin meclis-i şer’a ihzar (mahkemeye çağırılma), hapis ve ceza işlemlerinin yapılması gerekirken; son zamanlarda voyvoda, sedar, ayan ve sair ehl-i örf gibi taifenin kanuna ve kadim usule aykırı olarak bu işlere müdahale ettiğini, onları alıkoyma, hapsedme ve cezalandırma bahanesiyle haksız

muamelelere maruz bıraktıklarını bildirerek şikâyet etmişlerdir. Bu şikâyet üzerine, eski kanun ve usullere uygun hareket edilmesi, yani din ve ilim erbabına yönelik hukuki muamelelerin sadece şer‘î mahkemece yapılması ve ehli örfün kanuna aykırı bu müdahale ve taaddilerinin kesinlikle men ve defedilmesi emredilmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK. SS. d.24, 12/3).

Tanzimat dönemiyle birlikte Osmanlı idari yapısında gerçekleşen köklü dönüşümler, özellikle ehl-i örf ve ehl-i şer ayrımının kaldırılarak bu iki zümrenin devlet memurluğu çatısı altında birleştirilmesiyle somutlaşmıştır (İpşirli, 1994, s. 520). Bu yeniden yapılanma, yalnızca yönetim mekanizmalarını değil, aynı zamanda devletin suç, düzen ve kamu güvenliğine ilişkin yaklaşımını da etkilemiştir. Nitekim tarih boyunca suç olgusunu anlamaya yönelik çok sayıda araştırma yürütülmüş ve özgün yöntemler geliştirilmiş; bu birikim modern anlamda suç biliminin, yani kriminolojinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Öztürk, 2023, s. 1).

Suç, Türkçe’de, sözlük anlamıyla “törelere ve ahlâk kurallarına aykırı davranış ya da bir toplumda haksız sayılıp yazılı kurallarla yasaklanan ve yaptırıma bağlanan eylem” olarak tanımlanmaktadır (Boynukalın, 2009, s. 453). Ancak, suçun nedenleri ve mahiyeti üzerine farklı görüşler bulunmaktadır. Mesela, bazı araştırmacılar bireyin doğuştan suçlu olmadığını, onu suça iten sosyal, ekonomik, psikolojik, biyolojik ve coğrafi gibi çeşitli nedenlerin varlığını savunurken (Thotakura, 2011, s. 196), sosyolog Opp (2020, s. 6) suçu “ceza yasasını ihlal eden eylemler veya eylemsizlikler” olarak açıklamaktadır ve vergi kaçakçılığı gibi örnekler vermektedir. Opp’a göre, bir cinayeti önleyebilecekken müdahale etmemek de bir eylemsizlik olarak suça dahil edilebilir. Suç konusunu sorgulayan ve bu konudaki çalışması birçok araştırmacı tarafından analiz edilen ² Durkheim ise suçu, toplumun ortak değerlerine, normlarına ve inanç sistemine yönelik bir tehdit olarak gördüğü ve suçun siyasi yapıların ortaya çıkışıyla birlikte farklı bir anlam kazandığını iddia ettiği aktarılmaktadır. Durkheim’e göre, devletin teşekkülüyle birlikte, hükümet organları kendi otoritelerini korumak amacıyla yasalar aracılığıyla bazı eylemleri suç olarak tanımlamış ve sınıflandırmıştır. Özellikle ilkel toplumlarda, dini kuralların suçun anlamlandırılmasında baskın bir rol oynadığını vurgulayan Durkheim’in bu görüşü (Durkheim, 2023, s. 75) Osmanlı Devleti’nde de tarihi süreç içinde dini normların, eylemlerin suç olarak kabul edilmesinde ve hukuki düzenlemelerin şekillenmesinde önemli bir etkiye sahip olduğunu desteklemektedir. Nitekim, Osmanlı

² Ülker Yükselbaba (2017). Emile Durkheim’a göre toplum, düzen ve hukuk: hukukun ve cezanın evrimi, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 75 (1), 191-221; Savaş Taş (2020). *Emile Durkheim’in sosyoloji anlayışında toplumsal iş bölümü, sosyolojik yöntemin kuralları, din, anatomi ve intihar, Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*, 13(29), 442-449; Bahadır Çoban (2022). Durkheim’in bilgi ve toplum anlayışı üzerine bir değerlendirme, *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 9, 115-130; Şua Mihriban Çavga Genç (2023). Emile Durkheim’in sosyolojisinde hukuk, suç ve cezanın evrimi [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

hukukunda, İslam dininin temel prensipleri ve İslam fıkının hükümleri belirleyici olmuştur. İslam hukukunda ise suçu ifade etmek amacıyla *cerîme*, *cinâyet* ve *masiyet*³ gibi terimler kullanılmıştır (Büyükbaş, 2016, s. 1761).

1.2. Şikâyet Hakkı

Toplumsal düzende bir ihlal veya haksızlık olarak algılanıp yaptırıma bağlanan bu tür eylemlerin bildirilmesi ve müteakiben telafi süreçlerinin başlatılması şikâyet kavramı ile ifade edilir. Başka bir deyişle şikâyet, “yaşanan idari veya adli bir haksızlığın ilgili makama yakınmayla iletilmesidir” (Tuğluca, 2024, s. 1). Bu bağlamda Osmanlı Devleti’nin yönetim anlayışı da benzer bir yaklaşımı benimsemiştir. Osmanlı Devleti’nde şikâyet hakkının devlet-toplum anlayışı ve İslam hukuku olmak üzere iki dayanağı bulunmaktadır. Devlet-toplum anlayışını oluştururken de Hint, İran gibi uygarlıklarının etkisinde kalmış İslam siyasi düşüncesinden, Moğol geleneklerinden ve hatta Bizans’tan esinlenmiştir (Öz, 1997, s. 48, 49). İslam siyaset düşüncesinin temellerinden biri olan Erkân-ı Erba’a (Dört Erkan) modeli, ideal toplum düzenini fonksiyonel bir hiyerarşi içinde kurgular: devleti koruyan ehl-i kılıç, bürokrasiyi yürüten ehl-i kalem, ekonomiyi canlı tutan tüccar ve üretimi sağlayan çiftçiler. Bu sınıflar arasındaki uyumu sağlamak, Sultanın en asli görevidir ve bu görev, Daire-i Adliye (Adalet Çemberi) ilkesiyle sıkı sıkıya bağlantılıdır; zira adalet, devletin varlığını halkın (reayanın) refahına ve sadakatine bağlayan hayati döngüdür. Adaletin gerçekleştirilmesi, bir yandan kadıların şer’î hükümlere dayalı bireysel davalarda (kazâ-i yetkiler) haklıyı haksızdan ayırmasıyla sağlanırken, diğer yandan da devlet yöneticilerinin halka karşı adil davranmasını teminat altına alan üst düzey idari mekanizmalar yoluyla (kamu adaleti) mümkün kılınmıştır. Bu yaklaşım, klasik İslam devlet geleneğinde salt otoriteden ziyade, sosyal denge ve halkın hukuki güvencesine dayalı bir yönetim felsefesini esas aldığını gösterir (Nizamülmülk, 2017. s. 191).

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren tebaasının adalet ve huzurunu sağlamayı temel yönetim prensibi olarak benimsemiştir. Bu amaçla, yöneticilerin keyfî uygulamalarına ve halkın zulme uğramasına engel olacak çeşitli yöntemler ve adil yönetim mercileri geliştirilmiştir. Osmanlı yöneticileri, halkın kendini güvende hissetmesini temin ederken, aynı zamanda merkezi otoritenin hesap verebilirliğini güçlendirmiştir.

Bu süreçte oluşturulan şikâyet mekanizmalarının bir kısmı, kalıcı devlet kurumlarına

³ “itaatten ayrılmak” ve “söz dinlememek” anlamlarına gelmekle birlikte “günah işleme” olarak da tanımlanmaktadır (Bekir Topaloğlu, “Mâsiyet”, Ankara: Diyanet İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 28, 77).

dönüşerek kurumsallaşma başarısını göstermiş; bir kısmı ise bireysel inisiyatif ve dönemsel uygulamalar olmaktan öteye gidemeyerek zamanla ortadan kalkmıştır.

şikâyetlerin kurumsallaşmasından önceki dönem incelendiğinde erken İslam dönemi uygulamaları karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde şikâyetlerin kabul edilmesindeki uygulamaların bir kısmı kişilere bağlı kalmış ve diğer dönemlere aktarılamamıştır. Yine de daha sonra şikâyet kabulü konusunda oluşturulacak müesseselere esin kaynağı olmuşlardır. Bu uygulamalardan ilki *Hılfu'l Fudûl*'dur. Hılfu'l Fudûl, bazı Kureyş kabilelerinin Mekke'de haksızlığa uğrayan insanlara yardım etmek amacıyla yaptıkları ve Hz. Muhammed'in de katıldığı anlaşmadır (Hamidullah, 1998, s. 31). Bu anlaşma iki adettir (Akyüz, 1995, s. 31) ve İlkinde Mekke'nin ileri gelenlerinden olan Ben-i Temim kabilesinden Abdullah b. Cüd'an'ın evinde toplanılmış ve müzakere yapılarak Mekke'de yerli yabancı kimsenin zulme uğramaması için kendilerine yardımcı olunacağı kararı alınmıştır (Berki-Keskinoğlu, 2010, s. 46, 47; Önder, 2014, s. 233).

Hılfu'l-Fudûl anlaşmasının ilk uygulaması Yemenli Zebid kabilesinden bir tüccarın malını gasp eden As b. Vail ile ilgilidir. Gasp edilen mal geri alınarak sahibine teslim edilmiştir. Akabinde Has'am kabilesinden olup Kâbe'yi ziyaret eden kişinin kızının Nübeyh b. Haccac tarafından zorla kaçırılması ile ilgili olmuştur. Baba kızı için telaş içerisindeyken Mekkeliler kendisine Hılfu'l-Fudûl'dan yardım istemesini önermişlerdir. Devreye giren Hılfu'l-Fudûl mensupları Nübeyh'in evinden kızı alarak babaya teslim etmişlerdir (Köksal, 1981, s. 94, 95).

Bahsi geçen uygulamalar sürerken 20 yaşlarında olan Peygamber Efendimiz Hılfu'l-Fudûl hakkında "*Ben, Abdullah b. Cüd'an'ın evinde yapılan bir antlaşmada bulundum ki, bu antlaşmayı güzel ve kızıl tüylü develere değişmem. İslam'da böyle bir antlaşmaya çağrılısam derhal kabul ederim.*" diyerek övgülerde bulunmuştur (Önder, 2014, s. 233). Nitekim Hılfu'l-Fudûl, yeni üyelerinin katılımına kapalı olduğu için kalıcı olmamış ve işlevini yitirmiştir. Emevi hilafeti dönemi başlarında anlaşmanın son mensubu vefat etmiş ve anlaşma böylece son bularak kurumsallaşamamıştır (Hamidullah, 1998, s. 31-32).

İslamiyet'in ilk dönemlerinde ise Hz. Muhammed şikâyet merciinin bizzat kendisi olmuştur. Hılfu'l-Fudûl bir anlamda mezalim mahkemelerinin kurulmasında etkili olmuştur denilebilir. Peygamber Efendimizden sonra gelen halifeler de şikâyet mercii olarak görev üstlenmişlerdir. Bu dönemde şikâyetler dinlenmiş ve suçlu bulunanlar cezalandırılmışlardır. Hz. Ömer gelen şikâyetler için tahkikat komisyonu oluşturmuştur (Akyüz, 1995, s. 40). Hz. Ali dönemine gelindiğinde ise mahkeme işleri için memur tayin etmiştir. Bu nedenle mezalim mahkemelerinin bu dönemde kurulduğu düşüncesi ortaya atılmıştır (Yeniçeri, 2004, 516). Sonraki dönemlerde sultanlar şikâyetleri dinlemeye ve anlaşmazlıkları gidermeye devam

etmişlerdir. Nitekim sultanları İslamiyet'ten önceki dönemlerde de bizzat şikâyetleri dinlemişlerdir. Özellikle Acem sultanları bu konuda itina etmişlerdir. Nizamülmülk, hükümdarların zaman zaman ovalarda kurulan yüksek kürsülerde veya atların üzerinde doğrudan halkın şikâyetlerini dinlediklerini ve onlara haklarını teslim ettiklerini belirtmektedir. Ona göre, Acem sultanları, şikâyet dinleme sürecinin sarayda veya tahtta gerçekleşmesi durumunda zalim yöneticilerin şikâyetçi kişilerin padişahın huzuruna çıkmalarını engelleyebileceği endişesiyle bu yöntemi tercih etmişlerdir. Hatta yöneticilerin kendileri hakkında yapılan şikâyetleri doğrudan ve tarafsız biçimde değerlendirebilmek için tahtlarından inip halkın önünde diz çöktükleri ve şikâyetleri dinledikleri de ifade edilmektedir (Nizamülmülk, 2017, s. 30).

Türk hakanları da anlaşmazlıkları çözme konusunda hanedan mensuplarıyla beraber mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Hakan Alp İlteber validesi Uluğ Hatun ülke içerisindeki anlaşmazlıkları çözmüş, gerekli hallerde şiddetli cezalar uygulamıştır (Turan, 1969, s. 143). Bu uygulamalar şikâyetlerin bireysel olarak dinlenmesinden kurumsal bir yapıya evrilmesinin zeminini hazırlamıştır.

Toplumda adaletin tesis edilmesi ve yöneticilerin halka karşı sorumluluk bilincinin geliştirilmesi amacıyla zamanla bu faaliyetler daha sistematik bir hale getirilmiştir. Aşağıda şikâyet kurumunun kurumsallaşmasının nasıl başladığı hakkında temel bilgiler sunularak Osmanlı Devleti şikâyet mekanizmalarının temelini oluşturan etkenler ortaya konulacaktır.

1.2.1. Şikâyet Hakkının Kurumsallaşma Süreci

İslamiyet'in yayılmasıyla genişleyen siyasi yapının artan ihtiyaçlarını karşılamak üzere yeni kurumlar tesis edilmeye başlanmıştır. Bu kurumlar arasında ilk karşılaştığımız divandır. Her ne kadar varlığı İslamiyet öncesinden biliniyor olsa da Divan kurumu asıl olarak Hz. Ömer döneminde resmîyet kazanmıştır. Bu tesisin amacı hakkındaki farklı rivayetlere rağmen (Şimşir, 2018, s. 398-402) en yaygın kabul gören görüş; devletin sınırlarının genişlemesi sonucu elde edilen fey'(gelir) kaynaklarının, Müslümanlar arasında düzenli bir şekilde dağıtımını sağlamak üzere Divan'ın kurulmuş olmasıdır (Fayda, 1995, s. 513). Emevîler ve özellikle de Abbasiler döneminde divanlar başta askeri ve mali konular olmak üzere devlet hizmetlerini yürüten kurumlar haline gelmişlerdir (Abdülaziz ed-Dûrî, 1994, s. 379). Emevîler ve Abbasilerden sonra kurulan devletlerdeki divanlar öncekilere nazaran farklı işlevlere sahip olsalar da diğer konuların yanı sıra şikâyetler dinlenmiş ve çözüme kavuşturulmuştur. Şikâyet dinlemek üzere oluşturulmuş en büyük divan ise Divân-ı Mezalim'dir. *Velâyetü'l-Mezâlim*

denilen bu Mezalim mahkemeleri, devlet içerisinde nüfuzlu kişilerin yaptığı haksızlıkların normal yargının hükme bağlaması mümkün olmayan zulümlerini bakan mahkemelerin İslam hukukundaki ilk versiyonudur (Duran, 2015, s. 251).

Emevîler, mezalim davaları için özel bir gün belirlemiş ve Kadı Ebû İdris el-Evdî'yi görevlendirmiştir. Ancak kurumu sistemli hale getiren kişi Halife Ömer b. Abdülaziz olmuştur. O, bizzat başkanlık ettiği mezalim oturumlarında önceki hanedan mensupları ve valilerin halktan haksızca elde ettikleri gelirleri, gasp ettikleri arazileri ve yaptıkları yolsuzlukları yargılamış; haksız edinilen malları ise sahiplerine iade etmiştir. Sanıkların çoğunlukla devlet görevlileri olması nedeniyle, Ömer b. Abdülaziz bu oturumları şahsen yürütmüştür. Hatta bu süreçte meşru görmediği kendi miras hakkını bile hazineye devretmiştir. Ömer b. Abdülaziz'den sonra gelen Emevî yöneticileri genellikle mezalime önem vermese de Hişam b. Abdülmelik gibi bazı isimler bu davalara bakmışlar ya da valiler aracılığıyla bu görevi devam ettirmiştir. Yine de Emevîler devrinde tam kurumsal bir yapıya ulaşamayan kurum asıl gelişimini Abbasiler döneminde yaşamıştır. Özellikle üçüncü halife Mehdi Billah (775-785) zamanında Mezalim, devlet idaresinin önemli bir unsuru haline gelmiş ve tam anlamıyla kurumsallaşmıştır (Yeniçeri, 2004, s. 516). Muhtedi döneminden sonra ise mezalim mahkemeleri başkanlığına atanan memur ve idareciler getirilmiştir (Maverdi, 1994, s. 159). Bunun dışında Muhtedi tarafından kubbeli, dört kapılı bir bina inşa ettirilerek bu yapıya kubbetü'l mezalim adı verilmiştir. Mezalim mahkemelerinin gelişimi değişik dönemlerde değişik devletler vesilesiyle sürmüştür (Yeniçeri, 2004, s. 517).

şikâyet mekanizmalarına dair diğer bir örnek ise *Divânü'l-Haber ve'l Berîd* olarak da bilinen Divânü'l-berid'tir. Abbasi halifelerini tahakkümleri altına almış olan Büveyhiler Devleti tarafından oluşturulan bu kurum eyaletler arasındaki haberleşmeyi sağlamış ve istihbarat faaliyetlerini yürütmüştür (Bilgin, 2025, s. 223). Şikâyete gelemeyen konuların takip edilmesi ile ilgili olduğu için dolaylı da olsa şikâyet mekanizması içerisinde değerlendirilmiştir. Berid teşkilatı Endülüs Emevî Devleti, Tolunoğulları, Samaniler, Gazneliler ve Selçuklularda da kurulmuş olup Gaznelilerde ayrıca valilerin faaliyetlerini inceleyen kethüdalık görevi de yer almıştır (Harekât, 1992, s. 499). Berid teşkilatında yer alan casusluk Osmanlı Devleti'nde de var olmuş bu konuda temin edilen belgeler de Osmanlı Arşivi'nde muhafaza edilmiştir (Gurulkan vd., 2017, s. 17).

1.2.2. Osmanlı Devleti'nde şikâyet Mekanizması

Osmanlı Devleti, önceki İslami devletlerdeki Mezâlim Dîvanı yerine, şikâyet yetkisini

kademeli olarak farklı mercilere dağıtarak çok katmanlı bir hiyerarşi kurmuştur. Bu sistemde, en alt düzeyden başlayarak şikâyetler yerel kadı ve sancak/eyalet divanlarına iletilmiş; buradan istenilen sonuç alınmadığında merkeze taşınmıştır. Merkezî yönetimde ise, şikâyet dinleme işlevi, en yüksek mahkeme olarak işlev gören Dîvân-ı Hümâyun'un yetkisi altında toplanmıştır. Dîvân-ı Hümâyun'un yanı sıra, Vezîriâzam başkanlığındaki İkinci, Çarşamba ve Cuma divanları da şikâyetler için önemli birer ara makam olmuşlardır.

Bu hiyerarşik yapı, her vatandaşa en yüksek makam olan Padişah'a doğrudan başvurma hakkını tanımıştır. Böylece, yönetimdeki aksaklıklar ve haksızlıklar için, alttan üste doğru tırmanan, sağlam bir denetim ve şikâyet mekanizması oluşturulmuştur. Aşağıda bu merciiler ve işlevleri sırasıyla incelenecektir.

1.2.3. Divân-ı Hümâyun'un Rolü ve İşleyişi

Osmanlı Devleti'nde haksızlığa uğradığını düşünen her vatandaşın durumunu ilgili mercilere iletme ve çözüm arama hakkı bulunmuştur. Şikâyetçiler, en üst düzeydeki birimlerden başlayarak istedikleri seviyedeki makama başvurabilmişlerdir. Başvurulacak merci ise şikâyetin niteliği, sorunun büyüklüğü, ilgili mercinin çözüm yetkisi ve başvuran kişinin toplumsal-ekonomik statüsü gibi faktörlere göre belirlenmiştir. Bu mercilerin en üstü ise tartışmasız bir şekilde padişah olmuştur. Bu otorite Orta Asya egemenlik anlayışı ile İslam devlet anlayışının bir yansıması olarak şekillenmiştir. Padişah'tan sonra devlet yönetiminde en önemli merci olarak Divân-ı Hümâyun yer almıştır (Tuğluca, 2024, s. 30, 31). “Padişah divanı” (Mumcu, 1991, s. 430) olarak adlandırılan bu merci, Osmanlı adalet sisteminin merkezi niteliğini taşımış ve vatandaşın şikâyetlerini doğrudan iletebildiği yüce bir mahkeme görevi görmüştür. Bu durum, Osmanlı yönetiminde adalete verilen önemin ve devletin halkla doğrudan iletişim kurma arayışının açık bir göstergesidir. Nitekim, başlangıçta sultanın dava dinlediği ve hükümet işlerini yönettiği mekân olan ve *kapı*, *Dergâh-ı âli* veya *Bâb-i Âlî* gibi isimlerle anılan bu kurum, zamanla Osmanlı hükümetinin genel anlamını ifade etmiştir. Devletin iç ve dış siyasetini ilgilendiren konuların yanı sıra, kişilerin her türlü talep ve şikâyetlerini değerlendiren ve bu hususları görüşüp nihai bir karara bağlayan Divân-ı Hümâyun, adeta bir Bakanlar kurulu gibi görev yapmıştır. Böylesine kritik bir icra organı olan Divân-ı Hümâyun, Sultan Orhan devrinden itibaren Osmanlı Devleti bünyesinde var olmuş ve Fatih Kanunnâmesi ile yasal çerçevesini oluşturmuştur. Sadrazamın başkanlık ettiği bu mecliste, devletin önemli isimleri yer almıştır. Bunlar; vezirler, defterdarlar, nişancı, kazaskerler ve gerektiğinde de şeyhülislamdı (Cin ve Akgündüz, 2017, s. 237-249). Ancak, bu

önemli üyeler arasında Şeyhülislam'ın konumu kendine has bir durum arz etmekteydi. Osmanlı klasik döneminde Şeyhülislam, Divân-ı Hümâyûn'un doğrudan üyesi değildi. Başkent müftüsü olmasına rağmen, böyle yüksek bir mecliste fiilen bulunmaması Osmanlı yönetiminin kendine özgü yapısını ortaya koymaktadır. Şeyhülislam'ın kabineye girişi ve protokolde yükselişi Tanzimat'la gerçekleşen modernleşmenin sonucudur (Ortaylı, 2006, s. 137).

Divân-ı Hümâyûn'un işleyişi birçok önemli kişinin dikkatini çekmiş ve bu önemli mekanizmayı gözlemleyip kaydetmelerine neden olmuştur. Mesela İnalcık Yıldırım Bayezıt'ın Mısırlı tabibinin gözlemlerine dayanarak Divân-ı Hümâyûn'un işleyişi ve ülkedeki güvenliği şu şekilde aktarmaktadır:

Osmanlı hükümdarı, sabahları erkenden geniş ve yüksek bir sedirde oturur. Halk Sultanı görebilecekleri bir yerde, biraz uzakta durur ve haksızlığa uğramış herkes gelip şikâyetini bildirir. Dava hemen karara bağlanır. Ülkede güvenlik öyledir ki, hiçbir yerde kimse sahibinin bırakıp gittiği yüklü bir deveye el süremez.

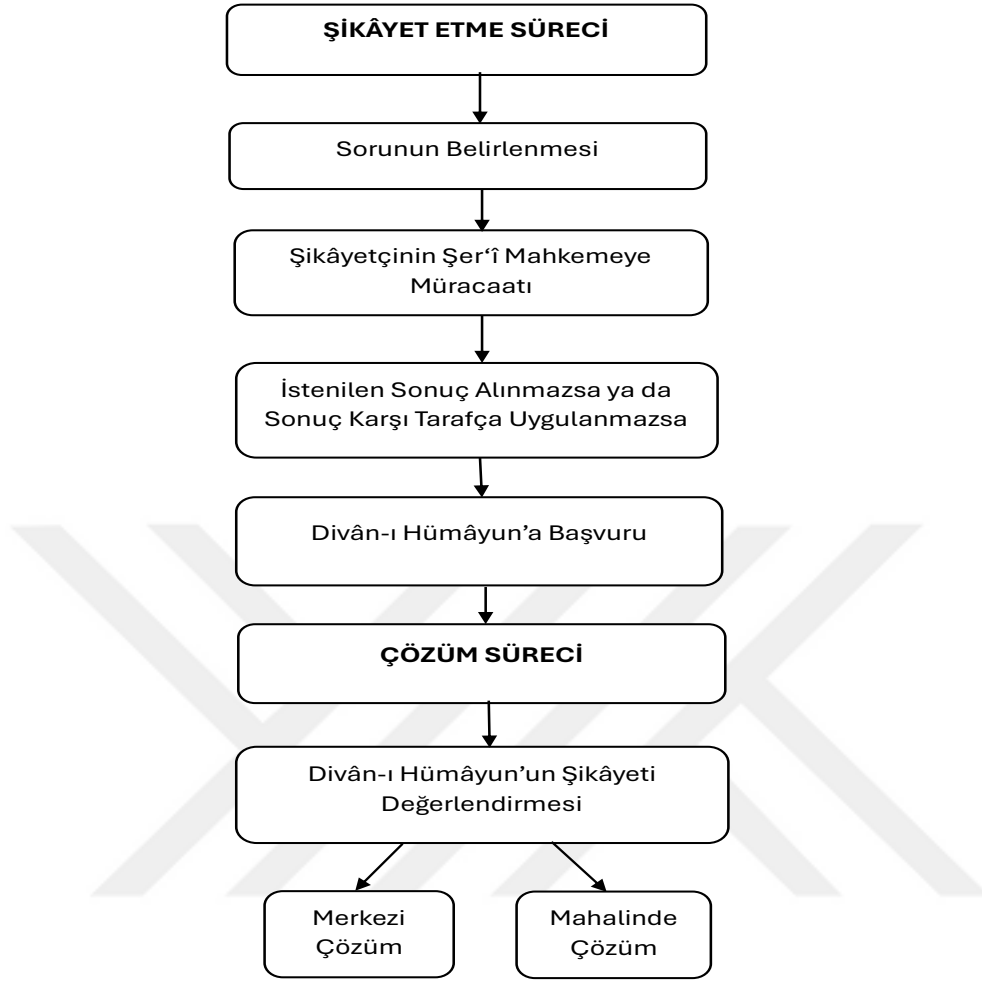
Söz konusu tasvir bu mercinin ehemmiyetini açıkça ortaya koymuştur (İnalcık, 2003, s. 94-95). Bu merci etkin bir yönetim sağlamak için genellikle haftada dört gün toplanmıştır. İkinci, Ayak, Galebe, Sefer ve Kazasker divanları devletin işleyişinde yerini almıştır (İnalcık, 2000, s. 155-165). Kısaca, Osmanlı Devleti'nin yalnızca yönetsel bir kuruluşu olmanın ötesinde Divân-ı Hümâyûn siyasal geleneklerinin, hukuki prensiplerinin ve merkezi gücünün en belirgin simgesi haline gelmiştir.

1.2.4. Divân-ı Hümâyûn'a Başvuru Süreçleri

Osmanlı Devleti'nde yaşayan vatandaşların şikâyet hakkını kullanabilmeleri hem yönetim hem de halk için karşılıklı fayda sağlamıştır. Bu mekanizma ile yönetim taşrada meydana gelen sorunları takip edebilmiş, taşra halkı da bir problemle karşılaştığında devletin yanında olduğu düşüncesine sahip olmuştur. Bu yolla devlet-tebaa arasında iletişim kanalları her daim açık kalmıştır (Tuğluca, 2024, s. 49).

İncelediğimiz belgelerde görüldüğü üzere şikâyet edenler ve hakkında şikâyetle bulunulanlar arasında her statüden kişi yer almıştır. Sorun yaşayanlar önce şer'î mahkemeye başvurmuşlar, taraflardan biri çıkan karara uymadığında veya istenilen sonuç alınmadığında Divân-ı Hümâyûn'a müracaat etmişlerdir. Aşağıda şikâyetleri Divân-ı Hümayûn'a iletme ve çözüm süreçleri sunulmuştur.

Şekil 1. Şikâyet Etme ve Çözüm Süreci

Divân-ı Hümâyûn'a bizzat başvuruların yapılması şikâyetlerin merkezi düzeyde çözüme kavuşturulması açısından büyük önem taşımıştır. Belgelerde, Divân-ı Hümâyûn'a doğrudan yapılan başvurularda “gelüb” gibi ifadelerin yanı sıra, arzuhal (dilekçe) sunanlar için “rikâb-ı kamertâb-ı hüsrevâneme sunduğu arz-ı hâlinde” veya “südde-i sa’âdetime arz-ı hâl idüb” gibi tabirlerin kullanıldığı görülmüştür. Taşradan İstanbul’a şikâyetlerini iletmek için gelen kişiler, öncelikle kendileri için en uygun ve etkili dilekçeyi yazabilecek bir arzuhalci arayışına girmişlerdir. Arzuhalcinin bulunmasıyla dilekçenin yazımında yürürlükteki yasalar çerçevesinde herhangi bir engelin olup olmadığı tespit edilmiştir (Özgişi, 2014, s. 56). Divân-ı Hümâyûn'a başvuran bazı şahıslar, mağdur durumdaki kişilerin adına durumu açıklamışlardır. Bu temsilciler, kimi zaman davacının resmi vekili sıfatıyla hareket ederken, kimi zaman da mağdurun herhangi bir vekaleti olmaksızın onların yaşadığı mağduriyeti Divân-ı Hümâyûn'a iletmışlerdir. Başvuran bazı şahıslar, mağdur durumundaki kişilerin adına durumu

açıklamışlardır. Bu temsilciler, kimi zaman davacının resmi vekili sıfatıyla, kimi zaman da mağdurun herhangi bir vekaleti olmaksızın mağduriyeti Divân-ı Hümâyûn'a iletmışlerdir.

Divân-ı Hümâyûn'a başvuran bazı şahıslar, mağdur durumdaki kişilerin adına durumu açıklamışlardır. Bu temsilciler, ya davacının resmi vekili sıfatıyla hareket ederken, ya da mağdurun herhangi bir vekaleti olmaksızın onların yaşadığı mağduriyeti Divan'a iletmışlerdir. Divân-ı Hümâyûn'da görüşmeler sırasında zabıtlar tutulmamıştır. Bu durum problemlerin nasıl çözüme kavuşturulacağını bir hayli zorlaştırmıştır. Tutulan defterlerdeki hükümler de karar verme sürecinden daha çok kararın sonucu ve gerekçesi önem arz etmiştir (Acun, 2007, s. 127). Divân-ı Hümâyûn'daki görüşmeler kaydedilmemiş olsa da karar alma sürecindeki işlemler bu konudaki çalışmalara ışık tutmaktadır. Divân-ı Hümâyûn'da şikâyetler birden fazla yolla çözümlenmekteydi. Çözüm şeklini belirleyen ise konunun önemi, içeriği, anlaşmazlık yaşayanların toplumsal konumu, Divanın kurulduğu yer ya da iş yükü idi. Bazı konular ele alınırken Divan'daki defterlerin serileri incelenirken bazı konuları şer'î ya da örfi hukuk kuralları göz önünde bulundurarak çözümlmek gerekmiştir. Divân-ı Hümayun'a gelen şikâyetler beş şekilde çözümlenmiştir. Bunlar, 1. Murafaa için Divan'a çağırma⁴, 2. Merkezde bulunan defterlerin incelenmesi sonucu karara bağlama, 3. Hiçbir kuşkuya mahal vermemek için mahaline havale etme,⁵ 4. Mahalinde çözüm için mübaşir gönderme⁶ ve son olarak

⁴ Söz konusu terimin belgedeki bağlamı ve kullanım biçimi Sivas Ahkâm-ı şikâyet defterlerinde Amasya ile ilgili hükümlerde şu şekilde geçmektedir "...defter-i hakani mucibince mahallinde şer'le mumaileyhe emr-i şerîf itası iktiza eylediği tahrir olunmağla vech-i meşruh üzere mahallinde vekil-i şer'isi ile murafaa ve ihkak-ı hak olunmak babında" (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 23, 228/1).

⁵ şikâyetlerin tek taraflı beyanla değil, şüpheye yer bırakmayacak şekilde olayın geçtiği mahalde tarafların yüzleştirilmesi ve yerel soruşturmayla çözülmesine dair belge şu şekildedir "Sen ki mevlânâ-yı mumâ-ileyh Mehmet Ali zîde 'ilmuhusun Südde-i sa'âdetime vürüd eden bir kut'a i'lâmunda Yeğenoğlu Mehmet zîde şerefehu meclis-i şer'e varub Gedegra sükkânından bundan akdem fevt olan Abdulvehhab nâm müteveffânın verâseti oğlu Yeğenoğlu Seyyid Mehmet ile li-ebeveyn kız karındaşı Hadice (...) münhasıra olub kable't-taksim mezbûre Hadice dahi iş bu sene-i mübârekede müteveffîye oldukda ânın dahi emvâl ve eşyâsı zevci Seyyid Mehmet ile merkûm Yeğenoğlu Seyyid Mehmet 'e irsen intikâli ve ba'dehu mezbûr Mehmet dahi müte'âkiben fevt ânın hissisi irsen âher zevcesinden mezbûr karye sükkânından oğlu Abdullah ve kerimesi Hadice'ye intikâl idüb mezbûr ve mezbûre babaları Mehmet 'in hisse-i irsiyesini zabta 'adem-i kanâ'at birle merkûm Yeğenoğlu Seyyid Mehmet 'in mûrisi müteveffâ-yı evvel Abdulvehhab'ın kable't-taksim hemşiresi müteveffîye-i mezbûre Hadice zimmetinde olan ile kezâlik hemşiresi mezbûreden müntakıl hisse-i irsiyesi olub vakt mürûr eyledi da'vân mesmû' değildir dükkân önü vâlidemiz Hadice hayatında babamız müteveffâ Mehmet 'e hisse-i emvâl ve eşyâsını cümleten bağışladı ve babamızdan dahi bize intikâl eyledi deyu fuzûlî zabt ve ol-vechile bunu hisse-i irsiyesinden mahrûm ve ol-bâbda da'vâsına muvâfık cânib-i şeyhü'l-islâmdan fetvâ verildiğin bildürüb mahallinde şer'le görölüb ber-müceb-i fetvâ-yı şerife icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hakk olunmak bâbında hükm-i hümâyûnum verilmek bâbında vâki '-i hâlî 'arz eylediğin ecilden mahallinde şer'le görölme bâbında" (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 22, 18/1).

⁶ Davaların taşrada sürüncemede kalmasını engellemek ve merkezi otorite denetiminde hızla sonuçlandırılmasını sağlamak amacıyla mübaşir gönderilmesi usulüne dair belgelerde emrin "...tayin olunan mübaşirin ücret-i mübaşiriyesi mazlum olan müdde aleyhten taleb olunmayıp ber-mucib-i fetva-yı şerife husumet-i kazibe eden müdde-i mütemerridden tahsil olunmak üzere sen ki mütesellim-i mumaileysin mahallinde şer'le rüyet olunmak babında" (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 24, 3/3) şeklinde verildiği görülmektedir.

istinaftır⁷. Bu defterlerin incelenmesi sonucu davanın karara bağlandığını gösteren Amasya'ya ait belge örneği şu şekilde kaydedilmiştir:

...ol-yerlerde zirâ'at edenlerin zirâ'atleriyle hâsıl eyledikleri terekelerinden beşde bir öşrleri vakf-ı mezbûr mütevellîsi ve müştereğiyle kendüye alıverilüb zürrâ' taifesini hilâf-ı defter-i hâkânî ve mugâyir-i kânûn ol-vechile maktû' teklifiyle öşrleri edâsında ta'allül ve muhâlefet ettirilmemek bâbında emr-i şerîfim sudûrunu istid'â etmekden nâşi defterhâne-i âmiremde mahfûz rûz-nâmçe-i hümâyûn ve defter-i icmâl ve mufassala mürâca'at olundukda vech-i meşrûh üzere olduğu mastûr ve mukayyed bulunmağın defter-i hâkânî mücebince kânûn üzere 'amel olunmak bâbında (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 25, 3/4).

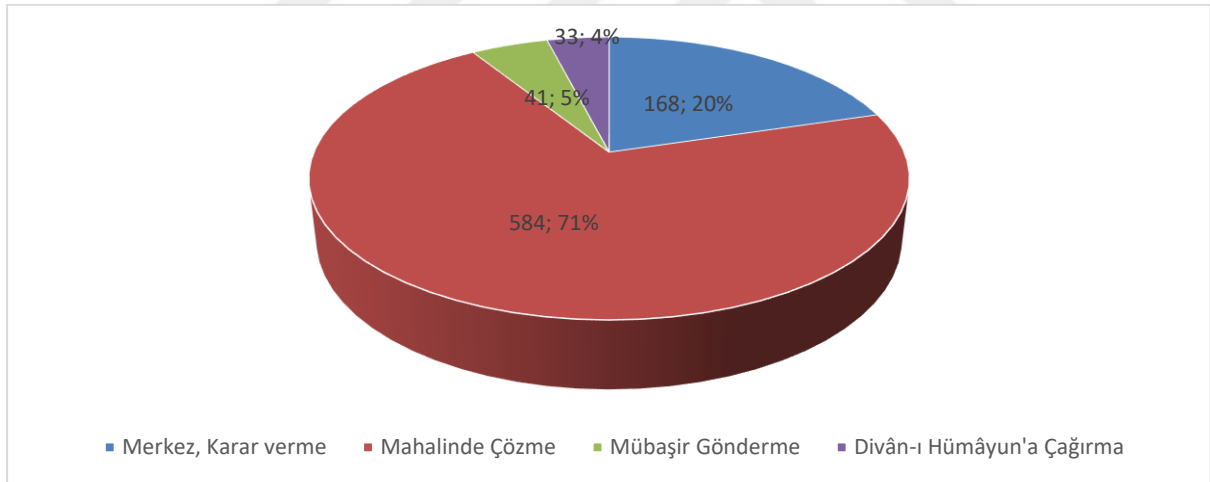
şikâyetlerin tek taraflı beyanla değil, şüpheye yer bırakmayacak şekilde olayın geçtiği mahalde tarafların yüzleştirilmesi ve yerel soruşturmayla çözülmesine dair belge şu şekildedir:

Sen ki mevlânâ-yı mumâ-ileyh Mehmet Ali zîde 'ilmuhusun Sûdde-i sa'âdetime vürûd eden bir kıt'a i'lâmında Yeğenoğlu Mehmet zîde şerefehu meclis-i şer'e varub Gedegra sükkânından bundan akdem fevt olan Abdulvehhab nâm müteveffânın verâseti oğlu Yeğenoğlu Seyyid Mehmet ile li-ebeveyn kız karındaşı Hadice (...) münhasıra olub kable't-taksim mezbûre Hadice dahi iş bu sene-i mübâreke müteveffîye oldukda ânin dahi emvâl ve eşyâsı zevci Seyyid Mehmet ile merkûm Yeğenoğlu Seyyid Mehmet 'e irsen intikâli ve ba'dehu mezbûr Mehmet dahi müte'âkiben fevt ânin hissesi irsen âher zevcesinden mezbûr karye sükkânından oğlu Abdullah ve kerimesi Hadice'ye intikâl idüb mezbûr ve mezbûre babaları Mehmet 'in hisse-i irsiyesini zabta 'adem-i kanâ'at birle merkûm Yeğenoğlu Seyyid Mehmet 'in mûrisi müteveffâ-yı evvel Abdulvehhab'ın kable't-taksim hemşiresi müteveffîye-i mezbûre Hadice zimmetinde olan ile kezâlik hemşiresi mezbûreden müntakıl hisse-i irsiyesi olub vakt mürûr eyledi da'vân mesmû' değildir dükkân önü vâlidemiz Hadice hayatında babamız müteveffâ Mehmet 'e hisse-i emvâl ve eşyâsını cümleten bağışladı ve babamızdan dahi bize intikâl eyledi deyu fuzûlî zabt ve ol-vechile bunu hisse-i irsiyesinden mahrûm ve ol-bâbda da'vâsına muvâfık cânib-i şeyhü'l-islâmdan fetvâ verildiğın bildürüb mahallinde şer'le görölüb ber-müceb-i fetvâ-yı şerife icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hakk olunmak bâbında hükm-i hümâyûnum verilmek bâbında vâki'-i hâlî 'arz eylediğın ecilden mahallinde şer'le görölme bâbında (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 22, 18/1).

⁷ “Rukiye ve Ümmüğülsüm nâm hâtunlar gelüb bunların babaları Ahmet nâm kimesne bundan akdem fevt oldukda bi'l-cümle emvâl ve eşyâsıyla kazâ-i mezbûre toprağında vâki' mutasarrıf olduğu bir bâb mülk menzil irs-i şer'le bunlar ile yine kazâ-i mezbûr sâkinelerinden kız karındaşları Hadice nâm hatuna intikâl etmişken mezbûre Hadice kendü hisse-i irsiyesini ahzda 'adem-i kanâ'at birle bazı kimesnelere istinâden bunun hisselerine dahi hilâf-ı şer'-i şerîf fuzûlî zabt ve taleb eylediklerinde mücerred vermemek kasdıyla zaman mürûr eyledi deyu vermekde ta'allül ve muhâlefet ve gadr-ı külli sevdâsında olduğın ve bu bâbda da'vâsına muvâfık Şeyhü'l-İslâmdan fetvâ-yı şerife verildiğın mukaddemâ bâ-'arz-ı hâl lede'l-inhâ ve 'l-istid'â fetvâ-yı şerife mücebince mahallinde şer'le rû'yet ve ihkâk-ı hakk olunmak bâbında iş bu sene-i mübâreke Evâsıt-ı Rebi'ü'l-âhirde sâdır olan emr-i şerîfim mahalline lede'l-vürûd tenfîz-i emr-i âlî ve ihkâk-ı hakk mümkin olmadığın bildürüb mukaddemâ sâdır olan emr-i şerîfim mücebince mahallinde şer'le görölüb babaları müteveffâ-yı mezbûrdan müntakıl kız karındaşlarının fuzûlî zabt eylediği emvâl ve eşyâ ve emlakden hisse-i irsiyeleri her ne ise kendülere alıverilüb icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hakk olunmak bâbında emr-i şerîfim sudûrunu istid'â ve divân-ı hümâyûnumdan muktezâsı su'âl olundukda bu sûretde sâdır olan emr-i âlî mücebince mahallinde şer'e havâle ile emr-i şerîf i'tâsı iktizâ eylediği tahrir olunmağla mukaddemâ sâdır olan emr-i şerîfim mücebince mahallinde şer'le görölme bâbında” (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 21, 177/2).

Bazı kişiler haksızlıklarının ortaya çıkmasından çekindikleri için çağrıldıkları halde Divân-ı Hümayun'a gitmekten kaçınmışlardır. Bu kaçan taraflar için Dergâh-ı mualla çavuşu gönderilmiştir. Ancak Dergâh-ı mualla çavuşları sadece merkezdeki işler için değil taşradaki çözümü zor olan davalar için de gönderilmişlerdir.⁸ Yargılamayı gerektirmeden merkezdeki defterlerin incelenmesi ile de anlaşmazlıkların çözülmeye çalışıldığı görülmektedir. Böyle bir durumda örfi hukuk ile ilgili davalar defterlerin eminine havale edilmiştir. Emin ise mevcut olan defterleri inceleyerek haklı ya da haksız durumu ortaya çıkartarak arz etmiştir. Buna göre de Divân-ı Hümayun eminlerin arzları ve ilamları doğrultusunda hüküm verilmiştir.⁹ Kâğıda dökülmüş bu hükümler de şikâyetçiye verilerek davalarda delil olarak kullanmaları sağlanmıştır. Hükümün yanında temessük (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 26, 126/1), berat (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 25, 22/1) vb. belgeler de delil olarak sunulurken kararın tayinine etki edebilmekteydiler (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 26, 126/1). Bu şekilde kurulan sistem sayesinde şikâyetler hızlı bir şekilde sonuçlandırılabilmiştir.

Şekil 2. Divân-ı Hümayun'un şikâyetlerle İlgili Sorun Çözme Şekilleri

Şekil 2 verilerine göre Amasya'da Divân-ı Hümayun'un sorun çözme yöntemlerinde en çok tercih edilen yol mahallinde çözmedir; bu yöntem toplamın %71'ini oluşturarak açık ara öne çıkmaktadır. Bunu %20 ile merkezi karar verme yöntemi takip etmektedir. Daha az

⁸ ... ve mümanâ'at edenleri olursa aher vechle tahsil olunmak için der-aliyyeme i'lâma mubâ'adet ve hilaf-ı rıza hareketden hazer ve mücânebet olunmak fermânım olmağla işbu emr-i şerifim ısdar ve ocakdan mübaşir ta'yin olunan çavuş zide kadruhu ile irsal olunmuştur...”(BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 20, 243/1).

⁹ “...Seyyid Ebubekir ile sair müsterekleri taraflarından zabt olunmak iktiza eylediğin bilfiil defter emini olan Yusuf dame mecdühu arz etmeğin emin-i mumailayhin arzı ve mukaddema sadır olan emr-i ali mucibince amel olunmak babında” BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 26, 51/1).

başvurulan yöntemler ise %5 ile mübaşir gönderme ve %4 ile Divân-ı Hümayun'a çağırmadır. Bu dağılım, Divân'ın sorunları ağırlıklı olarak yerinde ve pratik biçimde çözmeyi tercih ettiğini, merkezden doğrudan müdahalenin ise daha sınırlı durumlarda kullanıldığını göstermektedir.

Divân-ı Hümayun'un sorunların çözümüne bulduğu bu yöntemler bir anlamda karar alma sürecinde keyfiliği ortadan kaldırmak amaçlı olmuştur. Davalı ya da davacılar keyfi uygulamaları ortadan kaldıracabilecek dayanağa sahip olarak şikâyet süreçlerine dahil edilmişlerdir.

Divân-ı Hümayun dışında Osmanlı Devleti'nde yüksek yargı organı olarak görev yapan başka divanlar da bulunmaktadır. En üst mercii olan padişah'tan sonra en yetkili kişi kendisine vekillik eden veziriazam'dır. Veziriazamın en önemli görevlerinden birisi de adaletin yerine getirilmesini sağlamak, anlaşmazlıkları çözümlmek ve adil bir şekilde hüküm vermek olmuştur. Divân-ı Hümayun'a ulaşan şikâyetleri ve davaları konularına göre taksim eden veziriazam örfi-idari olanları kendisi halletmeye çalışırken hukuki olanları ise kazaskere havale etmiştir (Akman, 2004, s. 126). Bunun dışında Divân-ı Hümayun'da bakılması gerekmeyen idari davaları ya da tımar davalarına da başkanlık ettiği ikinci divanında ele almıştır. Veziriazam divanda davaları adli ve idari mahkeme gibi dinler ve karara bağlamıştır. İkinci Divân-ı yanında Çarşamba, Cuma divanlarında ve sefer sürecinde uğradığı kasaba ve şehir divanlarına da katılıp başkanlık etmiştir (Aydın, 1994, s. 402-404).

Osmanlı Devleti'nde tebaanın büyük bir kısmı şikâyetlerini taşrada bulunan mercilere iletebilmiştir. Merkeze gitme imkânı olmayanlar sorunlarını eyalet, sancak ve şehzade divanlarına taşıyarak sonuçlandırmaya çalışmışlardır. Merkeze uzak yaşayanlar, bu mercilerde çözüm bulabileceklerine inananlar, maddi- manevi olanakları olmayıp merkeze gidemeyenler ya da sorunları Divân-ı Hümayun'a gitmeyi gerektirmeyecek kadar büyük olmayanlar sancak ve eyalet divanlarına müracaat etmişlerdir. Bu divanlarda nihai sonuca ulaşamayanlar yine şikâyetlerini son karar mercii olan Divân-ı Hümayun'a iletmışlerdir.

Beylerbeyinin yönettiği eyaletlerde merkezdeki Divân-ı Hümayun'a benzer eyalet divanları halkın şikâyetlerini ele almıştır. Eyaletin paşa sancağında beylerbeyinin konağında toplanan divana yine kendisi başkanlık etmiştir. Divanda hazine defterdarı, şer'î işlerden sorumlu eyalet kadısı, tımar defterdarı, tezkireci, muhızır, çavuş, ruznamçeci, kâtip, divan efendisinden oluşan geniş bir kadro görev almıştır (İpşirli, 1999, s. 226). Şehzade divanları da şehzadelerin bulundukları sancaklardaki divanlar olup yönetimde oldukları sürece buralara başkanlık ederek şikâyetleri dinlemişlerdir. Şehzadelere ait üç tür defter ele alınmıştır. Bunlardan ilki olan ahkâm defterlerine şikâyetler ve cevapları kaydedilmiştir. Diğerleri

müşahede ve matbah defterleridir (Emecen, 1996, s. 95).

1.2.5. Kadı Mahkemeleri ve şikâyet Mekanizmasındaki Yeri

Osmanlı Devleti'nde adalet sisteminin temel direklerinden biri olan kadılık makamı, Arapça “yargılama” anlamına gelen “kada” kelimesinden türemiş ve aynı zamanda geniş bir yargıçlık tanımını ifade etmiştir. Osmanlı Devleti'nde kadı aynı zamanda noter, şehirdeki vakıfların müfettişi ve belediye reisi olarak görev üstlenmiştir. Şehir asayişinden sorumlu zabıt, subaşı gibi yetkilileri denetlemiş, çarşı ve esnaf kontrolünü yapan muhtesip memurlarına amirlik yapmıştır. Bu özelliği ile klasik devirde Osmanlı kadısı diğer İslam devletlerindeki kadıdan daha gelişkin bir özelliğe sahip olmuştur. Osmanlı Devleti'nde kadılar en küçük kazadan en büyüğüne kadar İstanbul'dan atanmıştır (Ortaylı, 2016, s. 11,12).

Bu merkezi atama sistemi çerçevesinde 19. yüzyılda Amasya'nın Anadolu Kazaskerliği'ne bağlı olduğu ve kadı atamaları ile azillerinin bu makam tarafından gerçekleştirildiği bilinmektedir. Kadıların iki sene için atandığı Amasya sicillerinden de anlaşılmaktadır. Kadılar makamlarında görevleri bitince son işlemlerinin alt kısmına mührü varsa mühür basıp kalın ve ta'lik bir hatla “Temme'l-kelâm...” şeklinde imza ya da yine mühür atarlardı.

Ancak kadılar, icra ettikleri yargısal görevler ve gerçekleştirdikleri her türlü hukuki muamele karşılığında, yürürlükteki kanunnamelerce belirlenen miktarlarda harç tahsil ederek geçimlerini sağlamışlardır. Mesela 19. yüzyılda kadıların söz konusu görevleri uhdesinde bulundurmalarından dolayı 499 akçe yevmiye aldıkları kayıtlarda mevcuttur (Becerik, 2022, s. 82). Kadılar, mirasın paylaşılması süreçlerinde de gelir elde etmiş, her vefatta kayıt tutmak zorunda olmasalar da her tuttuğu kayıttan pay almıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde kadıların miras taksimlerinde 1.000 akçeden 25 akçe resim, 16. yüzyıl sonlarında ve 17. yüzyılda ise 1.000 akçeden 15 akçe resim alındığı kaydedilmiştir (Uzunçarşılı, 1988, s. 84-85; Oğuz, 2014: 414). 19. yüzyıl başlarında ise kadılar 1.000 kuruşta 25 kuruştan fazla talep etmemeleri açıklanmıştır. 1800 yılının Ağustos sonlarına ait adalet fermanında vefat eden askerlerin terekelerinin kadı ve naipilerin yazmasına ve *resm-i kısmet* adı altında para toplamaları ele alınmıştır. Bunun yanında kadıların, nafaka ve varislerin hüccetlerinden harç aldıkları; terekelerden mal ve eşya satın aldıkları olmuştur (Özkaya, 1974, 455).

Kadıların belirli bir maaşlarının olmaması ve ele aldıkları dava işlemlerinden geçinmeleri bu yolsuzluklara başvurabilmelerine neden olmuştur (Uzunçarşılı, 1988, s. 84). 19. yüzyılda yayınlanan fermanda asker ya da sivil kişilerin terekeleri yazılırken,

borçlarının ödenmesiyle geri kalan toplam gelirden 1.000 kuruşta 25 kuruş *huddamiyye*, *kâtibiyye* ve *ücret-i kassamiye* harçlarından başka para talep edilmemesi konusunda ikazda bulunmuştur. Bunun yanında kadıların tereke mallarını düşük fiyat göstererek satın almaları yasaklanmıştır. Kadıların gerçekleştirdikleri başka bir usulsüzlük ise küçük yaştaki mirasçılar için vasi tayin edilirken “Veraset Hücceci Harcı” adıyla yetimin malından terekeye göre 300, 500, 1000, 1500 kuruş ücret alınmasının ardından iki ay geçer geçmez vasinin bir şekilde azledilip tekrar atanması ve bu nedenle tekrar harç alınmasıdır. Her yıl yetim malı hesaplanırken *harc-ı muhasebe* adıyla hariç akçe talep edilmiştir (Çadırcı, 1983, 141). Bununla birlikte, bir kadı usulsüzlük yaptığı gerekçesiyle şikâyet edildiğinde ağır müeyyidelerle karşılaşmıştır. Buradan Osmanlı padişahlarının adaletin sağlanmasında ne derece titiz davranmaya çalıştıkları sonucu çıkarılabilir. Ne var ki savaşların uzun sürmesi sebebiyle kadılar memleket işleriyle ilgilenmemiş ve yolsuzluklarını arttırmışlardır (Uzunçarşılı, 1988, s. 129). Kadıların gerçekleştirdikleri usulsüzlüklere ilgili başlık altında değinilecektir.

1826’da gerçekleşen Yeniçeri olayları (Vaka-yı Hayriyye) sonrası Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması, Osmanlı adli ve idari yapısında kadılık makamının görevlerini kökten değiştirmiştir. Kadılar bu süreçte belediye reisliği ve mali yetkileri gibi idari görevlerini kaybetmiş, vakıfların ayrı bir nazırlığa bağlanmasıyla da bu alandan çekilmiştir. İdari mahkemelerin kurulmasıyla yargı yetkileri sadece medeni ve özel hukuk davalarıyla sınırlı kalmıştır (Ortaylı, 2016, s. 15).

Geniş görev yelpazesi içerisinde kadıya yardımcı görevliler bulunmaktadır. Bu görevliler hakkında aşağıda kısaca bilgiler sunulacaktır.

1.2.6. Kadıya Yardımcı Görevliler

Ahkâm defterleri ve şer’î yye sicillerinde sıkça rastladığımız ve Osmanlı adalet sisteminin kritik bir parçası olan “naip” terimi, Arapça “birini temsil etmek” veya “birine vekâlet etmek” anlamına gelen “nevb (nivâbe)” mastarından türemiştir. Bu kavram, genel olarak İslam devletleri hukukunda, asıl yetki sahibinin yokluğunda veya görevini yerine getiremediği durumlarda onun hukuki ve idari sorumluluklarını geçici olarak üstlenen kişiyi tanımlamaktadır (Avcı, 2006, s. 311). Bu tanımdan hareketle, Osmanlı Devleti’nin dinamik adalet sistemi ve mekânsal örgütlenmesi incelendiğinde, kadıların sadece yargısal yetkilerle sınırlı kalmayıp, çok geniş bir idari sorumluluk alanını da kapsayan merkezi bir figür olduğu açıkça görülmektedir. Her kadı, tayin edildiği kaza veya sancak bölgesinin bütününde hem

yargılama faaliyetlerini yürütmek hem de idari görevleri yerine getirmekle yükümlüydü. Ancak dönemin kısıtlı ulaşım ve iletişim olanakları göz önüne alındığında, kadınların bu geniş coğrafi alanda her noktaya bizzat ulaşma imkânı bulunmamaktaydı. Bu zorunluluk kadınların kendi bölgeleri dâhilinde *naip* adı verilen temsilciler atayarak kendine özgü bir yatay hiyerarşi, kurmalarını zorunlu kılmıştır. Naip, atanmış oldukları bölgelerde kadının hukuki ve idari fonksiyonlarını yerine getirirken nihai hiyerarşik yetki ve denetim üstünlük kadınlarda olmuştur. Osmanlı kadınları naip tayininde keyfiliğe izin vermeyerek yeni bir naip veya mahkeme kurumu için merkezi idareden izin alma zorunluluğu getirmiştir. Atanan naip, genellikle o mahallin ulemasından, medrese icazetli ve hukuk bilgisine sahip kişiler arasından seçilmişlerdir. Naip, başlıca görevleri arasında kadı adına davalara bakmak ve gerektiğinde keşif yapmak yer almıştır. Bununla birlikte, naip, görev tanımları ve yetki sınırları, özellikle mülki otoriteyi ilgilendiren konularda kadının tüm yetkilerini kapsamamıştır. Naip, özel hukuk davaları dışındaki cinayet ve hırsızlık gibi olaylarda da keşif görevlendirmelerinde bulunmuşlardır (Ortaylı, 2016, s. 44-46).

Diğer yetkililerden biri de kassamdır. Sözlük anlamı “bölmek” olan kısmet mastarından türemiş kassâm kelimesi “taksim eden, bölüştüren” manalarına gelmektedir (Öztürk, 2001, s. 579). Diğer bir ifadeyle, kassâm vefat eden kişinin mirasını yasal varisleri arasında paylaşmakla yetkili şer‘î bir memurdur. Osmanlı Devleti’nde kassâmlar, mensup oldukları zümreye göre tasnif edilmiş olup, askeri sınıf üyelerinin miras işlemlerini yürüten kazasker kassâmları ve reayanın işleriyle ilgilenen şer‘î mahkeme kassâmları olmak üzere iki kategoriye ayrılmıştır. Söz konusu kurum, Tanzimat’ın ilanıyla ortaya çıkan yeniliklerin etkisiyle bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu doğrultuda kazaskere ve kadınlara ait kassamlık kaldırılarak yalnız İstanbul’da bir kassamlık işlemlerini sürdürmüştür. Eyalet ve sancaklardaki paylaşırma işlemleri de kadınlara bırakılmıştır (Uzunçarşılı, 1988, 121-125).

Osmanlı Devleti şikâyet mekanizması içerisinde şikâyetleri ele alan mercilerden birisi de kazaskerlik makamıdır. Kazaskerler ordudaki anlaşmazlıkları, tedris görevlilerinin tayini, askerlerin tereke taksimi gibi görevleri yürütürken bir yandan kadınlar ile ilgili şikâyetleri değerlendirmek olmuştur. *Ruznamçe defterleri* bu makama ait değerli kaynaklardır. İçerisinde kadı ve müderris atamaları ve yargı işinde yer alan görevlilere ait belgeler yer almıştır. Arz, arzuhal, ferman ve mahzarlar bulunan defterler halkın kadınlar hakkındaki şikâyetlerini ihtiva etmektedirler. Şikâyetlerle beraber defterlerde halkın desteğini almış ve görevinin uzatılması istenilen kadınlar da yine bu defterlerde kaydedilmişlerdir (Gündoğdu, 2009, s. 701-706).

Bu mahkemelerin yanında cemaat ve konsolosluk mahkemeleri, aşiret benzeri örgütlenmeler, esnaf teşkilatları, nakibüleşraflık ve yeniçeri ortaları gibi yapılanmalar da halk arasındaki ihtilafların çözümünde önemli roller üstlenmişlerdir (Aydın, 2003, s. 342).

1.2.7. Amasya Şer'î Mahkemeleri ve Görevliler

Yerel mahkemeler adalet arayışlarında taşrada ilk basamak olarak değerlendirilebilir. Amasya'daki mahkemelerin fiziksel mekânları dönemsel olarak farklılık göstermiştir. Amasya'daki kadı mahkemelerinin yeri ile alakalı ilk dönemlerde net bir bilgiye rastlanılamamıştır. Kadılar genellikle bulundukları konakları mahkeme salonu olarak kullanmışlardır. Amasya Tarihi'ne göre Burma Minâre Camii'nin doğu tarafındaki çeşmenin bitişiğinde bulunan medrese önce mahkeme binası olarak kullanılmıştır. Daha sonra 1703 yılında mahkeme İğnecizâde (İğneci Baba) Türbesi'nin bitişiğindeki eve taşınmıştır. İğneci Baba'nın torunu Ayşe Hatun türbe ihtiyaçlarının görülmesi için bu konağı kadılara ve mahkemeye tahsis edilmek üzere vakfetmiştir. Bu binanın kullanım hakkı Amasya kadılarına verilmiştir. Ayrıca buradan elde edilen kira gelirleri de türbeye ayrılmıştır. 1893'te meydana gelen yangın felaketiyle beraber türbe ve konak ile mahkeme kayıtlarının önemli bir kısmı yanmıştır. Bu yüzden Amasya Maarif Komisyonu haksız bir şekilde bu kıymetli arsaya el koymuştur. Yerine gelir getiren binalar yapılmıştır. Bir dükkân bile bırakılmamıştır (Hüseyin Hüsameddin, C. 1. 2022, s. 135-136; Budak, 2015, s. 184-185). Amasya kadılarının tutmuş olduğu Amasya şer'iyye sicillerinden kurtarılabilenler Çilehane binasına götürülmüş ve siciller buradan alınarak devlet arşivlerine nakledilmiştir. Dolayısıyla bu durum mahkemenin de Çilehane binasının yakınında olma ihtimalini güçlendirmektedir. Amasya'da görev almış ve tespit edilebilen kadı isimleri Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Amasya Tarihi'ne Göre 19. Yüzyılın ilk yarısında Amasya'da Görev Almış Kadılar¹⁰

Adı	Adı
Mehmet Efendi	Mevlâna İbrahim Efendi ²¹
Mevlâna es-Seyyid el Hacc	Seyyid Hüsameddin Efendi ²²
Abdurrahman Efendi ¹¹	es-Seyyid Abdulkadir Efendi ²³
Es-Seyyid ell Hacc Osman ¹²	Ahmet Efendi ²⁴
Seyyid Abdullah Nail Efendi ¹³	Ahmet Efendi
Seyyid Abdulhadi Efendi ¹⁴	Ahmet Nazif Efendi
Mevlâna es-Seyyid el Hacc	Ahmet Efendi
Abdurrahman Efendi ¹⁵	Ahmet Nazif Efendi
Es-Seyyid ell Hacc Osman ¹⁶	Zühtü Mehmet Efendi-
Seyyid Abdullah Nail Efendi ¹⁷	Hamza Beyzâde
Seyyid Abdulhadi Efendi ¹⁸	Mehmet Efendi
Müftüzade İsmail Efendi ¹⁹	
Halil Fevzi Efendi ²⁰	

19. yüzyılda Amasya'daki mahkemelerde görev yapan önemli yetkililerden birisi de naiplerdir. Mesela Amasya Tarihi adlı eserde Râşid Ahmet Efendi'nin 1816²⁵, Rızâ Ali Efendi'nin ise 1819 yılında Hacıköy'de bu önemli görevi üstlendiği belirtilmektedir. Ayrıca,

¹⁰ Erdoğan, A. (2010). 71 No'lu (D. No: 71, S. No: 2254) Amasya Şer'i yye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 157-158.

¹¹ BOA. MŞH.ŞSC.d. 65.

¹² BOA. MŞH.ŞSC.d. 65.

¹³ BOA. MŞH.ŞSC.d. 68.

¹⁴ BOA. MŞH.ŞSC.d. 68.

¹⁵ BOA. MŞH.ŞSC.d. 65.

¹⁶ BOA. MŞH.ŞSC.d. 65.

¹⁷ BOA. MŞH.ŞSC.d. 68.

¹⁸ BOA. MŞH.ŞSC.d. 68.

¹⁹ BOA. MŞH.ŞSC.d. 69.

²⁰ BOA. MŞH.ŞSC.d. 69.

²¹ BOA. MŞH.ŞSC.d. 69.

²² BOA. MŞH.ŞSC.d. 70.

²³ BOA. MŞH.ŞSC.d. 70.

²⁴ BOA. MŞH.ŞSC.d. 70.

²⁵ Yasar, 2022, Cilt 9-12, s. 195.

es-Seyyid Es'ad Ahmet Efendi²⁶, Hamza Efendi²⁷, Halîl Fevzi Efendi²⁸, Rıfat Ahmet Efendi²⁹ ve Şer'î f Mehmet Efendi³⁰ de yine aynı dönemde Amasya'da naiplik görevi icra eden önemli isimlerdir. Bu kişiler, bulundukları dönemde kadıların temsilcileri olarak hukuki ve idari konularda yetki sahibi olmuş, adaletin sağlanmasında ve kamu hizmetlerinin yürütülmesinde kilit roller oynamışlardır. Şer'î mahkemelerde görev almış diğer mahkeme yetkililerinden bazıları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. 19. Yüzyılda Amasya'da Görev Almış Diğer Mahkeme Yetkilileri

Adı	Görevi	Görev Dönemi
Ahmet Efendi-Taşâbadî el-Hâc ³¹	Şer'î yyâtî	1848
Ahmet Kâmil Efendi-Cılkızsızzâde ³²	Şer'î yye Başkâtibi	1863
Zekeriyyâ Efendi-Hâfız Şirvânî ³³	Mahkeme-İ Şer'î yye Başkâtibi	1868
Eşref Yûsuf Ağa-Hacı Yûsuf Ağazâde el-Hâc ³⁴	Mahkeme Azası	1878
Siraceddîn Bey ³⁵	Mahkeme-İ Hukûk Reisi	1878
Hacı Hâfız Efendi-el-Hâc Mustafa Tevfik Efendi ³⁶	Mahkeme Azası	1898

1.2.8. Şikâyet İletme Kanalları

Divân-ı Hümâyûn'a şikâyetler değişik yollarla ulaştırılmıştır. Merkeze yakın bölgelerde gerçekleşen anlaşmazlıklarda doğrudan başvuru yöntemi tercih edilebilirken taşradan şikâyetlerin merkeze ulaşması imkanlar doğrultusunda mümkün olmuştur. Doğrudan başvuru arzuhalde, mahzarla ya da bizzat gerçekleşmiştir. Bu kanallar dışında duyumlar,

²⁶ Yasar, 2022, Cilt 9-12, s. 59.

²⁷ Yasar, 2022, Cilt 9-12, s. 86.

²⁸ Yasar, 2022, Cilt 9-12, s. 140.

²⁹ Yasar, 2022, Cilt 9-12, s. 223.

³⁰ Yasar, 2022, Cilt 9-12, s. 391.

³¹ Yasar, 2022, Cilt 6-8, s. 231.

³² Yasar, 2022, Cilt 6-8, s. 239.

³³ Yasar, 2022, Cilt 11, s. 235.

³⁴ Yasar, 2022, Cilt 6-8, s. 237.

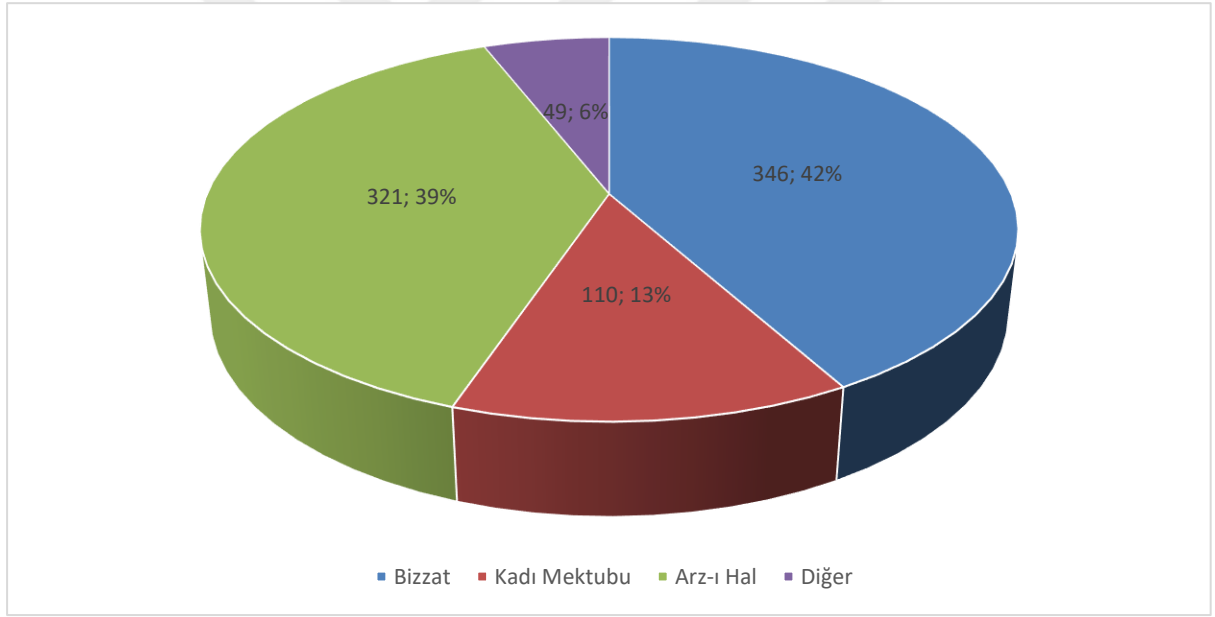
³⁵ Yasar, 2022, Cilt 6-8, s. 237.

³⁶ Yasar, 2022, Cilt 6-8, s. 551.

casuslar, edebi eserler ve tarikatlar da birer şikâyet iletme kanalları olarak bilinmektedir. Ama bunlar sürekli kullanılan şikâyet iletme kanalları değillerdi. Aşağıda en çok kullanılan ve incelediğimiz belgelerde en çok karşımıza çıkan iletme kanalları ele alınacaktır.

Bizzat ya da vekil yoluyla şikâyet, Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan her kesimden kişi şikâyetini Divân-ı Hümayun’a hiçbir kısıtlama olmadan iletme hakkına sahip olmuştur. Bu şekilde taşradan gelen şikâyetler merkez dışındaki gelişmelerden haberdar olunmasını sağlamıştır. Tebaa ise taşrada karşılaştığı haksızlığı karşı bir şekilde iletmiş ve kendisini bu süreçte yalnız hissetmemiştir. Şikâyetin merkeze iletilmesinde çeşitli kanallar kullanılmıştır. Bunlardan birisi bizzat başvudur. Bu yöntemin dönemin şartlarına rağmen kullanılmaya çalışıldığı görülmüştür. Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterlerine göre Amasya’da şikâyet yöntemi ile ilgili grafik aşağıda sunulmuştur.

Şekil 3. Şikâyet Etme Yöntemi

Şekil 3’e göre Amasya’da taleplerin veya başvuruların iletme biçimlerinde en büyük payı %42 ile bizzat yöntemi oluşturmaktadır. Bu, bireylerin doğrudan kendilerinin başvuru yapmayı tercih ettiklerini göstermektedir. %39 oranındaki arz-ı hal yöntemi de oldukça yüksek bir orana sahiptir ve halkın yazılı dilekçeler aracılığıyla taleplerini ilettiğini ortaya koymaktadır. %13 ile kadı mektubu” aracılığıyla yapılan başvurular daha sınırlı kalırken, %6’lık diğer kategorisi ise nadiren kullanılan yöntemleri kapsamaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde, halkın yönetime erişiminde doğrudan iletişimin en etkili yöntemler olduğu görülmektedir. Merkez ve ilişkilerin kurulmasında mektupların önemli bir aracı olarak

görülmüştür. Hatta şair ve yazarlar bile İstanbul ile bağlarını kopartmamak ve devlet nimetlerinden yararlanmak ve ahabplarını bir şekilde korumak için merkeze mektup gönderme yolunu seçmişlerdir. Bu mektuplar genelde arz-ı hâl ve şikâyetname şeklinde yazılmış olup içinde bulunulmuş kötü durumdan kurtulma isteği dile getirilmiştir (Öztürk, 2016).

Divân-ı Hümâyûn'a şikâyet başvurularının bir diğer yaygın kullanımı ise arzuhallerdir. İpşirli arzuhallerin bir haksızlığı bildirilmesinde, bir görevin ya da ücretin istenmesi gibi durumlarında kullanıldığını ifade etmiştir (İpşirli, 1991, s. 447). Şikâyetçi arzuhalini kendisi yazabileceği gibi uzman kişilere de yazdırabilmiştir. Akabinde kişi arzuhali kendisi teslim edip sonucu bekleyebilir ya da arzuhalde beraber Divân-ı Hümâyûn'un huzuruna çıkabilmiştir. Taşradan gelerek dilekçeyi bizzat teslim etmek kolay olmamıştır. Bu durumda bulundukları bölgedeki kadı mahkemesine gittikleri görülmüştür. Fakat kadı kendi yetki sınırını aşan konular geldiğinde bu durumu mektupla Divân-ı Hümâyûn'a bildirmiştir. Bazı durumlarda halk yerel mahkemelerle sorunu çözemeyeceğine kanaat getirdiğinde bulunduğu bölgenin nüfuzlu kişilerine şikâyetini bildirmiştir. Hatta halkın böyle bir istediği olmadığı halde bu nüfuzlu kişiler mahzar göndermişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde taşradaki şikâyetler yalnızca resmi raporlarla değil, aynı zamanda daha önceden bahsettiğimiz berit divan-ı casuslar vesilesiyle de merkeze ulaştırılmıştır. Kadılar, sipahiler ve vergi memurları gibi taşrada görev yapan kişiler, halkın uğradığı haksızlıkları, yöneticilerin yolsuzluklarını veya isyan söylentilerini merkeze iletmek üzere casuslardan veya güvenilir aracı kişilerden bilgi alırlardı (Faroqhi, 1997). Ayrıca, tarikat şeyhleri ve tekkelerdeki dervişler, halkın sıkıntılarını gözlemler ve bunları bağlı oldukları İstanbul'daki merkez dergâhlara veya doğrudan merkeze iletirlerdi (Ocak, 2013). Bu kişiler bazen gizli yollarla padişah veya sadrazamın bilgisine taşradaki fesat ve şikâyetleri ulaştırır; böylece merkezin taşradaki durumu gözlemlemesini ve gerektiğinde müdahale etmesini sağlardı. Bu mekanizma, Osmanlı idare sisteminde halkın sesinin merkeze ulaşmasını sağlayan önemli bir gayri resmî istihbarat ve haberleşme kanalı olarak işlev görüyordu.

Osmanlı Devleti'nde tekke ve tarikatlar, yalnızca dini kurumlar değil, aynı zamanda taşra ile merkez arasında gayri resmi birer iletişim ağı olarak işlev ve görmüşlerdir. Tarikat şeyhleri ve dervişler, geniş mürit ağları ve sürekli dolaşım halinde olan yapıları sayesinde taşradaki sosyal, ekonomik ve idari sorunlardan haberdar olur, bu bilgileri bağlı oldukları merkez dergâhlara iletmişlerdir. İstanbul'daki Nakşibendi, Halveti, Bektaşî gibi büyük tarikat merkezleri devlet yetkilileri ve padişahla doğrudan iletişim içerisinde olduklarından taşradan gelen bu şikâyetleri dolaylı olarak merkeze ulaştırmışlardır. Şeyhler halkın uğradığı zulüm ve yöneticilerin yolsuzluklarını çoğu zaman Divân-ı Hümâyûn'a ulaştırmışlardır. Böylece

toplumsal rahatsızlıkların merkezde duyulmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir. Bu yönüyle tekkeler hem halkın vicdanını temsil eden dini kurumlar hem de taşradan merkeze bilgi akışını sağlayan sosyal araçlar olarak şikâyet mekanizmasının görünmeyen bir parçası haline gelmişlerdir (Faroqhi, 1997, s. 77; Erdem, 2004, s. 291-292).

Osmanlı döneminde taşrada yaşanan sorunlar sıklıkla şairler, hikayeciler ve romancılar aracılığıyla merkeze taşınmıştır. Taşra halkının vergi baskısı, adaletsiz yöneticiler veya sosyal sıkıntılar gibi meseleleri doğrudan resmi kanallara aktarmak her zaman mümkün olmasa da edebi eserler bu sorunların dolaylı bir şekilde merkeze duyurulması sağlanmıştır. Mesela Divan şiirinde merkez ile taşra arasındaki haksızlıkların ve ihmalin eleştirisi hem okur hem de yöneticiler nezdinde farkındalık yaratmıştır. Benzer şekilde 19. yüzyıl Tanzimat dönemi hikayelerinde ve köy romanlarında taşranın ekonomik ve sosyal sıkıntıları betimlenmiş, böylece merkezin taşrayı daha iyi anlaması ve müdahale etmesi için edebi bir kanal oluşturulmuştur. Taşrada düzenin bozulduğu, rüşvet ve adam kayırmaların yaygınlaştığı ve halkta bozulma olduğu dile getirilmiştir. Eşkıyaların ve çetelerin taşrada hüküm sürerken bazı devlet adamlarının da onlara uydukları anlatılmıştır. Bu süreçte şairler merkezden bu durum için çare isteklerini dile getirmişlerdir (Öztürk, 2016; Özcan, 2009, s. 106).

1.2.9. Şikâyet Sürecinde Kurumsal ve Bireysel Aktörler

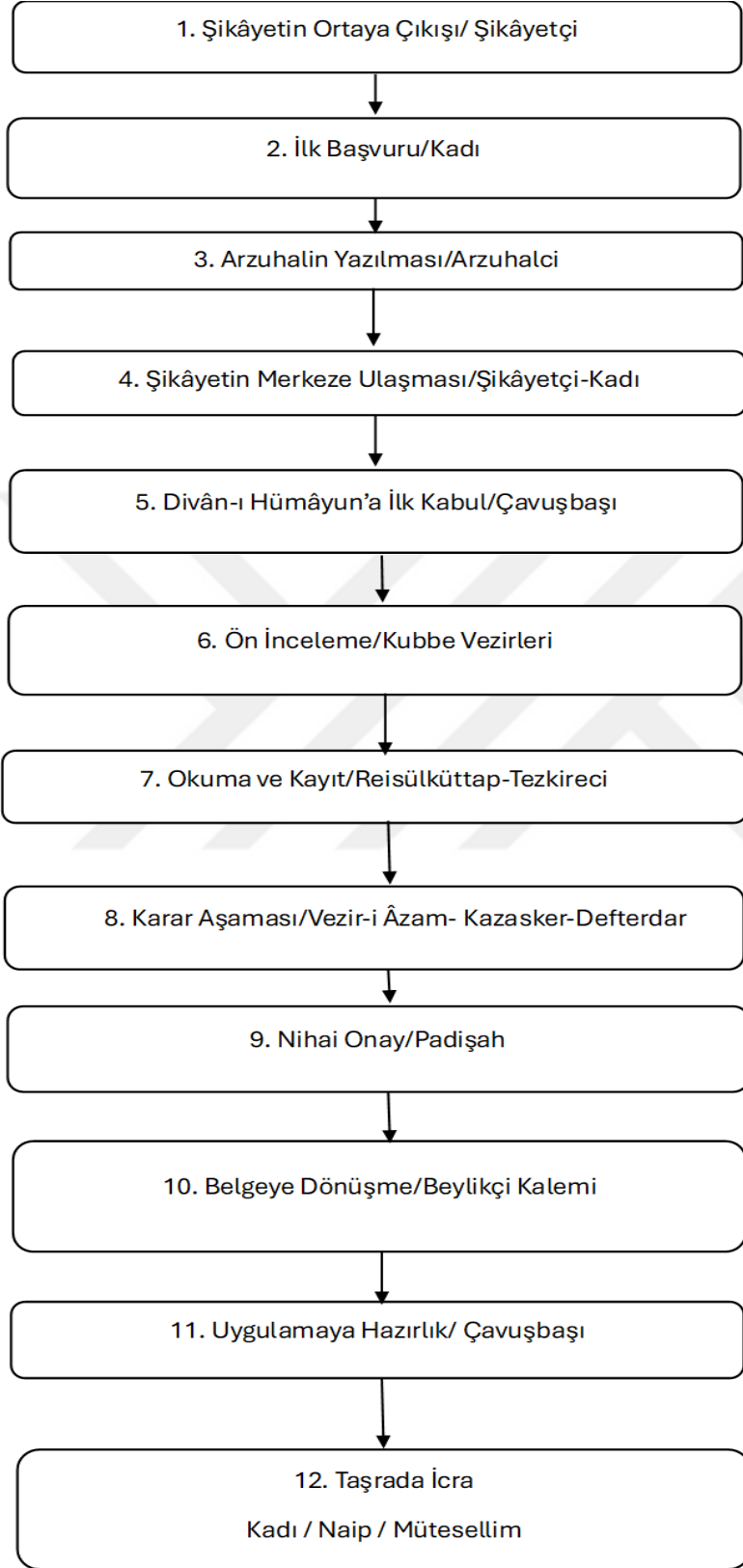
Bu bölümde, şikâyet mekanizmasında yer alan aktörler ayrıntılı biçimde ele alınacaktır. Öncelikle, şikâyetle bulunan kişiler, şikâyet edilen taraflar ve şikâyetlerin çözüm sürecinde görev alan aktörler incelenecektir. Ardından, bu aktörlerin toplumsal statüleri ile söz konusu statülerin dağılımı değerlendirilecektir. Böylece, şikâyet mekanizmasının işleyişinde toplumsal statülerin belirleyici etkisi ortaya konulacaktır. Ayrıca, şikâyetlerin çözüm sürecinde görev alan yetkililerin konumları ve rollerine ilişkin bir analiz gerçekleştirilecektir.

şikâyetçiler; Osmanlı Devleti'nde Divân-ı Hümayun aracılığıyla kurulan şikâyet mekanizması esasen halka karşı yapılan haksızlıkları önleme amacı taşımıştır. Bu sistem sadece reaya değil toplumun her statüsünden kişilere açık olarak işlev göstermiştir. Defterler incelendiğinde de bu durum net bir şekilde görülebilmektedir. Osmanlı Devleti'nde bireylerin devlet nazarındaki statüsünü beratlar belirlemiştir. Padişahın özel beratıyla reaya dahi olsa askeri sınıfa dahil edilmişlerdir (İnalcık, 2000, s. 52; Canbakal, 2009, s. 87). Askeri sınıf olarak bahsi geçenler, bu beratı elinde bulunduran imam, seyyid, müteveli vb. kişilerdir. Askeri sınıf dışındakiler ve devlete vergi vermek ile sorumlu köylüler, tüccarlar, esnaf, zanaatkarlar ve göçebeler ise reaya olarak adlandırılmıştır. Bu nedenle vergi verenler Şekil 4'te reaya olarak

isimlendirilmiştir. Şekil 4’te, şikâyet sürecine dâhil olan aktörler hiyerarşik ve işlevsel sıraları dikkate alınarak sistematik biçimde sunulmuştur. Bu sıralama, sürecin başlangıcından merkezî makamlarda yürütülen değerlendirme aşamalarına ve taşradaki icraya kadar uzanan bütünlüğü ortaya koymakta; her bir aktörün sürece katkısını, yetkisini ve konumunu analitik bir çerçevede göstermektedir.

Şekil 4. Şikâyet Sürecinde Rol Oynayan Aktörler

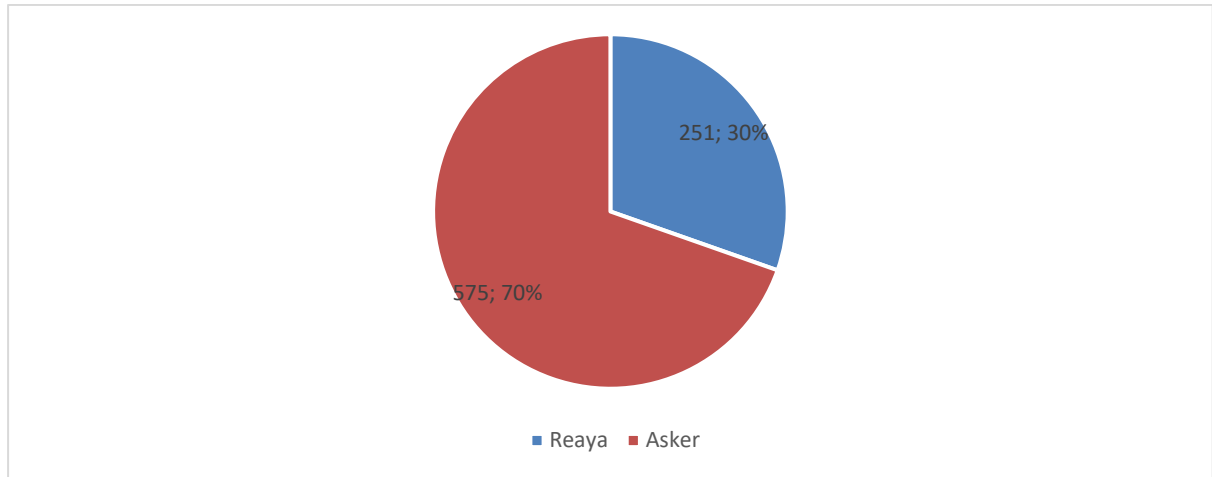

Aşağıda Şekil 5'te incelenen tüm defterler içerisinde Amasya sancağındaki şikâyetçilerin statüleri sunulmuştur.

1.2.10. Şikâyetçiler

Şikâyet mekanizması içerisinde rol oynayan aktörler içerisinde ilk başta şikâyetçiler gelmektedir. Amasya sancağı içerisinde şikâyetçilerin toplumsal statüleri Şekil 5'te verilmiştir.

Şekil 5. Şikâyetçilerin Toplumsal Statüleri

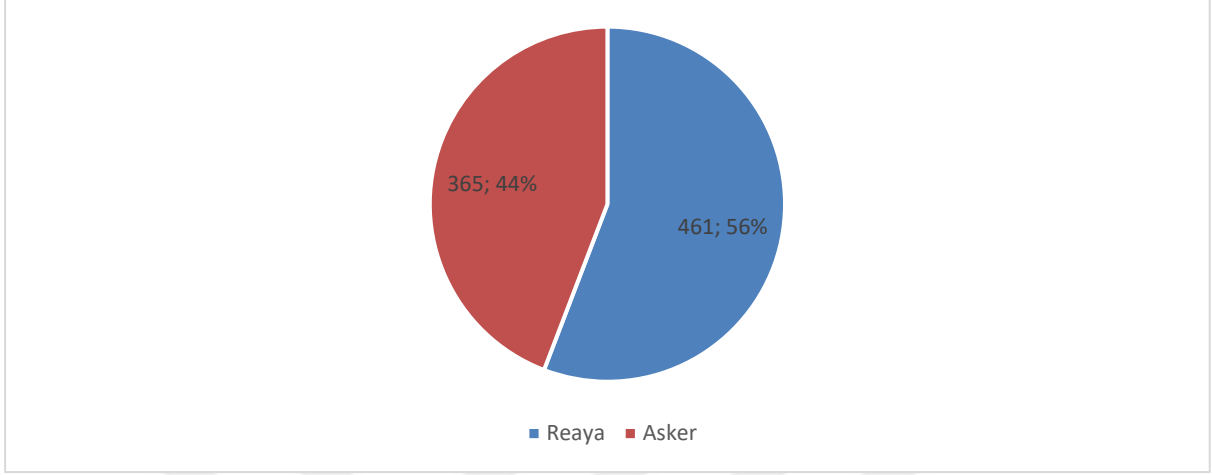

Şekil 5'te yer alan verilere göre topluluk iki ana gruptan oluşmaktadır: Reaya ve Asker. Toplamın yaklaşık %70'ini askerler oluştururken, reaya grubu %30'luk bir paya sahiptir. Bu sonuç, toplum yapısında askeri sınıfın sayısal olarak belirgin bir üstünlüğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Askerlerin bu ağırlığı, yönetim, güvenlik ve idari görevlerin toplum içinde büyük bir yer tuttuğuna; reayanın ise daha çok üretici ve sivil kesimi temsil ettiğine işaret etmektedir. Taş'a göre askerler statüleri ve kendilerine sağlanan maddi imkanlar nedeniyle şikâyet hakkını daha fazla kullanmışlardır (Taş, 2007, s. 193-194). Bunun yanında askerlerin şikâyet mekanizmasını reaya göre daha fazla kullanmalarının bir sebebi de Divân-ı Hümayun'un askerler için idari bir mahkeme olarak görevini icra etmesi olmuştur. Divân-ı Hümayun, askerlerin kendi aralarında yaşamış oldukları her türlü idari-mali uyuşmazlıkların en son çözüm mercii olarak işlev görmüştür. Hatta askerlerin idari-mali ve hukuki problemlerini kadı mahkemesine götürme imkanları olduğu halde daha çok Divân-ı Hümayunu tercih etmişlerdir (Koç ve Tuğluca, 2006, s. 16-20). Kısaca askerlerin şikâyet mekanizmalarını yoğun kullanması, bu ayrıcalıklı sınıfın hak iddia etme kültürünün ve merkezî bürokrasiye olan doğrudan erişimlerinin bir kanıtıdır; şikâyet dahi bir statü göstergesidir denilebilir.

Şikâyet eden askeri ve reaya statüleri yanı sıra bu statüdeki kişilerin kimlerden şikâyetçi

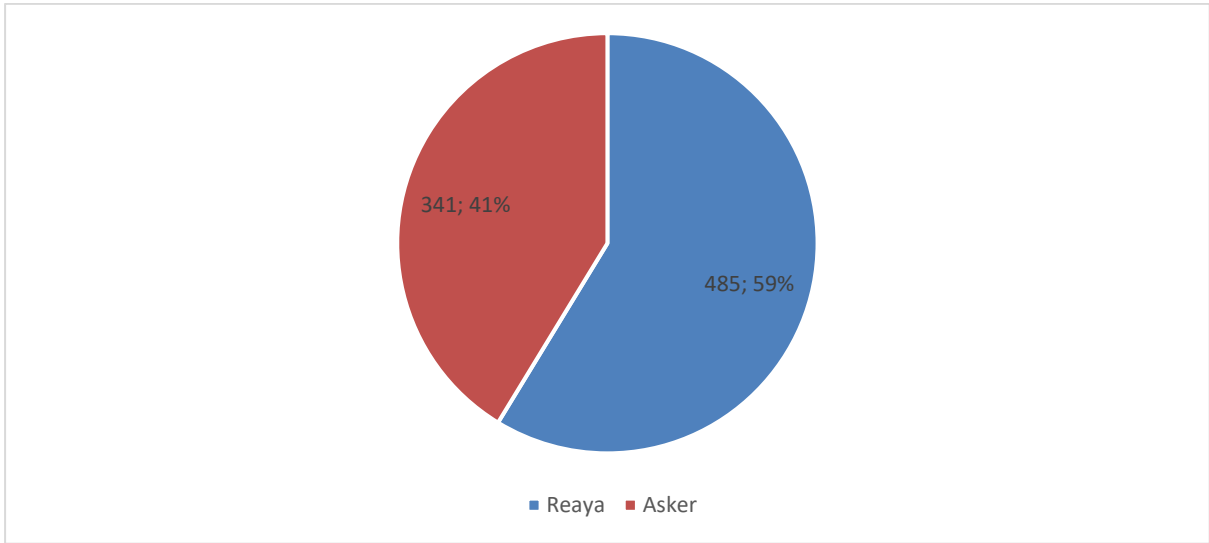
olduğu da önemlidir. Aşağıdaki Şekil 6'da reayanın şikâyetçi olduğu kişilerin toplumsal statüler hakkında oranlar yer almaktadır.

Şekil 6. Reayanın şikâyetçi Bulunduğu Toplumsal Statüler

Şekil 6 reayanın şikâyetçi bulunduğu toplumsal statüleri net biçimde ortaya koymaktadır. Reaya 461 kayıt ile toplamın %56'sını, askerî zümre ise 365 kayıt ile %44'ünü oluşturmaktadır. Reayanın başvuru oranının daha yüksek olması, taşrada özellikle mülkiyet, vergi ve yerel idare uygulamalarından kaynaklanan uyuşmazlıkların daha yoğun yaşandığını göstermektedir. Askerî sınıfın başvuruları reayadan daha düşük olsa da dikkate değer bir düzeyde seyretmekte ve bu grubun da Divân-ı Hümayun'a yönelerek merkezî adalet mekanizmasına aktif biçimde başvurduğunu ortaya koymaktadır. Bu dağılım, dönemin sosyal yapısını ve farklı grupların adalet arayışına yönelik davranışlarını anlamada önemli bir gösterge niteliğindedir. Aşağıda Amasya sancağında ahkâm defterlerinde askeri sınıfın şikâyetçi bulunduğu toplumsal statüleri gösteren grafik sunulmuştur.

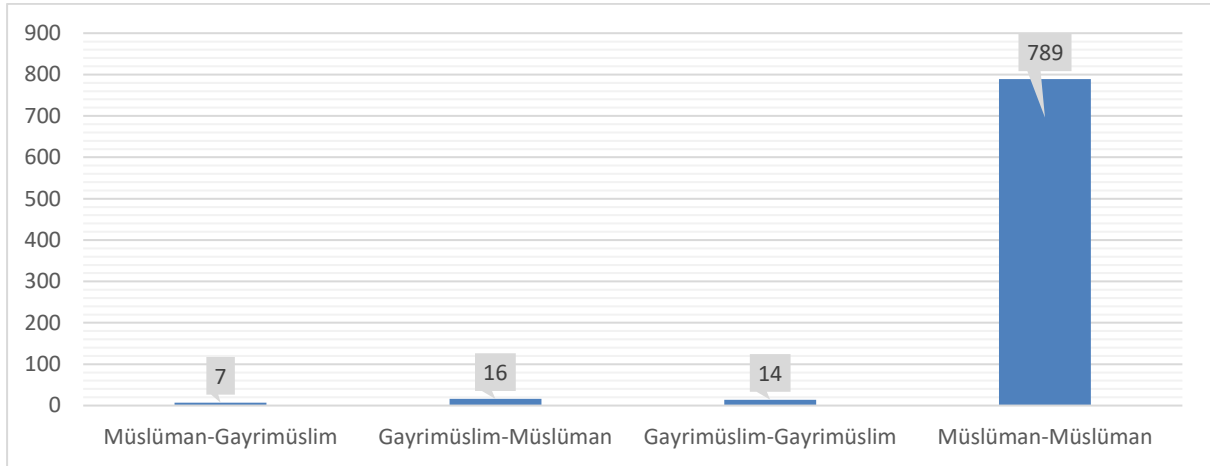
Şekil 7. Askeri Sınıfın şikâyetinde Bulunduğu Toplumsal Statüler

Şekil 7’de askerî sınıfa mensup kişilerin şikâyetinde bulunduğu toplumsal statüler sayısal olarak da görülmektedir. Buna göre askerîler, 485 kişiyle reayayı 341 kişiyle ise yine askerî sınıfa mensup kişileri şikâyet etmiştir. Bu dağılım, askerî zümrenin şikâyetlerinin yarıdan fazlasının halk kesimine yöneldiğini göstermektedir. Bu durum, askerîlerin taşrada reaya ile sıkı sosyal ve ekonomik ilişkiler içinde olduklarını, bu ilişkilerin zaman zaman çatışma ve anlaşmazlıklara dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Öte yandan, askerînin yine askerî bir başka kişiyi şikâyet etmiş olması, bu sınıfın kendi içinde de önemli ölçüde çekişme ve çıkar çatışmaları yaşadığını düşündürmektedir. Dolayısıyla grafik, askerî zümrenin hem toplumsal hiyerarşinin altındaki halk kesimiyle hem de kendi mensuplarıyla hukukî düzlemde sıkça karşı karşıya geldiğini, adalet mekanizmasının bu çok katmanlı ilişkiler içinde işlediğini kanıtlamaktadır.

Amasya sancağında şikâyetçilerin dinsel kimlikleri hakkında bilgiler aşağıda Şekil 8’de sunulmuştur. Bu grafik Amasya sancağında şikâyet etme sürecinde dinden kaynaklı bir ayrımın yapılmadığını göstermektedir.

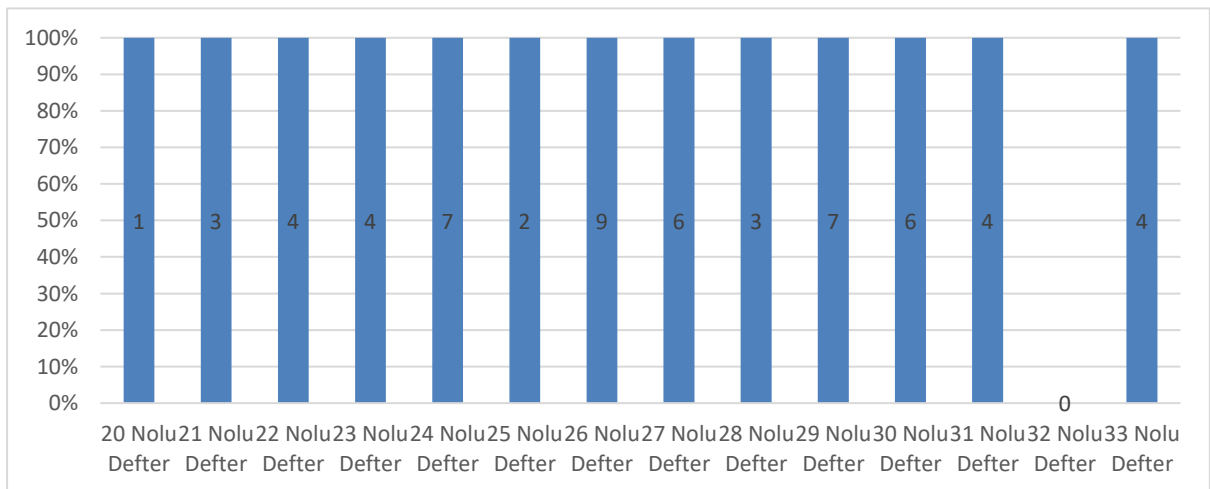
Şekil 8. Dini Grupların şikâyet Oranları

Şekil 8’deki grafik, ahkâm defterlerine yansıyan ihtilafların dinsel gruplar arasındaki dağılımını göstererek, toplumsal gerilimlerin kaynağına dair önemli bir veri sunmaktadır. İncelenen örneklemdeki toplam dava hacminin mutlak çoğunluğu 789 vaka ile %96’lık bir oranla Müslüman-Müslüman kategorisinde yoğunlaşmaktadır. Bu oran, hukuki sistemin temel işlevinin, toplumun ana gövdesinin kendi içindeki mülkiyet, miras ve borç ilişkilerinden doğan iç sürtüşmeleri yönetmek olduğunu teyit eder. Gayrimüslimler hem kendi içlerinde hem de Müslümanlar ile anlaşmazlık yaşamışlar ve bu oranlarda %1’lik ve %2’lik oranlara karşılık gelmektedir.

Amasya sancağında kadın şikâyetçilerin Amasya’ya ait toplam şikâyet sayısına göre yüzdelik oranları da Şekil 9’da gösterilmiştir.

Şekil 9. Kadın şikâyetçilerin Defterlere Göre Yüzdelik Dağılımı

Şekil 9'daki grafikte Amasya sancağında kadın şikâyetçilerin kayıtları birbirinden farklı sayıdadır. Kadınların hukuki aktivitesi, 21 nolu defterde 12 dava ve 26 nolu defterde 11 dava ile en fazlayken, 20, 22, 25 ve 33 nolu defterlerde yalnızca 1 dava ile en az düzeyde kalmıştır. Sonuç olarak, kadınların hukuki temsili, incelenen defter silsilesi boyunca istikrarlı bir orandan ziyade, dalgalı bir seyir izlemiştir.

1.2.11. Çözüm Sürecindeki Aktörler

Bu başlık altında şikâyetlerin çözümü sürecinde rol oynayanlar ve bu rollerde üstlendikleri görevler ele alınacaktır. Osmanlı Devleti'nde şikâyet hakkını kullanımına dair çeşitli kanallar yer almıştır. Bahsi geçen kanallardan sadece Divân-ı Hümâyûn'a yapılan başvuruların süreçleri irdelenecektir. Divân-ı Hümâyûn'a arzuhal ile ya da arzuhalsiz bir şekilde şikâyetin hazırlanması, götürülmesi, Divan'da dinlemesi, şikâyet ile ilgili kararın alınması, kararın hüküm haline getirilişi ve bu safhalarda görevli olanlar ele alınacaktır.

Taşrada meydana gelen anlaşmazlıktan sonra şikâyet nihai sonuç alınmak üzere Divân-ı Hümayûna taşınır. Şikâyetçilerin taşradan Divanı Hümayûn'a ulaşmasında ilk rol oynayan şikâyetçilerdir. Şikâyetçilerin arasında adam tutarak arzuhalini ulaştıran kişilere rastlanılmamıştır. Bazı dönemlerde taşrada ya da cephede çeşitli mevkilere sahip askerlerden bir kısmı şikâyetlerini kapı halkından kişiler aracılığıyla Divân-ı Hümayûn'a ulaştırmışlardır (Tuğluca, 2024, s. 66). Fakat toplu şikâyetlerde içlerinden birisi ya da tuttukları kişi Divân-ı Hümayûn'a gitmiştir. Bunun dışında şikâyetçiler Divân-ı Hümayûn'a gidemediklerinde ise şikâyetleri arz yetkisi olan kadılar iletmıştır.³⁷ şikâyetçilerin çoğunluğu şikâyetlerini öncelikle kadı mahkemesine iletmışlerdir. Kadı ise anlaşmazlığı çözemediğinde Divân-ı Hümayûn'a aktarmıştır. Bir anlamda bu süreçte aracı rolü üstlenmiştir.

Şikâyet sürecinde arzuhallerin yazımı için arzuhalcilere ulaşılmıştır. Kimi şikâyetçiler dilekçelerin kalıplaşmış ifadelerini kâğıda dökemediklerinden böyle bir yolu tercih etmişlerdir

³⁷ “Sen ki Merzifon kadısı es-Seyyid Derviş Ali zide fazlühusun südde-i saadetime varid olan ilamında Merzifon kazası sakinlerinden Numan ve Mehmet ve Ömer nam kimesneler ile Emetullah ve Hadice nam hatunlar meclis-i şer'a varıp merkumun Numan ve Mehmet ve Ömer'in li-ebeveyn ammleri ve mezburetanın babaları Çolak Hacı İbrahim bin Hacı Ömer nam kimesne iki yüz yirmi sekiz senesinde fevt oldukça bilcümle emval ve eşyası bi'l-irsi'ş-şer'i bunlar ile zevce-i mezkuresi yine kaza-i mezbur sakinelerinden Safiye nam hatuna intikal edip tereke-i müteveffa-yı mezbur ala farzullahi teala beyne'l-verese tevzi ve taksim olunmak iktiza eder iken mezbure Safiye tereke-i müteveffa-yı mezburdan kendü hisse-i irsiyesini ahzda adem-i kanaat birle cümlesini hilaf-ı şer-i şerif fuzuli zabt edip hisse-i irsiyelerini taleb eylediklerinde zevç-i lahıki Keligras voyvodası Kenanzade Ahmet demekle maruf kimesneye istinaden vermeyip huzur-ı şer-i şerife davet olundukda dahi zevcimi vekil ettim deyu cevap edip zevci merkum dahi huzur-ı şer'a gelmekten imtina birle ibtal-i hak davasında olduğu beyanıyla mahallinde şer'le görülüp murisleri müteveffa-yı mezburdan müntakıl mezburenin hilaf-ı şer-i şerif fuzuli zabt eylediği emval ve eşyadan hisse-i irsiyeleri alı verilip icra-yı şer' ve hilaf-ı hak olunmak babında emr-i şerifim suduru niyazında oldukları derç ve işar olunmuş olmaktan naşi mahallinde şer'le görülmek babında Fi evahir-i L. Sene 1232” (BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 26, 31/1).

(İpşirli, 1991, s. 447-448).

Şikâyetçilerin bir kısmı da ellerindeki fetvalarla başvuru sürecine dahil olmuşlardır.³⁸ Şeyhülislam kendilerine danışılması durumunda fetva vererek söylemlerini pekiştirmişlerdir (Akgündüz, 2002, s. 221).

Divân-ı Hümâyûn'a ulaşan arzuhal ilk çavuşbaşının eline geçmiştir (Aydın, 2019, s. 95). Dergâh-ı Ali Çavuşları olarak da bilinen bu memurlar mahkeme ilamlarının icrası, borçlunun mallarını satarak borcunun ödenmesi, gerekirse borçlunun hapsedilmesi vb. görevleri yerine getirmişlerdir. Hükümet binasında ve Divân-ı Hümâyûn'a bağlı çalışan çavuşlar ise Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden beri görevlendirilmişlerdir. Çavuşbaşı himayesindeki çavuşlar on altı bölüğe ayrılmışlardır. Çavuşbaşı Divân-ı Hümâyûn'a arz edilmesi gereken dilekçeleri ve şikâyetleri arz etmiştir (Cin ve Akgündüz, 2017, s. 272).

Çavuşlar dışında şikâyetleri Divân-ı Hümâyûn'a gelmeden inceleyen bir yetkili de Kubbe vezirleri olmuştur. Divan görüşmelerinde Bâb-ı Hümâyûn ve Babü's-selam arasındaki birinci avluda yer alan Deâvi Kasrı binasında nöbetleşe arzuhâlleri toplayıp dinleme ve dava özetlerini Divân'a sunma en önemli görevleri arasında bulunmuştur (Uzunçarşılı, 1945, s. 24).

Divân-ı Hümâyûn'a başvuruda bulunanlar kubbealtının sol tarafında bekletildikten sonra Çavuşbaşı tarafından içeri alınmışlardır. Bir anlamda çavuşbaşları şikâyet davalarının çözümünde mübaşir görevi üstlenmişlerdir. Çavuşbaşı, emrindeki diğer çavuşlarla birlikte şikâyetçilerini ve sanıkları sıraya sokarak bir tarafı diğerinden ayırmıştır (Uluskar, 2004, s. 109). Bundan sonraki aşamada reisülküttaplar şikâyetçilerin arzuhallerini vezirazamların huzurunda ayakta okuma görevini icra etmişlerdir. 17. yüzyıldan itibaren ise reisülküttapların işleri yoğunlaşınca bu göre tezkireciler yerine getirmişlerdir (Ahıskalı, 2001, s. 236).

³⁸ "...ve fetva-yı şerifesi olduğun bildirim defter-i hakani mucibince amel olunmak babında emr-i şerifim sudurunu istida etmeğin defterhane-i amiremde mahfuz ruznamçe-i hümayun ve defter-i icmal ve mufasssal ve evkafa müracaat olundukda Geldiklan nahiyesine tabi karye-i Kulu nisf-ı malikane-i vakf-ı imaret-i Yörgüç Paşa ve nisf-ı ahar vakf-ı cami-i der-şehr-i Enderun deyu defter-i evkafıta muharrir kalemiyle tahrir ve yine nahiye-i mezbura tabi neferat ve zemin ile karye-i Kulu vakf-ı imaret-i Yörgüç Paşa ve nisf-ı ahar vakf-ı cami-i der-şehr-i Enderun divanı ve yine tahtında neferat ve zemin karye-i Kulu nisf-ı malikane-i Yörgüç Paşa ve nisf-ı ahar vakf-ı cami-i mezkur divanı tımar ve yine tahtında nahiye-i mezbura tabi neferat ile karye-i Ağılıcık ve yine tahtında nahiye-i mezbura tabi neferat ve zemin ile karye-i Danişmend-oğlanı ve yine tahtında nahiye-i mezbura tabi neferat ve zemin ile karye-i Şamice hasıl karye-i Kulu ve karye-i Konac ve karye-i Ağılıcık ve karye-i Danişmend-oğlanı ve karye-i Şamice ve tahtında çift ve hinta ve deştibani ve tapu-yı zemin yekun ma'a gayrihi on bin akçe yazı ile defter-i hakanide muharrir kalemiyle tahrir ve defter-i icmalde tamam yazı-yı mezkur ile biriktirilip yekun ba-gayrihi on üç bin akçe ber-icmal ve icmal-i mezburun dört bin altı yüz kırk bir akçesi dergah-ı muallam çavuşlarından İbrahim veled-i Ahmet Çavuş'un bakisi müşterekleri kaydlarında ve Arguma nahiyesine tabi karye-i Yaylacık nisf-ı malikane-i vakf-ı cami-i Doğmuş ez-kibel-i Devlet Hatun ve nisf-ı ahar mülkiyet üzere der-tasarruf-ı Paşa hatun ve Selamet hatun ve Barsa hatun bi-tariki'l-istishab deyu defter-i evkafıta muharrir kalemiyle tahrir ve yine nahiye-i mezbura tabi neferat ve zemin ve çiftlik ile karye-i Yaylacık nisf-ı malikane vakf-ı cami-i Doğmuş ez-kibel-i Devlet hatun ve nisf-ı ahar mülkiyet üzere der-tasarruf-ı Paşa hatun ve Selamet hatun ve barsa hatun bi-tariki'l-istishab ve hasıl-ı divanı tahtında resm ve hinta ve şair ve resm-i tapu-yı..."(BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 24, 34/3).

Tezkireciler bu sırada verilen kararların kaydını tutmuşlardır (İpşirli, 1994, s. 16).

Şikâyetçiler sonuca itiraz edememişlerdir. Eğer şikâyet duruşmayı gerektirmişse tarafların davası murâf'a³⁹ usulüyle diğer bir ifadeyle tarafların hâkim önünde iddia ve savunmalarını ortaya koymalarıyla görülmüştür.

Divan teşkilatı içerisinde bir iş bölümü gerçekleşmiştir. Memleket idaresi ve tımar konularındaki anlaşmazlıklar vezirazam; dini konularda kazasker mali meselelerde ise defterdar yetkilendirilmiştir (İpşirli, 1999, s. 161, 162). Divân-ı Hümayun'a gelen şikâyetler sunulan deliller de göz önünde bulundurularak karara bağlanmıştır. Bu sistemin işleyişine bir örnek, 1812 yılına ait bir belgede Amasya'da yaşanan bir tımar ihtilafında görülmektedir. 1812 yılına ait belgede görülmektedir. Sipahi Ali'nin Amasya'da Gedegra nahiyesine bağlı Kılıç cemaati üzerindeki hakkını korumak için yaptığı şikâyet yer almıştır. Ali, dokuz bin akçelik tımarının başkalemi olan Kılıç cemaatinden, tımar beratının verdiği yetkiye ve Defter-i Hâkânî'deki kayda dayanarak, şer'an sabit olan suçların para cezasının yarısını tahsil etmek istemiştir. Zira Defter-i Hâkânî, Kılıç cemaatinin gelirlerinin bizzat Ali'nin tımarına hasıl yazıldığını belirtmiştir. Ancak, aynı nahiyede zeamete sahip olan eski Çavuşbaşı Mir Abdurrahman'ın mültezimi Mahmud, Defter-i Hâkânî'ye aykırı olarak Ali'nin bu hakkına müdahale edip taarruzdan geri durmamıştır. Bu durum üzerine Sipahi Ali, elindeki berat ve merkezi defter kayıtları delil gösterilerek, defter mucibince hareket edilmesi için emr-i şer'î f çıkarılmasını talep etmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 24, 1/1). Bu belge Divân-ı Hümayun'un, merkezî defter kayıtlarını esas alarak taşradaki mültezimlerin haksız müdahalelerine karşı tımarlı sipahinin haklarını koruma ve düzeni sağlama işlevini net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bu merkezi karar mekanizmasının bir parçası olarak, şikâyetlerin muameleye alınması ve icra edilmesi için gerekli bürokratik süreçler işletilmiştir. Bahsi geçen süreçlerde zikredilen buyruhdular yüksek rütbeli vezirlerin aslarına gönderdikleri emir olarak bilinmekte olup şikâyet mekanizmasının temel unsurlarından birisini oluşturmuştur (Kütükoğlu, 2013, 197,198). Zira Divan-ı Hümayun kararları mutlaka bir belgeye dayandırmaya özen göstermiştir. En ufak bir

³⁹ "...vechi muharrer üzere takrir-i 'ayn davasına tasaddi itmiş ise de ol vakfın hâkimi dava-yı mezkûresine i'tibâr itmeyerek suret-i aher ile bağ-ı mezkûrî merkûm Hacı Mustafa'ya zabt itdirmiş olmağla bu def'a murâf'a'larında merkûm Hacı Mustafa vechi meşrûh üzere tahrîrni bi'tav'a ikrâr lakin hîn-i bey'inde on bir kise akçe kıymet ancak değerdî deyü cevaba tasaddi ve cevabı vech üzere isbât-ı beyyine itdirdükden sonra müdde'-i merkûm merkûm Seyyid Ahmet dahi hîn-i ... bağ-ı mezkûrun yirmi kise akçe kıymet değeri olduğına erbâb-ı basâir ve vukuf nâm olanlardan cem-i gafîr ve cem'-i kesir tevâtîren ihtiyâr ve edâ-yı şehâdet-i şer'îyye eylediklerinden ba'de't-ta'vîl ve't-tezkiye şehâdetleri hîn-i kabulde vâki' olmağla ber-müceb-i fetvâ-yı şerîfe bey'-i mezbûrun tesciliyle ba'de'l-hükmü's-şer'î bağ-ı mezkûrdan ve civârından ketm ve ihfâ olunan diğer bâğdan ve tob-ı mezkûrdan nısf hissesini müdde'-i merkûm Seyyid Ahmet'e def' ve teslim itmesine mezbûr Hacı Mustafa'ya tenbih-i şer' olunmuş ise de..." (BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 30, 51/2).

şüphe kalmaması için gereken tüm incelemeler yapılmıştır. Şikâyetlerin büyük bir kısmı çeşitli bürolarda incelenerek çözüme kavuşmuştur. Vezirazamın buyruldu ile bürokraside ilk inceleme başlatılmıştır. Bunun yanında buyruldu olmadan da muamelat başlatılabilmektedir. 17. yüzyıldan sonra Divân-ı Hümâyûnün önemini yitirmesi ve bu meselelerin Paşa kapısına intikaline verilmesinden sonra buyrulduları sadaret kethüdası yazmıştır. Arzuhalin muameleye konulması ait olduğu kalem kaydının çıkarılması ve kalem şefinin meseleyi özetlemesi gerekmiştir. Defterdarlar telhis ile ilam, reisülküttaplar, gümrük eminleri, kazaskerler ve kadılar ilam, defter eminleri ise arz kalemi almışlardır (Kütükoğlu, 2013, s. 203, 308, 313).

Edinilen belgelerin çoğunda özellikle tımar ve vakıf kayıtlarında belgelerin incelendiği belirtilmiştir.⁴⁰ Bu görevi Divân-ı Hümayun bürokratik teşkilatının yetkileri içerisinde bulunmuştur. Biri defterdarın diğeri ise nişancının mahiyetinde olmak üzere iki bürokratik yapı bu teşkilatın temel unsurlarını oluşturmuştur.

Divân-ı Hümayun'a bağlı kalemler bürokrasinin en üst kademesini oluşturmuş olup üç büro şeklinde tanımlayabiliriz. Bu bürolardan en önemlisi beylikçi kalemi olmuştur. Mühimme, şikâyet ve ahkâm defterlerinin tutulmasından beylikçi kalemi sorumlu olmuştur. Beylikçi Kalemi'nde belgelerin hazırlanması ve işlemlerin takibinden sorumlu bir kesedar, kalemdeki kâtipleri denetme görevi icra etmiştir. Yazıların doğruluğunu kontrol eden bir mümeyyiz, düzenlenen emir ve hükümlerin yürürlükteki kanun ve nizamlara uygunluğunu inceleyen bir kanuncu, dairede yapılan işler hakkında rapor hazırlayan bir i'lâmcı görev yapmıştır. Bu görevlilerin her biri, kendi şubesinin başında bulunmuştur. Defterlerin düzeninden sorumlu bir serdefterci ile istenen defterleri temin eden defterciler de kalemde yer almıştır. XVIII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Beylikçi Kalemi'nden çıkan her ferman için bir kuruş, mütesellim beratı için ise dört kuruş harç alınmış; bu harcın yarısı reisülküttâba, diğer yarısı ise beylikçiye verilmiştir (İpşirli, 1992, s. 78).

Bu yetkililer dışında bir de mübaşirden söz edilebilir. Sözlük anlamı "bir işe başlayan" demek olan mübâşir adlı memur olarak iki anlamda ifade edilir. Birincisi; mahkemelerde celp ve tebliğ işlerinde yetkili memur, muhızırdır. İkincisi ise Tanzimat'tan önce devletin

⁴⁰ "...defterhâne-i âmirende mahfûz rûznâmçe-i humâyûn defter-i icmâl ve mufasssala mürâca'ât olundukda Geldiklan nâhiyesine tâbi' yüz kırk üç nefer re'âyâ ve on zemîn ve iki çiftlik hisse ve iki çiftlik mâlikâne ile karye-i Kürdikend malikânenin rub' vakf-ı Mescid-i Maksude Hatun der-Amasya ve on sekiz sehimde üç sehim mülk-i Mevlânâ Pîr Mehmet veled-i Pehlûvan ber-müceb-i mülknâme ve rub' mâlikâne vakf-ı çeşme-i İlyas Ağa ber-müceb-i vakfiye ve hâsılı tahtında çift ve hinta ve şâ'ir ve yekûn-ı ma'a gayrihâ birikdirilüb on bin akçe yekûnundan bin beş yüz akçesi ifrâz ve Amasya Kal'ası merdânuna mahsûs birlikde icmâl ve icmâl-i mezbûr tamâmen mustahfiz-ı merkûm Ahmet veled-i Ali'nin ve yekûn-ı mezbûrun bâkisi müşterekleri kaydlarında olub bu takdîrce ber-muktezâ-ı defter-i hâkânî karye-i Kürdikend el-mezbûrenin mâlikânesi cânibine 'âid hâsılâtıyla iki 'aded çiftlik mâlikâne hâsılâtından rub' mâlikânesi cânibine 'âid hâsılâtı Amasya'da Maksude Hatun Mescidi Vakfı tarafından ve on sekiz sehimden üç sehim mâlikânesi... (BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 30, 103/2).

soruşturması ve halledilmesi gereken iş için görevlendirilen memurdur (Cin ve Akgündüz, 2017, 273). İncelediğimiz belgelerde bahsi geçen mübaşir ikinci görev ile yetkilendirilmiştir.

Divân-ı Hümâyûn'da şikâyet konularının incelenmesinden sonra karar verilmiş ve bu karar yürürlüğe konulmuştur. Yine burada kararın hükme dönüşümü için vezirazamın buyruldu su gerekmiştir. Vezirazam kendi adına yazılmış olan buyrulduyu inceleyip verilen kararı uygun bulduğu takdirde sahh (doğrudur) işaretini koyarak süreci sonlandırmıştır (Ahıskalı, 2001, s. 85, 86). Padişah kararı kendi el yazısı ile yazıp belgeye hattı hümayun hüviyeti kazandırmış ve vezirazam arzuhal üzerine ikinci buyrulduyu yazarak süreci sonlandırmıştır (Tuğluca, 2024, 81).

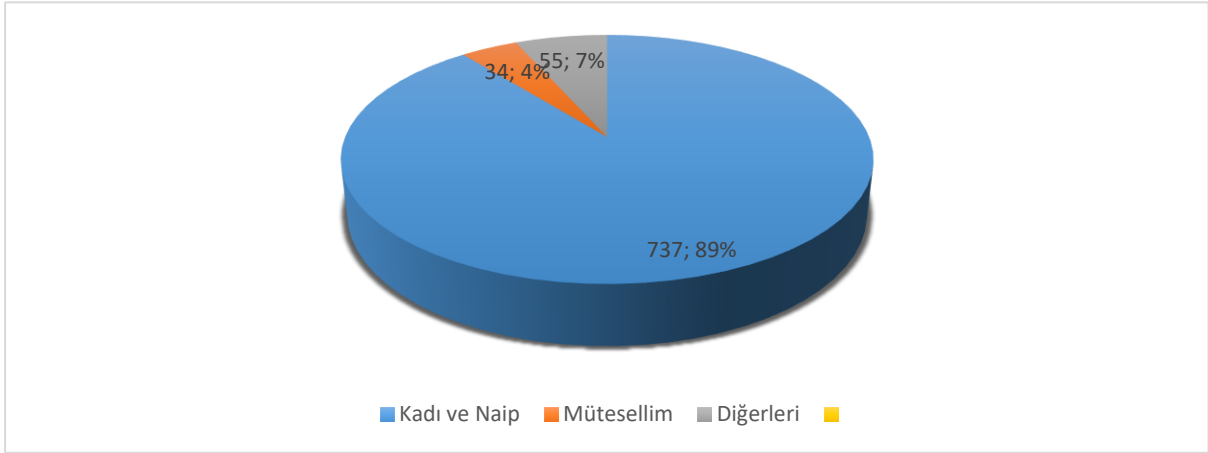
Kimi zaman bazı arzuhallerin geçmesi padişaha bağlı olmuştur. Vezirazam arzuhal üzerindeki telhisi padişaha sunmuş ve padişah da kararını vererek telhis üzerine nihai kararını yazmıştır. Telhis ise vezirazamın bir konuda padişahın emri istemek için kaleme aldığı kağıtlara denilmiştir (Tuğluca, 2024, s. 80).

Bu sürecin yürütülmesinden Beylikçi kalemi sorumlu olmuştur. Kisedar adlı görevli belgelerin yazılmasından ve işlemlerin takip edilmesi ile ilgilenmiştir. Mümeyyiz ise katiplerin yazdıklarını inceleme görevini üstlenmiştir. Kanuncu buyrulduların kanunlara uygunluğunu denetlerken ilamcı da raporlar düzenlemiştir. Hükümün uygulanması sürecinde en etkin rolü Çavuşbaşının aldığı söylenebilir. Bu görevi yerine getirirken tezkirecilerin de desteğini almıştır. Çavuşbaşı tezkirecilere arzuhalin üzerine sah çekmeleri için emir vermiş ve arzuhaller ferman niteliği kazanmıştır. İlam alınınca arzuhalin üzerine tezkireci “mucebince amel” yazarak vezirazamın son kararı vermesini beklemiştir. Bu kalıp incelenen belgelerde sık sık karşımıza çıkmıştır.⁴¹ Daha sonraki süreçte hüküm kadı sicil defterine kaydedilerek yerine

⁴¹ “...Akdağ kazâsına tâbi’ Gündüs karyesi ahâlisi gelüb bunların karye-i mezbûre toprağında kadimden koyun ve sâ’ir davarları ra’y olunub otundan ve suyundan intifâ’ edegeledikleri mahsûs ve müstakil kadimî mer’âlarına âherden dahl olunmak icâb etmeyüb ve karye-i merkûmeden defter-i hâkânîde resm-i yaylağa dâ’ir nesne tahrir olunmuş değil iken ecânibden Başabad sâkinlerinden Gümüsoğlu Hâcî Mehmet demekle ma’rûfkimesne zikr olunan mer’a yerleri benim yaylağımdır deyu hilâf-ı kânûn fuzûlî müdâhale ve te’addiden hâlî olmadığın bildürüb kânûn üzre ‘amel olunub merkûmun hilâf-ı kânûn ol-vechile vâki’ olan müdâhalesi men’ u def’ olunmak bâbında emr-i şer’î fîm sudûrunu istid’a etmeleriyle defter-hâne-i ‘âmiremdede mahfûz defter-i mufasssala mürâca’at olundukda Akdağ nâhiyesine rub’ neferât ve zemin karye-i Gündüs nısf mâlikâne vakf-ı câmi’-i Pervane der-Amasya ve nısf-ı âher ciheti tevlîyet-i mütevellîlerin tasarrufunda divânî tîmârî ve hâsıl tahtında va hinta ve şa’ir ve resm-i tapu-yı zemin ve nısf deştânî yekûn ma’a gayrihi iki bin dört yüz akçe yazı ile defter-i mufasssaldaki muharrir kalemiyle tahrir olunduğu mastûr ve mukayyed bulunmağın divân-ı hümâyûnumdan kânûnu lede’s-su’âl zikr olunan Gündüs karyesinin tahtında resm-i yaylağa dâ’ir nesne tahrir olunmamağla münâza’un fihâ olan mahall karye-i merkûme ahâlisinin kadimden koyun ve sâ’ir davarları ra’y olunub otundan ve suyundan intifâ’ edegeldikleri mahsûs ve müstakil kadimî mer’âları iken merkûm Hâcî Mehmet zuhûr birle ol-mer’â yerleri benim yaylağımdır deyu fuzûlî müdâhale eylediği vâki’ ise men’ u def’ ve ol-yerleri kadimîsi üzre mer’âlık vechile karye-i mezbûre ahâlisine zabt ve hayvanları ra’y ettirmek için emr-i şer’î fîm i’ tâsî muktezâ-yı defter-i hâkânî (sonraki sayfa) ve muvâfık-ı kânûn idûğı tahrir olunmağla defter-i hâkânî mucebince kânûn üzre ‘amel olunmak bâbında” (BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 27, 13/2).

getirilmesi gerekmiştir. Bu durumda taşrada en çok muhatap olunan yöneticiler kadılar, naipler, mütesellimler vb. olmuştur. Bu görevlilerin kimler olduğunu gösteren grafik Şekil 10'da sunulmuştur. Bu şekilde kendilerine hangi oranda hüküm gönderildiğini oranlarla incelemek mümkün olacaktır.

Şekil 10. Amasya'da şikâyetlerin Çözümünde Taşrada Muhatap Alınan Görevliler

Şekil 10'daki grafik, Amasya'daki şikâyet kayıtlarının görevli kişi türlerine göre dağılımını göstermektedir. Sayısal veriler, Osmanlı Devleti'ndeki adalet arayışının kurumsal ve pratik yansımalarını çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. İstatistiklere göre, tebaanın uğradığı haksızlıklar karşısında başvurduğu merciler arasında Kadı ve Naip kurumu 737 başvuru ve %89 gibi bir oranla ilk sırada yer almaktadır. Bu durum, Osmanlı toplumunda hukuki çözüm merkezinin yerel mahkemeler olduğunu ve halkın adalet mekanizmasına olan güveninin bu noktada yoğunlaştığını göstermektedir. Şikâyetlerin geri kalan kısmının yalnızca 34 başvuru ile %4 kadarının idari bir makam olan mütesellimlere, 55 başvuru ve %7'lik kısmının ise diğer mercilere yönelmiş olması; devletin “Daire-i Adliye” idealinin sahada karşılık bulduğunu ve hukukun üstünlüğü ilkesinin idari hiyerarşiden ziyade yargısal bağımsızlık üzerinden işletilmeye çalışıldığını kanıtlamaktadır. Klasik Osmanlı hukukunda mahkeme kararları sistemli bir yolla denetlenmemiştir. Buna rağmen kadı mahkemelerinin denetlendiğini gösteren en önemli kanıtlar verilen kararların kaydedilip dava taraflarına verilen ilamlar olmuştur. Elindeki ilamın hukuka uygunluğunu sorgulamak isteyen kişiler ulemaya giderek bir şekilde denetimin gerçekleşmesini sağlamışlardır. Ancak hükmün bozulmasındaki yetkili merciler ulemadan ziyade Divân-ı Hümâyun ve padişah olmuştur. İkinci, Divân-ı Hümâyun yanında Cuma, Çarşamba divanlarının, taşradaki sancak ve beylerbeyi divanlarının

da mahkeme kararlarının denetimini yerine getirdiğini belirtmiştir (Ekinci, 2001, s.998-1003). Şikâyet defterlerinde de Divân-ı Hümâyûn'un denetim yetkisini kullandığına dair örnekler mevcuttur. Haksız bir usulle karar verildiği konusunda şikâyet gelmesi durumunda Divân-ı Hümâyûn bu konuda inceleme gerçekleştirerek gerekli olduğu takdirde davanın yeniden görülmesini emretmiştir. Divân-ı Hümâyûn zaman zaman davanın yeniden görülmesini ya kendisi üstlenebilmiş ya da başka bir kadının üstlenmesini sağlamıştır.⁴²

Şikâyetlerin başka bir işlevi de hukukun yeniden üretilmesine katkı sağlamalarıdır. Divân-ı Hümâyûn'a gelen şikâyetler doğrultusunda kanunlar gerekli olduğu durumlarda değiştirilmiştir. Diğer yandan şikâyetler üzerine yeniden üretilen hukuki belgelerden birisi de adaletnamelerdir (İnalcık, 2005, s. 129). Vergi usulsüzlüklerinde, idarecilerin zulümlerinde padişah tarafından emir verilmesiyle oluşturulan adaletnameler taşradaki her türlü usulsüzlük karşısında da çıkartılmıştır.

1.2.12. Şikâyet Kayıtlarında Cezai Uygulamalar

Osmanlı padişahlarının merkezi otoriteyi güçlendirme amacının bir parçası olarak Osmanlı hukukunda önemli roller üstlenmişlerdir. Kanunnameler Fatih Sultan Mehmet dönemiyle hukuk literatürüne girmiştir. Bunun dışında Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman ve kanunnameleri de mevcuttur. Üç kanun mukayese edildiğinde Fatih Kanunnamesindeki hükümlerin 16. yüzyılda bile az farkla yürürlükte kaldığı söylenebilir (İnalcık, 2021, 215). Kanunnameler, her padişah dönemi için müstakil bir nitelik taşımış ve yürürlükte kalabilmeleri için yeni padişahın onayı gerekmiştir. Osmanlı kanunnameleri genellikle devlet teşkilatı, kamu hukuku, ceza hukuku, devlet görevlilerinin hak ve sorumluluklarını ve toplanacak vergileri ihtiva etmişlerdir (İmamoğlu, 2019, s. 27). Osmanlı ceza kanunnamesi şer'î esaslar yanında şeriatın tayin ve tespit edemediği tazir cezalarında hükümdarlar örfî kurallar çerçevesinde açık kaidelerde koymuşlardır. Bu nedenle Osmanlı ceza kanunnameleri bir ferman olarak tebliğ ve ilan edilmişler ve “cerâm-i”, “ma'rufe” ya da

⁴² 1829 tarihli bir hükümde Merzifon kazası sakinlerinden Yusuf adlı bir kişi, Sivas Mutesellimi ve Merzifon Naibi aleyhine, eşi Fatma hakkındaki davanın haksız yere engellendiği ve kendisine zulmedildiği gerekçesiyle Divân-ı Hümâyûn'a başvurmuştur. Yusuf, karısı Fatıma'yı boşamadığı halde, İmaretçioğlu Ahmet, Deli Ömer, Kör Hasan vb. kişilerin kendisi delilik halindeyken karısını üç talakla boşadığını iddia ederek, Fatıma'yı başkasıyla evlendirmişlerdir. Yusuf bu durumu Şeyhülislamlık fetvasıyla destekleyerek Divân-ı Hümâyûn'a arz etmiştir. Bir yıl önce davanın Şeriat'a uygun görülmesi için emr-i şerif gönderilmesine rağmen, Mutesellim ile iş birliği yapanların bu emri ihlal ederek Yusuf'u hapse attıkları, malını gasp ettikleri ve eşini tutmaya devam ettikleri ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Divân-ı Hümâyûn, kendi kayıtlarını inceleyerek önceki emri doğrulamış ve davanın yeniden ve adil bir şekilde görülmesi için yerel yöneticilere bir emir göndermiştir. Bu hüküm, Divân-ı Hümâyûn'un taşra adli ve idari mekanizmaları üzerindeki denetleyici otoritesini göstermektedir.

“siyâsetnâme” adıyla anılmışlardır. Kanunnamelerin asıl amacı, yürürlükteki çeşitli hükümleri net bir şekilde derleyerek herkesin bilgisine sunmaktır. Bunun temelinde yatan sebep ise, “ehli örf” olarak adlandırılan kamu görevlilerinin halka keyfi davranışlarda bulunmasını, usulsüz cezalar vermesini veya haksız vergi toplamasını engellemektir. Özellikle örfi cezaların büyük bir bölümünün para cezası olarak düzenlenmesi ve bu cezaların genel bütçeye aktarılmayıp doğrudan görevlilerin gelir kaynağı olarak belirlenmesi, alınacak para miktarının kesinleştirilmesini zorunlu kılmıştır (İnalcık, 2001, s. 334). Keyfiliği önlemeyi amaçlayan bu kanuni düzenlemelerin resmiyet kazanması ve devlet teşkilatı içerisindeki yerinin belirlenmesi sürecinde en önemli sorumluluk, kanunnamelerin tanziminden sorumlu olan nişancılara aittir (Afyoncu, 2007, s. 157).

Tanzimat’a kadar hazırlanan Türk ceza kanunlarından ilki olan Fatih Kanunları Kanun-ı Osmanî olarak da adlandırılmaktadır ve iki tanedir. Birincisi Kanunname-i Âli Osman (Teşkilat Kanunnamesi) dir ve sadece bir maddesi ceza hukuku ile ilgilidir. Bu madde de Devlete isyan eden kardeşlerin öldürülmesidir. İkincisi Fatih Sultan Mehmet ’in askeri, mülki ve cezaî hükümlerini içeren ve sonraki Osmanlı kanunlarının esasını oluşturan kanundur. Bu kanunda da ilk bölümün üç faslı ceza hukukunu ihtiva etmektedir. 1.fasılda zina vb.; 2. fasılda sövme, dövme, katli; 3. fasılda ise içki içme, hırsızlık, iftira konular ele alınmıştır. Bu kanunlar sadece tazir cezalarını tanzim etmiş ve had, kısas cezalarına karışmamıştır. II. Bayezid’in Kavânin-i Örfiye-i Osmanîsi Konya Koyunoğlu Yazmaları içerisinde yer alıp üç babdan oluşmuştur. Birinci babda dört fasılda cinayet cezaları; ikinci babda altı fasılda sipahi ile reaya münasebetleri; üçüncü babda ise altı fasılda kefare, emlak vb. reaya ahval düzenlenmiştir. Yavuz Sultan Süleyman’ın kanunnamesi diğer kanunnamelere göre daha kapsamlıdır. Buna göre ilk üç faslı tazir cezalarını ihtiva etmektedir. Bu kanunun en önemli farkı cezaların daha şiddetli olmasıdır. Kanuni Sultan Süleyman’a ait kanunname ise yirmi dört fasıldan oluşmakla birlikte ilk dört faslı ceza hukukuna aittir. Koca Nişancı tarafından ele alınan kanunname diğerlerinden farklı olarak kapsamı daha geniş ve daha da düzenlidir. Kanun üç bab ve 19 fasıldan oluşmakta olup birinci fasılda zinaya ait para cezasını, ikinci fasıl dövme, sövme ve katli, üçüncüsü içki içme, gasp, hırsızlık, tecavüze ait cürmü, dördüncü fasıl ise had, kısas cezası bulunmayan rüşvet, yankesicilik vb. suçların cezalarını ihtiva etmiştir. Bu kanunname 1846 yılına kadar yapılan değişikliklerle yürürlükte kalmıştır. II. Selim ve III. Murat devirlerinde ilave ve eksiltmeler yapılsa da müstakil bir ilaveyi 1680 yılında yürürlüğe konulan IV. Murat Kanunnamesi yapmıştır. 18 fasıldan oluşan kanunnamede birinci fasılda suç ithamı, ikinci fasılda zina ile ilgili para cezaları, üçüncü fasılda sövme, dövme hükümleri, dördüncü fasılda sadece siyaset olarak adlandırılan Ta‘zir cezaları bulunmaktadır. Temel özelliklerinde

farklılıklar yoktur. Bunların yanında esnafa dair cezalarda mevcuttur. I. Ahmet dönemine ait kanunnamelerinde para miktarı değişmiştir (Cin ve Akgündüz, 2017, s. 321-323).

1.3. Osmanlı Hukukunda Ceza

Ceza, Arapça kökenli bir kelime olup “karşılık” anlamına gelmektedir (Ekinci, 2021, s. 336). Mastar olarak ise “iyi veya kötü olan bir fiil ve davranışın tam ve yeterli karşılığını” vermek manasını taşır. Kelimenin İslam hukukunda genel ve özel olarak iki şekilde kullanıldığı belirtilmektedir. Genel anlamıyla dünyevi ve uhrevi mahiyette özendirici ve caydırıcı müeyyidelerdir. Özel anlamda ise suçluya uygun görülen maddi ve manevi müeyyideleri ihtiva etmektedir ve bu manadaki ceza Arap dilinde “ukubet” kelimesine tekabül etmektedir. Kelime, Ceza hukukuna bakıldığında el-fikhü’l-cinâi veya et-teşrîu’l cinâi terimleri ile ifade edilmektedir (Bebek, 1993, s. 469). İslam, sadece işlenmiş bir suça karşılık ceza uygulamayı hedeflememiştir. Aksine, suçu daha işlenmeden önce önlemek için çok katmanlı bir tekbir sistemi oluşturmuştur. Dini ve ahlaki öğretilerle, insanın doğasındaki iyiliği teşvik etme ve kötülüğe karşı bir bilinç inşa etme çabası, bu önleyici yaklaşımın ilk ve en temel adımıdır. Bunun yanında Allah haklarının ihlal edildiği suçlarda ise cezalandırma prensibi, bu ihlallerin İslami kamu düzenini tehdit etmesini engellemek ve toplumsal ahlakı muhafaza etmektir (Aydın, 2025, s. 178). Bu yaklaşım sadece suçluyu cezalandırmakla kalmaz, aynı zamanda toplumun genel sağlığını ve düzenini de gözetir. Bilindiği üzere İslam hukukunun aslî kaynakları kitap, sünnet, icma ve kıyastır. “Sünnet veya icmada doğrudan hüküm bulunmayan bir meseleyi, ortak bir gerekçe sebebiyle, hükmü açıkça belirlenmemiş başka bir meseleye benzeterek o hükmü yeni meseleye uygulamak” (Üçok vd., 1996, s. 55) manasına gelen kısas diğerleri gibi ceza hukukunda kaynak olarak kabul edilmemiştir. Hanefi mezhebi başta olmak üzere İslam hukukçularının çoğu kısasın varsayıma dayalı bir delil olduğunu ve bu nedenle bir kaynak olamayacağı görüşünde olmuşlardır (Cin ve Akgündüz, 2017, s. 292). Cezalar, bireyin en temel haklarını doğrudan etkilediğinden zan ve ihtimaller üzerine bina edilemezler. Zira suçun nedenleri ve cezanın sonuçları arasındaki kesin ilişki her zaman tam olarak anlaşılamayabilir. Özellikle had ve kısas gibi kesin sınırları olan cezalar, doğrudan Kuran ve sünnet gibi asli kaynaklarda ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir. Tazir suçlarında ise durum farklı olup ceza yetkili otoritenin takdirine bırakılmıştır. Dolayısıyla, tazir cezaları için de kıyasa ihtiyaç duyulmamıştır. Bu prensip, ceza hukukunda adaletin sağlanması ve keyfiliğin önlenmesi adına İslam hukukunun gösterdiği hassasiyeti açıkça ortaya koymaktadır (Yurtseven, 2001, s. 265-268). İslam hukuku suçla mücadele ve adaletin tesisi konusunda

kapsamlı bir bakış açısına sahiptir. Buna göre şer‘î hukukta ceza uygulamalarına yön veren başlıca ilkeler arasında caydırıcılık, yani suçun önleyici bir maiyetinin olması gerekmektedir. Cezanın mağdurun zararını gidermesi, ıslah edici olması da önemlidir. Öte yandan verilen ceza ile suç dengesinin kurulması da sağlanmalıdır. Bu temel prensipler sadece bireysel cezalandırmayı değil, aynı zamanda toplumsal düzenin korunmasını hedeflemiş ve kapsamlı bir adalet sistemi sunmuştur (Ekinci, 2021, s. 236-238).

Osmanlı ceza hukuku sadece suçları cezalandırmayı değil, aynı zamanda belirli durumlarda adalet sistemine uygun olarak cezaların düşürülmesini mümkün kılmıştır. Bu yaklaşımlar, hukukun katı kurallarının ötesinde, insani ve toplumsal faktörleri de gözeten bir esnekliği beraberinde getirmiştir. Cezanın düşmesine neden olan başlıca durumlar şunlardır:

İlk olarak suçlunun ölümü cezayı düşüren temel bir sebeptir. İkinci olarak özellikle Allah haklarına yönelik suçlara tövbe, cezanın düşmesinde etkili olmuştur. Ancak burada önemli bir ayırım vardır. Suçun işlenmesinden sonra duyulan pişmanlık ve tövbe yargı süreci başladığından ve suçun sabit hale gelmesinden dolayı cezayı düşürmez. Bu daha çok henüz yargıya intikal etmemiş veya hâkimin bilgisi dışındaki durumlarda geçerli olabilen bir ilkedir. Bunun yanı sıra mağdurun ve velisinin affı, özellikle kısas ve tazir suçlarında cezanın düşmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Mağdurun kendisine yapılan haksızlığı hafifletmesine veya tamamen kaldırılmasına yol açabilmiştir. Benzer şekilde diyet ödenmesi gibi uzlaşma yolları da özellikle kısas suçlarında cezanın mahiyetini değiştirebilmiştir; bu durumda bedeni bir ceza yerine maddi bir ceza kabul edilebilmiştir. Bu durumlar, şahıs haklarının ihlal edildiği suçlarda mağdurun rızasının ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Son olarak zaman aşımı had suçlarında cezanın düşmesine yol açabilen bir diğer faktördür. Ayrıca, Osmanlı hukuk sistemi, en küçük bir şüphede bile cezanın uygulanmasının ertelenmesini veya düşmesini uygun görmüştür. İlgili belgelerde de görüleceği üzere şahitlikten veya ikrardan vazgeçme durumlarında cezanın düştüğü vakalar mevcuttur. Tüm bu faktörler, Osmanlı adalet sisteminin sadece cezalandırıcı değil, aynı zamanda onarıcı ve insani yönünü de ortaya koymaktadır (Ekinci, 2021, s. 344, 345).

1.3.1. Temel Ceza Türleri ve Uygulama Alanları

İslam-Osmanlı ceza hukukunda uygulanana yaptırımlar, suçla mücadele ve adaletin tesisi adına kapsamlı bir yapıya sahip olmuştur. Bu sistem, sadece suçu cezalandırmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal düzeni korumayı ve mağduriyetleri gidermeyi de hedeflemiştir. Dolayısıyla ceza hukuku yaptırımları cezalar, güvenlik tedbirleri ve suçtan

doğan mağduriyetlerin giderilmesi olmak üzere üç ana başlık altında sınıflandırılmaktadır (Avcı, 2016, s. 639).

Osmanlı Devleti'nde ceza hukuku, suçun ciddiyetine ve toplumsal etkisine göre farklı türde yaptırımlar uygulanmıştır. Bu yaptırımlar arasında hem bedeni cezalar hem de mali cezalar önemli bir yer tutmuştur. Aşağıda bu ceza türlerine kısaca değinilecektir.

Bedeni Cezalar; Osmanlı hukuk sisteminde, fiziksel yaptırımlar, adaletin somutlaşmış hali olarak görülmüştür ve özellikle şeriatın belirlediği suçlarda sıkça başvurulmuştur. En ağır bedeni ceza olan idam kasten öldürme, eşkıyalık, evli kişilerin zina etmesi ve dinden dönme gibi büyük suçlarda uygulanmıştır. Ancak bu cezanın infazı oldukça sınırlı olmuştur. Mağdur yakınlarının affetmesi, diyet, pişmanlık belirtilmesi gibi faktörler idam cezasının verilmesini engellemiştir. Özellikle evli kişilerin zinasında suçun ispatının zor olması bu duruma gerekçe olarak gösterilebilir. Bu özel durumlar dışında, kamu düzenini ciddi şekilde bozan eylemlerde “*siyaseten katl*” adı altında yetkilinin takdirine bağlı idamlar da görülmüştür. Mesela, hırsızlığı ve cinayeti alışkanlık haline getirenler, halktan yasa dışı vergi toplayanlar, büyücüler veya sapkın görüşleri yayanlar siyaseten katledilmiştir. İdam genellikle en hızlı görülen silahla yapılmış asma gibi yöntemler insanlık onuruna aykırı görüldüğü için nadiren tercih edilmiştir (Ekinci, 2021, s. 338). Adam öldürme suçunda genellikle kısas ilkesi uygulanır ve infaz kılıçla gerçekleştirilmiştir. Diğer suçlarda ise asma, boyun vurma ve hatta ikiye biçme gibi çeşitli yöntemlere başvurulmuştur. Oldukça nadir görülen recm cezası İslam tarihinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de istisnai bir durumdu ve çok az sayıda uygulandığı belirtilmiştir. Bu cezanın kendine özgü ağır şartlarından kaynaklanmıştır (Maşalı, 2007, s. 43). Sadece yol kesme ve cana kıyma suçunda ibret amacıyla kullanılmıştır. İdam edilen kişi dini inançlarına göre defnedilmiştir. Cesedin yakılması veya denize atılması gibi uygulamalar caiz görülmemiştir (Ekinci, 2021, s. 338).

Uzuv kesme cezası, Osmanlı Devleti'nin mücadele alanlarında uyguladığı uzuv alma, eşkıya takibi ve benzer durumlarda da başvurulmuş bir yöntem olmuştur (Dıvrak, 2022, s. 1467). Kısas ilkesi gereğince uygulanan bu ceza bir uzvu yaralayan veya kesen kişinin, mağdurun isteği halinde aynı uzvunun kesilmesi ile ilgilidir. Hırsızlık suçunun sabit olması durumunda sağ elin, eşkıyalık suçunda ise mal alınıp cana kıyılmadığı durumlarda çaprazlama olarak bir el ve bir ayağın kesilmesi söz konusu olmuştur. Mağdurun affı, diyet ödenmesi, hırsızlıkta çalınan malın mahkemeye düşmeden iadesi veya yol kesme suçunda yakalamadan çalınan malın mahkemeye düşmeden iadesi veya yol kesme suçunda yakalanmadan teslim olma gibi durumlar, uzuv kesme cezasının düşmesine neden olmuştur. Savaş sırasında bile düşmanın uzvunu kesmek veya yüzünü tanınmaz hale getirmek caiz görülmemiştir (Ekinci, 2021, s. 339).

Celd (Sopa, Çomak) cezası eski Türk hukukumuzda temel cezalardan biri olarak Osmanlı hukukunda uygulanmıştır. Tazir cezası olarak uygulanmış olup en az üç, en çoğu ise 39 sopadır (Cin ve Akgündüz, 2017, s. 318). Osmanlı ceza hukukunda oldukça yaygın bir bedeni ceza türü olan değnek vurma bekarların zinası ve şarap içmesi gibi had suçlarında uygulanırken tazir suçlarının çoğunda dayak cezasına başvurulmuştur. Dayak, genellikle halka açık bir yerde, yaklaşık bir metre uzunluğunda, serçe parmak kalınlığındaki boğumlu bir ağaç çubukla uygulanmıştır. Omuza kadar kaldırılan bir kuvvet icra edilmesine dikkat edilmiştir. Suçlunun yüzüne, cinsel organına veya vücudun aynı noktasına sürekli vurulmamasına dikkat edilmiştir. Dayağa dayanamayacak durumlarda cezalar ertelenmiş, hatta bazen tamamen kaldırılmıştır. *Tomruk* sözcüğü sözlükte “mücrimlerin ayakları geçirilip bağlanmak üzere iki deliği olan bir kütükten ibaret azap ve işkence aleti, hapisane” (Sami, 2005, s. 911) olarak tanımlanmıştır. Osmanlı hukuk sisteminde tomruk, 19. yüzyıl başlarına kadar uygulanan, oldukça dikkat çekici ve acımasız bir ceza türü olmuştur. Genellikle hükümet konaklarında ana giriş kapılarında ana giriş kapılarının arka kısmında bulunan tomruklar, 4-5 metre uzunluğunda ve 40-50 cm eninde, boydan boya ikiye ayrılmış kütüklerden oluşmuşlardır. Tomrukların bir ucu açılıp kapatılabilen bir vida ile sabitlenir ve kilitlenebilir özelliğe sahip olacak şekilde tasarlanmıştır. Mahkûmun kaçmasını engellemek amacıyla bacaklarının kilitlendiği 8-10 çift ayak yeri oluşturulmuştur. Mahkûm yeme, içme, tuvalet gibi temel ihtiyaçlarını bu kısıtlı alanda gidermek zorunda bırakılmıştır. Hatta tüm vücudu içine alabilen daha büyük tomruklar da yer almıştır. Tomruklar, Osmanlı Devleti’nde belki de en çok dikkat çeken ve en acımasız ceza araçlarından birisi olmuştur. Bu ceza türü uzun süreli bir hapis aracı olarak değil, daha çok suçluyu kısa sürede itiraf ettirme aracı olarak kullanılmıştır (Şen, 2007, s. 14).

Maddi zararları gidermeyi ve haksız kazançları hedefleyen mali cezalar, Osmanlı hukukunda önemli bir yere sahip olmuştur. Bunlardan *diyet cezası* şer’î hukukta önemli bir mali ceza uzlaşma aracı olarak yer bulan diyet, özellikle kasıt dışı ölümlerde ve yaralanmalarda gündeme gelmiştir. Bu maddi tazminat, suçlu tarafından mağdura veya vefat eden kişinin mirasçılara ödenen bir bedeldir. Ancak diyetin uygulama alanı bununla sınırlı kalmamış; kasten işlenen cinayet ve yaralama suçlarında dahi mağdurun ya da yasal temsilcilerinin affı veya rızası halinde kısas yerine diyetin kabul edilmesi mümkün olmuştur. Bu durum, adaletin sağlanmasında uzlaşmaya verilen önemi gözler önüne serer. Diyetin tahsil edilmesinde genellikle failin baba tarafından erkek akrabaları (akile) sorumlu tutulmuştur. Bu ceza, mağdurun veya ailesinin uğradığı maddi ve manevi zararı telafi etmeyi amaçlamıştır (Ekinci, 2021, s. 339). Diğer bir mali ceza olan müsâdere cezası, sözlükte “ısrarla istemek” anlamına gelen “sudûr” kelimesinden türeyen ve “çekip almak” fiilini karşılayan müsâdere, Osmanlı

hukuk sisteminde önemli bir yaptırım olmuştur (Tomar, 2006, s. 65). Hukuk literatüründe işlenen bir suça karşılık olarak failin mal varlığının tamamı veya bir kısmı üzerindeki mülkiyet hakkına son verilmesi, bu mülkiyetin devlete aktarılması olarak tanımlanmaktadır (Öğün, 1999, s. 371; Akyılmaz, 2008, s. 391). Başlangıçta daha ziyade cezai ve tedbir amaçlı uygulanan müsadere zamanla farklı boyutlar kazanmıştır. Devletin mali darlık içerisine düştüğü sonraki dönemlerde sadece servetinin kaynakları şüpheli olan devlet adamlarının değil zengin olan birçok devlet adamının mal varlıklarını muhtelif nedenlerle el konulmuş bu durum gittikçe artan rahatsızlıklara sebep olmuştur (Aydın, 2025, s. 181). Zamanla kişisel mülkiyet güvenliğini tehdit eden bir boyuta ulaşan müsadere usulü Tanzimat'ın ilanıyla kaldırılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde hürriyeti bağlayıcı cezalar da modern anlamdaki uzun süreli hapis cezalarından ziyade daha çok bir tedbir veya ıslah aracı olarak kullanılmıştır. Bu tür cezalardan biri olan hapis Arapça kökenli bir terim olan *habs*, “alıkoyma, tutma, zapt etme, salıvermeme” gibi anlamlara gelen (Devellioğlu, 2001, s. 304) örfi kullanımda bir kişiyi, bir canlıyı veya eşyayı bir yere kapatmak ve bir süre alıkoymak anlamlarına karşılık gelmektedir. Hukuk diline bakıldığında ise sanık veya suçluyu belli bir zorla alıkoymak ve kişisel hürriyetinin kısıtlamak anlamlarına gelmektedir. Bu doğrultuda hürriyet bağlayıcı cezaların en başta gelen türüdür (Bardakoğlu, 1995, s. 54). Şer‘î hukukta ise hapsin rolü biraz daha farklıdır. Burada asli bir ceza olarak kabul edilmeyerek suçluyu bir işi yapmaya, borcunu ödemeye, suç ortağını söylemeye veya suç aletini göstermeye sevk etmek için uygulanan geçici bir tedbir olmuştur. Hapis suçlunun tazyikine elverişli mekânda gerçekleşmektedir (Ekinci, 2021, s. 340). Bu cezanın infaz edildiği yere *habs* ya da *mahbes*, hapsedilen kişiye ise *mahbûs* denilmektedir (Bardakoğlu, 1995, s. 54; Sami, 2005, 541). Toplum için zararlı görülen kişiler de hapsedilebilmiştir. İslam tarihinde uzun süreli hapis yerine bedeni cezaların tercih edilmesinin nedeni, hapsin suç ve şahsiliği prensibine aykırı görülmesi ve insanın ibadetlerini yerine getirme, sorumluluklarını taşıma özgürlüğüne verilen önemdir. Hapis, daha çok suçlunun ıslahı veya bir tedbir olarak meşru görülmüştür. Yol kesenlerin, irtidat edenlerin veya bazı kişisel yükümlülüklerini yerine getirmeyenlerin tövbe edinceye kadar hapsedilmesi emredilmiştir. Hapisin diğer cezalarla birlikte uygulanabilmesi, onun müstakil bir ceza olmaktan çok bir tedbir niteliğinde olduğunu gösterir.

Hürriyeti bağlayıcı cezalardan bir diğeri *sürgündür*. İslam hukukçularından bir kısmı sürgün cezasını da toplumdaki sürgün edilmek, hapis cezası olarak anlamaktadırlar (Aydın, 2025, s. 181). Bir suçlunun belirli bir süre bulunduğu şehirden başka bir şehre uzaklaştırılmasıdır. Bekarların zinasında tamamlayıcı bir ceza olduğu gibi, tazir suçlarında da uygulanmıştır. Sürgün cezasını hâkim belirlemiştir. Osmanlılarda sürgün, *kulebentlik* (bir

kuleye kapatma) veya *kalebentlik* (bir kaleye ikamete tabi tutma) şeklinde tatbik edilmiştir. Kalebent olan kişi gün içerisinde serbest dolaşabilmiş, işiyle meşgul olabilmiş ancak kale dışına çıkamamıştır (Ekinci, 2021, s. 340-341). *Prangabentlik* de hürriyeti bağlayıcı cezalardan biridir. “Pranga” ve “bend” kelimelerinden türemiş olan kelime “mücrimlerin ayağına vurulan zincirli halka” olarak tanımlanmıştır (Sami, 2005, s.350). Ağır suçlarda veya ek ceza olarak uygulanan, genellikle üç günü geçmeyen bir ceza türüdür (Ekinci, 2021, 341). Prangabent, özellikle ağır suçlar için uygulanan ve mahkûmun hareket özgürlüğünü en sert şekilde kısıtlayan bir ceza türü olmuştur. Bu infaz şeklinde suçlunun ayaklarına zincirler bağlanarak hareketi engellenmiştir. Kürek cezası gibi zorlu işlerde çalıştırılma dönemlerinin başında prangabentlik uygulaması daha da ağır bir hal almıştır. Mahkûmun ayaklarına takılan halkalara zincirler bağlanır ve bu zincirler genellikle başka bir mahkûmun yağındaki prangaya bağlanarak toplu bir bağımlılık ve hareket kısıtlaması yaratılırdı. Zamanla bu uygulama “prangabentlik” olarak anılmaya başlanmış ve bu tabir, içeriğindeki özgün anlamını koruyarak kullanılmaya devam etmiştir. Gökçen’inde belirttiği gibi prangabent, eski dönemlerdeki özel bağlamından bağımsızlaşarak, suçlar için genel bir ceza biçimi halini almıştır (Poyraz, 2020, s. 509; Gökçen, 1987, s. 54). 1869 tarihli Askeri Ceza Kanunu’nda da yer almıştır (Cin ve Akgündüz, 2017, s. 319).

Bir diğer ceza *kürek cezasıdır*. Osmanlı Devleti’nin denizlerdeki gücünü artırma çabaları ve özellikle savaş dönemlerinde artan gemi inşa faaliyetler, beraberinde büyük bir kürekçi ihtiyacını doğurmuştur. Ancak bu kadar geniş bir insan gücünü sadece gönüllü katılımlarla karşılamak her zaman mümkün olmamıştır. Savaş esirleri ve diğer köle kaynakları da zamanla yetersiz kalmaya başlayınca devlet ihtiyaç duyduğu bu insan gücünü sağlamak için farklı yollara başvurmuştur. Bu doğrultuda suçlular ve çeşitli nedenlerle suçlu addedilen kişiler, Osmanlı donanması için önemli bir insan kaynağı haline gelmiştir (Kılınç, 2015, s. 534; Heyd, 1983, s. 650). 19. yüzyılda kürek cezalarının yayın bir biçimde uygulandığı görülmektedir (İpşirli, 2019, s. 114). Kürek mahkûmiyeti, bir yandan suçluları cezalandırırken, diğer yandan da devlete stratejik bir insan kaynağı sunarak iki yönlü fayda sağlamıştır.

Osmanlı ceza hukukunda suçlunun toplumsal itibarını etkileyen ve manevi bir baskı oluşturan cezalar da mevcut olmuştur. Bunlar teşhir, azarlama, şahitliğin kabul edilmemesi ve mirastan mahrumiyet şeklinde sıralanabilir (Ekinci, 2021, s. 342). Manevi cezalardan biri *teşhirdir*. Yalancı şahit, dolandırıcı, kumarbaz gibi suçluların ibret maksadıyla halka gösterilmesi ve suçunun ilan edilmesidir. Yüze kara çalma, eşeğe ters bindirilip şehirde dolaştırma, tellal vasıtasıyla suçunu ilan ettirme, meydan da tomruğa bağlama gibi teşhir cezaları yer almıştır. Ayrıca yüz kızartıcı suç işleyenlere de meydanlarda teşhir cezası

uygulanmıştır. Yol kesme suçundan idam edilenlerin cesetleri de üç gün boyunca ibret için teşhir edilmiştir. Bu manada bir başka ceza azarlamadır. Özellikle hafif ve tazir suçlarında, hâkimin suçluyu mahkemeye çağırıp azarlaması, nasihatte bulunması ceza yerine geçebilmiştir. Şahitliğin kabul edilmemesi, miras mahrumiyeti gibi cezalar da bu türdendir (Aydın, 2025, s. 184).

1.4. Tanzimat Döneminde Osmanlı Adliye Teşkilatı

Tanzimat dönemi Osmanlı adliyesinde köklü değişimlerin yaşandığı bir süreç olmuştur. Tanzimat Fermanı ve sonrasındaki kararlar, Osmanlı hukuk sisteminde Batı’ya doğru belirgin bir açılımı tetiklemiş ve bu doğrultuda modern, yeni adli kurumların teşkil edilmesine önayak olmuştur (Tahiroğlu, 1985, s. 588). Osmanlı Devleti’nin yargı örgütlenmesinde yaşanan bu öngörülü ve nihayetinde gerçekleşen değişim, aslında devletin tüm varoluş dönemlerini derinden etkileyen ve hayata geçirilen reform hareketlerinin de temelini oluşturan bir dönüşümdür. Zira Batılılaşma ve modernleşme ideolojilerinin yükselişiyle birlikte, Batı’nın hukuk anlayışı ve kurumlarının örnek alınarak Osmanlı Devleti’nin kurumsal ve kanuni yapısında uyarlamalar yapılması gerektiği yönünde güçlü bir düşünce hâkim olmaya başlamıştır. Bu düşüncenin ilk somut uygulama alanı olarak yargı örgütlenmesinin seçilmesi ise oldukça anlamlıdır. Adalet sistemi, bir devletin temelini oluşturan ve toplumsal düzenin sağlanmasında hayati bir role sahip olan birincil unsurdur. 19. yüzyılın başlarından itibaren hız kazanan kanuni düzenlemeler ve kapsamlı kanunlaştırma çabaları, mevcut adli sistemin değişen ihtiyaçlara cevap vermekte yetersiz kalması nedeniyle bu alanda uyarlamaların yapılmasını kaçınılmaz kılmıştır. Aynı zamanda, Osmanlı Devleti’nin söz konusu dönemde karşı karşıya kaldığı iç ve dış sorunların çözümünde, özellikle adalet mekanizmasının etkinliğinin artırılmasına yönelik yapısal reformların yapılması bir zorunluluk olarak algılanmıştır. İşte tüm bu tarihsel, ideolojik ve pratik nedenler bir araya geldiğinde, Osmanlı Devleti’nin yüzyıllardır süregelen klasik yargı örgütlenmesinde köklü değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişim süreci, mevcut yargı kurumlarının işleyişini iyileştirmeye yönelik tedbirleri içerdiği gibi, dönemin ihtiyaçlarına cevap verebilecek tamamen yeni adli kurumların tesis edilmesi şeklinde de kendini göstermiştir. Bu yeni kurulan mahkemeler ise, modern bir adalet sisteminin olmazsa olmazı olarak kabul edilmiş ve reform çabalarının en somut ürünlerinden biri olmuştur (İmamoğlu, 2019, s. 192).

Tanzimat döneminde çoğu kurumda olduğu gibi şer‘î mahkemelerde de bir dönüşüm yaşanmıştır. Geleneksel olarak kadıların yargı yetkisi kazaskere, onların da padişahın mutlak

vekili olan sadrazamlara bağılyken, bu hiyerarşı Tanzimat'ın başında farklı bir yapıya bürünmüştür. 1837 yılı itibariyle kazaskerlikler, tek başına birer mahkeme olarak Şeyhülislâmlığa bağlanmış ve şeyhüliamlar Meclis-i Vükela'ya dahil edilmişlerdir. Kazaskerlikler mahkeme sıfatıyla Bab-ı meşihata nakledilmişler ve bütün kadılar bu merciye tabi hale gelmiştir. 1855 yılına gelindiğinde kadı atamalarında değişikliklere gidilmiştir. Buna göre yüzyıllardır uygulanan mülazemet (belirli süreli kadılık) usulüne kolaylıklar getirilmiştir. 1913'te de bu usul tamamen kaldırılmış ve ehil oldukları sürece kadılarının görevlerine devam etmeleri sağlanmıştır. Kadı tayin yerleri ise eski usuldeki derecelerine göre beş sınıfta belirlenmiştir. Birinci sınıf kadıların yani büyük mevleviyet kadıları ile kibar-ı müderrisîn olanların vilayetler ve büyük sancaklara; ikinci sınıf kadıları olan devriye mevalilerin, müderrislerin, eşrefü'l-kuzâtların kaymakamlık kazalarına; üçüncü sınıf kadıları içeren ve önceden kadılık yapmamış mevalilerin, müderrislerin, eşred'ül-kuzatların kaymakamlık bulunmayan büyük ya da kaymakamlığın olduğu küçük kazalara; dördüncü sınıf kadıların daha alt rütbeli küçük kazalara; beşinci sınıf yeni başlayan kadıların geriye kalan kazalara tayin edilmeleri kararı alınmıştır. Bu yeni sürece uygun kadıların yetiştirilmesi için Sultan Abdülmecid tarafından 1854'te "Muallimhâne-i Nüvvâb" adıyla özel bir medresenin açılmıştır (Cin ve Akgündüz, 2017, s. 275).

Bu süreçte şer'î mahkemeler varlıklarını devam ettirmiş olsalar da görev ve yetki alanları önemli ölçüde sınırlandırılmıştır. Bu mahkemelerden evlilik, boşanma, miras gibi şer'î hukukun yetkili olduğu alanlardaki anlaşmazlıkları çözmeleri beklenmiştir (Çadırcı, 1991, s. 282). Tanzimat öncesinde büyük ölçüde bağımsız hareket eden ve geniş yetkilere sahip kadıların yetkileri II. Mahmut'tan itibaren azalmıştır. 1837'de İstanbul kadısı için resmi bir mahkeme binası tahsis edilmiş 1838'de ise kadıların yetkilerini kötü kullanmalarını engellemek ve yapılan usulsüzlükleri gidermek için Tarık-i ilmîye dair Ceza Kanunnâme-i Hümâyûnu uygulamaya konulmuştur. Böylece kadılara yönelik ilk ceza düzenlemeleri gerçekleşmiştir. 1859 yılında tüm şer'î mahkemeler yeni bir yapıya kavuşturulmuş, çıkarılan nizamnameyle yetki ve vazifeleri yeniden belirlenmiştir. Evkaf, Kassam ve Kazasker mahkemeleri ile özellikle İstanbul'daki mahkemelerin görev ve yetkileri ayrı ayrı tespit edilmiş ve kısmen sınırlandırılmıştır. 1867 yılına gelindiğinde, birtakım idari ve adli mahkemeler kurulmuş ve bunların görevleri belirli alanlarla sınırlandırılmıştır. Mesela Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamnâmesi ile aile, miras, vakıf gibi şahsa karşı işlenen suçlar şer'iyye mahkemelerinin görev alanından çıkarılmıştır. Şûrâ-yı Devlet Nizamnâmesi ile şer'î mahkemelerin idari yargı görevleri tamamen ortadan kaldırılmıştır. 1870 yılında Nizamiye mahkemeleri kurularak iki farklı mahkeme türü görev yapmaya başlamıştır. Şer'î

mahkemelerin üst mahkemesi olarak 1873'te "*Meclis-i Temyiz-i Şer'î yye*" kurulmuştur. Bu meclisin, kendisine havale edilecek dava ve meseleleri temyiz mahkemesi olarak inceleyerek şer'î mahkeme kararlarında şer'a aykırılık söz konusu olduğunda gerekçeleriyle padişaha arz etmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu meclis'in bir altında ve şer'î mahkemelerin üstünde şer'î mahkeme kararlarının temyiz ve istinaf yetkilerine sahip yüksek bir mahkeme olan "fetvahane-i âli" 1875 'de kurulmuştur. Burada çözülemeyen davalar ise Meclis-i Temyiz-i Şer'î yye'ye havale edilmiştir. 1876'da Havale ve İcra daireleri kurularak kendi alanlarıyla ilgili yetkileri şer'î mahkemelerin elinden alınmıştır. 1879'da şer'î konular dışındaki tüm yargı yetkileri Nizamiye mahkemelerine devredilmiş, hatta kadılar kısmen vazifesiz kalarak Nizamiye mahkemelerinde görevlendirilmeye başlanmıştır. (Cin ve Akgündüz, 2017, s. 274-276).

Taşra Meclisleri; Tanzimat Fermanı'nın ilanının ardından, İstanbul haricindeki bölgelerde kurulan meclisler "taşra meclisleri" olarak adlandırılmışlardır. Başlangıçta, muhassılların gönderildiği sancak merkezlerinde ve kazalarda hayata geçirilen bu meclisler, zaman içerisinde yapısal olarak pek çok değişim yaşamış ve farklı adlarla anılmışlardır (İmamoğlu, 2019, s. 219).

Tanzimat dönemi bir anlamda yönetimin modernleşmesi, düzenlenmesi olarak kabul edilmiş ve bu doğrultuda gelişmelere ağırlık verilmiştir. Osmanlı taşra yönetiminde belediye meclislerinde ahalî temsilcilerinin de yer alması muhassıllık meclisleriyle başlamıştır (Ortaylı, 2011, s. 32). Tanzimat fermanının ilanından hemen sonra kurulan bu meclisler aslında vergi reformlarının neticesinde ortaya çıkmıştır. Sancak merkezlerinde vergilerin belirlenmesi ve dağıtımı ve diğer işlerin görüşülmesi için kurulmuşlardır. Bunun yanında merkezileşme çabaları doğrultusunda yerel ayan ve eşrafın kötü uygulamalarını önleme amacıyla taşraya vali derecesiyle görevlendirilen muhassıllara yardımcı olma amacı taşımaktaydılar (İmamoğlu, 2019, s. 219). Bu durum Tanzimat yönetiminin hem yerel katılımı teşvik etme hem de merkezi kontrolü sağlama yönündeki çok boyutlu yaklaşımını yansıtmaktadır.

Muhassıllık meclislerinin nasıl kurulacağı, üyelerinin tayinle belirlenenler dışında ahaliden kimlerin olacağı gibi konular Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'nin hazırladığı özel bir talimatname ile düzenlenmiştir. Buna göre her muhassılın yanında bir mal, bir emlak kâtibî görev yapması kararı verilmişti. Ayrıca bu meclisler bölge hâkimi, müftüsü, askeri temsilcisi, ileri gelenlerden dört kişi ile Gayrimüslim bölgelerde dini reisler ve iki asker zabiti olmak üzere on kişiden oluşmuştur (Çadircı, 1991, s. 261). Haftada iki ya da üç gün toplanacak bu meclislere vilayet merkezi livada vilayet müşiri kurula başlık etmiştir. Eyaletin diğer sancak ve kaza merkezlerinde ise ferik padişah ataması ile başkanlığa görevlendirilmiş yoksa muhassıl, hakimüş'şeri ve zaptiye memuru arasında kura çekilerek başkan seçilmiştir.

Muhassıl bulunmayan kaza ve köylerde daha küçük muhassılların kurulmasına olanak sağlanmıştır. Daha sonraki süreçte muhassıl meclislerinin üye sayısı muhassıl, muhassıl vekili ve halktan iki kişi olmak üzere beşe düşürülmüştür. Tanzimat prensiplerinin her yerde tam olarak uygulanamaması nedeniyle meclislerin kuruluşu yaygınlaşsa da farklı uygulamalar görülmüştür. Özellikle üye sayısındaki talimatname hükümlerine tam uyulmamıştır. Yerel eşrafın resmi görevler almasıyla yerel yönetimde etkili olmaları, devlet gelirleri ve Miri arazinin onların eline geçmesine zemin hazırlamıştır. Ayrı ve güçlü yerel yönetim organları olsaydı yerel eşraf bu kadar kendi çıkarlarını gözetmeyeceği düşünülmüştür (Ortaylı, 2011, s. 220). 1842 yılında muhassıllık kurumunun kaldırılmasıyla muhassıllık meclisleri de doğal olarak işlevlerini yitirmişler ve varlıkları sona ermiştir (İmamoğlu, 2019, s. 211). Muhassıllık meclisleri Tanzimat dönemi yönetim reformlarının inişli çıkışlı seyrini ve bazı uygulamaların beklenen sonuçları tam olarak vermediğini göstermektedir. Muhassıllık meclisleri, kısa ömürlü olsalar da Osmanlı taşra yönetiminde yerel katılımı sağlama ve merkezi otoriteyi tesis etme yönündeki ilk denemelerden biri olarak tarihteki yerini almıştır.

Muhassıllık meclislerinin kaldırılmasının ardından bu meclisler yapısal özelliklerini büyük ölçüde muhafaza ederek Memleket Meclisi adı altında faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (Çadircı, 1991, s. 215). Muhassıllıklar birleştirilerek eyaletlere geniş yetkilere sahip maliye memurları gönderilmiştir. Memleket meclisleri 1849'a kadar işlevini sürdürmüş ve bu tarihten sonra da Eyalet Meclisleri⁴³ adıyla varlığını devam ettirmiştir (Özkaya ve Akyıldız, 2020, s. 18). Küçük meclisler ise Sancak Meclisleri adını almışlardır. Eyalet Meclisleri hem ilk derece hem de Sancak Meclislerinin ele aldığı ve sonuçlandıramadığı bazı davalarda istinaf mahkemesi görevi görmüştür. Bu süreçte Eyalet meclisleri de Meclis-i Vâlâ denetiminde görevlerini yerine getirmişlerdir (İmamoğlu, 2019, s. 224). Eyalet meclisleri ise merkezden atanan bir başkan, hâkim, kâtip, bir ulema, eyalet valisi, defterdar, müftü, halkın seçeceği dört Müslüman ve birer Gayrimüslim temsilcilerinden oluşmuştur (Çadircı, 1991, s. 219). Bu meclisler 1864'te Nizamiye Mahkemelerinin kurulmasına kadar görevlerini icra etmişlerdi. Sancak ve kazalardaki meclisler kendi bölgelerindeki suçları ele almışlar, çözüme kavuşturamadıklarını ise eyalet meclislerine iletmişlerdir. İdam, kürek, pranga gibi suçlara ait dava kararları ise Meclis-i Vâlâ'ya gönderilmiştir. Burada ise padişahın da onayı ile ceza uygulanmıştır (Ekinci, 2008, s. 159).

Tanzimat Dönemi yenililerinden birisi de 1844 yılında kurulan Zaptiye Teşkilatıdır. Bu teşkilatın hayata geçirilmesindeki temel amaç, Tanzimat uygulamalarıyla oluşabilecek

⁴³ Bu meclislere Meclis-i Kebir de denilmiştir (Ekrem Buğra Ekinci, Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk, Arı Yayınları, İstanbul, 2008).

tepkilere önlemler almak olmuştur. Bu doğrultuda ilk adım taşrada atılmış ve doğrudan merkezi hükümet tarafından atanan, valilerin denetimi altında görev yapan zaptiye birlikleri faaliyetlerine başlamıştır. Gerçek anlamda İstanbul’da uygulama alanı bulan teşkilatla Tımarlı Sipahi örgütü de işlevini tamamen yitirmişti ve yok olmuştu 1846 yılında Zaptiye Müşirliği kurularak iç güvenliğin sağlanmasına yönelik başka bir gelişme yaşanmıştır Müşirliğin ardından polis meclisi oluşturularak güvenlik işlerinin görüşülmesi sağlanmıştır (İmamoğlu, 2019, s. 225-226).

Polis Meclisi, görev ve yetkilerini belirleyen nizamnamenin yürürlüğe girmesiyle birlikte çalışmalarına başlamış ve ilk olarak kırk altı polis memurunu görevlendirmiştir. Meclisin faaliyetlerini daha etkin yürütebilmesi için de bir tercüman, bir doktor ve yeni bir üye atanmıştır. Başlangıçta Tophane-i Amire Müşirliğine bağlı bir şekilde işleyişine devam eden meclis kısa bir süre sonra Kaptan Paşa yönetimine girmiştir (Sönmez, 2005, s. 265). 1909’da ise Zaptiye Nezareti kaldırılarak Emniyet-i Umûmiye Müdüriyet ve umum Jandarma Kumandanlığı kuruldu. 1913’te polis teşkilatının polis teşkilatı tanzim olundu ve Cumhuriyet döneminde de varlığını korudu (Ekinci, 2008, s. 285).

II. Mahmut döneminde atılan önemli adımlardan biri olarak 24 Mart 1838 tarihinde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye kurulmuştur. Başkanlığına Koca Hüseyin Paşa’nın getirildiği meclis, beş üyeden oluşarak 31 Mart 1838’de ise faaliyete geçmiştir (Akyıldız, 2003, s. 250). Tanzimat Fermanı ile Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye’nin danışma meclisi olma özelliği korunmuştur. Hatta üyeleri artırılarak devletin hukukî düzenlemelerini yerine getiren yasama ve idarî yargı organı olmuştur (Cin ve Akgündüz, 2017, s. 256-257). Bu dönüşüm, merkezi otoritenin hukuki alandaki etkinliğini artırma ve daha düzenli bir yönetim yapısı oluşturma çabasının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Meclisin işleyişine dair ilk tüzük 1839 yılında hazırlanmış ve 1850 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Bunun yanında 1841 yılında bütün üyelere müzakerelere katılma zorunluluğu getirilmiş, iş yoğunluğuna göre de şer’î davaların Meşihat Makamında, nizami davaların Darphane-i Âmire’de, basit davaların ise 1837 yılında tesis edilen Divân-ı Deavi Nezâreti’nde görülmesi kararlaştırılmıştır (İmamoğlu, 2019, s. 228). Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye’nin kurulması Osmanlı adliye teşkilatının modernleşme sürecinde önemli bir dönüm noktasıdır. Meclis-i Vâlâ’nın asıl görevlerinden birisi Tanzimat Fermanı’nın ilkelerinin hayata geçirilmesini sağlamaktır. Ayrıca bu kurum kanun yapmanın yanı sıra yüksek mahkeme görevini de üstlenmiştir. Ceza ve idare davalarını bidayet ve temyiz mahkemesi sıfatıyla ele almıştır. Tanzimat’ın uygulamalarını yerine getirmeyen yöneticileri yargılayarak bir İdare Mahkemesi görevini (Seyitdanlioğlu, 1996, s.115-118), 1840 tarihli Ceza Kanunnamesini uygulayarak da

bir ceza mahkemesi görevini yerine getirmiştir (İmamoğlu, 2019, s. 230). 1854'te ise kanun lahiyalarını hazırlama, nizâmnâmeleri, talimatları düzenleme görevleri bu kuruldan alınarak yüksek meclis görevi gören Meclis-i Ali-i Tanzimat'a devredilmiştir (Cin ve Akgündüz, 2017, s. 257).

1800-1850 yılları, Osmanlı Devleti'nin hem merkezde hem de taşrada önemli idari ve toplumsal değişimlere sahne olduğu bir dönemdir. Bu süreçte Amasya sancağı da idari zayıflamaların ve toplumsal huzursuzlukların bir yansıması olarak çeşitlenen suçlar ve artan anlaşmazlıklarla karşı karşıya kalmıştır. Amasya'daki asayiş olaylarına odaklanan bu çalışma özellikle Osmanlı adalet sisteminin günlük işleyişini, halkın hukuka erişimini ve şikâyet mekanizmalarını derinlemesine anlamak amacıyla ahkâm defterlerinin sunduğu bilgilere ağırlık verilmiştir. Bu defterler, tımar sistemi ile ilgili anlaşmazlıklardan miras davalarına, vakıf anlaşmazlıklarından idari şikâyetlere kadar toplumun hukuki yaşamının geniş bir yelpazesini yansıtmaktadır. Amasya sancağında kaydedilen vakalar, bu vakalara dair şikâyetler, şikâyet süreçleri ve yargı kararları örneklerle analiz edilerek, dönemin adalet sisteminin pratik uygulamalarına dair kapsamlı bir perspektif sunulacaktır. Böylece Amasya'daki şikâyet bağlamında ortaya çıkan adalet arayışlarının dinamiklerini ve bu süreçte ahkâm defterlerinin oynadığı kilit rolü aydınlatmayı hedeflemektedir.

II. BÖLÜM

2. ŞİKÂyet DEFTERLERİNE GÖRE AMASYA SANCAĞINDA ASAYİŞ VAKALARI (1800-1850)

2.1. Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri

Bir önceki bölümde Divân-ı Hümayun'daki şikâyet mekanizmasının işleyişi ve bürokratik akışı aktarılmıştır. Bu bölümde ise araştırmamızın temelini oluşturan Sivas Ahkâm-ı Şikâyet defterlerinde yer alan Amasya ile ilgili hükümler analiz edilecektir.

Bu çerçevede, Amasya'ya ait hükümlerin detaylı analizine geçilmeden önce, şikâyet defterleri ve bu defterlerde yer alan Amasya kayıtlarının genel durumu ele alınacaktır. Bu yaklaşım, sadece merkezin Amasya'ya gönderdiği hükümleri değil, aynı zamanda bu hükümlere yol açan şikâyetlerin nasıl bir zeminde ve hangi belgelerle ele alındığını da göstermeyi amaçlamaktadır.

Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri; 19. yüzyıl şehir tarihi araştırmalarında, şerîyye sicillerinden sonra müracaat edilebilecek en önemli kaynaklardandır (Şimşir, 1994, s. 363). Osmanlı Devleti'nde hükümdarlar, adli mekanizmanın nihai mercii olarak tecelli etmiştir. Adaletin sağlanabilmesi için Müslim-Gayrimüslim tüm bireylerin şikâyetlerini arz etme imkânı bulunmuştur. Osmanlı idaresinde çeşitli müesseseler ve bu müesseseler bünyesinde arşivler oluşturularak şikâyetlerin gerekli mercilere ulaşması kolaylaştırılmıştır. Zira bu kurumlardan en önemlisi Divân-ı Hümayun olup buraya yapılan başvurular doğrudan doğruya hükümdara yapılmış sayılmıştır (İnalcık, 1988, s. 33). Özellikle merkezden taşraya gönderilen hükümlerle, Divân-ı Hümayûn'a iletilmek istenilen şikâyetlerin engellenmemesi ve bu konuda hiç kimsenin rencide edilmemesi önemle vurgulanmıştır (Gümrükçüoğlu, 2012, s. 179).

Divân-ı Hümayun tam klasik yapısını almadan önce de şikâyetlerin kabul edilip kaydedildiği düşünülmektedir. Ancak, günümüzde bu erken dönem kayıtlarına ulaşılamamaktadır. Ancak Kraeitz “İlk Osmanlı Padişahlarının Isdar Etmiş Oldukları Bazı Beratlar” adlı çalışmasında seyyid kardeşlerin I. Murat'a uğradıkları bir haksızlıkla ilgili şikâyetinde bulundukları ve berat aldıkları kaydedilmiştir (Kraelitz, 1914, 242-250). Divân-ı Hümayun bürokrasisi tam olarak uzmanlaşmadan önce, divanda görüşülen kararlar, emirler şikâyetler ve talepler mali ya da hukuki olsun fark etmeksizin hepsi bir arada ele alınmıştır (Emecen, 2005, s. 144). Bu doğrultuda şikâyetlerin diğer konular yanında kaydedildiği en eski seriler ahkâm defterleridir ve ilk kayıtlarının 1501 yılına ait olduğu anlaşılmaktadır (Emecen, 2021, s. 1). Şikâyetlerin kayıt altına alındığı diğer bir defter serisi, mühimmeler olarak

adlandırılır ve bunların en eskisine 1553 yılında rastlanmıştır. Bu defterlerdeki şikâyetler, devlet işlerine ilişkin hükümlerle birlikte belgelenmiştir. 1649 yılına gelindiğinde Divân-ı Hümâyûn'daki iş yükü artınca yeni defter serileri olan şikâyet defterleri ortaya çıkmıştır (Kütükoğlu, 2020, s. 519). Mühimme defterlerine kaydedilen hükümler konularına göre ayrı defterlere yazılmaya başlanmıştır (BOA Rehberi, 2010, s. 21).

18. yüzyıla gelindiğinde, merkezi otoritenin zayıflamasıyla şikâyetler artış göstermiş ve müesseseler üzerindeki iş yükü daha da ağırlaşmıştır. Müesseselerin üzerindeki bu baskıyı hafifletme ve halkın mağduriyetlerinin daha süratli bir şekilde halledilmesini sağlamak için Reisülküttap Ragıp Efendi tarafından bir sistem ihdas edilmiştir (Emecen, 2005, s. 125). Bu yeni düzenlemeye göre, 1742 yılından itibaren eyaletlere ait şikâyetler birbirlerinden ayrı ele alınarak her vilayet için müstakil defterlerin tanzimine başlanmıştır (BOA rehberi, 2010, s. 21; Emecen, 2005, s. 125). Divân-ı Hümâyûn'da ahkâmın kayda geçirildiği bu defterlere Eyalet Ahkâm Defteri adı verilmiştir. Bahsi geçen defterler Adana, Anadolu, Bosna, Cezayir-Rakka, Diyarbekir, Erzurum, Halep, İstanbul, Karaman, Maraş, Mora, Özi-Silistre, Rumeli, Sivas, Şam-ı Şerif, Trabzon olarak düzenlenmiştir (BOA rehberi, 2010, s. 22).

Merkezi idareye ve orduya ilişkin şikâyetlere dair hükümlerin ise şikâyet defterlerine kaydedilmesine devam edilmiştir (Pakalın, 1993, s. 30). Mora Ahkâm Defterleri dışındaki tüm defterler II. Meşrutiyet dönemine kadar ele alınmışlardır (BOA rehberi, 2010, s. 22).

Osmanlı şikâyet defterlerine ait ilk çalışmayı Türk hukuk tarihçisi Coşkun Üçok gerçekleştirmiştir. Üçok, 1951 yılında kaleme aldığı “Türk Hukuk Tarihi Bakımından Devlet Arşivinden İstifade İmkânları” adlı makalesinde şikâyet defterlerine değinerek defter serilerinden ahkâm defterleri de dahil hükümler sunmuştur (Üçok, 1951). Şikâyet defterlerine ait diğer önemli bir çalışma ise Hans Georg Majer tarafından yürütülmüştür. 1979'da İstanbul'da Milletlerarası Türkoloji Kongresi münasebetiyle Başbakanlık Arşivi'nde mühimme defterleri üzerine gerçekleşen bir toplantıya katılan Majer, İncalcık'ın Viyana'da görüp filmini de aldığını söylediği mühimme defterleri üzerine bir heyetle çalışmalara başlamıştır. Viyana Milli kütüphanesi'nden temin edilen 1675 tarihli şikâyet defteri üzerine yaptığı çalışma 1984 yılında *Das Osmanische Registerbuch der Besch-ıperden (Şikâyet Defteri) vom Jahre 1675* adıyla yayınlanmıştır (Göyünç, 1986, s. 272-274). Yine “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet” adlı makalesiyle Divân-ı Hümâyûn ana defter serileri ve şikâyet defterlerinin ortaya çıkışı ile ilgili değerli bilgiler sunan bilim insanı Ferudun Emecen'dir.

Ahkâm defterleri, Divân-ı Hümâyûn'dan yazı usulü olan “divânî” yazı türüyle kaleme alınmıştır. Bu yazı türü estetik görünümlü ve İran menşelidir (Kütükoğlu, 1998, s. 62). Osmanlı

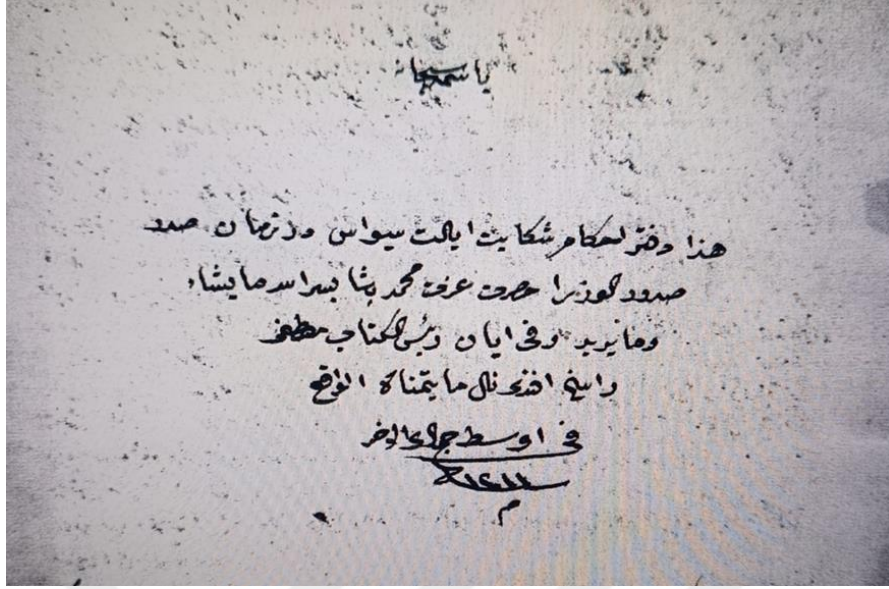
sarayının resmî yazısı olarak kabul edildiği için bu hat türünün dışarıda kullanımı yasaklanmış olup (Yıldız, 2012, s. 60) defterlerde kullanılan özel biçimi, noktasız ve daha hızlı yazılan “divânî kırması” olarak adlandırılmıştır. Bu nedenle bu yazıyı okumak oldukça güçtür (Gökbilgin, 1992, s. 46).

Defterlerin kapak kısmında ait olduğu bölge ismi yazılmıştır. Onlu sisteme göre evâil, evâsıt ve evâhir şeklinde ay ve yıl belirterek defterin ne zamana ait olduğu belirtilmiştir. Şekil 11’de yer alan 20 Nolu Defter kapağı üzerinde “*Defâtir-i Sivas/ Evâsıt-ı cemâziye ’l-âhir sene 1211/Evâil-i şehri-i şevval’ül mükerrrem sene 1217*” Şekil 12’de sunulan 20 numaralı defter dibacesinde defterin türü, kimin zamanında tutulduğu defterin sayfasına yazılmıştır. Sivas Ahkâm Defterlerinde sonraki sayfalarda da defter dibacesinin yer aldığı görülmektedir. 20 Nolu Defter dibacesinde şu ifadeler bulunmaktadır: “*Hazâ defter-i ahkâm-ı şikâyet eyalet-i Sivas der zaman-ı sadr-ı sudur’ül vüzera Hazret-i İzzet Mehmet Paşa/ yesserallahu ma-yeşâ’ vema yedid ve fî eyâdi Re’îsu’l-küttâb Mustafa Rasih Efendi nâle mâ-yete-mennahu el vâki’ fî evâsıt-ı Cemaziyel ahire sene 1211.*”

Şekil 11. 20 numaralı Sivâs Ahkâm Defteri Kapağı

Şekil 12. 20 Nolu Defterin Dibacesi

Hükümlerin ilk satırlarında muhatap olunan yetkililerin kim olduğu belirtilmiştir. Örneğin “Amasya ve Merzifon ve Gedegara ve Zeytun ve Lâdik kazâlarının kuzât ve nevvâblarına ve Amasya sancâğı mütesellimine ve a’yân ve iş erleri ve sınır sâhibleri zide kadruhuma hüküm ki...” (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 20, 243/1) gibi.

Çalışmanın esasını oluşturan Amasya ile ilgili şikâyet kayıtları Sivas Ahkâm-ı Şikâyet defterleri külliyyatı içerisinde yer almaktadır. 1742-1908 yılları arasında Sivas Eyaleti’nden merkeze yansıyan şikâyetlerle ilgili Divân-ı Hümâyûn kararları Sivas Ahkâm Defterleri’ne kaydedilmiştir. Ahkâm defterlerinin muhafazasına itina gösterilerek Âmire ve Defterhâne-i âmire adlı müesseselerde bulunmaktadır (Afyoncu, 1994.). Bu değerli arşiv belgeleri, günümüzde Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’nde Bab-ı Asafî fonunda (A. DVNS.AHK.SS) kodu altında muhafaza edilmektedir. Şekil bakımından incelendiğinde Sivas Ahkâm-ı Şikâyet defterleri ciltli olup kapak üzerinde ebru desenleri mevcuttur. 36 adetten oluşan defterlerin muhteviyatında Sivas Eyaleti’ne tâbi Amasya ile, Karahisar-ı Şarkî ve Tokat sancakları, Alucra, Amasya, Erbaa, Gümüşhacıköy, Havza, Köprü, Lâdik, Mecidözü, Merzifon, Niksar, Hamidiye, Karahisar-ı Şarkî Koyulhisar, Suşehri, Aziziye, Bünyan-ı Hamid, Darende, Divriği, Gürün, Hafik, Kangal, Tenos, Tokat, Yıldızeli, Zara, Zile kazâlarına ait ahkâmlar yer almaktadır (BOA Rehberi, 2010, s. 39). Divân-ı Hümâyûn’da şikâyetlere dair defterler dışında dilekçeler de yer almaktadır. Divân-ı Hümâyûn ve Bâb-ı Asafî belgelerinden 976 numaralı katalogda yer alan dilekçeler 1742-1792 yılları arasında kaydedilmişlerdir. Katalogda 2.363 dosya içerisinde 233.700 belge muhafaza edilmektedir (BOA Rehberi, 2000, s. 315).

Sivas Ahkâm-ı Şikâyet defterleri toplam 10.125 sayfadan ve eyalete tabi kazâ ve sancaklara mahsus yaklaşık 39.000 şikâyet kaydından oluşmaktadır. Bahsi geçen defterler arasında 2 numaralı defter 476 sayfa ile en çok sayfaya, 24 numaralı defter ise 117 sayfa ile en az sayfaya sahiptir. Bu defterlerin başlangıç kısmında dönemin reisülküttabının adı ve defteri tanıtıcı dibace mahiyetinde başlık yer almaktadır. Başlığı müteakiben şikâyet kayıtlarının ekseriyeti kronolojik bir şekilde sıralanmıştır (Cevger ve Keçeci Kurt, 2019, s. 151).

2.2.1. Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterlerinde Amasya ile İlgili Hükümler (1800-1850)

Sivas Ahkâm-ı Şikâyet kayıtlarında içerisinde 1800-1850 yılları içinde kaydedilen ve Amasya sancağına ait 20-36 numaralı defterlerde 826 adet belge bulunmaktadır. Amasya Sancağı'na ait şikâyet kayıtları ve defterlere dağılımı Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Amasya Sancağına Ait şikâyet Kayıtları, Tarih Aralıkları ve Defterlere Dağılımları

Defter Numarası	Tarih Aralığı	şikâyet Sayısı
1	1742-1744	66
2	1744-1747	30
3	1747-1750	38
4	1750-1752	30
5	1752-1753	59
6	1755-1757	36
7	1757-1760	53
8	1760-1761	41
9	1761-1763	57
10	1763-1765	60
11	1765-1767	66
12	1767-1775	43
13	1775-1778	41
14	1778-1780	17
15	1780-1781	49
16	1781-1783	23
17	1783-1786	37
18	1786-1793	48
19	1795-1796	29

20	1796-1803	74 ⁴⁴
21	1803-1805	62
22	1805-1809	103
23	1809-1812	110
24	1813-1814	71
25	1814-1817	56
26	1817-1820	90
27	1820-1822	63
28	1822-1826	53
29	1826-1830	53
30	1830-1834	35
31	1834-1836	33
32	1836-1842	57
33	1842-1847	24
34	—	Hüküm yok
35	1854-1863	7
36	1863-1908	1

Tablo 5 incelendiğinde, Amasya Sancağına ait şikâyetlerin belirli dönemlerde yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. 20 numaralı defterden başlayarak 33 numaralı deftere kadar olan 1796–1847 dönemi çalışmamızın odaklandığı zaman dilimini oluşturmaktadır ve bu defterlerde yer alan şikâyet kayıtları, taşra adaletinin işleyişi ve yerel yönetim uygulamaları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Özellikle 22 ve 23 numaralı defterlerde diğerlerine kıyasla çok sayıda hüküm kaydedilmiş olup, bu durum Amasya sancağında ilgili yıllarda şikâyetlerin merkezi mercilere daha yoğun biçimde iletilildiğini ve idari süreçlerin aktif biçimde işlediğini göstermektedir. Kayıtlar içinde sayısal açıdan en düşük değerler 33 hüküm ile 1834-1836 yılları arasında ve en düşük seviye olan 24 hüküm ile 1842-1847 döneminde kaydedilmiştir. Bu düşüş eğilimi, II. Mahmud döneminde gerçekleştirilen idari reformların ve merkezi otoritenin taşradaki kontrolünü artırmasının bir sonucu olarak yorumlanabilir. Özellikle 1813 sonrası dönemde asayişin daha kurumsal bir yapıya kavuşturulması, halkın şikâyetine konu olan usulsüzlüklerin azalmasına ve dolayısıyla defterlere yansıyan hüküm sayılarının asgari düzeye inmesine zemin hazırlamış görünmektedir.

⁴⁴ 1800-1803 yılları arasında 16 adet hüküm tespit edilmiştir.

Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterlerinde yer alan Amasya sancağına dair kayıtlar, çalışmamızda sistematik bir biçimde tablo hâline getirilmiştir. Bu süreçte öncelikle 20 numaralı defterden başlayarak 33 numaralı deftere kadar olan dönem (1803–1847) kapsam dahilinde incelenmiştir. Her bir defterin içerisindeki şikâyetler, ilgili tarih aralıklarıyla eşleştirilmiş ve her şikâyet kaydı, defterdeki sıra numarasıyla birlikte listelenmiştir.

Tablo 6’da ise Amasya sancağına Ait şikâyetlerin defterlerdeki sayfa ve hüküm numaraları sunulmuştur. Bu veriler, şikâyetlerin tarihsel dağılımını ve yoğunluğunu görselleştirmek amacıyla hazırlanmıştır. Bu sayede taşra adaletinin işleyişi, şikâyetlerin hangi dönemlerde yoğunlaştığı ve yerel yönetim uygulamalarının şikâyetleri karşılama biçimi daha açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Tablolarda, her defter için ayrı ayrı şikâyet kayıtları, defter numarası ve tarih aralığıyla ilişkilendirilmiş; böylece okuyucu, belirli bir dönemdeki şikâyet yoğunluğunu ve dağılımını kolaylıkla takip edebilmektedir. Bu yöntem, hem nicel bir analiz imkânı sağlamış hem de ahkâm defterlerinin içerdiği hukuki, sosyal ve ekonomik bilgilerin daha sistematik biçimde yorumlanmasına olanak tanımıştır.

Tablo 6. Amasya Sancağına Ait şikâyetlerin Defterlerdeki Sayfa ve Hüküm Numaraları

20 numaralı defter (1803)

243-2	245-2	246-1	254-1	255-2	263-2	265-1	267-1	275-2	284-1
285-1	286-1	286-3	291-1	291-2	293-1				

21 numaralı defter (1803-1805)

5-1	10-1	22-2	26-1	31-1	32-1	33-3	35-1	38-2	39-1
43-2	44-1	44-2	44-3	44-4	45-2	60-1	60-2	60-3	61-1
63-1	73-1	74-1	79-2	81-2	95-2	99-1	99-2	103-2	110-1
113-3	116-2	120-1	120-2	122-2	123-2	126-1	127-2	131-2	131-3
135-2	138-1	139-1	148-2	152-1	161-1	162-2	167-3	171-1	173-1
177-2	179-2	177-2	179-2	177-2	179-2	177-2	179-2	184-2	186-1
186-2	188-1								

22 numaralı defter (1805-1809)

4-3	8-1	9-1	14-3	15-2	17-1	18-1	23-1	25-3	26-1
27-1	31-2	36-1	36-2	36-3	41-6	46-2	49-2	55-2	60-1
65-2	71-1	73-1	74-1	77-1	77-2	78-1	78-2	79-1	80-3
81-1	88-1	89-3	93-1	93-3	95-1	99-2	106-1	107-4	116-2
116-3	120-1	122-1	123-1	133-2	134-1	138-2	140-1	142-1	160-3
170-2	171-2	177-2	178-2	189-2	190-2	195-1	196-2	201-1	210-1
213-1	218-1	220-2	220-3	222-1	222-2	247-1	251-1	255-2	256-1
256-2	258-1	259-2	262-1	262-2	263-1	265-1	268-1	271-1	272-3
277-1	277-3	280-3	283-1	283-2	284-2	285-1	285-2	285-3	287-2
292-1	292-4	294-2	305-1	309-2	313-1	313-2	316-2	317-1	317-2
321-1	323-2	323-3							

23 numaralı defter (1809-1812)

13-3	15-3	18-2	22-1	24-1	28-2	30-1	32-1	35-2	41-1
51-1	51-2	52-3	56-1	56-2	56-3	57-2	58-2	65-1	65-3
67-1	68-2	72-2	72-4	74-1	75-1	75-2	76-2	79-2	84-2
74-2	85-1	85-4	88-1	90-1	90-2	91-2	92-1	95-2	97-1
104-3	108-1	111-2	120-1	121-2	122-1	125-3	130-1	131-3	132-1
132-2	133-3	134-1	138-2	145-1	145-2	146-1	147-1	149-1	149-2
151-1	153-1	153-2	154-2	155-2	156-1	156-2	158-1	158-2	160-3
161-2	166-1	172-1	173-2	175-2	182-1	184-2	185-1	186-2	188-1
188-2	191-1	196-2	197-1	198-3	201-3	202-2	213-1	214-2	215-2
218-2	219-1	222-2	223-1	224-1	224-3	226-3	228-1	229-1	229-2
230-1	230-2	230-3	231-1	232-2	232-3	233-1	234-2	235-1	236-2

24 numaralı defter (1813-1814)

1-1	2-1	3-1	3-2	3-3	4-1	4-3	5-4	8-3	9-4
11-3	11-4	12-3	13-1	16-1	16-3	18-3	18-4	19-2	20-3
21-1	21-3	22-3	24-2	27-1	28-2	28-3	29-2	29-3	32-3
33-1	33-3	34-1	34-3	35-3	36-2	39-3	42-1	43-3	45-1
47-1	47-3	52-3	53-1	55-1	55-2	58-1	59-3	61-1	61-3
66-2	71-2	74-1	74-2	76-1	76-2	77-1	80-2	80-3	81-2
89-1	90-1	94-1	96-1	101-1	101-3	103-2	103-3	108-2	110-4
112-1									

25 numaralı defter (1814-1817)

3-4	5-4	7-3	7-4	8-2	20-2	21-1	22-1	22-4	23-3
24-1	25-3	32-1	33-1	38-4	43-2	46-3	49-3	50-2	60-2
62-1	72-2	74-3	76-3	76-4	78-1	82-2	88-2	89-1	89-2
94-1	98-3	98-4	99-2	106-2	112-1	114-1	120-4	122-1	129-2
131-5	138-3	142-1	147-3	155-2	156-1	166-1	166-2	166-3	168-3
176-1	181-3	183-1	190-1	191-3	192-3				

26 numaralı defter (1817-1820)

5-1	9-1	11-3	13-2	16-1	23-1	24-2	29-4	31-1	31-3
38-4	42-1	45-2	50-1	51-1	54-3	55-2	57-2	60-1	65-1
66-2	71-2	72-1	75-2	85-1	85-2	90-1	94-3	96-1	102-2
103-1	103-2	104-3	105-1	108-2	109-2	113-1	114-1	115-3	116-5
120-1	121-2	122-1	122-4	125-1	126-1	127-1	128-2	128-3	138-3
140-2	142-1	146-1	147-3	150-2	150-3	151-3	151-4	152-1	156-3
169-2	169-2	170-3	175-2	175-4	182-1	191-2	191-4	193-2	200-3
202-1	204-1	204-1	206-3	209-1	211-1	212-2	215-3	215-4	218-1
223-2	225-1	226-2	231-1	232-3	245-2	246-2	250-2	251-2	251-4

27 numaralı defter (1820-1822)

13-2	16-2	18-1	25-2	28-2	33-3	45-3	46-1	66-2	78-1
81-1	81-2	84-2	89-1	97-1	102-2	103-2	104-1	105-1	121-2
123-1	154-2	155-4	158-1	159-3	160-3	162-4	165-1	167-1	168-1
177-1	178-2	185-1	190-1	191-2	192-1	192-2	203-1	204-1	208-2
221-1	221-2	222-1	222-2	223-2	226-3	230-1	241-2	247-1	249-3

252-1	255-2	256-1	257-2	261-1	264-1	267-1	268-2	270-1	274-1
277-2	278-1	278-3							

28 numaralı defter (1822-1826)

1-1	2-2	3-2	11-1	11-2	11-3	12-3	14-2	19-3	20-1	20-4
21-3	21-4	25-1	25-4	30-2	30-3	31-4	33-1	42-2	42-4	52-3
53-2	54-2	62-2	75-1	87-1	98-1	99-3	100-1	107-1	110-3	122-1
140-2	146-3	148-1	148-3	156-3	179-2	193-2	196-2	200-1	207-1	208-2
212-3	238-1	242-1	244-2	244-2	245-1	212-3	247-1	263-1	263-3	270-1
271-1	272-1	283-2								

29 numaralı defter (1826-1830)

4-2	10-1	12-1	17-1	46-3	49-1	53-2	57-1	70-2	72-1
75-2	83-1	92-1	101-2	102-2	123-2	128-2	134-2	136-1	153-1
156-1	157-1	164-2	168-2	169-1	189-1	190-2	192-2	197-1	197-2
197-3	202-1	208-1	213-2	214-1	217-3	222-1	222-3	227-1	230-2
231-2	234-1	235-3	241-1	247-1	256-1	257-1	260-2	263-1	269-2
271-2	286-2	292-1							

30 numaralı defter (1830-1834)

50-1	51-2	57-1	57-2	57-3	60-1	61-2	64-2	73-2	91-1
58-1	98-2	103-2	130-1	135-1	136-3	141-1	144-1	189-2	190-1
195-2	202-1	204-3	204-4	211-4	220-2	224-2	225-1	238-3	245-2
265-2	267-2	274-2	275-2	295-1					

31 numaralı defter (1834-1836)

4-1	5-2	17-4	38-2	41-1	55-2	55-4	58-1	65-1	68-4
69-1	69-2	69-3	70-1	81-1	86-1	120-1	122-3	134-3	143-1
148-2	153-1	154-3	155-4	161-3	177-1	177-2	180-1	181-1	182-1
186-1	190-2	197-1							

32 numaralı defter (1836-1842)

3-2	4-1	17-1	17-2	26-2	41-1	56-1	74-3	90-1	92-1
93-2	95-2	98-2	106-1	120-1	153-1	156-1	157-3	161-1	162-2
163-2	166-1	166-3	167-3	172-2	178-3	198-1	200-4	201-3	202-1
205-1	205-2	205-3	207-2	209-2	211-1	211-2	211-3	212-1	212-2
213-1	219-2	224-1	231-3	231-4	232-2	234-2	242-1	260-1	273-2
278-2	281-2	284-1	284-2	286-2	286-3	289-3			

33 numaralı defter (1842-1847)

8-1	12-1	17-2	18-1	23-2	24-2	31-2	35-2	53-3	55-3
62-1	67-1	71-2	77-1	77-2	80-1	86-1	94-1	101-1	103-1
136-2	136-3	149-2	164-3						

Çalışma kapsamında incelenen ve Amasya Sancağına ait şikâyet kayıtlarını içeren Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri, 20 numaralı defter (1796-1802) ile başlayıp 33 numaralı

defter (1842-1847) ile sona eren yaklaşık kırk dört yıllık kritik bir dönemi kapsamaktadır. Bu defterlerden seçilen ve ekte listelenen kayıtlar, sayfa ve hüküm numaralarıyla birlikte belgelenmiştir. Verilerin kronolojik dağılımı incelendiğinde, özellikle 22 numaralı defter (1805-1809) ve 23 numaralı defter (1809-1812)'deki kayıt sayılarının görece yüksek olduğu görülmektedir. Bu yoğunluk, II. Mahmut döneminin reform hareketlerinin başladığı ve merkezî otoritenin taşra üzerindeki denetim mekanizmalarını güçlendirmeye çalıştığı bir evrede, Amasya sancağındaki idari ve hukuki ihtilafların merkezî bürokrasiye yansıyan sorunlar arasında olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, 32 numaralı defter (1836-1842)'den itibaren Tanzimat Fermanı'nın ilanını takiben gelen kayıtlarda, yeni hukuki düzenlemeler çerçevesinde şikâyet mekanizmasının etkinliğini sürdürdüğünü göstermesi açısından önemlidir.

2.1.2. İncelenen şikâyet Defterleri ve Özellikleri

Bu çalışma için 1800-1850 yıllarını kapsayan 20-33 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defteri ele alınmıştır. Toplamda 14 adet olan bu defterlerde incelenen dönemin Amasya'sına ait 826 adet hüküm tespit edilmiştir.

Tablo 7. İncelenen Defterlerin Vaka Temsil Oranları

Defter No	Ebat	Tarih Aralığı	Toplam Sayfa	Toplam Hüküm Sayısı	Okunan Hüküm Sayısı	Vaka Temsil Oranı
20	45x22	1796-1803	295	636	16 ⁴⁵	%2,51
21	45,5x16	1803-1805	191	373	62	%16,62
22	46x16	1805-1809	328	670	103	%15,37
23	40x15	1809-1812	242	455	110	%24,17
24	48x18	1813-1814	117	335	71	%21,19
25	48x17	1814-1817	196	474	56	%11,81
26	50x19	1817-1820	251	679	90	%13,25
27	47x16	1820-1822	287	437	63	%14,41
28	45,5x16	1822-1826	288	587	53	%9,02
29	43x17	1826-1830	292	373	53	%14,21
30	46x17	1830-1834	299	643	35	%5,44

⁴⁵ 20 Nolu Sivas Ahkâm-ı şikâyet Defteri'nde 636 adet hüküm kayıtlı olmakla birlikte, çalışmamız kapsamında yalnızca 1800-1850 yılları arasında Amasya'ya dair kaydedilmiş hükümler okunmuştur.

31	48x18	1834-1836	199	355	33	%9,29
32	49x18	1836-1842	296	611	57	%9,32
33	47x16	1842-1847	188	345	24	%6,95
Toplam			3.469	6.973	826	

Tablo 7 Osmanlı Devleti'nin 1800 ile 1850 yılları arasında Amasya bölgesinden gelen şikâyetlerin nasıl kaydedildiğini gösteren önemli bir kaynaktır. On dört ayrı defter incelenmiş ve bu defterlerdeki 6.973 hükmün 826'sının Amasya ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Veriler incelendiğinde, vaka temsil oranının en yüksek olduğu dönemin %24,17 ile 1809-1812 yılları arasında tutulan 23 numaralı defterin olduğu görülmektedir; bu durum söz konusu yıllarda bölgedeki asayiş sorunlarının veya idari uyuşmazlıkların zirve yaptığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Buna karşılık, temsil oranının %5,44 ve %6,95 gibi seviyelere gerilediği 1830 ve 1840'lı yıllar, şikâyet mekanizmasının kullanım sıklığının veya merkeze yansıyan sorunların azaldığı bir dönemi işaret etmektedir. Genel bir perspektifle bakıldığında, temsil oranlarının özellikle 1820'lerin sonuna kadar çift haneli rakamlarda seyretmesi, Amasya özelinde hukuki denetim ve şikâyet süreçlerinin oldukça aktif işletildiğini kanıtlar niteliktedir.

Defterlerin okunması ve yazıya aktarılmasında daha önce yapılan örnekler esas alınıp (Tuğluca, 2024, s. 10) fişleme yapılarak şikâyet konuları tasnif edilmiştir. Tablo 8'deki fişleme örneğinde görüleceği üzere Sivas Ahkâm-ı Şikâyet defterlerindeki Amasya'ya ait her bir hüküm analiz konusu, alt analiz, hükmün kime gönderildiği, şikâyet hakkı kullanımı vb. şeklinde kategorilere ayrılarak sistematik bir hale getirilmiştir. Ardından bu fişler kullanılarak çalışmanın ilgili alanlarında değerlendirilmiş ve istatistiki veriler sunulmuştur.

Tablo 8. Hüküm Fişleme Örneği

Ahkâm-ı Şikâyet Defteri No: 23 Sayfa: 145 Hüküm: 1		
Amasya kazâsı nâ'ibine ve Amasya sancağı mütesellîmi () zîde kadruhûya hüküm ki, Saray-ı atik-i ma'mûrem teberdârlarından el-Hâc Süleyman zîde kadruhû gelüb kazâ-i mezbûr sâkinlerinden Mustafa Bey vakfî mütevellîsi Mehmet demekle meşhûr nâm kimesne zimmetinde bin iki yüz yirmi dört senesinden berü hınta semeninden bin beş yüz guruş alacağı olub meblağ-ı mezbûru bi'd-defa'ât taleb ve almak murâd eyledikde i'zâr-ı vâhiye irâdıyla vermekde ta'allül ve muhâlefet ve gadr-ı küllî sevdâsında olduğun bildürüb mahallinde şer'le görölüb icrâ-yu	Yer	Merkez
	Ana Konu	Borç
	Analiz Konusu	Gasp
	Alt Analiz	İcrâ-yı şer
	Hüküm Kime Gönderildi	Naip, Mütesellim
	Şikâyet Hakkı Kullanımı	Gelip

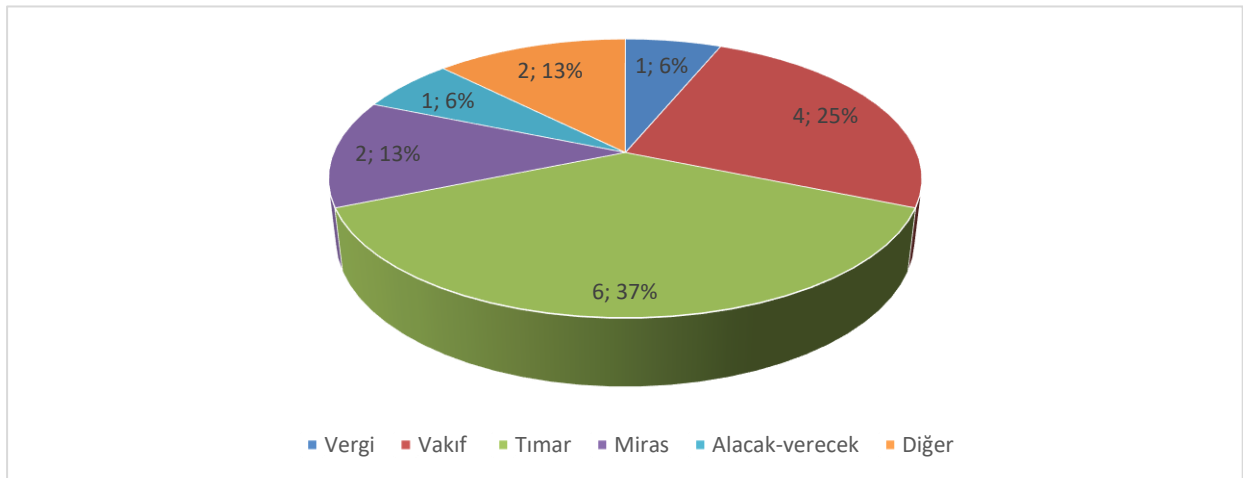
şer' ve ihkâk-ı hakk olunmak bâbında sana hitâben emr-i şerifim sudûrunu istid'â etmekden nâşi husûs-ı mezbûr hîn-i şer'de tezvir idüğü 'inde'ş-şer' tahakkuk eyledikde tarafından ta'yîn olunan mübâşirin ücret-i mübâşiriyesi mazlûm olan müdde'i-i 'aleyhden talep olunmayub ber-mûceb-i fetvâyı şerife husûmet-i kâzibe eden müdde'i-i mütemerrideden tahsil olunmak üzre sen ki mütesellim-i mumâ-ileyhsin mahallinde şerle görülmek bâbında.

Fi Evâ'il-i C sene (1)226

şikâyet Eden Edilen (Görev)	Reaya-Mütevelli
şikâyet Eden Edilen (Sınıf)	Reaya-Yönetici
şikâyet Eden Edilen (Din)	Müslüman-Müslüman
Çözümüne Dayanak	Şer
Çözüm	Mahalinde Görülmek
Tarih	Evâ'il-i C sene (1)226

İncelenen defterlerden ilki 1796-1803 yıllarında kaydedilen 20 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri'dir. Bahsi geçen defterlerde döneme ait hükümler 1802 yılından itibaren başladığı için 16 hüküm çalışmaya dahil edilmiştir. Defterin ele alındığı tarih aralığında Osmanlı Devleti'nde III. Selim'in Nizam-ı Cedid reformları ile dönüşüm yaşanmaya çalışılmıştır. Bu dönem İran ve Rusya gibi devletlerle savaşların yaşandığı ve merkez-taşra arasındaki ayanlık krizinin en derin yaşandığı bir döneme işaret etmektedir. 295 sayfadan oluşan defterde Amasya'ya ait olan 16 hüküm okunmuştur. Hükümler tasnif edildiğinde vakıf, vergi, tımar, miras, borç gibi konularda şikâyetlerin kaydedildiği görülmüştür.

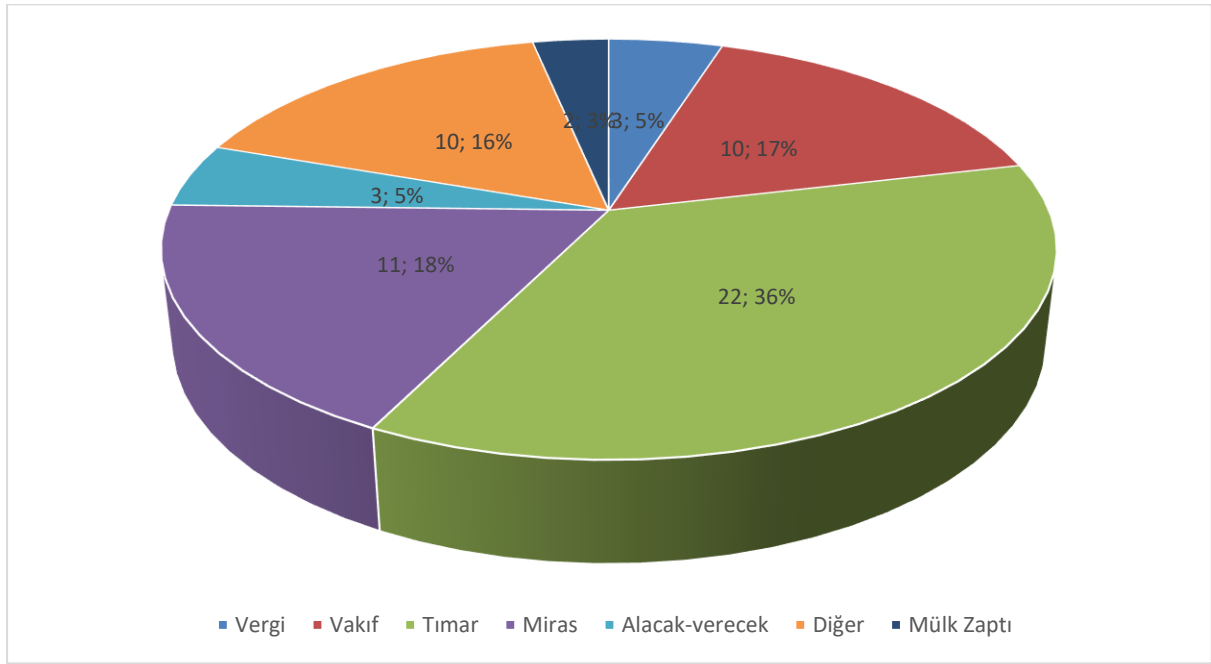
Şekil 13. 20 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Konu Dağılımı

Şekil 13'e göre, 20 numaralı defterdeki şikâyetlerin neredeyse üçte ikisine tekâmül eden %62'si tımar ve vakıf gibi doğrudan ekonomik ve mülkiyet hukuku konularından oluşmaktadır. %6'şarlık oranlarla vergi ve borç konuları ise, ekonomik temelli bu ana sorunları tamamlamaktadır.

21 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defteri 1803-1805 yılları arasını kapsamaktadır. 191 sayfadan oluşan defter 373 hüküm ihtiva etmektedir. Bu hükümlerden 62 adeti incelenmiştir.

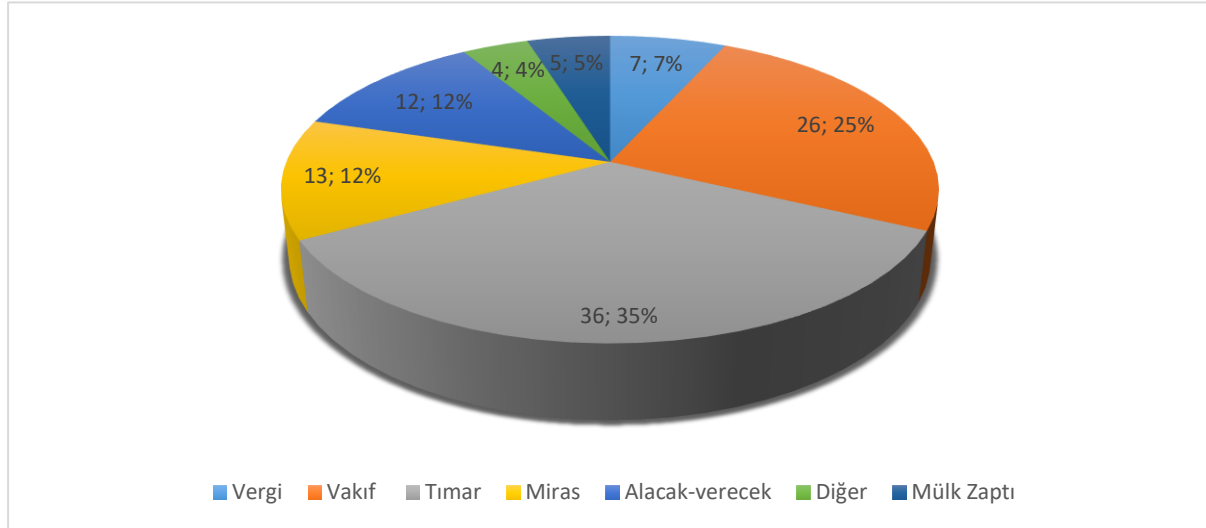
Şekil 14. 21 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Konu Dağılımı

Şekil 14'te sunulan veriler, incelenen defterin kapsadığı dönemde Amasya sancağındaki şikâyetlerin odağını büyük bir farkla tımar, vakıf gibi arazi tasarrufu ve mülkiyet anlaşmazlıklarının oluşturduğunu göstermektedir. Davaların en büyük bölümü, %36'lık bir oranla tımar sistemine ilişkin ihtilaflardır. Bu bulgu, Osmanlı taşra yönetiminde tımar ve vakıf mallarının yönetimi çevresindeki ihtilafların ve potansiyel haksız uygulamaların, merkeze en sık iletilen idari ve toplumsal sorunlar olduğunu kanıtlamaktadır. Tımar ve vakıftan sonra gelen önemli şikâyet alanları ise miras ve diğer kategorileri olup, bu durum mülkiyetin devri ve yerel yöneticilerin baskıları toplumsal huzursuzlukta önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Buna karşın, vergi ve borç gibi mali konular en az şikâyet edilen kategoriler olarak kaydedilmiştir.

22 numaralı defter, 1805 ile 1809 yılları arasını kapsamakta ve 328 sayfadan oluşmaktadır. 103 adet şikâyet kaydı Amasya ile ilgilidir.

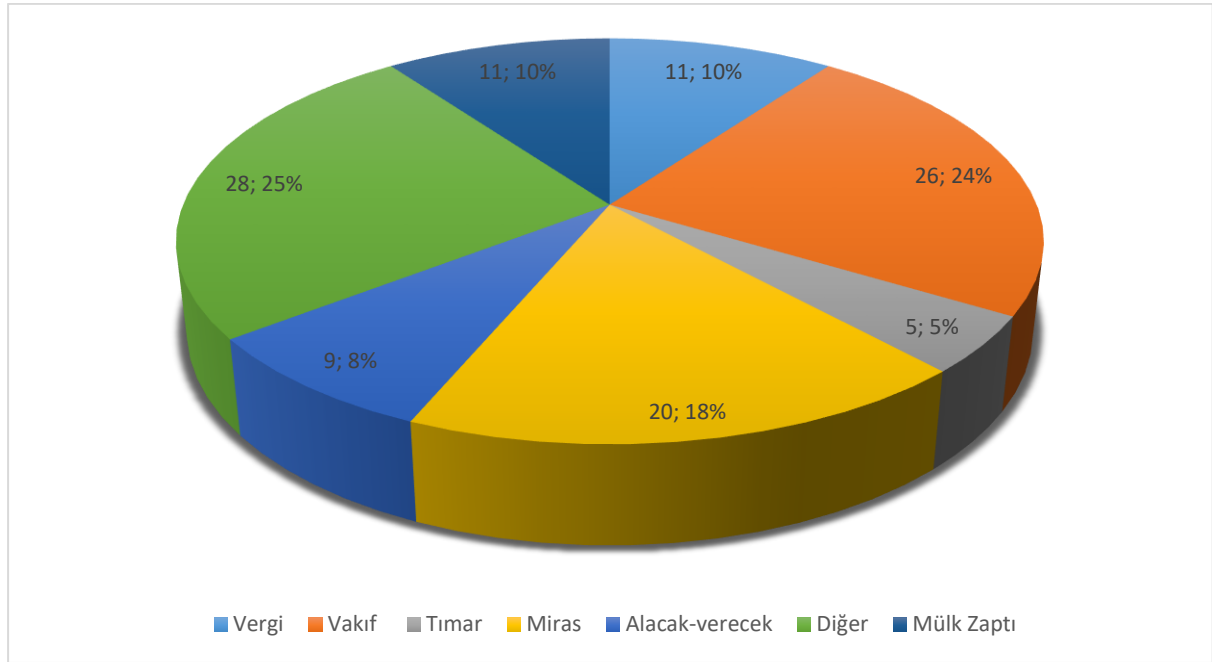
Şekil 15. 22 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Konu Dağılımı

Şekil 15'te Amasya bölgesindeki anlaşmazlıkların ağırlık merkezini açıkça göstermekte ve bölgenin toprak merkezli sosyo-ekonomik yapısını yansıtmaktadır. İncelenen sicillerdeki davaların üçte birinden fazlasının diğer bir ifadeyle %35'lik oranının tımar anlaşmazlıklarından oluşması, hem askeri idareye ait bu gelir kaynaklarının ekonomik önemini hem de tımar sahipleri ile köylüler veya diğer arazi kullanıcıları arasındaki yetki ve hak çatışmalarının sürekli bir gerilim odağı olduğunu ortaya koymaktadır. Tımarı yakından takip eden %25'lik vakıf payı ise bölge ekonomisinin önemli bir kısmının camiler, zaviyeler ve diğer hayır kurumları etrafında örgütlendiğini ve vakıf gelirlerinin yönetimi ile mütevellilik haklarının sık sık davalara konu olduğunu kanıtlamaktadır. %12'lik bir oranla miras ve %12'lik borç gibi doğrudan kişisel hukuku ilgilendiren davaların ise bu büyük kurumsal çatışmaların gölgesinde kaldığını ileri sürmek için güçlü bir kanıt sunmaktadır.

23 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defteri, 1809-1812 yılları arasını kapsamakta olup, II. Mahmut dönemi yeniliklerinin hız kazandığı kritik bir döneme tanıklık etmektedir. Defterde yer alan toplam 455 hükümden 110 adedi, özellikle Amasya sancağına dair şikâyet kayıtlarından oluşmaktadır. Bu kayıtlar, yeniliklerin uygulandığı bu geçiş sürecinde Amasya'daki toplumsal ve idari sorunların merkezi yönetime nasıl yansıdığını ortaya koymaya yardımcı olacaktır.

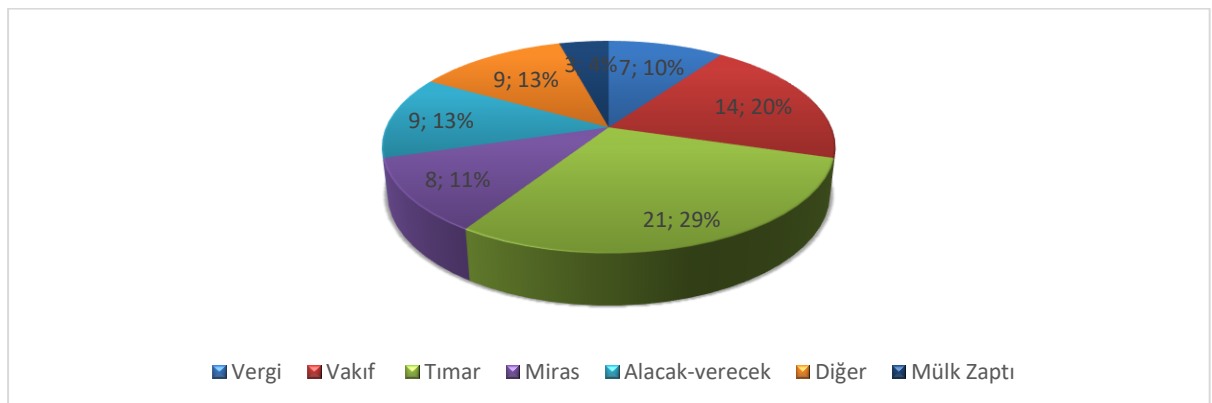
Şekil 16. 23 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Konu Dağılımı

Şekil 16’da görüldüğü üzere 23 numaralı defterde vakıf %24’lük, miras ise %14’lük oranı ile ekonomik ve mülkiyet paylaşımına ilişkin anlaşmazlıkların da halk arasında sıkça adli mercilere taşındığını ortaya koymaktadır. %10 ile vergi, %8 ile alacak-verecek ekonomik yükümlülüklerle ilgili şikâyetlerin varlığı, bireylerin maddi çıkar ve yükümlülükler konusundaki hassasiyetini yansıtmaktadır. Dolayısıyla grafik, Amasya’da adalet arayışlarının toplumsal yaşamın ekonomik ve mülkiyet temelli dinamikleri etrafında şekillendiğini göstermektedir.

İncelenen bir sonraki defter Şekil 17’e görüleceği üzere 1813 ile 1814 yıllarında ele alınan 24 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defteridir. 71 adet Amasya ile ilgili şikâyet kaydı bulunmaktadır.

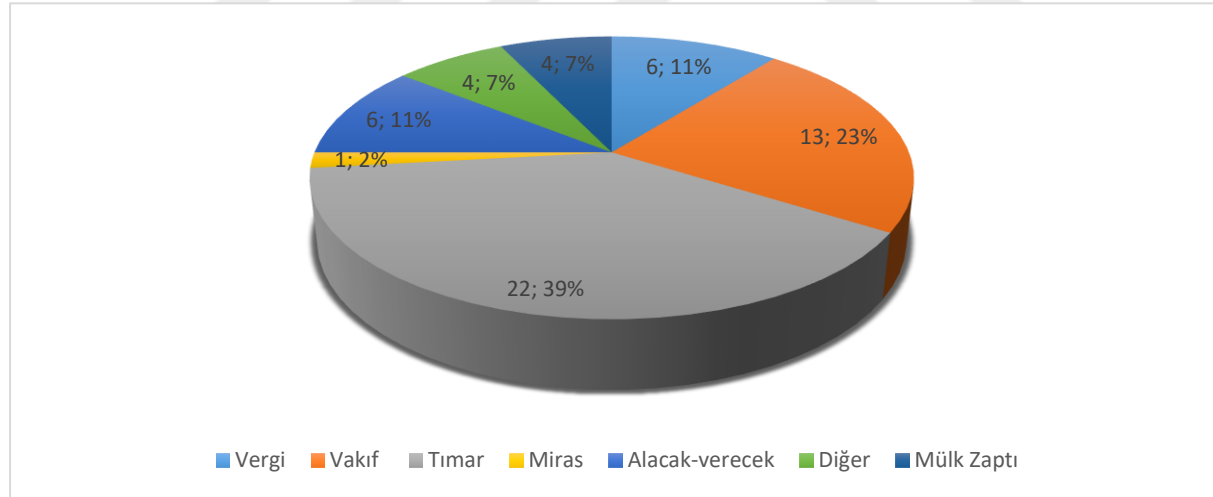
Şekil 17. 24 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Konu Dağılımı

Şekil 17 dönemin adalet ve mülkiyet ilişkilerine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Grafikte en yüksek oranın %29 ile tımar, %20 ile vakıf konularında görülmesi, Amasya'da adalet arayışlarının büyük ölçüde ekonomi etrafında şekillendiğini göstermektedir. Bu durum, bireylerin daha çok mülkiyet hakları, aile içi miras anlaşmazlıkları ve vakıf gelirlerinin kullanımı gibi konularda adalet arayışına girdiklerini düşündürür. %26 ile hem alacak-verecek ve hem diğer şikâyetler oranları ise toplumsal, ekonomik ilişkilerdeki gerilimlerin mahkemelere yansıdığını ortaya koymaktadır. %10'luk vergi oranlarıyla devletle bağlantılı meselelerin de belirli bir paya sahip olması, halkın yalnızca bireysel değil, idarî düzenlemeler konusunda da hukuki yollara başvurduğunu göstermektedir. Mülk zaptının %3 oranı ile görece düşük kalması ise doğrudan bu dönemde mülkiyet gaspı veya zorla el koyma gibi olayların daha sınırlı düzeyde yaşandığını düşündürmektedir. Genel olarak grafik, Amasya'da adalet mekanizmasının yalnızca suç ve ceza üzerine değil, mülkiyet, borç ve toplumsal düzeni koruma işlevleri üzerinden yoğunlaştığını ortaya koymaktadır.

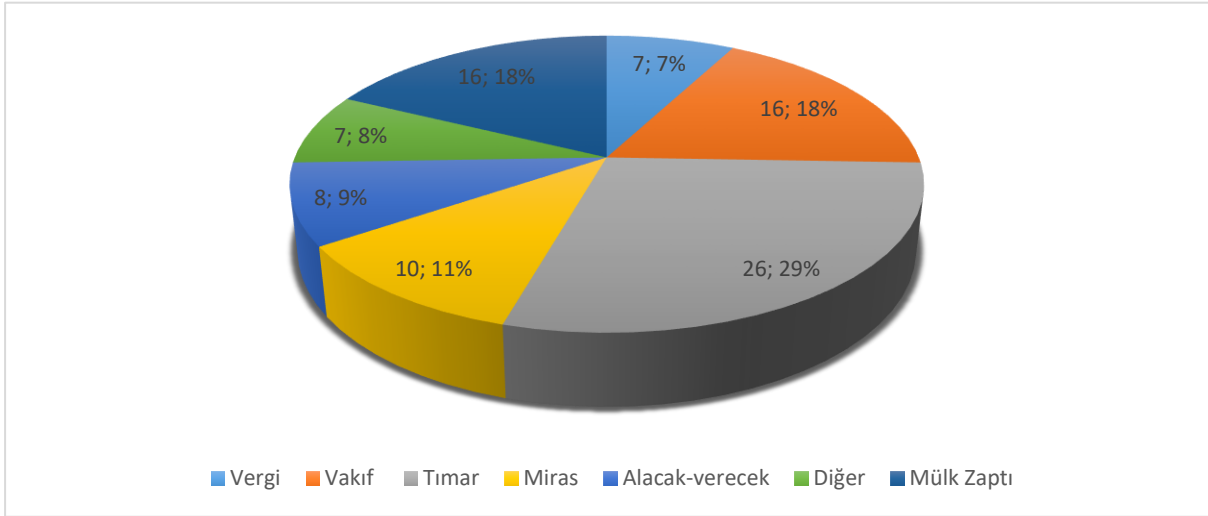
25 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defteri ise 1814-1817 yılları arasını kapsamaktadır. Okunan hüküm sayısı 56'dır.

Şekil 18. 25 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Konu Dağılımı

Şekil 18'deki grafikte çeşitli kategorilerin yüzde oranları görülmektedir. En büyük payı %39 ile tımar kategorisi oluştururken, onu %23 ile vakıf izlemektedir. Vergi ve mülk zaptı kategorileri %11'lik oranlarla eşit paya sahiptir. Alacak-verecek ve diğer kategorileri %7 oranında yer alırken, en düşük pay ise yalnızca %2 ile miras kategorisine aittir. Bu dağılım, tımar sisteminin diğer gelir ve mülk edinim yollarına göre oldukça baskın olduğunu, vakıf gelirlerinin ise ikinci sırada önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

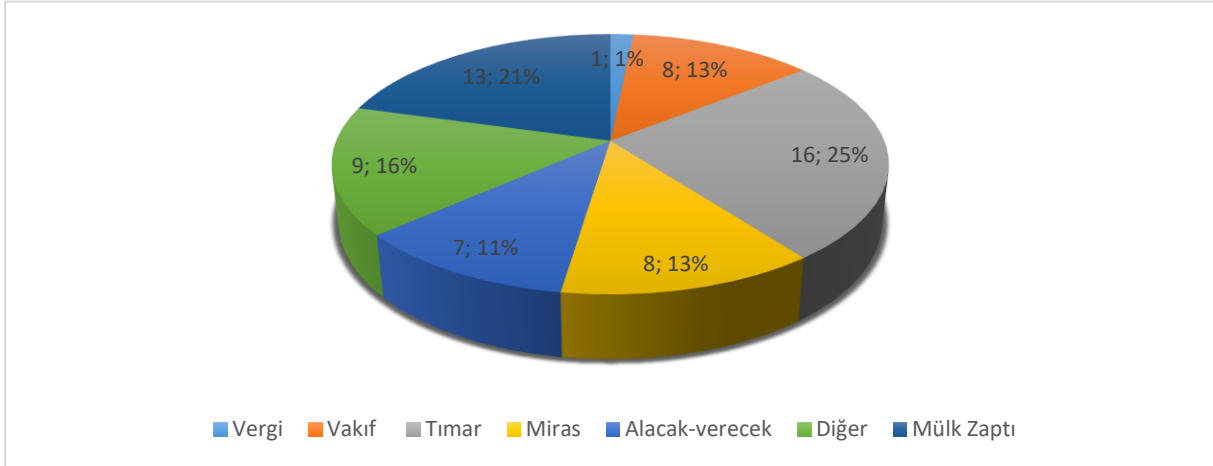
Şekil 19. 26 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Konu Dağılımı

Şekil 19'daki verilere göre 26 numaralı defterde Amasya ile ilgili 90 adet şikâyet kaydı tespit edilmiştir. Amasya'daki suç ve şikâyetlerin en büyük kısmını %29'luk oran ile tımar oluşturmaktadır. Bu durum, toprak ile ilgili anlaşmazlıkların şehirde önemli bir sorun olduğunu göstermektedir. Bunu %18'lik oran ile vakıf ve mülk zaptı kategorileri izlemekte olup, dini kurumlar ve genel şikâyetlerle ilgili meselelerin de dikkate değer bir paya sahip olduğu anlaşılmaktadır. %10'luk oranla Miras ve %9'luk oranla borç şikâyetleri ekonomik ve aile içi ilişkilerde yaşanan anlaşmazlıklara işaret etmektedir. Vergi ve diğer kategorileri ile ilgili şikâyetlerin oranı ise daha düşüktür; bu da idari ve mali sistemin göreceli olarak daha istikrarlı işlediğini düşündürmektedir. Genel olarak grafik, Amasya'da sosyal ve ekonomik ilişkilerden doğan mülkiyet ve mali sorunların suç ve şikâyetlerin önemli bir bölümünü oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

27 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defteri ise 1820 ila 1822 yılları arasında gerçekleşen şikâyetleri ihtiva etmektedir. Şekil 20'de görüleceği toplam hüküm sayısı 437 olan defterin 63 adedi okunarak aşağıdaki grafik oluşturulmuştur.

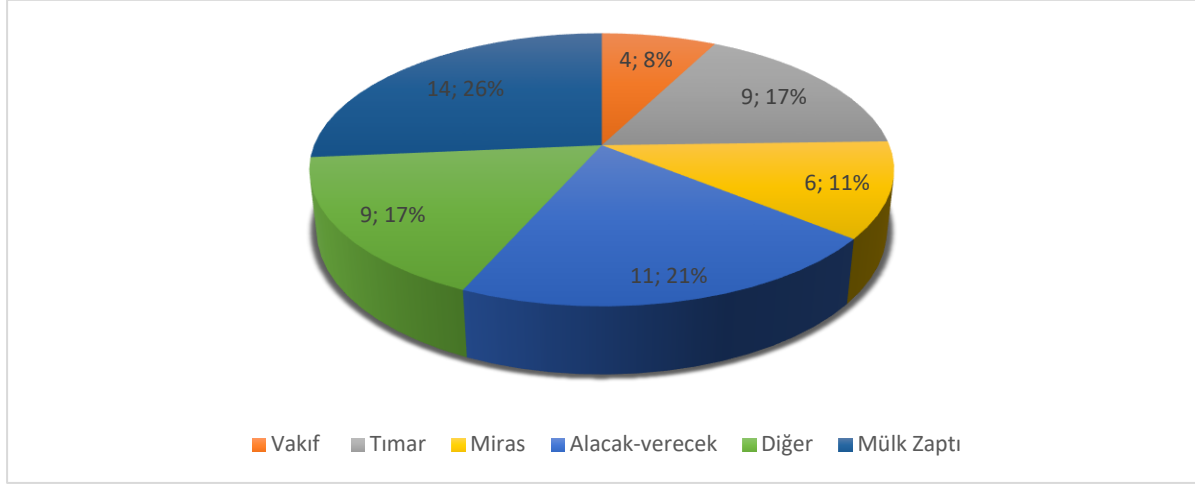
Şekil 20. 27 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Konu Dağılımı

Şekildeki 20'deki grafiğe göre Amasya'daki suç ve şikâyetlerin en büyük kısmı %29'luk oranla tımar kategorisine aittir. Bu durum, ekonomi ile ilgili anlaşmazlıkların önemli bir sorun olduğunu göstermektedir. Bunu %16'lık oranla vakıf ve diğeri kategorileri izlemekte olup, dini kurumlar ve genel şikâyetlerle ilgili meselelerin de dikkate değer bir paya sahip olduğu anlaşılmaktadır. %13'lük ve %11'lik borç kategorisindeki şikâyetler ekonomik ve aile içi ilişkilerde yaşanan anlaşmazlıklara işaret etmektedir. Önceki grafikteki gibi vergi ve alacak-verecek ile ilgili şikâyetlerin oranı ise daha düşüktür; bu da idari ve mali sistemin göreceli olarak daha istikrarlı işlediğini düşündürmektedir. Genel olarak grafik, Amasya'da sosyal ve ekonomik ilişkilerden doğan mülkiyet ve mali sorunların suç ve şikâyetlerin önemli bir bölümünü oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

1822-1826 yılları arasında ele alınan diğeri bir defter 28 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defteri'dir. Okunan hüküm sayısı 53 olan defterde Amasya sancağına ait şikâyet konu başlıkları aşağıda sunulmuştur.

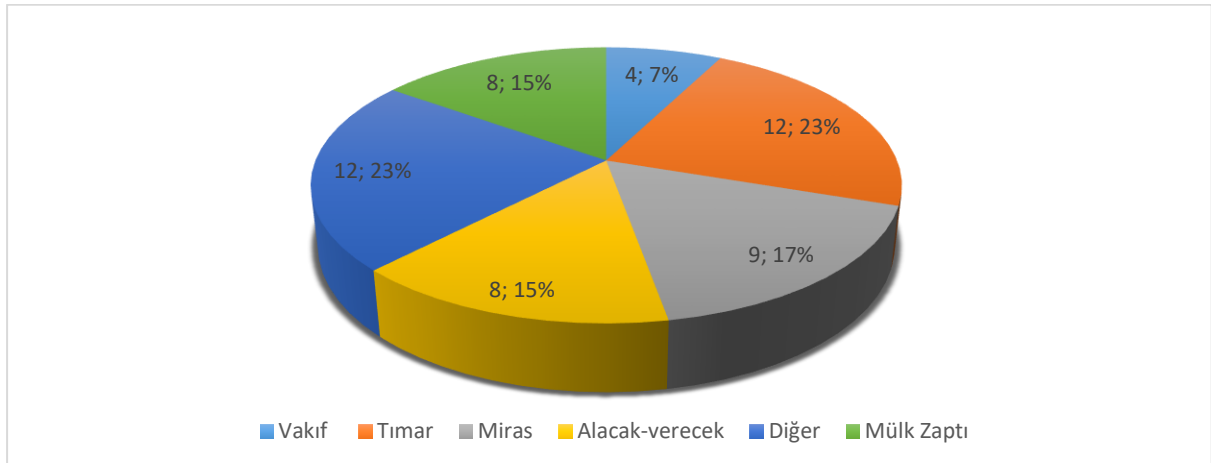
Şekil 21. 28 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Konu Dağılımı

Şekil 21’deki grafiğe göre en büyük payı %26 ile mülk zaptı kategorisi almaktadır. Bu durum, incelenen kayıtlar arasında mülklerin el değiştirmesiyle ilgili işlemlerin oldukça yaygın olduğunu göstermektedir. %21 ile alacak-verecek kategorisi ikinci sırada yer alırken, bu da mali yükümlülükler ve borç ilişkilerinin önemli bir yer tuttuğunu ortaya koymaktadır. Tımar ve diğer kategorileri %17’lik eşit oranlara sahiptir; bu da miras paylaşımı ve çeşitli diğer işlemlerin dengeli bir dağılım gösterdiğini ifade eder. Miras %11 ile orta düzeyde bir paya sahipken, vakıf %8 ile en düşük orana sahiptir. Genel olarak grafikte, mülk zaptı ve alacak-verecek konularının öne çıktığı, vakıf işlemlerinin ise daha sınırlı yer tuttuğu görülmektedir.

II. Mahmud döneminin yeniliklerinin daha da hız kazandığı bir dönemde tutulan 29 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defteri ise 288 sayfadan oluşmaktadır. Amasya’ya ait hüküm sayısı ise 53’tür.

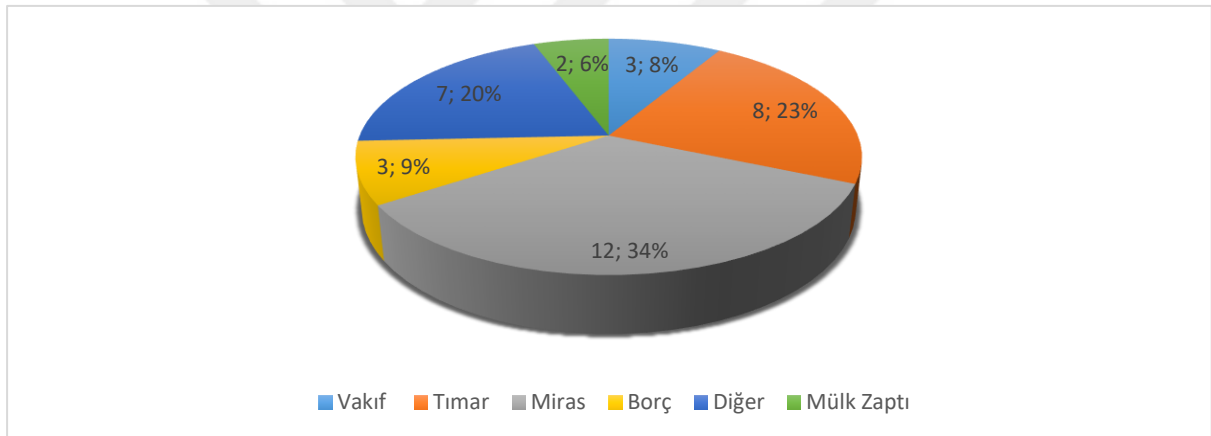
Şekil 22. 29 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Konu Dağılımı

Şekil 22’de yer alan grafikte toplam 53 davanın %23’ü tımar ve diğer kategorilere ait olup, tımar sisteminin yerel yönetim ve toplum yaşamındaki önemini ortaya koymaktadır. Miras davaları %17 oranında yer alırken, alacak-verecek ve mülk zaptı davaları her biri %15’lik payla ekonomik ve mülkiyet meselelerinin hukuki ihtilaflarda önemli yer tuttuğunu göstermektedir. Vakıf davalarının oranı ise %7 ile nispeten düşük kalmakta, bu da vakıf müesseselerinin daha az hukuki uyuşmazlığa konu olduğunu işaret etmektedir. Bu dağılım, dönemin sosyal ve ekonomik yapısının hukuki sorunlara nasıl yansıdığını anlamak açısından önemli veriler sunmaktadır.

30 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defteri ise 299 sayfa ve 643 hükümden oluşmaktadır. Şekil 11’de görüldüğü üzere bahsi geçen hükümlerden 35 adeti Amasya sancağı ile ilgilidir.

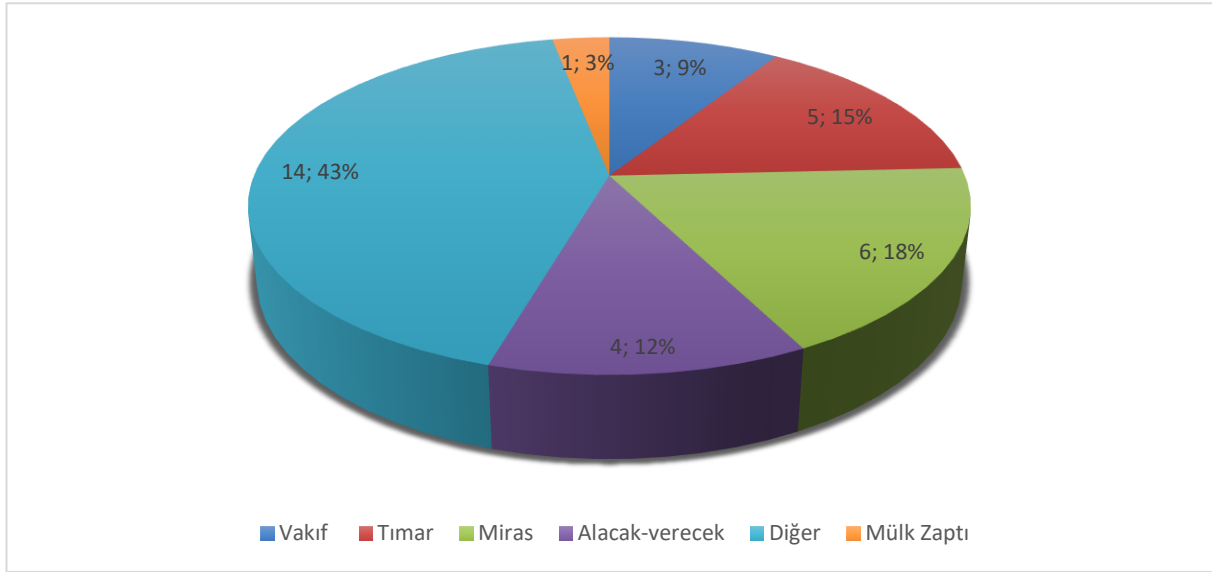
Şekil 23. 30 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Konu Dağılımı

Şekil 23’teki grafiğe göre en büyük payı %34 ile miras kategorisi almaktadır; bu durum mirasla ilgili işlemlerin diğer konulara göre çok daha fazla olduğunu göstermektedir. %23 ile tımar ikinci sırada yer alırken, %20 ile Borç da önemli bir paya sahiptir. Diğer kategorisi %9, vakıf %8 ve mülk zaptı ise %6 oranında temsil edilmiştir. Genel olarak grafikte, miras ve tımar konularının öne çıktığı, vakıf ve mülk zaptı işlemlerinin ise daha sınırlı bir yer tuttuğu görülmektedir.

31 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defteri 1834-136 yıllarında ele alınmıştır. Amasya’ya ait hüküm sayısı 33’tür.

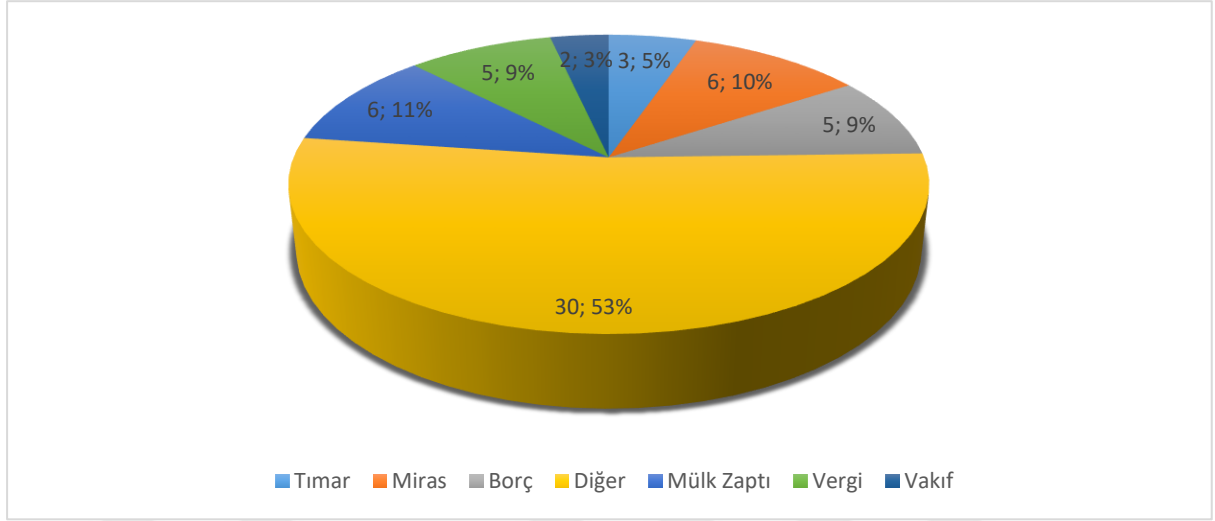
Şekil 24. 31 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Konu Dağılımı

Şekil 24'teki grafikte çeşitli konuların yüzdelik dağılımı görülmektedir. En büyük payı %43 ile diğer kategorisi oluşturmaktadır; bu durum, belirli bir sınıfa girmeyen çeşitli unsurların önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Onu %18 ile miras ve %15 ile tımar izlemektedir. Alacak-verecek konusu %12'lik bir oranla orta seviyede yer alırken, vakıf %7 ve mülk zaptı ise %1 oranında en düşük paylara sahiptir. Genel olarak grafik, miras ve tımar gibi belirli kategorilerin öne çıktığını, ancak diğer başlığı altındaki konuların toplam içindeki en büyük kısmı oluşturduğunu göstermektedir.

Osmanlı Devleti için yeni bir dönemin başlangıcını ifade eden Tanzimat Fermanı'nın yansımalarını görebileceğimiz defter ise, 32 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defteri'dir. 1836-1842 yıllarını kapsamakta ve 296 sayfadan oluşmaktadır. Toplam hüküm sayısı 611 adet olup okunan hüküm sayısı 57'dir.

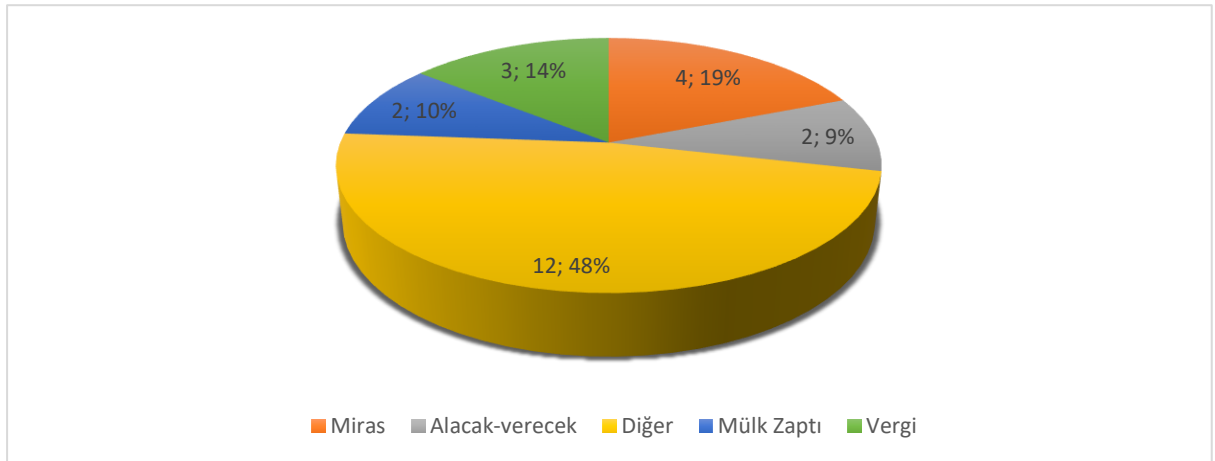
Şekil 25. 32 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Konu Dağılımı

Şekil 25'teki grafikte numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterinde yer alan çeşitli konuların yüzdelik dağılımı görülmektedir. En büyük payı %55 ile diğer kategorisi oluşturmaktadır; bu durum, belirli başlıklar dışında kalan konuların büyük bir kısmı kapsadığını göstermektedir. Miras ve mülk zaptı kategorileri %11 oranla ikinci sırada yer almakta, ardından Borç ve Vergi konuları %9'luk oranlarla gelmektedir. Tımar ise %5 ile en düşük paya sahiptir. Genel olarak grafik, ana konular arasında en geniş yerin diğer kategorisine ait olduğunu, buna karşın tımar, alacak-verecek ve vergi gibi belirli alanların daha sınırlı bir pay tuttuğunu göstermektedir.

Ele alınan en son defter 1842-1847 yıllarına ait 33 numaralı defterdir. Defterde 24 şikâyet kaydının Amasya ile ilgili olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 26. 33 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterinin Konu Dağılımı

Şekil 26 Tanzimat Fermanı'nın etkilerini yansıtan 33 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defteri'nin (1842-1847) Amasya'ya ait şikâyet konuları dağılımı, toplam hüküm sayısının 24'e düşmesiyle kronolojik serideki en düşük hacimli dönemi temsil ederek, merkezi adalet sisteminde köklü bir değişim yaşandığına işaret etmektedir. Kaydedilen bu 24 hükmün neredeyse üçte ikisine tekabül eden %48'sinin alacak ve vakıf gibi ekonomik ve mülkiyet hukuku konularında yoğunlaşması, Tanzimat sonrası dönemde Amasya'da kalıcı ve çözülemeyen asıl sorunların artık yönetici zulmünden ziyade, malî güvenlik ve uzun soluklu mülkiyet ihtilafları olduğunu göstermektedir. Bu düşüş, Ferman'ın idari suistimalleri azalttığını veya şikâyetlerin yeni kurulan yerel meclislere kaydığını işaret ederken; %13'lük vergi şikâyetlerinin varlığı sistemin tasfiyesinden doğan hukuki sarsıntıları, %6'lık alacak-verecek şikâyetlerinin düşüklüğü ise yeni vergi düzenlemelerinin en azından şikâyet mekanizması üzerindeki baskıyı hafiflettiğini düşündürmektedir. Sonuç olarak, bu tematik dağılım, Amasya'daki adalet arayışının odağının, Tanzimat'ın getirdiği istikrar ortamında, hızlı idari zulümlerden ziyade, çözümü zor olan ekonomik ve hukuki yapısal sorunlara kaydığını kesinleştirmektedir.

2.2. Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterlerinde Amasya ile İlgili şikâyetler

Sivas Ahkâm-ı Şikâyet defterlerinde Amasya sancağı ile ilgili kaydedilen hükümler arasında Osmanlı merkez-taşra ilişkisini ve idari düzeni en çok meşgul eden konuların başında tımar, vakıf, miras vb. idari ve hukuki anlaşmazlıklar gelmektedir. Bu nedenle, sancaktaki şikâyetlerin mahiyetini somutlaştırmak ve adalet arayışlarını gözlemlemek amacıyla ilgili dava türleri detaylı olarak incelenecektir.

2.2.1. Tımar Sistemi ile İlgili şikâyetler

Tımar sistemi ile ilgili şikâyetlerin Amasya sancağındaki yansımalarını ve merkezi müdahaleleri incelemeye başlamadan önce bu anlaşmazlıkların kökenini oluşturan sistemin tarihsel gelişiminin ve temel alt yapısının ana hatlarıyla belirlenmesi önem arz etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin askerî-idarî teşkilatlanmasının temelini oluşturan tımar sistemi; mîrî arazi rejiminin işleyişinden köylü ve çiftçi statülerinin tayinine, ödenilen vergilerin belirlenmesinden devletin klasik döneminde tarım ekonomisinin idaresine kadar pek çok alanda belirleyici bir rol oynamıştır. “bakım” ve “ilgi” anlamlarına gelen tımar, Türkçe de ise dirlik ya da dirilik sözcükleriyle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. İnalıcık, tımarı Osmanlı'daki merkez vilayetlerde süvari birliğini, askerî ve idarî hiyerarşiyi desteklemek için

miras yoluyla geçmeyen tahsisat olarak ifade etmektedir (İnalcık, 2012, s. 168). Barkan ise tımarı Osmanlı Devleti sınırlarında geçimleri ve hizmetleri karşılığında bir kısım askere ve memura belirli bölgelerden kendi adına ve hesaplarına tahsis edilmiş vergi kaynağı ve geliri 20.000 akçeye kadar olan askeri dirlikler olarak belirtmiştir (Barkan, 1979, s. 286).

Tımar sisteminin ortaya çıkışı nakit ekonomisinin ve merkezi hazinenin yeterince gelişmediği devlet yapılarında zorunluluktan kaynaklanmıştır. Ordunun büyük ölçüde süvarilere dayanması ve verginin ana kaynağı olan toprak mahsulünden alınan onda birin yalnız yerel pazarda toplanıp nakde çevrilebilmesi, askeri ihtiyaçların ve gelir toplama işlevinin kırsal çevreye dayalı tahsis sistemleri aracılığıyla karşılanmasını gerektirmiştir. Bu temel ekonomik ve askerî faktörlerin belirlediği feodal tahsis sistemi İran'dan Bizans'a, İslâm devletlerinden Türk-Moğol yapılarına kadar geniş bir coğrafyada hâkim olmuştur. Osmanlı Devleti de bu tarihsel birikimden beslenerek kendine özgü bir tımar sistemi geliştirmiştir (İnalcık, 2012, s. 168-169). Orhan Bey zamanından itibaren uygulandığı bilinen Tımar sistemi II. Murat döneminde olgunlaşmıştır (Acun, 2002b, s. 899). Bunun yanında Osmanlı Devleti fethettiği yerlerde toprak köleliğinin mevcut olduğu derebeylik nizamı ile karşılaşmış ve toprak asaletine son vermek amacıyla tımar sistemini oluşturmuştur. Böylelikle tasarruf hakkını reayaya bırakmıştır (Cin, 1991, s. 76-77; Karadeniz, 2022, s. 160).

İlk dönemlerden itibaren Osmanlı Devleti'nde arazi "mülk ve "miri" olarak ikiye ayrılmıştır. Miri arazi ise toprakların tamamına yakınıni teşkil etmiştir (Kazıcı, 1996, s. 298). Tımar sistemine dair belgelerde sık sık geçen malikâne-divânî sistemi "iki başlı, iki baştan" ya da "tasarruf" olarak anılmıştır. Bu sistemde mali birimlerdeki vergi gelirleri iki farklı bölüme ayrılmıştır. Gelirlerin bir kısmı özel şahıslara veya vakıflara malikâne hissesi olarak bırakılırken, geri kalan bölümü doğrudan devlete ayrılan divânî payını oluşturmuştur (Genç, 2003, s. 518).

Malikâne-divânî sistemi sistem daha çok Amasya, Çorum, Diyarbakir, Halep'in kuzeyi, Karaman, Kayseri, Konya, Malatya, Sivas, Tokat bölgelerinde uygulanmıştır. Anadolu'ya gidildikçe uygulama alanı daralan sistem, Rumeli yakasında ve adalarda görülmemiştir (Genç, 2003, s. 518). Devlet, bu sayede tarımsal üretkenliği garanti altına almayı ve ideal toprak büyüklüklerinin parçalanmasını önlemeyi amaçlamıştır (Tabakoğlu, 2018, s. 315). Miri toprak rejimiyle devlet bütün köylüyü ve tarım ekonomisini denetim altında tutmuştur. Miri araziler hububat tarımı yapılan yerleri kapsamakla beraber bağlar ve bahçeler bunun dışındadır (İnalcık, 1993, s. 4).

17. yüzyıldan itibaren askeri fonksiyonu yitiren tımar sistemi çeşitli düzenlemelere tabi tutulmaya devam etmiştir. Nitekim 1827'de yapılan düzenlemeyle Rumeli ve Anadolu'daki

elli üç sancaktan 5200 kadar tımarlı sipahi, tımar gelirleriyle birlikte Asakir-i Mansûre süvarisi sınıfına aktarılmıştır. Birtakım zorluklarla mücadele eden ve bir süre aylıklı haline getirilen tımarlı sipahilerin mahalli inzibat işlerinde yarar göstermeleri düşünülmüştür. Tanzimat Fermanı ile yeni mali düzenlemeler eşliğinde inzibat görevlisi haline getirilen tımar sahiplerinin kendi bölgeleri ile ilişkileri kesilmiştir. Ardından sipahilerin vefat etmesiyle tımarlar tasfiye edilmiş ve oğullarından yaşları uygun olanları ise zabıt olarak yetiştirilmiştir (İnalcık, 1992, s. 171-172).

Tanzimat dönemi, Osmanlı tımar sisteminin artık klasik işlevini yerine getirmekte zorlandığının açık biçimde görüldüğü bir süreci ifade etmektedir. Osmanlı idaresi 19. yüzyıla gelindiğinde hem askerî hem de mali açıdan tımar düzenine dayanmanın mümkün olmadığını değerlendirmiştir. Tımar sahiplerinin savaş yükümlülüklerini yerine getirmemesi, toprakların kaybı ve denetiminin zayıflaması ve üretici köylünün üzerindeki keyfî baskıların artması, sistemi fiilen işlemez hâle getirmiştir. Tanzimat reformları bu nedenle tımarı yeniden canlandırmak yerine, daha merkezî ve bürokratik bir arazi-idare yapısı oluşturmaya yönelmiştir. Devlet artık vergi toplama ve asker sağlama işini sipahilerden değil, doğrudan merkezden örgütlenen kurumlar eliyle yürütmeye başlamıştır. Bu dönemde tımarın tasfiyesi sadece idarî bir düzenleme değil, aynı zamanda köylü-toprak ilişkilerinde de köklü bir dönüşüm anlamına gelmiştir. Tanzimat yönetimi, köylünün mülkiyet ve kullanım haklarını belirginleştirmeyi, arazi gelirlerinin kayıt altına alınmasını ve yerel güç odaklarının nüfuzunu sınırlamayı hedeflemiştir. Böylece tımar sistemi, eski askerî mantığından uzaklaştırılarak yerini emlak ve arazi vergisine dayanan, daha modern bir maliye anlayışına bırakmıştır. Sonuç olarak Tanzimat dönemi ile tımar tamamen ortadan kaldırmamış olsa da onun toplumsal ve ekonomik temelini geçersiz kılan bir düzen kurarak Osmanlı toprak rejimini yeni bir çerçeveye oturtmuştur (İnalcık ve Seyitdanlıoğlu, 2006, s. 44-45).

Tanzimat'tan sonra tımar sistemi kaldırılmış ve tımar toprakları miri topraklar haline getirilmiştir. Bu toprakların mukataalar şeklinde iltizam ve emanet usulüyle işletilmesine başlanılmıştır (Marufoğlu, 2011, s. 275).

Ahkâm defterlerinde yer alan tımar alan tımar hem metinlerin uzunluğu hem de ihtiva ettikleri teknik detayların yoğunluğu sebebiyle incelenen temel sorunun mahiyetini tespit etmeyi güçleştirebilmektedir. Nitekim bu belgeler başvuran tımar veya zeamet sahibinin kimliğini, tımar tevcih tarihini, tımarın sınırlarını, gelirini vb. bilgileri ihtiva etmektedir. Tımarla ilgili 220 adet şikâyet kaydı tespit edilmiştir.

Tablo 9. Tımar şikâyetlerinin Defterlere Dağılımı

Defter No	Hüküm Sayısı	Toplam Hüküm Sayısına Oranı %	Hüküm Numaraları
20	5	0.61	255/2, 265/1, 267/1, 275/2, 291/2
21	22	2.55	5/1, 10/1, 35/1, 38/2, 39/1, 60/1, 63/1, 74/1, 79/2, 95/2, 99/2, 103/2, 113/3, 120/2, 122/2, 131/3, 135/2, 138/1, 152/1, 162/2, 179/2, 188/1
22	36	4.37	26/1, 31/2, 49/2, 71/1, 74/1, 77/1, 77/2, 79/1, 80/3, 88/1, 89/3, 93/1, 93/3, 99/2, 106/1, 116/3, 120/1, 133/2, 134/1, 140/1, 160/3, 170/2, 171/2, 177/2, 178/2, 189/2, 190/2, 195/1, 201/1, 213/1, 247/1, 255/3, 268/1, 287/2, 321/1, 323/2
23	29	3.52	24/1, 32/1, 41/1, 58/2, 79/2, 90/2, 95/2, 97/1, 111/2, 121/2, 122/1, 125/3, 133/3, 134/1, 145/2, 146/1, 156/2, 172/1, 182/2, 186/2, 191/1, 214/2, 219/1, 223/1, 224/1, 224/3, 226/3, 230/2, 233/1
24	21	2.55	1/1, 13/1, 16/1, 18/4, 19/2, 20/3, 22/3, 28/2, 34/3, 47/1, 52/3, 53/1, 55/2, 61/3, 66/2, 71/2, 74/1, 74/2, 76/1, 90/1, 96/1
25	22	2.67	7/4, 20/2, 22/4, 23/3, 24/1, 25/3, 33/1, 38/3, 43/2, 49/4, 61/1, 74/3, 76/2, 76/3, 78/1, 82/1, 89/1, 89/2, 98/3, 98/4, 142/1, 147/3
26	26	3.16	5/1, 29/4, 38/4, 42/1, 50/1, 51/1, 55/2, 60/1, 65/1, 66/2, 85/2, 90/1, 91/2, 103/2, 105/1, 108/2, 125/1, 142/1, 146/1, 191/2, 200/3, 204/1, 209/1 226/2, 245/2, 246/2
27	17	2.07	18/1, 25/2, 45/3, 46/1, 104/1, 154/2, 155/4, 185/1, 221/2, 222/1, 230/1, 257/2, 261/1, 264/1, 268/2, 277/2, 278/3
28	9	1.09	1/1, 11/2, 11/3, 20/1, 59/2, 75/1, 87/1, 98/1, 244/2
29	12	1.46	12/1, 49/1, 83/1, 83/2, 98/1, 231/2, 134/1, 134/2, 156/1, 156/2, 189/1, 189/2
30	11	1.33	60/1, 64/2, 98/2, 103/1, 130/1, 130/2, 136/3, 189/1, 189/2, 190/1, 190/2
31	4	0.48	81/1, 81/2, 161/3, 86/1,
32	3	0.36	32/2, 74/3, 163/2
33	3	0.36	23/2, 24/2, 31/2

Tımar konusu geniş kapsamlı şikâyet konularını içerdiği için aşağıda başlıklara ayrılarak sunulacaktır. Tımarlarla ilgili şikâyetler; tımar gelirine müdahale, tımar tevcihinde gerçekleşen usulsüzlükler, tımar sahipleri-reaya anlaşmazlıkları ve tımar toprağının intikali başlıkları altında incelenmiştir.

2.2.1.1. Tımar Gelirine Müdahale

Defterlerde tımarla ilgili dava kayıtlarında mutasarrıfı olunan tımarın gelirlerinin ve vergilerinin başkalarının müdahalelerine uğraması söz konusudur. Tımar gelirine müdahale ile ilgili 156 kayıt tespit edilmiştir. Bu tür anlaşmazlıklar genellikle müşterek tasarruf edilen köylerde ortaya çıkmıştır. Müştereklerden biri diğer hissedarın payına düşen gelirleri ve vergileri haksız yere toplayarak diğer bir ifadeyle “mahsulât ve rûsumatı ahz u kabz” ederek mülkiyete el koymuştur.⁴⁶ Mesela, 1803 yılına ait bir vesikada Abdurrahman adlı sipahi Divân-ı Hümâyûn’a gelerek Amasya sancağında sahip olduğu tımarın gelirleri konusunda İbrahim Bey’den şikâyetçi olmuştur. Abdurrahman, tımarına bağlı Saraybulargu ve Kavaklı köylerinin gelirlerinin İbrahim Bey tarafından haksız bir şekilde alınmak istendiğini ifade ederek bu müdahalenin engellenmesini istemiştir. Başvuru üzerine defter kayıtları incelenerek köylerin gelirlerinin Abdurrahman’a ait olduğu tespit edilmiş ve gerekenin yapılması için 1803 yılında Amasya naibine ve mütesellimine hüküm gönderilmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 21, 38/2). Kimi zaman bu müdahaleler ortaklar tarafından da gerçekleştirilmiştir. 1803 yılına ait bir belgede bu durumu görmek mümkündür. Seyyid Yunus adlı kimse Divân-ı Hümâyûn’a bizzat müracaat ederek şikâyetinde bulunmuştur. Buna göre Kalas Nahiyesindeki Ezine Pazarı köyü ve çevresinden gelen 9,500 akçe gelirli bir tımara sahiptir. Bu tımarın eklentilerinden biri de Gaziler Ocağı nahiyesine bağlı Balıklı köyündeki 29 reaya ve 300 akçe gelirli bir arazidir. Ancak bu Balıklı köyü, aynı zamanda Ömer bin Hasan ve Mustafa Ağa ile ortaktır. Seyyid Yunus’un şikâyetinde Defter-i Hakani’de yazılı olan berata göre Balıklı köyünün arazisi ve gelirleri üzerinde bir hakkı bulunmasına rağmen, ortakları Ömer ve Mustafa, onun bu hakkına müdahale etmişlerdir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 21, 113/3).

Tımar gelirlerine kişilerin müdahalesi dışında vakıflar da müdahalede bulunmuşlardır. Bu durum Amasya ve civarında malikâne-divânî toprak rejiminin uygulanmasının getirdiği sorunlardan birisidir. Nitekim bu sistemde bir vakıfla bir sipahinin aynı araziden gelir elde edilebilmesi mümkün olmuştur. 1804 yılına bir belge bahsi geçen konudaki anlaşmazlıklara bir örnek teşkil etmektedir. Bu belge Amasya sancağı, Ilıcak nahiyesinde Erbâb Ömer adlı

⁴⁶ Bu hükümler BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 20, 246/1); (BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 20, 255/2); (BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 20, 267/1); (BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 20, 289/2); (BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 21, 95/2); (BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 21, 127/2); (BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 21, 131/3); (BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 21, 138/1); (BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 21, 122/2); (BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 21, 122/2); (BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 21, 152/1); (BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 22, 80/3); (BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 22, 140/1); (BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 22, 170/2); (BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 22, 177/2); (BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 22, 247/1); (BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 33, 12-1/1); (BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 33, 25/2) kodlarıyla defterlerde yer almıştır.

sipahinin tımarına dahil olan Gündüz köyündeki bir gelir anlaşmazlığını konu almaktadır. Köyün malikâne gelirlerinin yarısı Amasya'daki Pervane Camii Vakfı'na, diğer yarısı mütevellî hakkına, köyün divânî geliri ise sipahi Ömer'in tımar kaydına dahildir. Sipahi Ömer, defter-i hakanîye uygun şekilde divânî gelirlerini almak istediğinde, Pervane Camii vakfı mütevellîlerinin buna müdahale ettiğini ve vakfa ait olmayan divânî mahsullere kanuna aykırı şekilde el koymaya çalıştıklarını iddia ederek şikâyetle bulunmuştur. Yapılan defter kayıtları incelemesinde malikâne gelirlerinin mütevellîler tarafından, divânî vergi ve resimlerin ise tamamen sipahi Ömer tarafından kanun ve defter gereğince tahsil edilmesi gerektiği teyit edilmiştir. Divân-ı Hümâyûn, Sipahi Ömer'in divânî gelirleri kanun üzere almasına izin verilmesini ve vakıf mütevellîlerinin defter-i hakanîye aykırı müdahalelerinin kesinlikle men edilmesini emretmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 21, 167/3).

Vefat eden sipahinin tımarının bir kısmı miras yoluyla “başlangıç tımarı” adı altında çocuklarına kalabilmiştir. Nitekim çocukların kendilerine düşen hisseye kanaat etmeyerek kalan tımarın tümüne sahip olmak istemeleri anlaşmazlıklara sebep olmuş ve bu durum Divân-ı Hümâyûn'a intikal etmiştir. Mesela 1825'te kaydedilen bir belgede Seyyid Osman'ın vefatı üzerine, tımarının oğulları Seyyid Halil, Seyyid Mehmet ve Seyyid Osman'a eşit olarak dağıtılması gerekirken, Seyyid Halil'in küçük kardeşi Seyyid Osman'ı gizleyerek tımarın tamamını kendisi ve diğer kardeşi Seyyid Mehmet'e aldırıldığı iddia edilmektedir. Seyyid Osman, babasının tımarından pay alamadığını belirterek, haksızlığın giderilmesini ve tımarın kendisine de verilmesini talep etmektedir. Yapılan incelemede, tımarın Seyyid Halil ve Seyyid Mehmet'e verildiği ve halen onların tasarrufunda olduğu tespit edilmiştir. Şeriat kurallarına göre, tımarın varislere eşit olarak dağıtılması gerekmektedir. Amasya Naibi, Ordu Beyi ve Muhtarlarına, olayın detaylı bir şekilde araştırılması ve gerçeğin ortaya çıkarılması emredilmiştir. Araştırma sonucunda, tımarın varislere eşit olarak dağıtılması ve Seyyid Osman'ın mağduriyetinin giderilmesi istenmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 28, 242/1). Kimi zaman da intikal eden arazinin gelirlerine başkalarının müdahalesi söz konusu olmuştur. Mesela Gedegra nahiyesine bağlı Kuyucak köyündeki tımar ve gelir dağılımı konusunda ortaya çıkan anlaşmazlıkta bâliğ olmayan Feyzullah ve Mehmet adlı iki çocuğun vasisi, çocukların hissesine düşen tımar gelirlerinin tahsili sırasında sorun yaşandığını bildirmiştir. Defter-i Hakanî kayıtlarına göre, Kuyucak köyünün divânî mahsulat ve rûsûmu, iki küçük çocuğun (vasileri aracılığıyla) payına düşerken; köyün malikâne hissesi ise tımarın diğer ortakları olan Mehmet veled-i Ali ve Ali veled-i Mehmet'in tasarrufuna aittir. Ancak Malikâne sahipleri olan Mehmet ve Ali, kendi gelirleriyle yetinmeyip, defter ve kanunlara aykırı bir şekilde çocukların hakkı olan divânî gelirlere fuzûlen müdahale ederek nizaya neden olmuştur. Vasi, bu haksız

müdahalenin menedilerek, çocukların Divânî gelirleri kanun üzere zabt etmesine izin verilmesini talep etmiştir. Yapılan inceleme sonucunda gelirlerin Mehmet ve Ali'ye ait olduğu teyit edilmiş yapılan müdahalenin engellenmesi emredilmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 21, 171/1).

Tımar sipahilerin elindeki mahsul ve vergiler sadece müşterekler eliyle zabt edilmemiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 28, 30/3) Belgelerde dikkat çeken bir husus tımarlı sipahinin reayanın güvenliğini sağlamaya çalışırken kendi güvenliğini sağlamakta bile yetersiz kalabildiğidir. Tımar davalarında keyfi uygulamalardan kaçınmak için Defterhane-i Amire'deki Defter-i Hakani, Defter-i Mufassal, Defter-i İcmal ve Ruznamçe defterleri incelenmiştir.⁴⁷ Tımar çeşitlerinden birisi olan serbest tımar da “rûsum-ı Serbestîye” adı altında tımar sahibi tarafından vergiler alınmıştır. Bu vergilerin toplanması sırasında da yine anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Ama bu konuya dair örneklerle tüm vergi anlaşmazlıkların ele alındığı başlık altında değinilecektir.

Tımar toprakları tımarlı sipahilerin mülkü olmayıp sadece tımarlı sipahinin veya zaimin gözetiminde olmuştur. Bazı yurtluk veya ocaklık tımarları babadan oğula intikal etmiş olsa da esasen tımarların mülkiyeti devlete ait olmuştur.⁴⁸

Reaya toprağını “boz ve hali” bırakmadığı sürece diğer bir deyişle üç yıl boyunca boş kalmadığında elinden alınmamıştır (Karagöz, 2012, s. 482). Nitekim böyle bir durumda toprağın reaya ait olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Belgelerde geçen “tefviz” sözcüğü tam olarak tasarrufta bulunma hakkı olsa da reaya buna dayanarak toprağı satma, ipotek etme,

⁴⁷ “..merkuman Ahmet bin Mehmet ve Hüseyin bin Mehmet mukaddema ba-arzuhal lede'l-inha ve'l-istida kuyudat-ı defter-i hakaniden bade'l-ihrac defter-i hakani mucibince amel olunmak için defter emini esbak arzıyla iki yüz on üç senesi evasıt-ı Cemaziyelahir'inde emr-i şerifim sadır olmuşıdi el-halete hazıhi es-Seyyid Mehmet ve es-Seyyid Mustafa veledan-ı Ahmet ve sair malumü'l-esami kimesnelerin südde-i sadetime takdim eyledikleri arzuhallerinde merkumun vakfın evlad-ı evladından ve karye-i Deveci el-merkumenin mmalikanesi ber-vech-i..” (BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 26, 51/1).

⁴⁸ “...Kazâ-i mezbûra tâbi' Danişmend karyesi sâkinlerinden Salih nâm kimesne gelüb arâzi tasarruf edenlerden Anbarlioğlu Mustafa demekle meşhûr kimesne nâ-bedîd olub üç senede bir sıhhat-i ciddi ve bir mektûbu varmayub hayat ve memâtı tam ma'lûm olarak karye-i mezbûre toprağında vâki' tasarrufunda olan ma'lûmetü'l-hudûd tarlaları kânûn üzre tapuya müstehakk olarak bu zikr olunan yerleri resm-i tapu ile sâhib-i arzdan alub yedine verilen temessük mücebince zabt ve zirâ'at murâd eyledikde dahl olunmak icâb etmez iken mefkûd-ı merkûmun halilesi oğlu Ahmet nâm kimesne zuhûr birle ol-yerler dayım yerleri olmağla bana intikâl eder deyu hilâf-ı kânûn fuzûlî müdâhale ve ta'arruzdan hâlî olmadığın bildürüb kânûn üzre 'amel olunub merkûmun hilâf-ı kânûn ol-vechile vâki' olan müdâhalesi men' u def' olunmak bâbında emr-i şerifim sudûrunu istid'â etmekden nâşi divân-ı hümayûnumdan kânûnu su'âl olundukda arâzi tasarruf edenlerden merkûm Mustafa nâ-bedîd olub üç seneden beri sıhhat-i ciddi ve mektubu varub hayat ve memâtı tam ma'ûm olarak tasarrufunda olan yerleri tapuya müstahak oldukda mefkûd-ı merkûmun halilesi oğlu mezbûr ol-yerleri mukaddem tarih ile sâhib-i arzdan almağla müdâhale ettirilmeyüb fi'l-vâki' merkûm Salih ol-yerleri resm-i tapu ile sâhib-i arzdan alub yedine verilen temessük mücebince zabt ve zirâ'at murâd eylediğin bildürüb ol-yerler dayım yerleri olmağla bana intikal eder deyu fuzûlî müdâale eylediği vâki' ise men' u def'iyyün emr-i şerifim i'tâsı muvâfık-ı kânûn idüğü tahrir olunmağla kânûn üzre 'amel olunmak bâbında Fi Evâhir-i C sene 236...”(BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 27, 160/3).

bağışlama, miras bırakma, bağ ya da bahçeye dönüştürme hakkına sahip olmamıştır (İnalçık, 2000, s. 135).

Belgelerde “tapuya müstahaklık” şeklinde ifade edilen mülkiyetten istifade hakkının verilmesidir. Burada toprağın mülkiyetinin satılması söz konusu değildir. Toprağın herhangi bir sebeple boş kalması durumunda tımarlı sipahi “sahibü'l-arz” olarak talep edildiği takdirde tapu karşılığı verebilmiştir. Nitekim böyle durumlarda toprağın eski kullanıcıları buralarda hak iddiasında bulunabilmiştir.⁴⁹ Bazı durumlarda herhangi bir varisi bulunmayan reayanın tapuya müstahak yerleri tapu ile yine talep edenlere verilmiştir.⁵⁰ Fakat bu süreçte bazı kişiler ortaya

⁴⁹ “...Amasyalı Rıdvanzâde Lutfullah demekle arîf kimesne gelüb bu Amasya kazâsına muzâfe Hasla(?) nâhiyesine tâbi' Luya(?) karyesi toprağında vâki' ebâ 'an-ceddin tapulu ve temessüklü mutasarrıf olduğu ma'lûmetü'l-hudûd tarlalarını zabt ve beher sene zirâ'at ve öşür ve resmin sâhib-i arza edâ ede gelüb âharın alâkası olmayub dahl olunmak icâb etmez iken Amasya kazâsı sâkinlerinden İbrahim nâm kimesne zuhûr birle ol yer için sâhibü'l-arzdan temessüküm vardır deyü hilâf-ı kânûn fuzûlî müdâhale ve iki yüz otuz beş senesinde zamt idüb gadr-i küllî eyledigin ve bu bâbda iddi'âsına muvâfık fetvâ-yı şer'î fesi olduğunu bildürüb kânûn üzere fasl olunub mezbûrun hilâf-ı kânûn ve fuzûlî zabt eylediği yerler kendüye alı virülüb yedinde olan sâhibü'l-arz temessükü mücebince zabt ve zirâ'at etdirilmek bâbında emr-i şer'î fîm sudûrunu istid'a etmekden nâşi Dîvân-ı Humâyûnumdan kânûnu suâl olundukda münâza'un fihâ olan yerlere mezkûr Lutfullah mutasarrıf iken zirâ'at etmeyüb üç sene 'ale't-tevâlî bilâ-mâni' yoz ve hâlî kalub müstahakk-ı tapu oldukda mezbûr İbrahim bozdan sâhibü't-tasarruf resm-i tapu ile almağla zabt eder olmayub fi'l-vâki' bu ol yerlere ebâ 'an-ceddin tapulu ve temessüklü mutasarrıf ve beher sene zirâ'at ve öşür ve resmin sâhib-i arza edâ eder ikin mezbûr ol yerler için sâhibü't-tasarruf temessükü vardır deyü müdâhale birle zabt idüb gadr-i küllî eylediği vâki' ise vech-i meşrûh üzere olan yerler mezbûra alı verilüb yedinden olan sâhibü'l-arz temessükü mücebince ber-karâr-ı sâbık zabt ve zirâ'at etdirilmek için emr-i şer'î fîm i 'tâsı muvâfık-ı kânûn idüğü tahrîr olunmağla kânûn üzere 'amel olunmak bâbında. Fî evâhir-i Zilhicce sene 37..” (BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 28, 19/3).

⁵⁰ “...Amasya mahkemesinde meclis-i şer'î şer'î fî enverde Amasya kazâsı sâkinlerinden Yegenzâde el-Hâcc Ömer Bey nâm kimesne müvâcehesinde sâhib-i arz hâzır olduğu hâlde karye-i mezbûre toprağında vâki' ma'lûmetü'l-hudûd tarlada tapu temessüküyle mutasarrıf olan Halime nâm hatun bundan akdem müteveffîye oldukda ashâb-ı tapudan oğlu ve ol yerler üzerinde mülk meyve eşcârı intikâl eder veresesi ve müstereki olmayub ol yerler tapuya müstahak ve hakk-ı tapu ehl-i karyeden yere zarûreti olanların olduğuna binâden müvekkilleri olduğum merkûmün dahi karye-i mezbûre ahâlîsinden ve yere zaruretleri olub el verdiği resm-i tapu ile sâhib-i arzdan almağa tâlibler iken sâhib-i arz merkûm müvekkillerim karye-i mezbûre ahâlîsinden olan merkûmuna vermeyüb hilâf-ı kânûn ecânibden Amasya kazâsında sâkin müteveffîye-i mezbûrenin zevci merkûm Hacı Ömer Bey'e vermekle ol yerler müteveffîye-i mezbûrenin mahlûlünden müvekkilleri olduğum merkûmün ehl-i karyeden olmalarıyal alıverilmek bi'l-vekâle matlûbumdur deyü ba'de'd-da'vâ ve's-suâl merkûm Ömer Bey cevâbında sâhib-i arz arzı ve burayı resm-i tapu ile bana verüb ve yerine mürûr ve temessükle yedimde olan fetvâ-yı şer'î fe mücebince arâzî-i mezkûreyi zabt ve tasarruf ederim deyü tasaddî eylediği def'ini vekil-i mezbûr bitav'ihî ikrâr ve i'tirâf etmekle vekil-i merkûmun ikrârı mücebince arâzî-i merkûme mezbûr Hacı Ömer Bey'in kemâkân zabt ve tasarrufuna ba'de'l-hükm merkûmların bî-vech mu'ârazadan men'iyile vekil-i merkûma tenbîh olunmuş ise de yine mumnû' olmayub arâzî-i merkûmeye müdâhaleden hâlî olmadıkları beyânıyla kânûn üzere 'amel olunmak bâbında emr-i şer'î fîm sudûrunu niyâz ve istirhâm olduğdu derc ve iş'âr olunmuş olmakdan nâşî imdi bu husûsa mütevekkîf olan kânûnun yerle tapuya müstahak olur hakk-ı tabu bîgaraz müsîliminin takrîr eyledikleri resm-i tapu ile oğluna yoğise ol yerler üzerinde mülk-i meşrû' meyve eşcârı intikâl eden veresesine yoğise müsterekine yoğise ehl-i karyeden yere zarûreti olanlar bir seneye değin verilmek kânûn olmakdan nâşî eğer mezbûre Halime müteveffîye oldukda ashâb-ı tapudan oğlu ve ol yerler üzerinde mülk-i meşrû' meyve eşcârı intikâl eder veresesi ve müstereki olmayub karye-i mezbûre toprağında tasarrufunda olan yerleri tapuya müstahak ve hakk-ı tapu ehl-i karyeden yere zarûreti olanlara verilüb ve merkûmun müvekkilleri olduğu merkûmlar karye-i mezbûrenin defterde mukayyed ra'îyyet ve ra'îyyeti oğullarından ve yere zaruretleri olmağla ol yerler el verdiği bahâ ile sâhib-i arzdan almağa tâlibler iken merkûmün vermeyüb âhardan mezbûr Hacı Ömer Bey'e vermiş ise iddi'âları bihasebi'l-kânûn yerinde olub eger böyle olmayub da fi'l-hakîka hîn-i tapuda teklîf olunduka almakdan ebâ ve imtinâ' etmeleri hasebiyle ol yerler sâhib-i arza 'âid olarak ecânibden mezbûr Hacı Ömer Bey'e tapu ile vermiş ve verileli tamâm bir sene mürûr eylemiş ise o takdirde merkûmların iddi'âları bî-vech ve hilâf-ı kânûn

çıkarak bu talebin gerçekleşmesine mâni olmuşlardır. Mesela 1816 yılına ait bir hükümde Amasya kazasına bağlı Saluca köyünde, kızı, oğlu ya da erkek kardeşi gibi herhangi bir mirasçısı kalmadığı için tapuya boş duruma düşen bir tarla üzerindeki tasarruf anlaşmazlığını ele almıştır. Davacı es-Seyyid Mehmet, kanuni boşluktan yararlanarak tarlayı resm-i tapu ile sâhib-i arzdan almak isterken, Ömer adında bir kişi, ilk sahibin kendisine sözlü olarak devrettiğini iddia ederek kanunsuz müdahalede bulunmuştur. Divan-ı Hümâyûn, Ömer'in müdahalesinin, sâhib-i arzın bilgisi ve resmi kaydı olmaksızın yapıldığı için haksız bir müdâhale olarak değerlendirilmesine ve derhal engellenmesine karar vermiştir. Sonuç olarak, hüküm tarlanın kanunlara uygun olarak resm-i tapu ödemek suretiyle hak iddia eden es-Seyyid Mehmet'e verilerek işlettirilmesini emretmiştir. Bu da Osmanlı Devleti'nde mirî arazide tasarruf hakkının devlet kontrolünde olduğunu açıkça göstermektedir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 26, 19/3}).

2.2.1.2. Tımar Tevcihinde Gerçekleşen Usulsüzlükler

Osmanlı Devleti'nde tımar sistemi, askeri başarı ve yönetsel likayati esas alan, merkez ile taşra arasındaki bürokratik dengenin titizlikle korunduğu dinamik bir yapı arz etmiştir. Tımar tevcih süreci, kural olarak adayın askeri bir yararlılık göstermesi veya yönetici sınıfa yakınlığı ile başlamıştır. Bu süreç sancakbeyi veya beylerbeyi gibi yerel makamlardan alınan bir tavsiye mektubunun merkeze arz edilmesi ve ardından uygun görülen adaylara “tezkire” verilmesiyle devam etmiştir (Baykara, 1980, s. 888). Bu arzı taşra bölgelerinde sancağın alaybeyi yapmıştır. Tımarı isteyen birinin arzuhal sunması durumunda alaybeyine sorulmuştur. Şahsi taleplerde ise alaybeyinden her zaman bilgi istenmemiştir (Afyoncu, 1997, s. 47). Bunun yanı sıra beylerbeyleri veya serdar sıfatına haiz vezirler tımar tevcihleri için toplu defterler hazırlayarak merkeze arz sunmuşlardır (Göyünç, 1995, s.68-69).

Sistemin bu genel işleyişinin somut bir yansıması Amasya sancağı örneğinde açıkça görülmektedir. 1822 yılında Harşena Kalesi muhafazasında yararlılık gösteren 23 mülâzım, sancaktaki boşalan yerlerin kanuni sıraya uyulmadan başkalarına verildiğini şikâyet ederek haklarını aramışlardır. Yapılan inceleme neticesinde; boşalan bir tımarın öncelikle sıradaki mülâzıma teklif edilmesi gerektiği, alaybeylerinin bu düzeni bozmasının sisteme zarar verdiği vurgulanmıştır. (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 28, 30/3}). Amasya Alaybeyi ve yetkililerine gönderilen kesin ihtar, tımar tevcihâtının sadece bir idari işlem değil, aynı zamanda mülâzemet

olacağına binâen bu bâbda kânûn üzere 'amel olunmak bâbında. Fî evâhir-i Cemâziyelâhir sene 244..' (BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 29, 208/1}).

sırasına ve hukukuna dayanan, usulsüzlük yapan yetkililerin görevden alınmasıyla neticelenen katı bir denetim mekanizması olduğunu kanıtlamaktadır.

Tımarlara dair şikâyet sebeplerinden biri tımarın usulsüzce ele geçirilmesidir. Bu konuda incelenen belgelerde 27 kayda rastlanılmıştır. Merkezi otoritenin bozulması, ekonomik sorunlar, bütçe açıkları gibi etkenler tımar sisteminin işlevsiz hale gelmesine neden olmuştur. Bu koşullar altında, tımar tevcihlerinde görülen usulsüzlükler artmış ve bu durum, bazı kesimler için rant ve çıkar sağlama aracı haline gelmiştir. Sivas Ahkâm-ı şikâyet defterlerinde bu şikâyet türüne dair ilginç bir kayda rastlanılmıştır. 1815 yılına ait kayıta Amasya’da bulunan Kocakayası Kalesi’ndeki bir gedik tımar hakkının devriyle ilgili yaşanan bir anlaşmazlık yer almaktadır. Belgeye göre, 1300 akçe değerindeki bu tımar, kalenin muhafızlarından Ahmet’in görevi bırakması üzerine, kale dizdarının arzıyla Hüseyin’e verilmiştir ve Hüseyin’in elinde yasal bir belge bulunmaktadır. Ancak, kalenin dizdarı yeni bir arzda bulunarak, ilk beyanının gerçeği yansıtmadığını iddia etmiştir. Dizdar, hasta ve yatağa bağlı olduğu bir sırada, kötü niyetli kişilerce mührünün çalındığını ve bu mühürle sahte bir belge hazırlanarak tımarın Hüseyin’e verildiğini ileri sürmüştür. Bu nedenle, tımara yapılan bu atamanın iptal edilerek, tımarı olan Ahmet’e geri verilmesini talep etmektedir. Olayın şüpheli olduğu düşünülerek, Amasya naibi ve mütesellimine konuyu araştırmaları için emir verilmiştir.

Emirde yetkililerden Ahmet’in gerçekten görev başında olup olmadığının ve kale dizdarının mührünün çalınarak tımarın sahte bir arzla Hüseyin’e verildiği iddiasının araştırılması istenmiştir. Yetkililerin bu iddiaları, tarafsız ve güvenilir kişiler aracılığıyla şeriata uygun bir şekilde soruşturması, durumu açıkça ve dürüstçe rapor etmesi emredilmiştir. Hüküm, raporlama sırasında herhangi bir iltimas veya haksızlığa yol açılmaması konusunda ilgilileri kesin bir dille uyarmıştır (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 25, 50/2).

Defter-i Hakânî’ye kaydedilmediği halde bir vakıf tarafından yıllarca geliri alınmış tımarların daha sonradan müdahaleye uğramasıyla ilgili anlaşmazlıklar da Divân-ı Hümâyûn’a yansımıştır. Mesela 1805 yılında Akdağ nahiyesine tabi Sofî köyünün malikâne gelirleri karmaşık bir anlaşmazlık haline dönüşmüştür. Köyün divânî gelirlerinin bir sipahi olan Seyyid Mustafa’ya ait olduğu kesinken, malikâne gelirlerinin kime ait olduğu konusunda ihtilaf vardır. Mehmet Paşa Vakfı’nın mütevellisi Mehmet, köyün malikâne gelirlerinin yüz seneden fazla köyün malikâne mahsulünü, kendisine verilen bir cüz’hânlık beratına dayanarak tahsil etmeye çalışmıştır. Malikânenin Defter-i Hakanî’de “meskût anha” diğer bir deyişle kayıtlı olmadığı belirtilmiş ve bu boşluktan istifadeyle Seyyid Arif adlı bir muallime de berat verilmiştir. Yapılan ilk incelemede Lâdik Kazası naibi tarafından yapılan sorgulamada, köylülerin ve

yaşlıların malikânenin eskiden beri Mehmet Paşa Vakfı tarafından zapt edildiğini ve Seyyid Mehmet'in beratının geçersiz olduğunu bildirmesine rağmen, bu soruşturmanın köyün asıl bağlı olduğu kazanın kadısı yerine komşu kazanın naibi tarafından yapılmış olması nedeniyle eksik bulunmuştur. Sonuç olarak, Divan-ı Hümâyûn, Reisü'l-küttâb Mahmud Raif'in arzı üzerine, Sofi köyünün asıl bağlı olduğu kadıya, köyün malikâne gelirinin gerçekten Mehmet Paşa Vakfı'na mı, yoksa muallime verilen beratla ilişkilendirilen bir vakfa mı ait olduğunu; tüm taraflar huzurunda, tarafsız ve bilgili yaşlılar aracılığıyla şüpheden uzak bir şekilde tekrar ve detaylı olarak soruşturup tahkik etmesi ve gerçeğin bildirmesi emretmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 21, 184/2). Bu belgede Divân-ı Hümâyûn'un nihayetinde meseleyi köyün asıl kadısı aracılığıyla, tarafsız yerel şahitlerle yeniden ve titiz bir tahkik yapılmasını emretmesi Osmanlı merkezi yönetiminin dahi, ihtilafli durumlarda yerel örf, kadim tasarruf ve fiilî duruma dayalı ispat yöntemlerine başvurarak adaleti temin etme çabasını yansıtmaktadır.

Tımar ile ilgili Divân-ı Hümâyûn'a yansıyan sorunlardan birisi de Tımar gelirlerinin vakıf mütevellileri tarafından müdahaleye uğramasıdır. Bu konuda 1806 yılına ait bir belgede Seyyid Hüseyin adlı bir tımarlı sipahi ile Osmancık'taki Mehmet Paşa Vakfı mütevellisi arasında bir anlaşmazlığı yer almaktadır. Sipahi Seyyid Hüseyin, beratı ile sahip olduğu 12.500 akçelik tımarın bir parçası olan Kızılcaaköy'ün, vakıf arazileri ve divani arazileri de dahil olmak üzere, kendi tımarına ait olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca, bu köyde bulunan ve "el-müslimiye" olarak tahsis edilmiş üç arazinin mahsullerini de almaya çalıştığından, vakıf mütevellisinin haksız yere müdahale ettiğini ve hasılatı zorla aldığını şikâyet etmiştir. Bunun üzerine, defterler incelenmiş ve tımarların ayrı ayrı kaydedildiği ve her birinin kendine özgü bir hasılatı olduğu tespit edilmiştir. Kayıtlar, köye ait mahsullerin vakıf tarafından toplanması gereken kısmının, "el-müslimiye" olarak ayrılan üç arazisi dışındaki mahsuller olduğunu belirtmiştir. Bu durum, vakıf mütevellisinin, kendisine ait olmayan hasılatı almasının kanuna aykırı olduğunu göstermektedir. Seyyid Hüseyin'in haklı olduğuna hükmetmiş ve naibe gönderilen emirle, Seyyid Hüseyin'in tımarına ait olan vakıf dışındaki tüm mahsul ve vergileri toplamasına izin verilmesi, vakıf mütevellisinin bu arazilere müdahalesinin engellenmesi ve haksız yere aldığı hasılatın kendisine iade edilmesi emredilmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 22, 160/3).

2.2.1.3. Tımar Sahipleri-Reaya Anlaşmazlıkları

19. yüzyılın başları tımar sistemi içerisinde hem tımar sahipleri hem de reaya arasında karşılıklı şikâyetlerin olduğu bir dönem olmuştur. Amasya'da da yaşanan bu sorunlar

mahkemelere de yansımıştır (BOA, A. {DVNS. AHK. SS. d. 22, 120/1). Tımar sahipleri ve reaya arasında yaşanan davalara dair 21 adet hüküm tespit edilmiştir. Bu davalara ait örneklerden birisinde Amasya Kalesi askerlerinden İbrahim, 1803 yılında Divân-ı Hümâyûn'a müracaat ederek elinde bulunan 1550 akçelik gedik tımarının hasılatının önemli bir kısmını oluşturan Bulduklu köyünde bir sorun yaşandığını bildirmiştir. Bu köyün reayası kendilerine ait ekilebilir arazileri tam olarak işlemeyip bırakmakta ve gidip başka köylerin arazilerinde tarım yaparak dirlik sahibine zarar vermektedir. Bu durum, İbrahim'in gelirini olumsuz etkilemiş ve onu mağdur etmiştir. Divân-ı Hümâyûn'da ilgili defterler incelenmiş ve İbrahim'in haklı olduğu tespit edilmiştir. Belgeler, Bulduklu köyü arazilerinin gedik tımarına ait olduğunu ve reayanın kendi arazilerini ekip biçmesi gerektiğini doğrulamıştır. Bulduklu köyü reayasının kendi yerlerini ekmek yerine, başka yerlerde tarım yaparak yol açtıkları haksızlığın durdurulması için kadıya emir verilmiştir. Bu, devletin tımar sistemindeki düzeni koruma ve dirlik sahiplerinin haklarını güvence altına alma çabasını göstermektedir. İbrahim aynı yıl içerisinde köy ahalisinden şikâyetçi olmuştur. İbrahim'in yeni ifadesine göre, reaya, kanunlara ve tapu kayıtlarına aykırı bir şekilde, tımarın gelirini kasten azaltmaktadır. Bu durum tımar sahibini mağdur etmiştir. Bu şikâyet, tımar sisteminin temelini oluşturan *hasılatın düzenli bir şekilde tımar sahibine ulaşması* prensibinin sekteye uğradığını göstermektedir. Devletin yaptığı inceleme sonucunda İbrahim'in haklı bulunması ve eksik ödemenin tamamlanması yönünde emir çıkarılması, merkezi otoritenin tımar sahiplerinin haklarını koruma konusundaki hassasiyetini ve sistemin işleyişini denetleme çabasını ortaya koymaktadır (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 21, 39/1). İbrahim'e ait aynı yılın Haziran ayında ve 1805'te benzer dava kayıtlarının tutulduğu görülmüştür (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 21, 45/2); (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 21, 186/1).

Kimi zaman sipahiler köylülerin ürettikleri ürünleri satacakları yerlere de müdahalede bulunmuşlar ve böyle bir müdahale ile karşılaşan köylüler durumu Divân-ı Hümâyûn'a iletmişlerdir. Bahsi geçen duruma bir örnek olabilecek kayıt 1805 yılında tutulmuştur. Hüküm, Geldiklan kazası naibine, Kozludurân köyü halkı ile tımar sipahisi Mustafa arasındaki bir anlaşmazlık üzerine gönderilmiştir. Köy ahalisi, kendi arazilerini ekip biçtikten sonra elde ettikleri ürünlerin öşrünü köy ambarına teslim edip kalanını en yakın pazara götürme haklarının olduğunu belirtmiştir. Bu durum, yasalara ve defter kayıtlarına uygun olmasına rağmen, sipahi Mustafa'nın keyfi müdahalesiyle bozulmuştur. Mustafa, köylülere kendi oturduğu ve daha uzak bir köydeki pazara gitmeleri için baskı yaparak kanunsuz bir şekilde onları mağdur etmiştir. Bu şikâyet üzerine, Divan-ı Hümâyûn devletin arşivlerini incelemiş ve köylülerin haklı olduğunu, sipahinin müdahalesinin ise Defter-i Hakanî ve kanunlara aykırı olduğunu

tespit etmiştir. Hüküm naibe, sipahi Mustafa'nın bu yersiz ve kanun dışı zorbalığını derhal durdurmasını emretmiş, böylece Osmanlı Devleti'nin, reayanın haklarını ve ticari serbestisini, tımar sahiplerinin keyfi davranışlarına karşı koruma mekanizmasını işleterek adaleti sağlamıştır (BOA, A. {DVNS. AHK. SS. d.21, 188/1).

1815'te kaydedilen başka bir örnekte Seyyid Mustafa adlı tımar sahibi, Taallukat köyündeki bağ arazilerinden alınan öşür vergisinde usulsüzlük yapıldığını iddia etmektedir. Burada ilginç olan nokta, köylülerin bağlarının harap olmasına rağmen öşür yerine “maktu” adı altında sabit bir ücret ödemeye devam ettikleridir. Bu durum, hem defter-i hakani kayıtlarına hem de genel vergi kanunlarına aykırıdır. Öşür, İslam hukukuna göre mahsulün belirli bir oranında alınması gereken bir vergidir ve arazinin verimliliğine göre değişiklik gösterir. “Maktû” uygulaması ise, sabit bir vergi anlamına gelir ve arazinin gerçek üretim potansiyelini yansıtmaz. Seyyid Mustafa'nın şikâyeti, reayanın kendi çıkarlarını gözeterek yasalara aykırı bir uygulamaya gittiğini ve bunun sonucunda tımar gelirinin azaldığını göstermektedir. Merkezi otoritenin bu şikâyeti de haklı bularak öşrün kanunlara uygun olarak tahsil edilmesini emretmesi, tımar sisteminin adil ve yasal çerçevede işlemesi gerektiği yönündeki devletin tutumunu pekiştirmektedir (BOA, A. {DVNS. AHK. SS. d. 25, 3/4).

1806'a ait başka bir belgede Sipahi Mehmet Divân-ı Hümâyûn'a müracaat ederek elindeki berata ve Divân-ı Hümâyûn kayıtlarına dayanarak, tımarlı sipahi haklarının Nizâm-ı Cedîd (Yeni Düzen) şartları gereği, kendisinin reayadan ayrı tutularak vergi istenmemesi gerektiğini belirtmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda Mehmet'in şikâyeti haklı bulunarak, Gedegra ahalisinin emr-i âlî'ye ve yeni düzene aykırı olan haksız vergi taleplerini naip aracılığıyla derhal engellenmesi emredilmiş ve gelecekte bu tür fuzûlî müdahaleye kalkışanların merkeze bildirilmesi talep edilmiştir. (BOA, A. {DVNS. AHK. SS. d. 22, 201/1).

Bazı tımar topraklarında reaya bulundukları toprakları terk etme eğiliminde olmuş hatta bir kısmı bunu gerçekleştirmiştir. 16. yüzyıl sonlarından itibaren çok sık gerçekleşen bu durum (Tuğluca, 2024, s. 235) sipahilerin Divân-ı Hümâyûn'a şikâyetle bulunmalarına sebep olmuştur. 1806 yılında Sipahi İbrahim, Amasya'da bulunan 2.000 akçelik tımarının bir parçası olan Hısn-ı Hacı ve Atmur köylerinde yaşayan reayanın, izin almadan köylerini terk ederek başka kazalara yerleştiğini belirtmiştir. Bu reaya arasında Yunus ve Yusuf Kethüdaoğulları, Bakcıoğlu ve Hacı Yusuf gibi isimler yer almaktadır. Sipahi, bu köylüleri eski yerlerine geri getirmek istemiş, ancak köylüler kanuna aykırı davranarak bu duruma direnmiştir. Divân-ı Hümâyûn'da yapılan inceleme, Osmanlı hukukundaki önemli bir kuralı ortaya koymuştur. Eğer reaya, yeni yerleştikleri yerde “avarız hanesi”ne kaydedilmemişse ve orada on yıldan az bir süre yaşamışsa, eski köylerine geri dönmek zorundadır. Ancak, eğer reaya yeni yerleştikleri

yerde avarız hanesine kaydedilmişse ve orada on yıldan uzun süredir ikamet ediyorsa, eski köylerine dönmek zorunda değildir. Bu durumda, reayanın ödemesi gereken vergiler, yerleştikleri yerden, sipahi olan İbrahim'e gönderilmek zorundadır. Argoma yöneticilerine gönderilen bu hüküm, Osmanlı Devleti'nin, mali kayıpları önleme ile reayanın yerleşim serbestisi arasındaki hassas dengeyi, önceden belirlenmiş örfi hukuk kuralları çerçevesinde nasıl kurduğunu ve bu dengeyi taşrada uygulama konusundaki merkezi otorite kararlılığını net bir şekilde göstermektedir (BOA, A. {DVNS. AHK. SS. d. 22, 189/2).

2.2.1.4. Tımar Toprağının İntikali

Osmanlı tımar sisteminde bir tımarın intikaline neden olan başlıca sebepler ölüm ve feragattir. Bunların dışında hizmetin yerine getirilememesi, fiziksel engel ya da emeklilik (tekaüd), suç işlenmesi, reayaya kötü davranılması gibi sebepler yine tımarın kaybedilmesine neden olmuştur (Açıkel-Pekdoğan, 2022, s. 102-103).

Amasya sancağında 15. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı toprak sisteminin temelini oluşturan tımar sistemi içinde bir zeametın miras yoluyla intikalindeki sorunlar Divân-ı Hümâyün'a yansımıştır. Bu konuya ait ele alınan defterlerde 12 adet kayda rastlanılmıştır. Hile ile zeamet topraklarının ele geçirilmeye çalışıldığı iddia edilmiştir. Buna dair bir örnekte Seyyid Mehmet adlı kişinin vefatıyla zeamet gelirleri Seyyid İbrahim, Seyyid Halil ve henüz küçük yaşta ki Seyyid Ahmet adında üç oğluna intikal etmesi gerekirken kardeşleri Seyyid Halil'in kendi payından vazgeçtiği iddia edilmiş ve zeamet diğer iki kardeşe müşterek kaydedilmiştir. Halil ise bu durumun kendi rızası dışında gerçekleştiğini ve miras hakkından mahrum bırakıldığını ileri sürerek bir şikâyetle bulunmuştur. Merkez, Defter-i Hâkânî ve Rûznâmçe-i Hümayun'a başvurularak mevcut durumu teyit etmiş ve tımar sistemi içerisindeki dirliklerin devir ve tahsis işlemlerinde, özellikle alaybeyi gibi yerel askeri ve idari yetkililerin onayının ve huzurunun şart olduğu ortaya koyulmuştur. Seyyid Halil'in iddiasının gerçekliğinin, yani payından gerçekten de hile yoluyla vazgeçip vazgeçmediğinin, şeffaf ve tarafsız bir şekilde soruşturulması gerektiği belirtilmiştir. Bu belge, Osmanlı döneminde miras hukukunun ve toprak sistemi içerisindeki hakkaniyetin ne denli önemsendiğini ve suiistimallere karşı güçlü bir denetim mekanizmasının işlediğini gösteren önemli bir örnektir (BOA, A. {DVNS. AHK. SS. d. 29, 4/2).

19. yüzyılın ilk yarısında Amasya'daki tımar davaları, bu köklü müessesenin karşılaştığı sorunları ve dönüşüm sürecini anlamak için önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Tımar gelirlerine yönelik müdahaleler tımar sisteminin ekonomik ve sosyal işlevselliğinin

zayıfladığını ve yerel düzeyde çeşitli hukuki ihtilaflara yol açtığını göstermektedir. Bu doğrultuda, Amasya şehri başta olmak üzere bölge tarihine bu konuda mikro düzeyde önemli bir katkı sunması hedeflenmiştir.

2.2.2. Vakıf Anlaşmazlıkları

Sözlük anlamı “durmak, durdurmak, alıkoymak” olan vakıf kavramı; bir malın sahibi tarafından dini ve sosyal hizmetler için sonsuza dek bağışlanmasıyla oluşan hukuki bir müesseseyi ifade etmektedir (Günay, 2012, s. 475). İslam hukukunda bu müessesesi için *vakıf*, *sadaka*, *habs* terimlerinin kullandığı ve üçünün de aynı manaya geldiği fıkıh kaynaklarından anlaşılmaktadır (Öztürk, 1985, s. 32). Öte yandan vakıfların yönetme işi *tevliyet* olarak adlandırılmış, bu görevi üstlenenlere ise “müteveli” denilmiştir (Akgündüz, 1988, s. 224-264).

Vakıf kelimesinin yanında sık kullanılan kavramlardan birisi de vakfiyedir. Vakfiye vakfedilen malın hangi amaç için kullanılacağını, bir anlamda ne şekilde yönetileceğini gösteren senet şeklinde tanımlanmıştır. Başlangıçta sözlü olan vakıf şartlarının daha sonra yazılarak belirlenmesine ihtiyaç duyulmuş ve böylece vakfiyeler ortaya çıkmıştır. Vakfiyeler sayesinde tesis edilen vakfın nasıl idare edileceği, nerelere harcama yapılacağı, kaç kişinin çalışacağı, bunlara ne kadar maaş verileceği gibi hususlar ayrıntılı şekilde belgelenmiştir (Özgüdenli, 2012, s. 465-466). Amaçlanan hizmeti yerine getirebilmek için bağışlanan ve gelir getirici her türlü mülke ise “akar” denilmiştir (Okudan, 2017, s. 2).

Toplum içerisindeki yoksulları, hastaları, yardıma muhtaçları korumayı buyuran dini hükümler vakıf müesseselerinin kurulmasında büyük etkiye sahip olmuştur (Öztürk, 1985, s. 32). Ayrıca vakıflar iskân siyasetini kolaylaştırmış ve fethedilen bölgelerde İslam’ın yayılmasını sağlamıştır (Kazıcı, 2014, s. 83).

8. yüzyıl ortalarından 19. yüzyılın sonlarına doğru tüm İslam ülkelerinde etkili olmuş bu kurumlar İslam ülkelerinin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısına nüfuz etmiştir. İnsanlık karşısında vicdani ve şahsi sorumluluk alma hissi, yardımlaşma duygusu ve bu nedenle dayanışma gereksinimi vb. değerler vakfın temelini oluşturmuştur (Cin ve Akgündüz, 2017, s. 467; Yediyıldız, 2012, s. 479).

Türk-İslâm devlet geleneğinden devraldığı vakıf müessesesini toplumsal hayatın merkezine yerleştiren Osmanlı Devleti, bu kurumu siyasi ve malî kudretine paralel olarak geliştirmiştir. Osmanlı dönemindeki ilk vakıf örnekleri Orhan Gazi tarafından tesis edilmiş; cami, hastane, imaret, medrese ve tekke gibi pek çok eser bu anlayışla vücuda getirilmiştir (Kazıcı, 2014, s. 76-99). Dini ve vicdani temeller üzerine inşa edilen bu müessese zamanla

mülkiyetin korunması ve tevliyet haklarının savunulması konusunda hukuki bir mücadele alanı haline gelmiştir. Bu durumun somut örnekleri incelediğimiz belgelerde açıkça görülmektedir.

1800-1850 yılları arasında vakıflarla ilgili Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri'ne yansıyan 126 adet şikâyet kaydına rastlanılmıştır. Bu kayıtlarda bahsi geçen dönemde faaliyetlerini sürdüren vakıfların isimlerine de yer verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ek. 13. Toplam kaydın bir kısmı doğrudan bir şikâyet niteliğinde olmasa da mütevellilerin beratları gereğince tasarruflarının güvence altına alınmasıyla ilgili hükümler içermişlerdir. Vakıfların yönetimini üstlenen kişiler, görevlerini sorunsuz bir şekilde yerine getirmek, olası sıkıntıları aşmak ve başkalarının müdahalelerini engellemek amacıyla Divân-ı Hümâyûn'dan bu şekilde belgeler almışlardır. Bu hükümlerde, ilgili yerel yetkililerden gerekli tedbirlerin alınması açıkça istenmiştir. Şikâyet defterlerine yansıyan yönetimle ilgili vakaların büyük bir bölümünün, tevliyeti elinde bulunduran kişilere dışarıdan yapılan müdahalelerle ilgili olması, bu tür hüküm alma ihtiyacının ne denli yaygın ve önemli olduğunu açıkça göstermiştir.

Sivas Ahkâm-ı Şikâyet defterlerinde Amasya ile ilgili kayıtlarda vakıflar ilgili şikâyetlerin önemli bir kısmında, özellikle yönetimi ele geçirme mücadeleleri öne çıkmıştır; zira vakfiyelerde tevliyet hakkı genellikle vakıf kurucusundan başlayarak çocukları, torunları ve sonraki nesillere kadar devam edecek şekilde belirlenmiştir. Bu nedenle tevliyet anlaşmazlıkları ve diğer sorunlar alt başlıklar altında ele alınacaktır. Tablo 10'da Vakıflar ile ilgili şikâyet kayıtlarının defterlere dağılımı sunulmuştur.

Tablo 10. Vakıflar ile İlgili şikâyet Kayıtlarının Defterlere Dağılımı

Defter No	Hüküm Sayısı	Toplam Hüküm Sayısına Oranı %	Hüküm Numaraları
20	6	0,73	245/2, 284/1, 275/2, 285/2, 286/3, 291/1
21	10	1,22	10/1, 35/1, 60/1, 99/2, 103/2, 120/1, 123/2, 127/2, 139/1, 162/2,
22	26	3,17	9/2, 14/3, 17/1, 23/1, 49/2, 77/1, 93/3, 95/1, 99/2, 106/1, 142/1, 170/1, 190/2, 195/1, 170/2, 258/1, 262/2, 263/1, 265/1, 268/1, 272/3, 277/3, 278/1, 285/1, 287/2, 305/1
23	22	2,68	13/3, 15/3, 16/1, 27/2, 28/2, 29/3, 30/1, 31/1, 32/3,

			33/3, 35/2, 41/1, 41/2, 75/1, 75/2, 32/1, 32/2, 58/2, 90/1, 90/2, 122/1, 122/2
24	14	1,71	1/1, 18/4, 19/2, 20/2, 20/3, 34/3, 47/1, 52/3, 55/1, 55/2, 112/1, 112/2, 133/3, 134/1
25	13	1,59	22/4, 23/4, 25/3, 26/1, 33/1, 38/3, 38/4, 43/2, 46/3, 49/2, 50/2, 99/1, 99/2,
26	16	1,95	51/1, 51/2, 55/2, 57/2, 60/1, 61/1, 65/1, 66/2, 71/2, 72/1 71/2, 72/1, 85/2, 209/1, 209/2226/2
27	8	0,98	25/2, 28/2, 84/2, 97/1, 104/1, 105/1, 177/1, 244/2
28	4	0,49	20/1, 59/2, 75/1, 87/1
29	4	0,49	189/1, 202/1, 208/1, 234/
31	1	0,12	86/1
32	2	0,24	4/1, 17/1
33	0	0	0

Osmanlı döneminde Amasya'daki vakıf sistemi, gelir kaynaklarının yönetimi ve dağıtımı konusunda sık sık anlaşmazlıklara sahne olmuştur. Belgelerde bu dönemde Amasya'da faaliyet gösteren birçok vakıf ismine rastlanılmıştır.

Tablo 10'de sunulan veriler, 19. yüzyılın ilk yarısında Amasya'nın sosyo-ekonomik ve kültürel dokusunun vakıf müessesesi etrafında nasıl şekillendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Şehir merkezinde yoğunlaşan vakıf faaliyetlerinin Lâdik, Merzifon ve Argoma gibi çevre bölgelere kadar yayılması, bütüncül bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Vakıf kurucuları arasında Bayezid Paşa ve Köprülü Mehmet Paşa gibi devlet adamlarının yanı sıra Bülbül Hatun ve Fâtıma Hâtûn gibi kadınların yer alması, toplumsal cinsiyet ve statü gözetmeksizin mülkiyetin kamu yararına dönüştürüldüğünü göstermektedir. Medreseden zaviyeye, çeşmeden imarete kadar uzanan bu geniş fonksiyonel yelpaze, Amasya'nın sadece idari bir merkez değil; eğitim, bayındırlık ve sosyal yardımlaşmanın kurumsallaştığı kadim bir vakıf şehri olma özelliğini sürdürdüğüne işaret etmektedir.

2.2.2.1. Vakıflara Müdahale

Vakıflar arasında yaşanan gelir kaynaklarının paylaşımı, Amasya'dan Divân-ı Hümayun'a yansıyan anlaşmazlıklar arasında yer almaktadır (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 21, 120/2; BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 22, 213/1). Mesela 1804 yılında Akdağ kazası naibine gönderilmiş hüküm Sûfi köyünün mülkiyetine dair karmaşık bir sorunu çözme amacı

taşımaktadır. Köyün gelirleri dîvânî ve malikâne olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Dîvânî gelirler, resmi kayıtlara göre sipahi Seyyid Mustafa'nın tımarına aittir. Ancak asıl sorun, malikâne gelirlerinin kime ait olduğudur. Vakıf mütevellisi Mehmet, bu gelirin yüz yılı aşkın süredir Mehmet Paşa Vakfı tarafından toplandığını iddia ederken, Seyyid Ârif bin Ahmet adında başka bir kişi, bu gelir için bir ferman alarak Kuran eğitimi veren bir vakfa ait olduğunu öne sürmüş ve gelirleri toplamaya başlamıştır. Bu anlaşmazlık üzerine, inceleme yapılmış, ancak kesin bir sonuca ulaşılamamıştır. Bu nedenle naibe, köy halkından ve konuyla ilgili bilgisi olan kişilerden araştırma yapmasını, malikâne gelirlerinin tarihsel olarak hangi vakfa ait olduğunu doğru bir şekilde tespit etmesini ve sonucu hiçbir kayırma olmaksızın bildirmesi emredilmiştir. Belgenin üst kısmındaki bir not, bu soruşturmanın birkaç ay sonra tekrar emredildiğini göstererek, meselenin çözülmesinin zorluğunu ortaya koymaktadır (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 21, 135/2}).

Daha önce de belirtildiği gibi incelenen dönemde malikâne-divânî sistemi Amasya dahilinde uygulanmakta olup burada bulunan vakıflara ait arazilere, arazi gelirlerine aynı arazilerin divânî hissesine sahip tımar erbabı müdahalede bulunmuştur. 1813 yılında Amasya sancağına bağlı Simre-i Lâdik naibine hitaben yazılan hüküm bu duruma örnek teşkil etmektedir. Söz konusu hüküm Çakıralan, Melik, Gidirli ve Kara Halil köylerinin gelirleri üzerindeki malikâne-divânî hisse anlaşmazlığını çözmeyi amaçlamaktadır. Şikâyetçiler olan Es-Seyyid Mehmet Haşim Muhibbi ve Şerife Afife Fazıla adlı kişiler, bu köylerin malikâne hisselerinin, Saçlı Dede Vakfı'ndan Şeyh Abdülmecid-i Sivasi evladına tahsis edildiğini ve kendilerinin de bu evlattan olduklarını iddia etmişlerdir. Yapılan incelemeler, Defter-i Hakanî kayıtlarını doğrulamış; köylerin malikâne gelirlerinin Şeyh Abdülmecid-i Sivasi evladına ait olduğunu, divânî hisselerinin ise farklı tımar sahipleri olan Mehmet veled-i Sadık ve Mehmet veled-i İbrahim'in kaydında olduğunu tespit etmiştir. Şikâyet, divânî sahiplerinin kendilerine ait hisselerle yetinmeyip, kanuna aykırı olarak vakfa ait malikâne gelirlerine de müdahale etmeleri üzerine yapılmıştır. Defter Emini'nin arzı üzerine verilen hüküm, kanun ve Defter-i Hakanî kayıtlarına uygun olarak hareket edilmesini, yani malikâne gelirlerinin vakıf evladına, divânî gelirlerinin ise tımar sahiplerine tahsis edildiği şekilde ayrı ayrı zabt ve tahsil edilmesi yönünde yetkililere kesin talimat vermektedir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 24, 19/2}).

Osmanlı döneminde vakıfların gelir kaynakları arasında mezralar temel bir rol oynamıştır. Mezralar, çoğu zaman bir köyün ya da yerleşim alanının yakınında konumlanmış, tarıma elverişli arazilerden oluşan, kimi zaman üzerinde geçici konutların da bulunduğu küçük kırsal yerleşim veya tarım birimler olmuşlardır (Barkan, 1943, s. 125). Vakıflar, mezralardan elde edilen tarımsal ürünler ve vergilerle camilerin, medreselerin, zaviyelerin ihtiyaçlarını

karşılamiş, yoksullara destek olmuşlar ve çeşitli sosyal projelere finansman sağlamışlardır. Bu nedenle, bir mezraya yapılan herhangi bir müdahale, vakfın tüm işleyişini olumsuz etkileyebilmiştir. Mezralara müdahaleye ait bir kayıta Amasya sancağına bağlı Geldiklan nahiyesindeki Şeyh Ekil Mezrası'nın, mufassal defterde kayıtlı olduğu üzere divânî ve malikâne haklarıyla birlikte bir çiftlik miktarı yer olduğu ve bu alanın zâviyedarlık ve mütevellilik göreviyle es-Seyyid el-Hâc Mehmet'in tasarrufunda bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak Abdullah adlı şahsın, kanuna ve Defter-i Hâkânî verilerine aykırı şekilde bu mezraya fuzuli müdahalede bulunduğu bildirilmiştir. Yapılan inceleme neticesinde; vakıf kayıtlarının es-Seyyid el-Hâc Mehmet lehine olduğu teyit edilmiş ve söz konusu şahsın mezrayı defter kayıtları ile kanun uyarınca zabt edip mahsulleri toplamasına izin verilmesi, dışarıdan gelen haksız müdahalelerin ise kesin surette engellenmesi emredilmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 21, 139/1).

1823 yılındaki belgede, Amasya sancağındaki Şeyhler köyünün vakıf ve tımar gelirleri konusundaki anlaşmazlıkları ve Şeyh Nusret Zaviyesi'nin gelirlerinin usulsüz bir şekilde kullanıldığı iddialarını ele almaktadır. Özellikle, Musa adlı kişinin zaviyedarlık beratını kullanarak vakıf gelirlerine haksız yere müdahale ettiği ve vakıf mütevellileri arasında yetki çatışmaları yaşandığı iddia edilmektedir. Bu durumun çözümü için daha önce verilen emirlerin uygulanmadığı ve konunun tekrar incelenmesi gerektiği belirtilmektedir. Defter-i hakani kayıtları incelenerek köyün mülkiyet yapısı ve vakıf gelirleri tespit edilmiştir. Daha önce verilen emirlerin uygulanmadığı ve bu nedenle durumun tekrar incelenmesi gerektiği belirtilmiştir. Amasya naibi ve mütesellimine, konuyla ilgili olarak şer'î mahkemede inceleme yapılması emredilmiştir. Vakıf mütevellileri ve diğer ilgili kişilerin şer'î mahkemede hazır bulunarak hesapların incelenmesi ve usulsüzlük iddialarının araştırılması istenmiştir. (BOA.A. DVNS. AHK. d. 28, 238/2). Gelir kaynakları üzerindeki iddia ve çatışmalar, vakıfların sürdürülebilirliğini doğrudan tehdit ederek, hayır hizmetlerinin aksamasına neden olmuştur. Gelirlerin doğru toplanması, adil dağıtılması ve vakfın amacına uygun kullanılması, dönemin adalet mekanizmalarının gündeminde sürekli yer almıştır. Bu tür anlaşmazlıklar, merkezi yönetimin kayıt tutma ve denetleme çabalarına rağmen, yerel düzeydeki nüfuz mücadelelerinin ve hukuki belirsizliklerin ne denli derin olduğunu göstermektedir.

Bazı vakıflar, gelirlerini birden fazla köyden veya farklı hukuki statüdeki arazilerden sağlamışlardır. Bu durum, gelir dağılımını daha da karmaşık hale getirerek anlaşmazlık potansiyelini artırmıştır. Mesela Yavru köyünün malikane gelirlerinin yarısı Fatıma Hatun evlatları Vakfı'na, diğer yarısı ise Hotan Fahreddin Cevheri Türbesi Vakfı'na aitti. Köyün divani tımarı ise Amasya kalesi dizdarı Mustafa Terbedar Zülfiyan-ı Hassa'ya aitti. Fahreddin

Cevheri vakfının mütevellileri, Hafız Mehmet'in vakıf gelirlerine haksız yere el koyduğunu iddia etmişlerdi. Hafız Mehmet ise köyün yarısının Fatıma Hatun vakfına ait olduğunu ve kendisinin bu vakıftan askeri beratla görevli olduğunu savunmuştur. Yapılan incelemeler, defter-i hakani kayıtlarının esas alınması gerektiğini, ancak Hafız Mehmet'in Fatıma Hatun evlatlarından olup olmadığının ve diğer varislerin durumunun açıklığa kavuşturulması gerektiğini ortaya koymuştur. Bu nedenle, Amasya kadısına olayın yerinde incelenmesi ve sonucun İstanbul'a bildirilmesi emredilmiştir (BOA. A. DVNS. AHK. SS. d. 25,7/5; BOA. A. DVNS. AHK. SS. d. 25,49/4). Bu çifte kayıt, merkezi kayıt sistemine rağmen yerel düzeyde nasıl karmaşıklıklar yaşanabildiğini gösterir.

Vakıflara gelir getiren ve kimi zaman anlaşmazlıklara neden olan ise dükkanlardır. Nitekim dükkanları kiralayanlar, başka kişilerin müdahalesiyle karşılaşmışlardır. 1814 yılında Gedegra kazasında Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa Vakfı'na ait dükkânlar üzerindeki mülkiyet ve tasarruf hakkı anlaşmazlığı yaşanmıştır. Şikâyetçi Hacı Osman, Gedegra kasabasında bulunan Derebaşı mevkiindeki bir doğramacı ve bitişiğindeki bir semerci dükkânına, vakıf tarafından verilen temessüke dayanarak çift kira usulü ile yasal olarak sahip olduğunu belirtmiştir. Ancak, bazı yabancı ve yetkisiz kişilerin bu temessüke aykırı bir şekilde dükkânlara fuzulî müdahale ve tecavüzde bulunduklarını bildirerek bu haksız müdahalenin engellenmesini talep etmiştir (BOA. A. DVNS. AHK. SS. d. 24, 112/1).

Bağ, bahçe ve bostanların vakıflar için ciddi gelir kaynakları oldukları görülmektedir. Bağlar köylere yakın yerlerde ya da köylerde üzüm yetiştirilmek amacıyla kullanılan arazilerken, bahçe ve bostanlar ise daha çok şehirlerde bulunan arazilerdir. İncelenen dönemdeki dava kayıtlarında bu işletmelere ait birçok dava yer almıştır. Bu şikâyetler işletmelerin kiraya verilmesinden, kiracılara dışarıdan müdahalelerin olmasından kaynaklanmıştır (BOA.A. DVNS. AHK.SS. d. 22, 265/1).

Vakıf gelirleri arasında değirmenler de önemli bir yere sahip olmuştur. Ekonomisinin büyük bir kısmı tarıma dayanan Osmanlı Devleti değirmenlerin inşasına itina etmiştir. Bu doğrultuda değirmenlere dair şikâyetler de Divân-ı Hümayun'a ulaşmıştır. Vakıf mülkü değirmenlere kimi zaman başka kişilerce zarar verilmiş ya da el konulmuştur. Amasya'daki vakıflara ait değirmenlerle ilgili ilgili kayıtlardan birisi 1833 yılına aittir. İmam oğlu Ahmet adlı bir kişinin şikâyeti üzerine Akdağ naibine gönderilen hükme göre Akdağ kazasına bağlı Derebağ köyünde bulunan ve Seyyid Yahya Zaviyesi'ne ait olan değirmen ocağının eski bir vakıf kaydı bulunmaktadır. İmam oğlu Ahmet bu değirmen ocağının sahibi olduğunu ve harabeye dönmüş olmasına rağmen kanunlara uygun şekilde vergisini ödediğini iddia etmiştir. Ancak Derebağ köyünden Göyünük Hasan oğlu Hasan, Kel Hasan ve Molla Osman oğlu

adındaki kişiler, bu değirmen ocağını haksız bir şekilde ele geçirerek üzerine yeni bir değirmen inşa etmişler ve Ahmet'e büyük bir haksızlık yapmışlardır. Bunun üzerine merkezi yönetim, durumu incelemiş ve defterlere göre değirmenin vakıf malı olduğunu teyit etmiştir. Hüküm, şayet Ahmet gerçekten de değirmen ocağının sahibi ise ve vergilerini ödüyorsa, diğer kişilerin bu yeri haksız yere işgal etmesinin kanun dışı olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle, Akdağ naibine konuyu kanunlara uygun bir şekilde incelemesi ve adaleti sağlaması emredilmiştir (BOA. A. DVNS. AHK. SS. d. 30,144/1).

Vakıf arazileri kiralanarak da gelir elde edilmeye çalışılmıştır. Kiralama ile ilgili hükümlerde icare terimi geçmiştir. Bu konudaki şikâyetler ise kimi zaman kiracı ile vakıf yönetimi arasında gerçekleşmiştir. Şikâyetle sebep olan konulardan birisi kiranın ödenmesine rağmen vakıf yönetiminin müdahale etmeye devam etmesidir. Amasya kadısına hitaben yazılmış 1803 tarihli bir hüküm Amasya'da yaşayan Ali'nin şikâyetini ele almaktadır. Şikâyetle göre hayır sahibi Fatıma'nın medresesine ait bir ev, yangın sonrası arsa olarak kalmış ve vakfın yeniden inşa gücü olmadığından, vakfın menfaati için bu arsa, bedeli karşılığında Ali'ye kiralanmıştır. Ali kendi parasıyla arsa üzerine bina inşa etmiş ve bu binanın mülkiyetinin kendisinde kalması, arsanın ise kira karşılığı vakıf olarak kalması şartı, mütevellî, müderris ve şahitler huzurunda belirlenmiştir. Ancak Ali'nin kirayı düzenli ödemesine rağmen, vakfın mütevellisi ve müderrisleri, kiranın miktarına kanaat etmeyip bu mülk binaya şeriata ve vakfiyeye aykırı şekilde müdahale ve tecavüz etmişlerdir. Divân-ı Hümâyûn, kadıya, şikâyetin yerinde görülmesini ve Ali'nin özel mülkiyetine yapılan, vakfiyeye aykırı haksız müdahalenin derhal menedilmesini emretmiştir (BOA. A. DVNS. AHK. SS. d. 21, 60/1).

Vakıf gelirlerine yapılan müdahalelerin aksine vakıf mütevellilerinin başka kişilerin hissesine ait gelirlere müdahaleleri de şikâyet kayıtlarına yansımıştır. 1813 yılında Geldiklan'da yaşanan bir anlaşmazlık bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bahsi geçen kayıt Teke ve Mengücek mezraaları ile Ulus köyünün gelirleri üzerindeki karmaşık hisse anlaşmazlığını çözmektedir. Sadat-ı kiramdan Seyyid Emrullah şikâyetçi olarak, kendisinin ve Teke mezraası malikânesinin kalan hissesi üzerinde hakkı bulunduğunu iddia etmiştir. Defter-i Hakanî kayıtlarına göre, bu arazilerin malikâne hisselerinin büyük çoğunluğu Yörgüç Paşa İmareti Vakfı'na tahsis edilmişken, divanî gelirleri ise Seyyid Mehmet, Hüseyin ve zeamet sahibi Müteferrika Seyyid Ebubekir adlı tımar sahiplerine aittir. Şikâyetin kaynağı, Yörgüç Paşa Vakfı mütevellisi Mehmet'in, kendisine ait vakıf hissesiyle yetinmeyip, kanuna aykırı olarak malikâne mahsulüne de fuzulî müdahalede bulunmasıdır. Defter Emîni Seyyid İbrahim Muhibb'in arzı üzerine, ferman, tüm gelirlerin Defter-i Hakanî kayıtlarına uygun olarak, yani malikâne hisselerinin vakıf ve Sekban Timur evladı arasında, divanî hisselerinin ise tımar ve

zeamet sahipleri arasında kesinlikle ayrılıp tahsil edilmesi emrini vermiştir (BOA. A. DVNS. AHK. SS. d. 24, 22/3).

Amasya'daki vakıf gelirleri üzerindeki bu anlaşmazlıklar, vakıf sisteminin finansal kırılganlığını ve dış müdahalelere açık yapısını gözler önüne sermektedir. Merkezi otoritenin defter-i hakâni gibi kayıt sistemleri ve kadılar aracılığıyla adaleti sağlamaya yönelik çabaları, bu tür sorunların çözümünde hayati bir rol oynasa da yerel nüfuz mücadeleleri ve mülkiyet karmaşıklıkları, vakıf gelirlerinin istikrarlı bir şekilde toplanmasını ve amacına uygun kullanılmasını sürekli olarak engellemiştir. Bu durum, vakıfların üstlendiği hayır hizmetlerinin sürdürülebilirliği açısından ciddi bir tehdit oluşturmıştır.

2.2.2.2. Vakıf Görevlileri ile İlgili Sorunlar

Vakıfların yönetimiyle ilgili şikâyetlerin önemli bir kısmında, yönetimi ele geçirme mücadeleleri yer almıştır. Vakfiyelerde genellikle tevliyet hakkı, vakıf kurucularının kendisinden başlayarak, çocukları, torunları ve nesil devam ettiği sürece onların soyundan gelenlere, yakın akrabalara veya azatlı kölelere bırakılmıştır. Bazı vakfiyelerde ise mütevellî atama yetkisi kadılara veya vakfin nazırlarına bırakılmıştır (Tuğluca, 2024, s. 217-218). Ancak bu tür atamalar veya nesilden nesile geçişler her zaman sorunsuz bir şekilde gerçekleşmemiştir. Bu da beraberinde çeşitli anlaşmazlıkları getirmiştir. Vakfiyelerin şartlarının yerine getirilmesinde yaşanan sıkıntılar, şikâyet defterlerine detaylı bir şekilde yansımıştır. Özellikle kadı veya nazır tarafından verilen yetkiyle dahi olsa, vakıfların yönetimine haksız kişilerin göz dikmesi, müdahale edilmesi nispeten kolay bir yol haline gelmiştir. Bu duruma verilebilecek ilk örnekte Amasya'daki Tahta Çeşmesi Vakfı'nın mütevellisi Şerife Hatun, vakfin yıllık bir müdd buğday geliri olan nezâret görevine bazı kişilerin haksız müdahale ettiğini beyan ederek şikâyetçi olmuştur. Yapılan incelemelerde; söz konusu görevin bir kayıta Seyyid Mustafa üzerinde, askeri kayıtlarda ise iki ayrı Mustafa isimli şahıs üzerinde farklı beratlarla kayıtlı olduğu görülmüştür. Ancak bu kayıtların, Görile köyündeki çeşme ile Amasya merkezindeki aynı isimli çeşmenin karıştırılmasından kaynaklanıp kaynaklanmadığı anlaşılamamıştır. Bunun üzerine merkezden Amasya naibine hüküm gönderilerek; tarafların mahkemeye çağırılması, vakfiyelerin incelenmesi, köydeki çeşme ile şehirdeki çeşmenin ayrı vakıflar olup olmadığının ve görevlilerin durumunun yerinde tahkik edilerek sonucun İstanbul'a bildirilmesi emredilmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 24, 77/1). Bu belge, Osmanlı Devleti'nde vakıf yönetimi ve anlaşmazlıkların çözüm süreci hakkında bilgi vermektedir.

Tevliyet ve meşihat anlaşmazlığında Amasya sancağında yaşanan bir başka

anlaşmazlığa göre Şeyh Halil oğlu Seyyid Hafız Şeyh Abdullah, Şeyh Sofu Zaviyesi'nin zaviyedarlık ve meşihatının kendisine ait olduğunu ve bu görevi berat ile yürüttüğünü iddia etmiştir. Ancak Rukiye adlı bir kadın, zaviyedarlık ve meşihatın evlatlarına şart koşulduğunu iddia ederek bu görevi kendi üzerine almıştır. Seyyid Abdullah, Rukiye'nin görevi haksız yere aldığını ve kendisinin berat sahibi olduğunu belirtmiştir. Seyyid Abdullah'ın iddiası üzerine yapılan incelemede, Rukiye'nin elindeki vakfiyede zaviyedarlık ve meşihatın evlatlara şart koşulduğu tespit edilmiştir. Seyyid Abdullah'ın bu görevi haksız yere aldığı, Rukiye'nin ise 1813'te göreve atıldığı ve halen berat sahibi olduğu belirtilmiştir. Hüküm, anlaşmazlığın yerel mahkemede çözülmesi ve adaletin sağlanması için gerekli işlemlerin yapılmasını emretmiştir. (BOA. A. DVNS. AHK. SS. d. 27, 123/1).

Tevliyet ile ilgili gerçekleşen başka bir davada Amasya'daki Şeyh Cû'î Zaviyesi Vakfı'nın yönetimi ile anlaşmazlık kayıtlara yansımıştır. Seyyid Hasan, vakfın şartlarına göre tevliyet ve zâviyedarlık görevine atanmışken, yerine vekil olarak atadığı Osman adlı kişi, vakıf yöneticiliğinin yarısını haksız yere kendi üzerine geçirmiştir. Seyyid Hasan'ın oğlu Seyyid Hasan, bu durumu düzeltmek için başvuruda bulunmuştur. Yapılan incelemede, tevliyet ve zâviyedarlığın tamamının Seyyid Hasan üzerindeyken, yarısının 1770 yılında Osman'a, daha sonra Osman'ın oğlu Mustafa'ya ve onun da oğlu Osman'a devredildiği tespit edilmiştir. Diğer yarısının ise Seyyid Hüseyin Halife'nin vefatı üzerine oğulları Seyyid Mehmet ve Seyyid Hüseyin'e, onların hisselerinin de oğulları Seyyid Hasan ve Seyyid İbrahim'e devredildiği anlaşılmıştır. Konu, Anadolu Kazaskeri'ne havale edildiğinde, bunun mahkemede tarafların hazır bulunarak yüzleşmesi gereken bir durum olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle, Amasya naibine bir hüküm gönderilerek, tarafların mahkemede yüzleşmeleri, durumun açıklığa kavuşturulması ve şer'î hüküm ne ise ona göre hareket edilmesi emredilmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 29, 164/2).

Vakıf yönetimine yabancı kimselerin müdahalesi şikâyet konusu olmuş ve Divân-ı Hümâyûn'a yansımıştır. Buna göre 1818'de Mustafa Halife, Kuşçu ve Hakala köylerindeki (silik) ibni el-Hâc Mirza'nın cami-i şerifi vakfının üçte bir tevliyetini bir berât-ı şerif ile yürütürken yabancı ve kötü niyetli kişilerin, hiçbir resmî belge olmaksızın müdahalede bulunduklarını ettiklerini şikâyet etmiştir. Hüküm, Amasya naibine, meselenin şer'î mahkemede görülmesini ve bu yabancı kişilerin müdahale ve tecavüzlerinin kesinlikle engellenmesini emretmiştir (BOA.A. DVNS. AHK.SS. d. 24, 18/3/1).

Vakıf kayıtlarının titizlikle tutulduğu ve anlaşmazlıkların yasal yollarla çözülmeye çalışıldığı görülmektedir. Defter-i hakani ve diğer resmi kayıtların, anlaşmazlıkların çözümünde önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Olayın yerinde incelenerek gerçek

durumun belirlenmesine önem verildiği görülmektedir. Amasya kadısının, vakıf kayıtlarını ve tanık ifadelerini dikkatlice inceleyerek adil bir karar vermesi gerekmektedir. Vakıf mütevellisi ve yöneticilerin, ellerindeki belgeleri ve tanıkları mahkemeye sunmaları gerekmektedir. Köy halkının, olay hakkında doğru ve tarafsız bilgi vermesi önemlidir. Buna bir örnek Hızır Paşa Vakfı'na dairdir. Seyyid Abdi ve Seyyid Ahmet, Amasya'daki Hızır Paşa Vakfı'nın mütevellileri olup vakıfta müezzin olarak görev yapan Seyyid Hasan vefat edince, bu görevi Seyyid Hafız İbrahim Halife'ye vermek istemişlerdir. Ancak, İstanbul'da yaşayan Seyyid Şeyh Ali, bu göreve bir şekilde berat almıştır. Mütevelliler, Seyyid Şeyh Ali'nin başka bir yerde yaşadığını ve görevi yerine getirmediğini iddia ederek, şeyhülislamdan fetva alarak bu durumun yerel mahkemece tespit edilmesini ve görevin Seyyid Hafız İbrahim Halife'ye verilmesini talep ederler. Amasya naibine, Şeyhülislamın fetvası doğrultusunda, Seyyid Şeyh Ali'nin görevi terk edip etmediğinin yerel mahkeme tarafından araştırılması emredilmiştir. (BOA.A. DVNS. AHK.SS. d. 23, 229/1).

Vakıf görevlendirmeleri bahsi geçen dönem içerisinde vakıflarla ilgili yaşanan başka bir anlaşmazlık konusu olmuştur (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 20, 245/2; BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 22, 218/1; BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 22, 262/1). Vakıflarda görev alabilmenin en yaygın yollarından birisi de vakıfta şahıs veya aile adının açıkça belirtilmesi olmuştur. Aile vakıflarına bakıldığında vakfiyelerde “evlâd-ı evlâda şart” denilerek kadro verilmiştir. Bu kadrolara da vakfiyede şartları yerine getiren aile üyesi getirilmiştir. Vakıfta değişik görevleri yerine getiren ve vakfin geliri, menfaati kendilerine şart kılınan kişiler görevliler yer almıştır. “mürtezika” olarak adlandırılan (Kazıcı, 2014, s. 40) bu kişiler maaşlarını yöneticiden alamadıklarında mahkemeye başvurarak haklarını arama yoluna girişmişlerdir. Ele alınan belgelerde de bu duruma dair birçok kayıt yer almaktadır (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 22, 31/2). Bu duruma bir örnek Amasya'da bulunan Şeyh Pir İlyas Türbesi Vakfı'nda görevli cüzhân ve türbedar Şeyh Seyyid Ali'nin, mütevelliler Seyyid Abdurrahman ve Seyyid Mehmet 'den Karamağara köyü mahsulünden maaşını talep etmesiyle başlayan bir anlaşmazlığı konu almaktadır. Mütevelliler, Karamağara'nın mahsulünün Sultan Bayezid Han'ın vakfiyesine göre Hafız Abdurrahman'ın maaşından sonra kalanının vakfin tamirine ayrıldığını, ayrıca Mahmud Bey'in vakfettiği Kazineyan ve Sarman Çelebi'nin vakfettiği Kerde-i Laşık köylerinin mahsullerinden de vakfa gelir sağlandığını ve diğer görevlilerin beratlarına göre haklarını aldığını belirterek, Şeyh Seyyid Ali'nin Karamağara'ya şartlara aykırı müdahalesini engellemek istediklerini ifade etmişlerdir. Defterhâne kayıtları, İlyas Türbesi Vakfı'na ait olduğu, Kazineyan ve Kerdela köylerinin mahsullerinden de vakfa pay düştüğü belirlenmiştir. Çeşitli vakıf görevlilerinin belirli maaş ve buğday karşılığı vazifeleri olduğu teyit edilmiştir.

Reisülküttâb Mahmud Raifin arzı üzerine, vakıf görevlilerinin beratlarına uygun maaşlarını mütevellilerden aldıktan sonra fazladan talepte bulunmamaları ve Şeyh Seyyid Ali'nin Karamağara mahsulüne vakıf şartlarına aykırı müdahalesinin kesinlikle menedilmesi yönünde hüküm verilmesi emredilmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 21, 10/1).

Mürtezikalar, hak ettikleri halde maaşlarını alamadıklarında ya da eksik aldıklarında şikâyetle bulunmuşlardır. Bu tür şikâyetlerde mürtezika haklarını ispat etmek için ellerindeki beratları delil olarak sunmuşlardır. Divân-ı Hümâyûn, bu şikâyetleri küçük evkaf defterinden kontrolünü yaptırmış, talebin haklı bulunması durumunda ise maaşın ödenmesini emretmiştir. Hatta bu tür anlaşmazlıklar nedeniyle bazı sosyal ve dini kurumlar kapanmıştır. 1804'te Amasya Kadısı'na hitaben Bayram Paşa Vakfı Nâzırı'nın şikâyeti üzerine yazılan hükümde Amasya'daki Efte köyünün malikâne gelirlerinin haksız kullanımını çözmeyi amaçlamaktadır. Köyün bu gelirleri, padişah emriyle tashih edilerek üçte ikisi Kurşunlu Mescidi'nin personeline maaş, üçte biri ise Cami-i Atık'ın aydınlatma ve hasır giderlerine tahsis edilmişken, vakfın mütevellisi Seyyid Hüseyin'in bu gelirleri vakıf şartına aykırı bir şekilde yiyip haksızlık yaptığı iddia edilmiştir. Merkezî idare, Defterhâne kayıtlarını inceleyerek tashih şartlarını doğrulamış ve kadıya, mütevellinin haksız tüketiminin derhal menedilmesi ve malikâne gelirlerinin kesinlikle vakfın şartına uygun olarak sarf ettirilmesi talimatını vermiştir.

Vakıf binalarının inşası ve tamiri ile ilgili şikâyetler de defterlere yansımıştır. Bu şikâyetlerden birisi binanın tamiri sırasında gerçekleşen müdahalelerdir. Amasya sancağı, Argoma nahiyesinde bulunan Kolay ve Kuyu köylerindeki hisseleri içeren İsmail veled-i Rüstem Paşa Camii Vakfı'nın müteveli atanmasıyla ilgili bir krizi detaylandırmaktadır. Vakfın eski mütevellisi olan Mehmet, 1108 yılından beri görevde iken çocuksuz vefat etmiş ve bu durum caminin harabeye dönmesine neden olmuştur. Bu sırada, köy sakinlerinden hayır sahibi Fazlızâde Ahmet Efendi tamir etmek ve vakfı yeniden canlandırmak üzere çalışmalara başlamıştır. Ne var ki, 1117 yılında, dışarıdan gelen Osman adında bir şahıs, vefat eden müteveli Mehmet'in torunu olduğunu iddia ederek tevliyet beratını üzerine almıştır. Ancak, vakfın tamir ve masrafları çok yüksek olduğu için, Osman görevini yerine getirmemiş, kendisini ve beratını gizleyerek hizmeti ihmal etmiştir. Bu gelişme üzerine Ahmet Efendi'nin de gayretinde bir yavaşlama olmuştur. Kolay köyü halkı, bu durumu bir dilekçe ile Devlete arz ederek hem çocuksuz ölen Mehmet'in hem de görevini terk edip gizlenen Osman'ın tevliyetinin kaldırılarak, o ana kadar vakfa bakıp imar eden Ahmet Halife'ye tevliyetin verilmesini şiddetle talep etmişlerdir. İlgili husus Divan-ı Hümâyûn'a sunulduğunda ise, meselenin çözümü için öncelikle bahsedilen durumun mahallinde etraflıca yeniden soruşturulması ve teyit edilmesi yönünde bir emir çıkarılmasına karar verilmiştir. 1804'te Amasya Naibi'ne hitaben yazılmış

hükümde Mülk-i İsmail veled-i Rüstem Paşa Cami'i Vakfı ile ilgili bir sorunu bildirilmiştir. Eski mütevellî Mehmet'in çocuğu olmadan ölmesi ve neslinin tükenmesi üzerine cami harap olmuştur. Fazlîzâde Ahmet Efendi camiye tamir etmek ve vakfı imar etmek üzere çalışmaya başlamıştır. Ancak Osman adlı bir kişi, eski mütevellînin torununun oğlu olduğunu iddia ederek berat almış, fakat masraflar ağır gelince hizmetten kaçınarak beratını gizlemiştir. Köy Ahalisi Osman'ın beratının iptal edilerek hizmeti sürdüren Ahmet Efendi'ye görevin verilmesi talep etmişlerdir (BOA. A. DVNS. AHK. SS. d. 21, 103/3).

Mürtezika maaşlarının ödenmemesi, tevliyet ve zaviyedarlık haklarının ihlali, tımar ve malikâne gelirlerine yapılan haksız müdahaleler gibi sorunlar, vakıfların hem işleyişini hem de hayır hizmetlerini aksatmıştır. Merkezî idare, defterhâne kayıtları ve şer'î mahkemeler aracılığıyla bu anlaşmazlıkları çözmeye çalışmış, tarafsız tahkik ve adil dağıtım ilkelerini uygulamayı hedeflemiştir. Ancak yerel düzeydeki nüfuz mücadeleleri, mütevellî ve görevliler arasındaki hak iddiaları, vakıf gelirlerinin kullanımını sürekli olarak karmaşıkleştirmiştir. Bu durum, Osmanlı vakıf sisteminin finansal kırılganlığını ve dış müdahalelere açık yapısını ortaya koymaktadır.

2.2.2.3. İstibdal Davaları

İstibdal terimi, Arapça *bedel* kökünden türemiş olup sözlükte *değiştirme, bir şey verip yerine başka bir şey isteme* şeklinde tanımlanmaktadır (Şemseddin Sami, 2005, s. 96). Hukuki olarak ise istibdal vakfa ait bir malın takas, satış veya alım suretiyle değiştirilerek mülk olan başka bir malın vakfa dahil edilmesi anlamına gelmektedir (Ansay, 2002, s. 300).

İstibdal vakıflar açısından da kolay kabul edilebilir bir işlem olmayıp İslam hukukunda vakıf malının değiştirilip değiştirilemeyeceği meselesi üzerinden mezhepler arasında karmaşık bir tartışma söz konusu olmuştur. Buna göre Hanefî ve Hanbelî mezhepleri istibdali diğer mezheplere göre daha geniş ölçüde kabul etmiştir. Özellikle Hanefîler vakıf malının yararlanabilir durumda olmasında bile alınacak yeni mülkün vakfa daha çok fayda sağlaması durumunda hâkim izni ile istibdal yapılabileceğini kabul etmiştir. Nitekim Maliki ve Şafii mezhepleri ise istibdali zayi edilme ve suistimal endişesiyle çoğunlukla kısıtlamışlardır. Bu mezheplerde genellikle sadece zaruret hallerinde, malın hiç kullanılmayacak duruma gelmesinde, kamu yararı bulunması durumunda hâkim kararı ile istibdale izin verirler (Akgündüz, 2001, s. 319)

Osmanlı Devleti hukuk sisteminde ise Hanefî mezhebi esas alınmış, ancak istismarın önüne geçmek için Ebu Suud Efendi'nin fetvası ile istibdal karar verme yetkisi hâkimden

alınarak doğrudan padişah emrine bağlanmıştır (Yurdakul, 2019, s.735). İstibdal sürecinde izlenmesi gereken usuller bulunmuştur. Belgelerde de görüldüğü üzere vakıf yetkilisi hangi vakıf malının hangi mülkle değiştirileceğini, vasfını ve istibdal gerekçesini meclis-i şer'ce bildirmek suretiyle süreci başlatmıştır (Özkaya, 2010, s.473). Mülk olarak alınacak yerin vakıf malından değerce daha yüksek veya azından eşit olması sürecin en önemli şartını teşkil etmiştir. Bu şartın tespiti için mahkeme huzurunda şehrin mimarı ve güvenilir kişilerden oluşan bir heyet tarafından değer takdiri ve mahallinde inceleme yapılmıştır. Heyetin raporu teyit edilince de Evkaf Nazırı ve Fetvahanenin uygun görüşleri alınmıştır. Ardından fermanla izin verildiği bildirilmiş istibdal karara bağlanmıştır. Ebusuud Efendi'nin istibdal ile ilgili görüşleri uygulanmaktayken 19. yüzyılda bu konuda yeni düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Mesela daha önceki dönemlerde cami veya mescitlerin istibdali mümkün değilken bu dönemde yapılan düzenleme ile mescitlerin akarları ve arazilerinin de istimlak edilmesi mümkün olmuştur (Konan, 2021, s.1001). İstibdalın Tanzimat sonrası süreçte dahi ahkâm defterlerine kaydedilmeye devam etmesi merkezin vakıf malları üzerindeki hukuki ve idari kontrolünün ne denli güçlü olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca bu uygulama sadece Müslüman vakıflarına özgü olmayıp gayrimüslim vakıflar da aynı süreci takip edebilmişlerdir (Cıkay, 2019, s.189).

Sivas Ahkâm-ı Şikâyet defterlerinde Amasya ile ilgili hükümlerde 1800-1850 yılları arasında istibdal ile ilgili suistimaller yaşandığına dair belgelere rastlanılamamıştır. Aşağıda Tablo 11'de tespit edilen istibdal kayıtlarından bir kısmı listelenmiştir.

Tablo 9. 1800-1850 Yıllarında Amasya Vakıflarında İstibdal Kayıtları

Defter ve Hüküm No	Tarih	Vakıf Mülkünün Türü	İstibdal Edilen Mülk Türü
20-286/3	1802	Harabe Ev	Mülk Bağ (Dutluk ve Meyvelik)
21-162/2	1804	Dutluk Bağ	Bağ
25-166/1	1816	Harabe Dut Bahçesi	Mülk Dut Bahçesi
26-232/4	1818	Harabe Dut Bahçesi	Mülk Üzüm Bahçesi
27-28/2	1819	Harabe Dut Bahçesi	Mülk Üzüm Bahçesi
27-84/1	1820	İki Harabe Dut Bahçesi	Odalı ve Avlulu Ev
27-102/2	1820	2000 Kuruş Değerinde Ev	3000 Kuruş Değerinde Ev

27/271-1	1826	Harabe İki Bâb Dükkân	Mülk İki Bâb Dükkân (Hallâc ve Duhâncı)
28/62-2	1822	Harabe Dut Bahçesi	Mülk Bir Bâb Menzil (Ev)
29/53-2	1826	Sülûsân (2/3) Vakıf Kahvehâne	Nısf (1/2) Mülk Büryân Menzili (Ev)
31/86-1	1835	Harabe Bahçe	Mülk Dut Bahçesi
32/284-2	1842	Lüzûmundan Zâid Vakıf Arsa	Mülk Abâcî Dükkânı

Tablo 11 1800-1850 yılları arasında Osmanlı Amasya'sında vakıfların dinamik yönetimini ve istibdal mekanizmasının işleyişini açıkça gözler önüne sermektedir. İncelenen dokuz vakadan altısında (20/286-3, 25/166-1, 26/232-4, 27/27-28-2, 27/271-1, 28/62-2, 31/86-1), istibdal işleminin temel gerekçesi, vakıf mallarının mürur-ı eyyam ile harap olması, yani zamanla yıkılarak onarılamayacak duruma gelmesi ve bu yüzden vakfa menfaat getirememesidir. Bu durum, Hanefi fıkhrındaki zaruret ve maslahat prensiplerinin Osmanlı merkezi otoritesince titizlikle uygulandığını gösterir. Amaç, vakfın özünü oluşturan hayır hizmetlerinin devamlılığını sağlamaktır. İstibdal edilen vakıf malları çoğunlukla bağçe, ev ve dükkân gibi gelir getiren akarlardan oluşurken, yeni mülklerin de yine gelir getiren bağlar, evler veya dükkânlar olması, takasın kıymet, rağbet ve ücret açısından vakfa daha fazla yarar sağlaması “*enfa*’ ve *evlâ*” şartına sıkı sıkıya uyulduğunu teyit etmektedir. İstibdal bazen harabiyet yerine fonksiyonel ihtiyaçtan (medrese arsasına ilave) kaynaklanmış, ancak yine de mülk dükkânın, vakıf arsadan daha değerli olduğu kanıtlanarak merkezi denetim sağlanmıştır BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d.32, 284/2). Bu kayıtlar, merkezî yerel mahkemeler aracılığıyla vakıf idaresindeki aksaklıkları giderdiğini ve vakfın sürekliliğini koruduğunu belgelemektedir. Mesela 1802 yılında Amasya kadısı Mevlânâ es-Seyyid Ahmet Nurullah’a hitaben yazılmış bir hükümde Halifet Gazi Medresesi vakfı mütevellisi es-Seyyid Abdurrahman’ın talebini onaylamaktadır. Mütevellî, medreseye ait Amasya Kurşunlu Mahallesi’nde bulunan ve bir süredir tamamen harabe durumunda olduğu için vakfa hiçbir menfaati olmayan bir evin istibdalını istemiştir. Söz konusu harabe ev yerine, Amasya’da (silik) adlı mahalde bulunan, dutluk ve meyvelik bir kıt’a mülk bağ teklif edilmiştir. Yapılan incelemede, teklif edilen bu mülk bağın alan, kalite, talep ve değer açısından eski vakıf menzilden daha çok ve daha iyi olduğu tespit edilmiştir. Maliki Mustafa bin Ali’nin de bu değişime razı olması üzerine, istibdalın vakıf

menfaatine en uygun olduğuna karar verilmiştir. Divân-ı Hümâyûn, şer'î şartların mevcut olması sebebiyle, bu değişimi tecviz eden fakih görüşleri doğrultusunda, mülk bağın vakfedilmesini ve harabe menzilin mülk olmasını, ilk vakfın şartlarının yeni vakfa uygulanması suretiyle, taraflara hüccet verilerek istibdalın gerçekleştirilmesini emretmektedir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d.20, 386/3). 1804 yılında Amasya Naibi Ahmet Nazif Efendi'ye gönderilen başka bir hüküm Amasya'daki hayır sahibi Kezban binti Kör Hüseyin Vakfı'na ait bir dutluk bağın bir başka mülk bağ ile istibdal talebini içerir. Vakıf mütevellisi Fenarioğlu Osman, vakfın vakfiyesinde kayıtlı olan, ancak dört yıldan uzun süredir boş ve harabeye yüz tutmuş olan dutluk bağın, değer ve rağbet açısından daha üstün olan, Amasya civarındaki “Yenikadirlik” mevkiinde bulunan ve Gököyüklü İbrahim b. Bekir'in mülkiyetindeki bir bağ ile değiştirilmesini talep etmiştir. Şahitlerin beyanlarıyla birlikte, yeni mülk bağın, eski vakıf bağdan kıymet, rağbet, konum ve kira geliri açısından daha değerli ve vakıf için her yönden daha faydalı olduğu tespit edilmiştir. Divân-ı Hümâyûn, istibdalın şartlarının mevcut olması ve fıkıh alimlerinin fetvalarına uygun olması kaydıyla, eski vakfın şartlarının yeni mülk üzerinde de geçerli olmak üzere bu değişimin yapılması ve ilgili hüccetin verilmesi için bir Emr-i Şerif yazılmasına hükmetmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d.21, 162/2). İstibdal edilen mülkler arasında evler de yer almıştır. Hatta vakfa ait bir ev başka bir ev ile istibdal edilmiştir. 1820 yılına ait bir kayıt bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir. Buna göre Amasya'daki İsmihan Hatun'un yaptırdığı vakfın mütevellisi Rukiye Hatun Bayezid Paşa mahallesinde bulunan ve tamir imkânı olmayan vakıf evini, kocası Seyyid Mehmet Tahir'e ait olan Ayvas mevkisindeki daha bakımlı ve içinde biçkihâne, odalar, köşk, kuyu ve dut bahçesi bulunan geniş bir mülkle değiştirmek istemiştir. Mahkeme tarafından tayin edilen bilirkişi heyeti ve mimarların yaptığı keşif sonucunda; vakıf evinin 2.000 kuruş, teklif edilen mülkün ise 3.000 kuruş değerinde olduğu, bu takasın vakıf için çok daha faydalı ve uygun olduğu rapor edilmiştir. Bu rapor üzerine, fıkıh kurallarına ve istibdal şartlarına uygun olarak mülklerin statüsünün değiştirilmesine ve işlemin resmileştirilmesi için gerekli hukuki sürecin tamamlanmasına karar verilmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d.27, 102/2).

Sivas Ahkâm-ı Şikâyet defterlerinde Amasya'ya ait kayıtlar istibdalın temel amacının, vakfın sürekli gelir elde etmesini ve hayır hizmetlerinin kesintisiz devamlılığını sağlamak olduğunu göstermektedir. Bu mekanizma ile Osmanlı Devleti'nin vakıf akarlarını koruma altına alarak, sistemin hem hukuki esnekliğini hem de güçlü merkezi kontrolünü sağlamaya çalıştığı söylenebilir.

2.2.3. Miras Davaları

Osmanlı hukuk sisteminde, vefat eden bir kişinin geride bıraktığı taşınır veya taşınmaz malların tümü miras” veya “tereke” olarak adlandırılmıştır. Arapça kökenli “irs” kelimesinden türeyen miras, “kök, temel, bir kişiden diğerine intikal eden varlıklar” şeklinde ifade bulmuştur (Aktan, 2020, s. 143). Ayrıca, “geride kalan” veya “geriye bırakılan” anlamlarına gelen “muhallef” kelimesinin çoğulu olan “muhallefât” yerine de “tereke,” “terike” veya “metrukât” terimleri yaygın olarak kullanılmıştır (Özcan, 2020, s. 405). Bu miras kavramının hukuki dayanağını oluşturan Osmanlı hukuku ise, yalnızca İslami hükümleri değil, önceki Türk devletlerinden tevarüs eden örfi hukuku da bünyesinde barındırmıştır.

İslam hukukundaki miras düzenlemelerini ifade eden “feraiz” tüm hükümlerini Kur’an, sünnet ve icma gibi temel İslami kaynaklara dayandırmıştır (Özay, 2018).

İslam hukukuna göre, bir kişinin mirasçı sayılabilmesi için kan bağı (el-karâbe) veya evlilik bağı (nikâh) gerekmektedir (Koçak vd., 2016, s. 324). Üç grup mirasçı bulunmaktadır: Ashâbü’l Feraiz, Asabe ve Zevi’l-Erham (Uslu, 2020, s. 150). Ashâbü’l Feraiz (farz sahipleri), belirli paylara sahip mirasçılar olarak bilinirler. Bu gruptaki mirasçıların payları ayrı ayrı belirlenir ve mirasçılar paylarını Kur’an, sünnet ve icma kurallarına göre alırlar. İslam hukukunda, para, mal veya mülkün tek bir kişide toplanmasını önlemek amacıyla anne-baba ve çocuklar dışında dede, nine, amca, hala, torun ve kardeş gibi akrabalar da mirastan pay alabilirler (Özay, 2018, s. 210). Ashâbü’l Feraiz grubunda on bir mirasçı bulunur: karı-koca, baba, anne, dede (babanın babası), kız, oğlun kızı, ana bir kardeşler, ana ve baba bir kız kardeşler, baba bir kız kardeşler ve nine. Şer’î miras hukukunda ikinci grup olan Asabe mirasçılar, vefat eden kişinin baba tarafından olan akrabalarını kapsar. Bu grup hem kadın hem de erkeklerden oluşabilir (Akyılmaz, 2017, 473-474). Şer’î miras hukukundaki son grup ise Zevi’l-Erham mirasçılarıdır. Bu gruptaki mirasçılar, ölen kişiyle kan bağına sahip olup Ashâbü’l Feraiz ve Asabe gruplarında yer almayan akrabalar. Zevi’l-Erham mirasçıları, eş dışında Ashâbü’l Feraiz veya Asabe grubundan mirasçı bulunmaması durumunda mirastan pay alabilirler (Göçek ve Baer, 2000, s. 49).

Tüm bu haklara ek olarak, Tanzimat Fermanı’ndan sonra kadınların miras haklarıyla ilgili bazı gelişmeler olmuştur. 23 Nisan 1847’de yapılan bir düzenlemeyle, babanın arazisi üzerinde kız çocuklarına da intikal hakkı tanınmıştır. Ayrıca, 1858 Arazi Kanunnamesi ile kadınlara erkeklerle eşit miras payı alma hakkı verilmiştir (Işık, 2018, s. 25-56). Arazi Kanunnamesi, intikal hakkına sahip kişileri genişleterek ölen kişinin annesinin de mirastan yararlanmasını sağlamıştır (Barkan, 1940, s. 329).

Osmanlı Devleti'nde, bir kişi vefat ettiğinde, kadılık kurumu gözetiminde tüm mal varlığı titizlikle belirlenmiş ve muhafaza altına alınmıştır. Bu mal varlığı, muhasebe kurallarına uygun olarak tereke defterlerine kaydedilmiştir. Bu kayıtlarda, malın ve nakit paranın değeri, varsa borçlar, mirasçıların payları ve işlem masrafları gibi detaylar yer almıştır. Vefat eden kişinin bir ticarethanesi varsa, buradaki mal varlıkları ve borçları da bu hesaplamalara dahil edilmiştir (Ertaş ve Şişman, 2013). Nitekim terekenin kadı huzurunda kaydedilmesi, İslam hukuku açısından bir zorunluluk teşkil etmemiştir. Bununla birlikte, ölen kişinin bir mirasçısının bulunmaması nedeniyle terekenin Beytü'l mala kalması veya mirasçılardan herhangi birinin miras taksimi sırasında hazır bulunmaması gibi durumlarda terekenin kayıt altına alınması ve belgelendirilmesi zorunlu hale gelmiştir (Öztürk, 2001, s. 581). Bu durum hem mirasçıların haklarını güvence altına almayı hem de olası usulsüzlüklerin önüne geçmeyi amaçlamıştır.

Vefat eden bir şahsın mirasçısı bulunmadığı takdirde, tüm mal varlığı devlet hazinesine devredilmiştir (Cin ve Akgündüz, 2017, s. 554). Mirasın paylaşılması işlemini ise kassâmlar yürütmüşlerdir. Kadı ve kassamlar taksimat işlemini gerçekleştirme sürecinde kanun gereğince terekeden binde on beş ile yirmisi oranında “kısmet vergisi” almışlardır. Bahsi geçen bu gelire rağmen taksim mallarına göz diken kadı ve kassamların da şikâyet edildiği durumlar söz konusu olmuştur. Ayrıca sırf bu vergiyi tekrar elde edebilmek için daha önceden taksimi yapılmış tereke taksimini tekrar gerçekleştiren yetkililer de olmuştur. Bazı kassamların ise resm-i kısmet vergisinin ödenmemesinden şikâyetçi oldukları belirtilmiştir. Ancak incelediğimiz belgelerde böyle bir şikâyet türüne rastlanılmamıştır (Tuğluca, 2024, s. 168). Bu süreçte kassamların yanında dellal gibi bilgilendirme ve aracılık yapan bu işler ile kâtip gibi kayıt tutan yardımcıları yer almışlardır. Yürürlükteki kanunlar çerçevesinde, öncelikle terekeye ait tüm masraflar düşülerek mirasın paylaşımına geçilmiştir (Öztürk, 2001, s. 579). Varisler paylarını aldıktan sonra bu miktarlar defterlere kaydedilmişlerdir. Ancak bazı miras paylaşımları sonrasında varisler arasında anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Bazı zamanlar miras konusunda anlaşmazlık yaşanmaması için ibralaşma ile çözüme başvurulmuştur.⁵¹ İbralaşma sadece varisler arasında değil vefat edenin yaşarken mağdur ettiği kişilerin daha sonra sorun

⁵¹ 8 Kasım 1811'de kayıtlara yansıyan bir vakada Gümüşlüoğlu sakinlerinden iken vefat eden Lusik'in ardından mirasçıları arasında mahkemede ibralaşma gerçekleşmiştir. Lusik vefatından önce mal varlığını “nefy-i mülk” ile eşi Makdisi Artin'e devretmiştir. Buna rağmen asabesi (baba soyundan erkek akrabası) olmaması üzerine Lusik'in mirasçıları zev'il-erham yani dayıları hak iddia edebilmişlerdir. Makdisi Artin, dayılarının iddialarını tamamen sona erdirip kendisini hukuken güvenceye alabilmek için inkâr edilmeyecek şekilde kendi malından her birine yüzer kuruş ödeme yapmıştır. Karşılığında da tüm dayılar mirasla ilgili tüm haklarından vaz geçmişlerdir. Şahitler karşısında gerçekleşen bu işlem ileride doğabilecek bir anlaşmazlığın önüne geçilmesini sağlamıştır (BOA. MŞH.ŞSC.d. 69, 177/4).

çıkarmaması için de başvurulmuş bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesela 1814 yılında Amasya kadısı naibine hitaben yazılan bir hükümde Firuz Ağa Medresesi Vakfı'na ait Moramul köyü mahsulleri üzerinden yıllardır süregelen bir anlaşmazlığın nihai çözümünü tescil edilmektedir. Başlangıçta vakıf mütevellisi Kuşçu Teberdar Hasan tarafından, Amasya'dan Türedioğlu Seyyid Hasan'ın vakıf mahsullerini zorla zapt ettiği iddiasıyla başlayan hukuki süreç, mütevellinin vefatının ardından varisleri oğlu Mahmud, Mehmet ve zevcesi Alime Hatun tarafından sürdürülmüştür. Mahkemede yapılan sayısız duruşma ve önceki ilamlara rağmen devam eden çekişme, tarafların Sadrazam huzurunda yaptıkları son görüşmelerde, arabulucular vasıtasıyla sulhe bağlanmıştır. Bu sulh neticesinde, Türedioğlu es-Seyyid Hasan, 281 gurus on para sulh bedeli ödemiş ve varisler tarafından zimmeti ibra edilmiştir. Hüküm, Türedioğlu Hasan'ın talebi üzerine, varislerin sulhe rağmen tekrar dava açma ve müdahale etme ihtimalini ortadan kaldırmak amacıyla çıkarılmış; Medrese müfettişinin ilamını esas alarak, varislerin bundan böyle bu konuyla ilgili Türedioğlu es-Seyyid Hasan'a asla dava ve zulüm yapmamalarını kesin olarak emredilmiştir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 24, 66/2).

19. yüzyılda Amasya sancağında da miras paylaşımına dair anlaşmazlıklar kaydedilmiştir. Her kesimden insan bu tür bir haksızlık karşısında kendilerine tanınan şikâyet hakkını kullanarak içinde bulundukları olumsuz durumdan kurtulmaya çalışmıştır. Bahsedilen dönemi kapsayan 20-33 numaralı defterler tetkik edildiğinde, Amasya sancağına ait 114 hüküm tespit edilebilmiştir. Bu hükümler miras mallarına el konulması, miras paylaşımındaki anlaşmazlıklar, miras hakkı iddiası, mülkiyet ihtilafı ve alacak gibi konuları içermektedirler.

Tablo 10. Miras ile İlgili şikâyetlerin Defterlere Dağılımı

Defter No	Hüküm Sayısı	Toplam Hüküm Sayısına Oranı %	Hüküm Numaraları
20	2	0.24	254/1, 263/1
21	11	1.34	26/1, 31/1, 33/3, 35/1, 44/1, 44/4, 110/1, 131/2, 161/1, 177/2, 186/2
22	13	1.58	4/3, 15/2, 18/1, 36/2, 41/6, 65/2, 81/1, 122/1, 123/1, 220/2, 251/1, 316/2, 323/4
23	15	1.82	51/1, 51/3, 67/1, 84/1, 88/1, 92/1, 92/2, 153/2, 160/3, 166/1, 175/2, 201/3, 218/2, 234/1, 234/2

24	8	0.97	11/4, 27/1, 27/2, 34/1, 35/3, 36/1, 39/2, 40/1
25	1	0.12	28/2
26	9	1.21	23/1, 31/1, 103/2, 128/3, 150/2, 152/1, 169/2, 225/2, 231/1
27	8	0.97	66/2, 78/2, 103/2, 121/2, 162/4, 167/1, 267/1, 274/2
28	8	0.97	3/2, 14/2, 20/4, 30/2, 42/4, 193/2, 196/2, 207/1
29	9	1.09	156/1, 168/2, 192/2, 208/1, 222/1, 231/2, 247/1, 256/1, 282/3,
30	12	1.46	57/2, 58/1, 61/2, 73/2, 135/1, 202/1, 202/1, 220/2, 224/2, 274/2, 274/3, 275/2
31	5	0.73	4/1, 5/2, 69/3, 70/1,
32	6	0.73	38/4, 41/3, 54/1, 62/2, 78/1, 80/1
33	5	0.61	17/2, 18/2, 19/1, 164/1, 164/3,

Tablo 12’teki bilgilere göre incelenen 20 ile 33 numaralı defterler düşük bir yoğunluk göstermektedir. Defterler arasında 23 numaralı defter 15 hüküm ve %1,82 oranla en yüksek hüküm sayısına sahipken, 25 numaralı defter ise 1 hüküm ve 0.12 oranla en az yoğunluğa sahiptir. Ayrıca, 24, 27 ve 28 numaralı defterlerden her biri 8 hüküm ve %0,97 oranla; 31 ve 32 numaralı defter ise 6 hüküm ve %0,73 oranla aynı yoğunlukta kümelenmesi dikkat çekmektedir.

Miras malının başkaları tarafından gasp edilmesinde etkili olan bir diğer faktör, kişinin ailesinin yanında vefat etmeyiştir. 1806 yılına ait bir kayıta Seyyid Ali, babasının azat ettiği cariyesi Canfeda Hanım’ın bir yıl önce çocuksuz vefat ettiğini belirtmiştir. Canfeda Hanım’ın ölümünün ardından, onun 1500 kuruşu aşan mal varlığının yasal mirasçısı olarak kendisine intikal ettiğini iddia etmiştir. Canfeda Hanım, vefat ettiği sırada yanında Görelî Hacı İsmail Efendi’nin oğulları ve Hacı İsmail Efendi’nin eşi bulunmakta olup Seyyid Ali, bu kişilerden miras kalan malları talep ettiğinde, onlar malları gizleyip vermekten kaçınmış, haksızlık ve zulüm yoluna gitmişlerdir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 22, 196/2). Seyyid Ali, bu haksızlığa karşı devletten yardım istemiştir. Ferman, Gedegra naibine, olayın yerel şeriat mahkemesinde incelenmesini ve Canfeda Hanım’ın mal varlığının yasalara uygun bir şekilde Seyyid Ali’ye teslim edilmesini emretmektedir. Bu belge, Osmanlı Devleti’nin, bireylerin miras haklarını koruma konusundaki kararlılığını ve hukuk mekanizmasının işleyişini göstermektedir.

Miras davalarında karşılaşılan temel sorunlardan biri, mirasçıların kendilerine ait olduğunu düşündükleri mallara başka kişi veya kişilerce haksız yere el konulmasıdır. Bu duruma örnek teşkil eden vakalardan biri 1803'te Fatma adlı kadın Divân-ı Hümâyûn'a yaptığı şikâyet etmesiyle gerçekleşmiştir. Eşi Seyyid Hâfız Ömer'in aynı yıl Gümüşlü Mahallesi sakini olan eniştesi Mustafa'nın evinde vefat ettiğini, beş yüz kuruş değerindeki eşyasının kendisine ve çocukları Mehmet, Hamide ve Asiye'ye intikal ettiği halde Mustafa'nın el koyduğunu ifade etmiş ve şikâyetle bulunmuştur (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 21, 110/1). Bu vaka, miras hukuku bağlamında kadınların ve çocukların miras haklarının ihlal edilme potansiyelini gözler önüne sererken, aynı zamanda mağdur Fatma'nın doğrudan İstanbul'a giderek hakkını arama iradesini de vurgulamaktadır. Benzer bir haksızlıkla karşılaşılan Amasya kazasına tâbi Dimabra adlı köy sakinlerinden Mehmet ve Hasan adlı kimseler 1805 yılında Divân-ı Hümâyûn'a müracaat etmişlerdir. 1801 senesinde vefat eden babaların yine aynı mahalde bulunan mülkünün, kırk vukiyye⁵² ipeğin ve atın kendilerine intikal ettiğini fakat yine aynı kaza sakinlerinden Katioğlu Agob adlı zimmînin babasından dört yüz kuruş alacağı olduğunu iddia ederek haksız yere el koyduğunu, bahsi geçen miras mallarının ve mülkünün kendisine iade edilmesini istemişlerdir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d.22, 36/1).

2.2.3.1. Mirasçıların Kendi Aralarındaki Anlaşmazlıkları

Osmanlı toplumunda miras taksimi, yalnızca dış müdahalelerle değil, aynı zamanda mirasçıların kendi aralarında yaşadığı uyuşmazlıklarla da karmaşık bir hal almıştır. İncelenen vesikalarda bu konuya dair 44 adet belge tespit edilmiştir. Bu belgelerde mirasçıların kendi aralarında mirasın paylaşımı konusunda zaman zaman ciddi anlaşmazlıklar yaşadıkları açıkça görülmüştür. Bu anlaşmazlıkların büyük bir kısmı kendisine düşen mirasa kanaat etmeyerek diğer mirasçıların paylarına zorla el koyma ile gerçekleşmiştir. Yüzyılın ilk yarısı boyunca bu duruma birçok örnek görmek mümkündür. Mesela Rukiye ve Ümmügülsüm adlı iki kadın 1804 yılında Divân-ı Hümâyûn'a gelerek, Ahmet adlı kişinin vefatıyla kendilerine ve kız kardeşleri Hatice'ye intikal eden eşyalardan, evden hisselerine düşen miktarı almak istediklerinde kardeşleri Hatice'nin bazı kimselere güvenerek haksız bir şekilde el koyduğunu bildirmişlerdir. Kendisinden talep ettiklerinde ise “zaman mürûr eyledi” diyerek zorluk çıkarttığını belirterek şikâyetle bulunmuşlardır (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 21, 131/2). Rukiye ve Ümmügülsüm aynı yıl kız kardeşleri Hatice'yi şikâyet etmek için iki kez bizzat Divân-ı Hümâyûn'a müracaat

⁵² Okka, Vukiyye olarak da ifade edilen kelime bir Osmanlı ağırlık ölçü birimi olarak tanımlanmaktadır. II. Mahmud dönemine ait vukiyye gramajları 1250, 1261.55 ve 1265 gr arasında değişkenlik göstermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kallek, 2007, s. 338).

etmişlerdir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 21, 161/1-177/2). Benzer bir kayıta Mısır'da vefat eden Ahmet'in mirasçıları arasında anlaşmazlık çıktığı belirtilmektedir. Seyyid Osman, Ahmet'in mirasçısı olduğunu iddia ederek ve Amasya'da yaşayan Ahmet mirasa haksız yere el koyduğunu belirtmiştir. Ahmet ise, daha önce mahkemeye başvurarak Ahmet'in kuzeni ve erkek akraba sıfatıyla mirasçısı olduğunu ispatladığını ve mahkeme kararıyla mirası aldığını savunmuştur. Mahkeme kayıtları incelendiğinde, Ahmet'in iddiasının doğru olduğu tespit edilmiştir. Bunun üzerine Seyyid Osman'ın haksız müdahalesinin engellenmesi emretmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 27, 66/2). Yine benzer bir olay 1831 yılına ait bir kayıta geçmiştir. Buna göre Akdağ kazası kadısına ve maden eminliği görevlisine gönderilen bu hükümde Şerife ve Sultan adlı kadınlar şikâyetle bulunmuştur. Şerife'nin eşi ile Sultan'ın eşi Mehmet 'in peş peşe vefat etmesi üzerine, miras olarak geride bıraktıkları çeşitli tahıllar, sığırlar, mandalar, atlar, keçiler, develer, bir değirmen ve ev gibi mallar, Mehmet'in oğlu Amine ve annesi Fatma'ya kalmıştır. Ancak Şerife ve Sultan, Fatma'nın kendilerine düşen miras payına razı olmayarak tüm mirasa kanuna aykırı bir şekilde el koyduğunu ve büyük haksızlık yaptığını iddia etmişlerdir. Bu iddialarını desteklemek için Şeyhülislam'dan aldıkları bir fetvayı da sunmuşlardır. Bu iki kadın haksızlığın giderilmesi ve miras paylarının kendilerine verilmesi için bir kavvas⁵³ aracılığıyla mahkemede şer'î hükümlerin uygulanmasını talep etmişlerdir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 30, 57/2). Miras paylaşımına dair bazı davalar karmaşık bir hal almıştır. 1805 yılına ait bir hüküm bu tür bir anlaşmazlığı konu edinmiştir. Yeğenoğlu Seyyid Mehmet adlı kişi, mahkemeye müracaat ederek babası Abdülvahhab'ın vefatından sonra mirasın kendisi ve kız kardeşi Hatice arasında kalması gerektiğini beyan etmiştir. Ancak, Hatice'nin de vefat etmesiyle, onun mirasının kocası Seyyid Mehmet ile Yeğenoğlu Seyyid Mehmet'e geçtiği belirtilmiştir. Olayın daha da karmaşıklaşmasıyla, Hatice'nin kocası Seyyid Mehmet de vefat etmiş, onun hissesi de önceki evliliğinden olan çocukları Abdullah ve Hatice'ye intikal etmiştir. Ancak Abdullah ve Hatice, babaları Seyyid Mehmet 'in hissesiyle yetinmeyip, Yeğenoğlu Seyyid Mehmet'e karşı, Abdülvahhab'ın henüz mülkleri üzerinde hak iddia etmeye başlamışlardır. Abdullah ve Hatice, “davalarınız duyulamaz, çünkü annemiz Hatice, babamız Mehmet'e miras hissesini bağışlamıştı.” gibi geçersiz gerekçelerle malları haksız yere el koymuşlardır. Bu durum, Yeğenoğlu Seyyid Mehmet'i miras hakkından mahrum bırakmıştır. Yeğenoğlu Seyyid Mehmet, bu haksız duruma karşı bir fetva almış ve durumu Divân-ı Hümâyûn'a bildirmiştir. Gedegra naibine mahkeme kararlarının ve Şeyhülislamlık fetvasının uygulanmasını ve Abdullah ve Hatice'nin kanunsuz

⁵³ Divân-ı Hümâyûn'da çavuşbaşların yönetimindeki çavuşların bir alt seviyesinde bulunan silahlı kişilerdir. Canatar, 2022, s. 66.

müdahalesinin durdurulmasını emredilmiştir etmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 22, 18/1). Bu davaya ait başka bir hükmün 1806 yılında da tespit edilmesi sorunun çözümünde nihai çözüme ulaşılammış olduğu göstermektedir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 22, 122/1). Başka bir dava kaydında babası Hacı Mahmut'un sağlığında kendisine mülk bağ sattığını belirten Abdülhalim kız kardeşi Hezaran'ın daha sonra bu baği haksız bir şekilde işgal ettiğini belirterek şikâyetle bulunmuştur. Bu süreçte Abdülhalim'im elinde şeyhülislamdan aldığı fetva delil olarak bulunmuştur. Divân-ı Hümayun Amasya'daki yerel yöneticilere olayı mahallinde şer'î hükümlere göre incelemeleri, muhakeme etmelerini ve iddia ispatlandığı takdirde bağin Abdülhalim'e iade edilerek adaletin derhal sağlanmasını 1846 yılında kesin olarak emretmiştir.

Bu örnekler, mirasın aile içi paylaşımında ortaya çıkabilecek sorunların çeşitliliğini gözler önüne sermektedir. Hak iddialarının yanı sıra, zaman aşımı gibi hukuki savunmaların kullanılması veya mirasçılık statüsünün mahkeme kararıyla netleştirilmesi ihtiyacı, miras davalarının sadece mal paylaşımından ibaret olmadığını, aynı zamanda hukuki statü ve ispat meselelerini de içerdiğini göstermektedir.

2.2.3.2. Vasilerin Miras Mallarına El Koyması

Varisin hakkını gasp eden ya da zarar etmesine neden olan kimi zaman vasileridir. Yine bu konuda Sivas Ahkâm-ı şikâyet defterlerinde Amasya ile ilgili 11 adet belge tespit edilmiştir. Vasiler reşit olmayan çocukların miras haklarını korumak ya da değerlendirmesini sağlamakla yükümlülerdir. Kadı tarafından tayin edilen vasiler akrabalarından veya güvenilir kişilerden tayin edilmişlerdir. Buna rağmen reşit olmayan çocukların malları değerlerinden aşağı bir karşılık ile satılarak vasi zarar etmiştir. Bu duruma örnek 1828 yılında kayıtlara yansımıştır. Görenler köyü sakinlerinden Ayşe Hatun, dedesi Zeybek Hasan'dan miras kalan, Amasya'ya bağlı İlyas köyündeki 2.500 kuruş değerindeki bağin kendisine intikal ettiğini belirtmiştir. Ancak, o zamanlar küçük olduğu için vasisi ve aynı zamanda annesi olan Ümmügülsüm Hatun, 1821 yılında bu baği gerçek değerinin çok altında, 1500 kuruşa Kılıççioğlu adlı bir kişiye haksız yere satmıştır. Kılıççioğlu da bu baği daha sonra Hacı İlyas Mahallesi sakinlerinden Mehmet Arif'e devretmiştir. Yetişkin ve dava açmaya muktedir olan Ayşe, vekili aracılığıyla Mehmet Arif ile mahkemede yüzleşmiştir. Mahkemede, bağin hile ve fahiş aldatma ile satıldığı şahitlerle sabit görülmüştür. Bunun üzerine mahkeme, Mehmet Arif'e paranın iadesi ve bağin Ayşe'ye teslim edilmesi için şer'î hüküm verilmiştir. Ancak Mehmet Arif bu hükme uymayarak baği vermekten imtina etmiş ve Ayşe'ye haksızlık etmeye devam etmiştir. Ayşe, bu durum üzerine Şeyhülislamdan da kendi lehine bir fetva aldığını belirterek, adaletin sağlanması için bir

padişah fermanı çıkarılmasını ve elindeki şer'î hüccetin dikkate alınmasını talep etmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 29, 192/2). 1823 yılında kaydedilen belge ise Mecidözü kazası naibine, Hadice ve Amine adındaki iki kız kardeşin şikâyeti üzerine gönderilmiştir. Hadice ve Amine, babaları Seyyid Ahmet vefat ettiğinde, miras olarak kalan ev, bağ ve çeşitli eşyaların kendileri ile annelerine geçtiğini belirtmişlerdir. Anneleri de vefat edince mirasın tamamı kendilerine ve üvey babaları Ali'ye kalmıştır. Ancak, o zamanlar küçük yaşta olduklarından dolayı üvey babaları Ali, kendi miras payıyla yetinmeyerek, malların tamamını haksız bir şekilde ele geçirmiş ve bazı kişilere satmıştır. Hatice ve Amine büyüyüp reşit olduklarında, mirastaki hisselerini geri istemişler ancak üvey babaları Ali, malları vermeyi reddetmiştir. Bu durum üzerine kız kardeşler, bu haksızlığın giderilmesi ve kendi miras paylarının satıldığı kişilerden geri alınmasını talep etmişlerdir etmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 28, 42/2).

2.2.3.3. Taşınmaz Mallara Dair Anlaşmazlıklar

Amasya'da miras paylaşımına dair yaşanan anlaşmazlıkların önemli bir boyutunu da taşınmaz mallar, özellikle araziler üzerindeki ihtilaflar oluşturmuştur. Bu anlaşmazlıklar ele alınan defterlerde 24 adettir. Mesela Abdullah Beyzâde Mehmet Bey'in Bağdiki köyündeki arazileri üzerindeki iddiası kayıtlara geçmiştir. Mehmet Bey, söz konusu arazilerin babasından miras kaldığını ve otuz yılı aşkın bir süredir kendisi tarafından işlendiğini belirtmiştir. İddiasını desteklemek için, arazilerin tapu ve temessüklerinin bulunduğunu ve vergilerini düzenli olarak ödediğini vurgulamıştır. Ancak, İbrahim Bey adlı bir kişi, bu arazilere haksız yere müdahale etmiştir. Mehmet Bey'in daha önce mahkemeye başvurarak İbrahim Bey'in müdahalesini engellediği de belgelerde yer almaktadır. Bu vaka, miras yoluyla edinilen gayrimenkullerin korunmasında tapu ve temessük gibi resmî belgelerin ve mahkeme kararlarının ne denli kritik bir rol oynadığını açıkça göstermektedir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 28, 12/3).

2.2.3.4. Mirasçı Olmayanların Mirastan Pay Alma Çabaları

Mirasçılar yanında miras payına hiçbir alakaları olmadıkları halde göz koyanlar da olmuştur ve çabaları Divân-ı Hümâyûn'a yansımıştır. Bu konuda tespit edilen 25 belgedeki şikâyetlerin bir kısmında miras gasp edilip (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 22, 81/1) ve harcandığı bir kısmın da ise çeşitli bahaneler öne sürerek hak sahibi olduklarını iddia ettikleri görülmektedir. Zeytun kazası naibine hitaben yazılmış bir hüküm miras gaspını konu almıştır. Hüküm, İsmail isimli bir kişinin babası ve amcasının vefatı sonrasında miras kalan değirmen ve bağa, Şeker oğlu Hüseyin'in haksız bir şekilde el koymasıyla ilgilidir. İsmail, küçük yaşta

olduğu için Hüseyin'in, sözde 400 kuruşluk bir alacağı bahane ederek bu malları kanuna aykırı şekilde zapt ettiğini iddia etmiştir. Büyüyüp reşit olunca mallarını geri istemiş ancak Hüseyin vermemiştir. İsmail, daha önce bu konuda bir şikâyetle bulunmuştur. Ancak, fermanın detaylarına göre, İstanbul'da toplanan mahkemede taraflar dinlendiğinde, İsmail davayı tam olarak ispat edememiştir. Özellikle, miras kalan değirmen ve bağın sınırlarını doğru bir şekilde belirtememiş, hatta babasının hayatta olup olmadığına dair kesin bir bilgi verememiştir. Bu durum üzerine Rumeli Kazaskeri, konunun yerinde, yani Zeytun'da, kanunlara uygun bir şekilde tekrar incelenmesini tavsiye etmiştir. Ferman da bu tavsiyeye uyarak Zeytun naibinden, tarafları mahkemede hazır bulundurmasını ve kimseye haksızlık yapmadan, adil bir şekilde karar verilmesini emretmektedir. Kısacası, ferman, hukuki sürecin eksiksiz ve yerinde tamamlanmasını sağlamayı amaçlamaktadır (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 30, 275/2).

2.2.3.5. Alacaklıların Mirasçılardan Ölen Kişinin Borcunu Talep Etmesi

Miras taksimi İslam hukuku gereğince gerçekleşmiş olsa da tereke kaydının kadı huzurunda gerçekleşmesi zorunluluğu yoktur. Bu nedenle kimi zaman terekenin hisselerle bölünmesi sırasında kadıya resm-i kısmet ödemesi yapmamak için kassam çağrılmadığı olmuştur. Fakat bu süreçte mirasçılar vefat edenin alacaklarını göz önünde bulundurmadan terekeyi paylaşmışlardır. Gerçekleşen taksimden sonra alacaklının hakkını istemek için ortaya çıkmasıyla anlaşmazlıklar kaçınılmaz olmuştur. İncelenen dönem içerisinde Amasya'da bu anlaşmazlıkların yaşandığına dair 10 adet belge tespit edilmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 28, 179/2). Bu kayıtlardan birisi 1823 yılına aittir. Merzifon kadısına gönderilen hükümde Seyyid Abdurrahman, Merzifon'a bağlı Simre-i Lâdik nahiyesinde yaşayan Ali adındaki kişiden, 1819 yılından beri 10.000 kuruşu aşan bir alacağı olduğunu belirtmiştir. Ancak, borçlu Ali vefat edince, Seyyid Abdurrahman alacağını Ali'nin mirasından talep etmiştir. Ne var ki, Ali'nin mirasçıları alacağı ödememek için çeşitli bahaneler uydurmuşlar ve bu durum Seyyid Abdurrahman'a büyük bir haksızlık olarak yansımıştır. Seyyid Abdurrahman, haklarının kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 28, 30/2).

Bu konudaki diğer bir belge 1832 yılına aittir. Mecidözü kadısına gönderilen hükümde, Karabet adında bir sarraf bizzat Divân-ı Hümayun'a müracaat ederek, Mecidözü'nde yaşayan Aklalı oğlu Mehmet 'ten 1825 yılından beri 8.500 kuruş alacağı olduğunu belirtmiştir. Ancak, Mehmet bu borcu ödeyemeden vefat etmiştir. Bunun üzerine Karabet, alacağının kalan kısmını Mehmet 'in mirasçıları olan varislerinden talep etmiştir. Varisler, borcun 2.000 kuruşluk kısmını ödemiş, ancak kalan 6.500 kuruşu ödememiştir. Her iki taraf Asil adında bir kişiyi vekil

tain etmişlerdir. Karabet, mahkemede kalan borcun tahsil edilmesi ve adaletin yerine getirilmesi için bir ferman talebinde bulunmuştur. Bu fermanla kadıdan, konuyu mahkemede inceleyerek kalan borcun Karabet'e ödenmesini sağlaması istenmiştir. Fermanın sonunda, konunun şer'î mahkemede görülmesi emredilmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 30, 135/1).

Bazı durumlarda miras bahanesiyle alacak haklarının olduğunu iddia eden kişiler mahkemeye müracaatta bulunmuşlardır. Ahkâm defterine yansıyan bu tür vakalardan birinde Amasya sakinlerinden Gader adlı Hristiyan kadın, kimseye borcu olmadığını ancak, Avadik ve Avannis adlı zimmîlerin, miras nedeniyle kendisinden alacakları olduğunu iddia ederek haksız yere müdahalede bulunduklarını ifade etmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 26, 250/2). Vaka, öncelikle, mirasın sadece mal paylaşımı olmadığını, aynı zamanda geçmişteki borç, alacak-verecek ilişkilerinin de mirasçılar üzerinden gündeme gelebildiğini göstermektedir. Bu örnek de ileride ayrıntılarına değineceğimiz üzere Gader adlı bir kadının hakkını savunması söz konusudur. Kadınların dönemin hukuki süreçlerinde pasif bir konumda olmadığını, aksine kendi haklarını arama konusunda aktif olabildiklerini kanıtlamaktadır.

Öte yandan incelenen şikâyet defterlerinde miras davalarına konu olan mal varlıklarının dağılımı aşağıda Tablo 13'te sunulmuştur.

Tablo 13. Miras Konusu Olan Mal Varlığı Türlerinin Dağılımı

Miras Malı / Türü	Defter Numarası (Adet)	Toplam Adet
Emval ve Eşya	21 (18), 23 (2), 24 (10), 28 (8), 30 (7)	37
Bağ	20 (1), 22 (1), 27 (1), 29 (1), 30 (3), 33 (2)	9
Bağ ve Bahçe	22 (1), 23 (5), 31 (1)	28
Ev	21 (4), 23 (2), 28 (1)	7
Para	21 (2), 23 (3), 30 (1)	6
Tarla	22 (1), 27 (2), 29 (1)	4
Tahıl	23 (1), 25 (1) 30 (1)	3
Çiftlik	29 (1), 31 (1)	2
Dut Bahçesi	30 (2)	2
Altın (miskâl)	31 (1)	1
Gümüş (dirhem)	31 (2)	2
Döşek	31 (2)	2

Yorgan	31 (2)	2
Yastık	31 (2)	2
Kilim	31 (2)	2
Bahçe	25 (1)	1
Duhâncı Dükkânı⁵⁴	30 (1)	1
Beş Bin Kuruşluk	22 (1)	1
Tereke		
Manda Öküz	30 (1)	1
Kara Sığır	30 (1)	1
Re's kısrak	30 (1)	1
Değirmen	30 (1)	1
Tay	30 (1)	1
Ganem	30 (1)	1
Re's deve	30 (1)	1

Tablo 13'ten de görüleceği üzere, incelenen mahkeme kayıtlarında en sık miras bırakılanlardan emval ve eşya on iki adet, bağ sekiz adet, ev ise yedi adet olarak öne çıkmaktadır. Miras bırakılan eşyalarla ilgili olarak bazı belgelerde "...bi'l-cümle emvâl ve eşyası..." şeklinde ifadelerin yer aldığı ve bir eşya detayı verilmediği görülmüştür.

Bu durum, dönemin Amasya ve çevresinde toprağa dayalı varlıkların ve genel eşyaların miras döngüsünde önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Yedi adet bağ ve bahçe arazinin tarımsal kullanımının yaygınlığına işaret ederken, dört adet tarla ve iki adet çiftlik tarımsal faaliyetle ilgili malların da miras içinde yer aldığına işaret etmektedir. Ayrıca altın, gümüş, döşek gibi kişisel veya değerli eşyaların miras davaları kayıtları arasında bulunması, terekenin sadece büyük taşınmazlardan ibaret olmadığını, günlük yaşamda kullanılan veya değeri olan her türlü varlığı kapsadığını göstermektedir. Bu çeşitlilik, miras davalarının karmaşıklığını ve mahkemelerin her türlü mal varlığına ilişkin miras paylaşımı süreçlerini yönetmek durumunda kaldığını ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, mirasçılarının haklarının ihlali, mülkiyet ihtilafları, alacak sorunları ve miras taksiminde yaşanan anlaşmazlıklar da önemli sorunlar arasında yer almaktadır. Mülkiyet ihtilafları, özellikle arazi ve gayrimenkul miraslarında sıkça görülmekte olup, davaların yaklaşık %20'sini oluşturmaktadır. Miras taksiminde yaşanan anlaşmazlıklar ise, mirasçılarının

⁵⁴ Tütüncü Dükkânı olarak belirtilmiştir (Durdu, 2024, s. 205).

miras payları konusunda uzlaşamamaları veya bir tarafın diğerinin hakkını gasp etmeye çalışması gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır.

Osmanlı mahkemeleri, bu miras anlaşmazlıklarını çözme sürecinde aktif rol oynamıştır. Davalar, yerel mahkemelerden Divân-ı Hümayun'a kadar farklı düzeylerde ele alınabilmiştir. Mahkeme kayıtları, şahit ifadeleri, bilirkişi incelemeleri ve diğer delillerin değerlendirilmesiyle adil bir karar verilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Ancak, bazı davalarda mahkeme kararlarına uyulmaması veya kararların uygulanmasında gecikmeler yaşanması, hukuki süreçlerin etkinliğinde zaman zaman aksamalar olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, bazı davalarda aynı konuda birden fazla kez mahkemeye başvurulduğu veya mahkeme kararına rağmen tarafların anlaşmazlığa devam ettiği görülmektedir. Miras davaları, Osmanlı toplumunda miras hukukunun işleyişi, karşılaşılan sorunlar ve çözüm mekanizmaları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu davalar, miras paylaşımı süreçlerinde yaşanan anlaşmazlıkların çeşitli nedenlere dayandığını, ancak mahkemelerin bu anlaşmazlıkların çözümünde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Kadınların miras davalarındaki aktif rolü, Osmanlı toplumunda kadınların hukuki hakları konusunda farkındalıklarının yüksek olduğunu ve bu hakları savunma konusunda çekinmediklerini ortaya koymaktadır.

2.2.4. Alacak-Verecek

19. yüzyılın ilk yarısı Osmanlı Devleti'nin derin ekonomik ve toplumsal dönüşümler yaşadığı bir sürece işaret eder. Amasya sancağı da bu dönüşümlerin günlük yaşamdaki yansımalarının somut olarak gözlenebildiği önemli şehirlerden birisidir. Bu dönemde günlük yaşamda karşılaşılan hukuki anlaşmazlıkların önemli bir kısmını borç, alacak-verecek davaları oluşturmuştur. Bu bölüm ele alınan anlaşmazlıkların ve hukuki çözüm süreçlerinin incelenmesinde, dönemin adalet pratiklerine doğrudan yansıyan ahkâm defterleri ağırlıklı birincil kaynaklar olarak kullanılmıştır. Nitekim, ahkâm defterleri bu tür davaların sıklığı, tarafların çeşitliliği, ihtilaf konularının derinliği ve adalet arayışının mahiyeti hakkında zengin bilgiler sunmaktadır. İşte bu nedenle mevcut başlık altında Amasya sancağındaki borç, alacak-verecek ilişkileri, tarafların sosyo-ekonomik profilleri, anlaşmazlıkların temel nedenleri ve hukuki çözüm süreçleri toplamda tespit edilen seksen sekiz belge üzerinden detaylı bir şekilde değerlendirilecektir.

İncelemeye başlamadan önce borç kavramının hukuki literatürdeki yerine değinmek önem arz etmektedir. Bu doğrultuda, Türk hukuk literatüründe borç kavramına geniş yer veren Aydın'ın tanımı esas alınmıştır. Aydın, borç kavramının Türkçe'de üç ayrı manada

kullanıldığını belirterek iki veya daha fazla kişinin aralarında birinin diğerine ya da her ikisinin birbirlerine karşı bir edim halinde bulunmalarına yükümlü duruma düşüren hukuki bağ olduğunu belirtmiştir. Eğer sadece birisi kişi/taraf edimde bulunmakla yükümlü olursa borç tek taraflı borç, her iki taraf yükümlü olursa iki taraflı borç olarak ifade edilir (Aydın, 2025, s. 378-378). Borcun türü önemli olmamakla beraber borcun borçlu, alacaklı ve edim olmak üzere temel üç unsuru bulunmaktadır (Aybakan, 1996, s. 30). Burada ilk olarak edimi açıklamak diğer iki kavramı açıklamayı kolaylaştıracaktır. Buna göre edim “borç ilişkisinin konusu”dur. Borçlu, edimi yerine getirmekle yükümlü kişidir. İslam hukukunda borçlu “medîn, medyun, garim, matlûb, mükellef” veya mültezim” kelimeleriyle de anılmıştır. Alacaklı ise kendisine karşı edimde bulunacak kişi olarak tanımlanmaktadır (Arvas, 2022, s. 5; Aydın, 1992, s. 285).

Modern hukuk sistemlerinde yer alan borç ilişkisi kavramı, Klasik İslam Hukuku eserlerinde doğrudan kullanılmamıştır. Fıkıh bilginleri bunun yerine fıkıhta yer alan bazı terimleri borç kavramına karşılık kullanmışlardır (Tuğluca, 2024, s. 150). Bu terimlerden birisi alacak konulu belgelerde görülen *deyn* terimidir. Deyn’in Türkçe karşılığı “borç”tur (Arvas, 2022, s. 3). Bununla birlikte deyn hem geniş bir sözlük anlamına hem de belirli bir hukuki tanıma sahiptir. Arapça kökenli bu kelime, mastar haliyle “ödünç almak ya da vermek”, “birinin emir ve kontrolüne girmek” veya “karşılık vermek, ceza ya da mükâfatla mukabelede bulunmak” gibi çeşitli eylemleri ifade etmektedir. İsim olarak kullanıldığında ise “ödünç verilen şey”, satılan bir malın bedeli (semen)” veya hazırda bulunmayan şey” anlamlarına gelmektedir (Aydın, 1994, s. 266). Aybakan ise deyn terimini “akit veya itlaf sebebiyle zimmette sabit olan bir mal” olarak tanımlamıştır (Aybakan, 1996, s. 24). Klasik fıkıh literatürü, borcu oluşturan her bir somut işlemi ve bu işlemlerden kendine özgü hükümleri detaylandırmıştır. İncelediğimiz ahkâm defterlerinde deyn terimi “...kimesneye deyn ve kefâletleri olmayub üzerlerine dahi şer‘an bir nesne sâbit ve zâhir olmuş değil iken...” şeklinde sık sık geçmektedir. Şeriyye sicillerinde de deyn terimini “deynime takas” (BOA. MŞH.ŞSC.d. 68, 9/3) “deyn-i temessükümüz” (BOA. MŞH.ŞSC.d. 66, 34) farklı şekillerde de karşımıza çıktığı görülmektedir. Buradan şikâyetçilerin alacaklarına dair ellerinde belge olduğunu anlaşılmaktadır. Şikâyetçiler bu belgeleri birer delil olarak mahkemede sunmuşlardır.

Söz konusu borç ilişkileri kapsamında sıkça karşımıza çıkan ve açıklanması gereken bir diğer önemli kavram da “temessük”tür. Arapça kökenli kelime kısaca “tutunmak, yapışmak, sarılmak” olarak ifade edilmektedir (Kütükoğlu, 2011, s. 413). Osmanlı hukuki belgelerine yansıdığı kadarıyla ise temessükler, borç alıp-verme, alım-satım gibi işlemler sırasında düzenlenerek taraflar arasında yapılan anlaşmayı belgeleyen ve yasal süreçlerde delil niteliği taşıyan senetler olarak tanımlanmaktadır (Berki, 1966, s. 52). Ele alınan kavramsal çerçeveyi

Amasya sancağı özelinde somutlaştırmak adına ilgili dava kayıtlarına bakmak yerinde olacaktır. Nitekim incelenen döneme ait defterlerin ilki olan 20 numaralı defterde böyle bir dava tespit edilmiştir. Buna göre Hacı Mustafa adlı kişi Divân-ı Hümâyûn’a gelerek Çandarlı Ebubekir zimmetinde toplam beş bin yedi yüz yirmi beş kuruş alacağı olduğunu iddia etmiştir. Bu alacağın 1796’dan beri biriktiği, iki bin iki yüz yirmi beş kuruşunun temessük, üç bin beş yüz kuruşunun ise defter kayıtlarıyla desteklenmiştir. Hacı Mustafa, Ebubekir’in bu alacağı haksız yere ödemekten kaçındığını ve kendisini mağdur ettiğini ileri sürmüştür. Bunun üzerine vakanın mahallinde görülmesi bir mübaşir eşliğinde alacağının tahsil edilmesi emredilmiştir BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 20, 286/1}.

Bahsi geçen kavramların yanında ifâ, ibra, karz, kefil gibi kelimelerin de bu konuya dair belgelerde sık sık kullanıldığı dikkat çekmektedir. Ifâ, “borcun aslının zamanında yerine getirilmesi” olarak tanımlanmaktadır. Bu durumun mümkün olmaması halinde bedelinin ödenmesi ise “kazâ” olarak açıklanmıştır. Alacaklının ifâyı kabul etmemesi söz konusu olduğunda, borçlunun hâkime gitmesi ve hâkimin yönlendirdiği yed-i emine ödemesi de borcu sonlandırmıştır (Ekinci, 2021, s. 514).

“...ol-bâbda ibra hilâf-ı şer’-i şerif vermekte...” şeklinde bir tabir içerisinde geçen ibra kelimesi ise günümüzde de kullanılmakta olup “arındırmak, temize çıkarılmak ya da aklamak” manalara gelmektedir (Apaydın, 2000, s. 263). Geniş anlamıyla ibra “bir alacaklının borçlusundaki alacağından vazgeçtiğini tek taraflı bir irade beyanı ile açıklamasıdır. İbra hem umumi hem de hususi olabilir. Diğer bir ifadeyle bir kimseyi bütün alacaklarından ibrâ edebilir veya muayyen bir alacaktan ibra edebilir. İbradan dönüş mümkün olmamaktadır. İbra ile kefalet süreci de biter (Ekinci, 2021, s. 515).

“...kimesne zimmetinde cihet-i karz-ı şer’den...” şeklinde belgelerde geçen tabirler içerisinde karz kelimesi bulunmaktadır. Alacak-verecek kayıtlarında karz, geri ödenmek şartıyla birisine verilen mal ya da borç verme, ödünç verme manalarına gelmektedir (Apaydın, 2001, s. 520). Bu ifadeler, borç ilişkisinin niteliğini ve taraflar arasındaki rızâî anlaşmanın önemini vurgulamaktadırlar.

Borç ilişkilerinde bir başkasının sorumluluğunu kendisi de üstlenen kişiye “kefil” denilmektedir. Bu durumda kefil olan kişi, asıl borçlunun yani kendisine kefil olunan mekfûlün anh’ın yüklendiği edimi kendisi de yerine getirmeyi taahhüt etmektedir. Alacaklı taraf ise “mekfûlün leh” olarak adlandırılmaktadır. Kefilin yerine getirmeyi üstlendiği şeye de “mekfûlün bih” şeklinde anılmaktadır (Bursalı, 2010, s. 44).

Amasya’ya dair dönemin mahkemelerine yansıyan ve tespit edilebilen 92 alacak-verecek davaları çoğunlukla basit borç ilişkilerini içermektedir. Bu şikâyetlerin büyük bir

kısmını borç verilen paranın ödenmemesi oluşturmaktadır. Özellikle alacaklıların defalarca talepte bulunmalarına rağmen borçluların ödemediği durumlar sıkça görülmüştür. Bu durum 1800-1850 yılları arasında Amasya’da ekonomik ilişkilerde bir güven zafiyetine işaret etmektedir. Alacak-verecek şikâyetlerinin defterlere dağılımı Tablo 14’te sunulmuştur.

Tablo 11. Alacak-Verecek şikâyetlerinin Defterlere Dağılımı

Defter No	Hüküm Sayısı	Toplam Hüküm Sayısına Oranı %	Hüküm Numaraları
20	1	0.12	286/1
21	3	0.37	44/1, 59/2, 60/3,
22	12	1.46	8/1, 25/3, 36/1, 78/1, 73/1, 138/2, 222/1, 222/2, 277/1, 277/3 292/1, 317/1
23	9	1.10	22/1, 57/2, 138/2, 145/1, 147/1, 153/2, 166/1, 202/2, 228/1
24	9	1.10	4/1, 5/3, 5/4, 9/3, 9/4, 11/3, 16/3, 17/1, 81/2,
25	6	0.73	67/3, 69/1, 71/1, 83/1, 106/2, 106/3
26	8	0.98	45/1, 45/2, 115/3, 122/1, 125/2, 138/1, 141/1, 145/3
27	9	1.10	81/1, 81/2, 154/1, 178/2, 204/1, 222/2, 223/2, 241/2, 255/2,
28	13	1.59	2/2, 3/2, 25/1, 30/2, 31/4, 32/2, 42/2, 100/1, 107/1, 122/1, 156/1, 156/3, 200/1
29	8	0.98	70/2, 123/2, 189/1, 197/3, 214/1, 230/2, 262/1, 282/3
30	3	0.37	50/1, 91/1, 135/1
31	4	0.49	4/1, 134/3, 154/4, 186/2,
32	5	0.61	157/3, 201/4, 201/5, 212/1, 212/3
33	2	24	101/1, 136/3
Toplam	92		

Tablo 14’te sunulan veriler, Amasya’daki borç-alacak şikâyetlerinin 20 ile 33 numaralı defterler arasındaki aralıkta düşük ancak kümelenmiş bir yoğunluk sergilediğini

göstermektedir. Dağılımda 28 numaralı defter 13 ve 22 nolu defter 12 hüküm ile en yüksek yoğunluklu kayıtları barındırırken, 23 ve 24 ile 26 ve 29 nolu defterler ise eşit sayıda hükümle kümelenme eğilimi göstererek borç şikâyetlerinin belli dönemlerde benzer bir hacme sahip olduğunu işaret etmektedir.

Alacak-verecek davaları geniş kapsamlı konulardan oluştuğu için davaları başlıklar altında sunmak yerinde olacaktır.

2.2.4.1. Uzun Süren Borç Anlaşmazlıkları

Amasya’da yaşanmış ve Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Devletleri’ne kaydedilmiş 14 adet uzun süren borç anlaşmazlıkları bulunmaktadır. Mahkemelere yansıyan bu davalar, farklı niteliklerdeki borç sorunlarını ve tahsilat süreçlerindeki zorlukları gözler önüne sermektedir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 22, 78/1); BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 28, 200/1). Mesela 1806 yılına ait bir belge Fatıma Hatun isimli bir kadının şikâyetini konu almaktadır. Fatıma Hatun bizzat Divân-ı Hümâyûn’a müracaat ederek Amasya’ya bağlı Varay nahiyesindeki Orta köyünden Müezzinoğlu Musa adlı kişiden 1792 yılından beri 500 kuruşun üzerinde alacağı olduğunu belirtmiştir. Fatıma Hatun, alacağını birkaç defa istemesine rağmen, Musa’nın çeşitli bahanelerle ödemediğini ve haksızlık yaptığını belirtmiştir. Bu durumu çözmek için, kocası Ahmet’i vekil tayin ettiğini ve meselenin Şeriat hukuku ile görülerek hakkının verilmesini talep etmiştir BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 22, 138/2). Benzer bir kayıta Hacı Osman adlı şahıs Divân-ı Hümâyûn’a gelerek 1798 yılından beri Şamkulacı Hâcî Ali zimmetinde bin yüz altmış kuruş alacağı olduğunu söylemiştir. Bu paranın tarafına alınması için 1809 yılı Eylül ayında hüküm gönderilmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 22, 317/1). Bu örnek anlaşmazlığın yargı süreçlerine yansımada dahi ciddi bir gecikme yaşandığını göstermektedir. Bu tür gecikmeler, benzer şekilde diğer vakalarda da kendini göstermiştir. 1820’de Divân-ı Hümâyûn’a müracaat eden İsmail, Recep’ten 1816’dan beri ödenmeyen sekiz yüz kuruş alacağı olduğunu iddia etmektedir. İsmail, alacağını defalarca talep etmesine rağmen Recep’in ödeme yapmaktan kaçındığını ve haksızlık ettiğini belirtmektedir (BOA. A. DVNS. AHK. SS. d. 27, 81/2). Bu durumla örtüşen bir başka örnekte ise 1821’de mahkemeye müracaat ederek Karakullukçu Seyyid İbrahim, Emir Hacı oğlu Ali’den 1817 yılından beri ödenmeyen iki bin yüz kuruş alacağı olduğunu iddia etmektedir. Seyyid İbrahim, alacağını defalarca talep etmesine rağmen Ali’nin ödeme yapmaktan kaçındığını ve haksızlık ettiğini belirtmektedir. Seyyid İbrahim, alacağının tahsil edilmesi ve adaletin sağlanması istemektedir. (BOA. A. DVNS. AHK. SS. d. 27, 154/2). Benzer bir anlaşmazlık 1838 yılına aittir. Ahmet adlı kişi

Amasya’da yaşayan Hacı Mustafa, Hacı Mehmet, Hatip Hacı Mehmet, Ahmet Kethüda, Himmetoğlu ve diğer bazı kişilerden 1826 yılından beri senetle üç bin kuruş alacaklı olduğunu, ancak borçluların ödeme yapmaktan kaçındığını ve haksızlık yaptığını iddia etmiştir. Alacağının mahkeme yoluyla tahsil edilmesini talep etmiştir. Amasya naibine bu konunun mahkemede incelenmesi ve Ahmet’in alacağının senetle kanıtlanması halinde borçluların ödeme yapmaya zorlanması emredilmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 31, 154/4). Verilen örneklerde zaman aşımına uğrayacak kadar uzun süreli davalar söz konusu olmuştur. Hanefî’lere göre 30 ila 36 yıl arasında değişen bu süre sosyal hayatın getirdiği zaruriyetle Osmanlı Devleti’nde 15 yıla indirilmiştir (Ekinci, 2021, s. 514). Bunun yanında belgelerde yer alan “*defalarca talep etme*” ifadeleri, borçluların ödeme konusunda isteksizliğini ve alacaklıların sabrının zorlandığını net biçimde gösterirken, adli sürecin gecikmeli de olsa bir çözüm kapısı olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

2.2.4.2. Senet ve Kefalet Güvencesine Rağmen Tahsilat Sorunları

1800-1850 yılları arasında senet ve kefalet güvencesine rağmen tahsilat sorunlarının Amasya sancağında yaşandığını gösteren 41 hükme rastlanılmıştır. Bazı örnekler borç ilişkilerinde senet gibi hukuki güvencelerin arandığını ancak belgelerin dahi alacağın tahsil etme güçlüklerini tamamen ortadan kaldırmadığını göstermektedir. Nitekim, Hacı Mustafa adlı bir kişi mahkemeye başvurur. Mustafa, Amasya’nın Hergere köyünden Çandarlı Ebubekir’den toplamda 5725 kuruş alacağı olduğunu iddia etmektedir. Bu alacak, 1210 yılından bu yana birikmiş olup, 2225 kuruşu yazılı temessük, 3500 kuruşu ise defter kayıtlarıyla desteklenmektedir.

Hacı Mustafa, borçlu Ebubekir’in bu alacağı haksız yere ödemekten kaçındığını ve kendisini mağdur ettiğini ileri sürerek, mütesellimden bir mübaşir eşliğinde konunun şer’î mahkemede görülmesini ve alacağının tahsil edilerek adaletin sağlanmasını talep eder.

Hacı Ali adlı şahsın Amasya’da yaşayan Seyyid Ali, Hacı Mehmet ve Ömer’den 1813 yılından beri beş bin seksen beş kuruş alacaklı olduğu 1819’da kayıtlara geçmiştir. Alacaklı, söz konusu meblağın, senetle belgelendiğini ve borçluların birbirlerine kefil olduğunu belirtmiştir. Ancak, defalarca talepte bulunmasına karşın alacağını tahsil edemeyen Hacı Ali, kendisine haksızlık yapıldığını ileri sürerek, borcun mahkeme tarafından tahsil edilmesini istemiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 26, 215/4). Benzer bir vaka da 1838’de kayıtlara geçmiştir. Buna göre Ahmet, Amasya’da yaşayan Hacı Mustafa, Hacı Mehmet, Hatip Hacı Mehmet, Ahmet Kethüda, Himmetoğlu ve diğer bazı kişilerden 1826 yılından beri senetle üç

bin kuruş alacaklı olduğunu, ancak borçluların ödeme yapmaktan kaçındığını ve haksızlık yaptığını iddia etmiştir. Alacağının mahkeme yoluyla tahsil edilmesini talep etmiştir. Amasya naibine bu konunun mahkemede incelenmesi ve Ahmet'in alacağının senetle kanıtlanması halinde borçluların ödeme yapmaya zorlanması emredilmiştir (BOA. A. DVNS. AHK. SS. d. 31, 154/4). Bu iki örnek, borç, alacak-verecek ilişkilerinde senet ve kefalet gibi uygulamaların varlığı, bir yandan modernleşen ekonomik ilişkilerin bir yansıması olarak hukuki güvencelere olan ihtiyacı gösterirken, diğer yandan bu güvencelerin dahi dönemin icra ve takip süreçlerindeki aksaklıklar, borçluların mali durumu veya ödeme niyetleri gibi faktörler karşısında zaman zaman yetersiz kaldığını netleştiriyor. Bu durum, merkez otoritenin alacak tahsilatındaki rolünün önemini ve yerel idari birimler üzerindeki baskısını da arttıran bir faktör olarak anlaşılabilir.

2.2.4.3. Fazla Para Talebinde Bulunulması

Borçluları ve alacaklıları şikâyet etmeye iten bir sebep de alacaklıların haksız bir şekilde fazla para talebinde bulunmaları olmuştur. İncelenen belgelerde bu konuya dair 8 adet hüküm tespit edilmiştir. Bu hükümlerde borçlular borçlarını ödemeye razı oldukları halde alacaklıların fazla para talebi bu konuda borçluyu rahatsız etmeleri anlaşmazlığın mahkemeye taşınmasına sebebiyet vermiştir. Bu konudaki bir dava örneği 1822 yılında kaydedilmiştir. Mehmet adlı kimse Divân-ı Hümayun'a başvurarak Gedegra'nın Orta Camii Mahallesi'nde yaşayan Ayşe adlı kadına 1814 yılından beri borcu olduğunu ve bu borcu ödemeye razı olduğunu belirtmiştir. Ancak Ayşe, Mehmet'ten 700 kuruş alacağı olduğunu iddia ederek fazla para talep etmiştir. Ayşe'nin iddia ettiği fazladan 240 kuruşluk alacağının asılsız olduğu kanıtlanmış ve Ayşe'nin talebi reddedilmiştir. Ancak Ayşe bu karara rağmen her gelen yetkiliye şikâyetle bulunarak Mehmet'i rahatsız etmeye devam etmiştir. Mehmet, bu haksız müdahalenin durdurulması için Şeyhülislam'dan aldığı fetvayı da sunarak şikâyetçi olmuştur (BOA.A. DVNS. AHK.SS. d. 28, 25/1). Bu durum üzerine mahkemeye başvurulduğunda, Belgeye göre Ayşe'nin iddia ettiği fazladan 240 kuruşluk alacağının asılsız olduğu kanıtlanmış ve Ayşe'nin bu talebi reddedilmiştir. Ancak, Ayşe bu karara rağmen her gelen yetkiliye şikâyetle bulunarak Mehmet'e eziyet etmeye devam etmiştir. Mehmet, bu haksız müdahalenin durdurulması için Şeyhülislam'dan aldığı fetvayı da sunarak ferman talebinde bulunmuştur. Ferman, Gedegra naibinden, konuyu mahkemede incelemesini ve Ayşe'nin haksız ve kanunsuz girişimlerinin önlenmesini emretmektedir. Bu ferman, bir mahkeme kararının uygulanması ve haklı tarafın sürekli şikâyetlerden korunması için merkezi otoritenin müdahalesini

göstermektedir.

Bir diğer belge 1844 yılında kaydedilmiştir. Belge, Amasya’da yaşayan gayrimüslim bir borçlu olan Karabet’in üç Müslüman kişiden aldığı 53.000 kuruşluk borçla ilgili şikâyetini ele almaktadır. Karabet, borcuna karşılık olarak, şeriata uygun olmayan bir şekilde yüksek fiyata (murabaha) alındığını ve borcunu taksitler halinde ödemek istemesine rağmen alacaklıların paranın tamamını hemen talep ederek kendisine zulüm ve eziyet ettiklerini iddia etmiştir. Karabet, bu durum üzerine 1843 yılında da bir emir verilmiş ancak çeşitli nedenlerle yerinde inceleme yapılamamıştır. Bu yeni müracaat üzerine padişah konunun tekrar incelenmesini emredilmiştir. Emirde Amasya yöneticilerinden alınan fazla para şeriata uygun bir “devir” işlemi yapılmaksızın mı alınmıştır ve borçlunun, yani Karabet’in borcunun tamamını bir kerede ödeyecek gücü gerçekten var mıdır, bu hususların detaylı bir şekilde araştırılmasını istenmektedir.

Yetkililerin, davalı ve davacının da bulunduğu bir mecliste, tarafsız uzmanlar aracılığıyla konuyu iyice tahkik edip bir rapor hazırlayarak durumu İstanbul'a bildirmeleri emredilmiştir. Ferman, soruşturma sırasında kimseye haksızlık yapılmaması gerektiği uyarısıyla sona ermektedir (BOA.A. DVNS. AHK.SS. d. 33, 94/1).

2.2.4.4. Borcun Kabul Edilmesine Rağmen Ödeme Güçlüğü'nün Yaşanması

Amasya’dan Divân-ı Hümâyûn’a yansıyan davalar arasında, borcun kabul edilmesine rağmen ödeme aşamasında karşılaşılan güçlükler önemli bir yer tutmaktadır ve bu konuda tespit edilebilen belge sayısı 6’dır. Bu belgelerden birisinde Merzifon sakinlerinden Duhancı Esnafından Çavuşzâde es-Seyyid Mehmet adlı kişi, 1835 yılından itibaren aralarında Halil, Hacı Ali, Aşir, Hafız İbrahim, Emin, Hasan, Emine Hatun, Anastas ve Kiragos gibi Müslim ve gayrimüslim isimler bulunduğu farklı kişilere toplam 6.300 kuruş borcu olduğunu belirtmiştir. Borçlu Mehmet, bu borcu tek seferde ödeyecek gücü olmadığını, borcunu şeriata uygun bir şekilde taksitlendirme yoluyla ödemeye razı olduğunu; ancak alacaklıların borcun tamamını hemen talep ederek ve kendisini hapisle tehdit ederek haksızlık yaptığını iddia ederek şikâyetle bulunmuştur. Mehmet, bu haksız muameleye maruz kalmaması ve borcunun taksitlendirilerek ödenmesi için padişah’tan bir emr-i şerif talep etmiştir. Bu talep Divan-ı Hümâyûn’da incelendiğinde borcunu tek seferde ödeme gücü olmadığı mahkemede alacaklılar huzurunda kanıtlanan bir borçlunun, borcunu şeri taksitlendirme ile ödemesi gereği bir şart olarak kabul edilmiştir. Merzifon yöneticilerine, eğer Mehmet’in borcu defaten ödeme gücünün olmadığı alacaklılar huzurunda şer’an sabit olursa, borcun gerekli hukuki işlem ve taksit-i şer’î yoluyla

ödenmesini sağlamaları; alacaklıların ise borçluyu borcun tamamını hemen talep ederek veya hapisle tehdit ederek haksızlığa uğratmamaları emredilmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 33, 8/1).

Amasya'daki alacak-verecek ilişkilerine dair dikkat çekici bir diğer örnek, Müslüman-Gayrimüslim taraflar arasında yaşanan anlaşmazlıkları incelememize olanak sunmaktadır. Buna göre Bıçak ve Aleksan adlı iki sarraf, 1821'de Divân-ı Hümayun'a gelerek Amasya'da yaşayan Keçecizâde Hacı Eyüp ve kardeşi Hacı Ali'den olan alacaklarını dile getirmişlerdir. Zimmiler, senetle belgelenmiş otuz bin kuruşluk bir alacakları olduğunu, borcun 1822'den beri ödenmediğini ve alacaklarının tahsil edilmesini istediklerini beyan etmişlerdir. Hacı Eyüp'ün vefatı üzerine, alacaklarını kardeşi Hacı Ali ve merhumun mirasından talep etmelerine rağmen, borçlular ödeme yapmayı reddetmiş ve hatta bir vekil tutarak alacaklarını geçersiz kılmaya çalışmışlardır. Tüm yaşanan olumsuz gelişmeler karşısında, alacaklılar mağduriyetlerini dile getirerek haklarının korunmasını talep etmişlerdir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 27, 274/2). Bu örnek, Osmanlı Devleti'nin çok hukuklu yapısı içinde Gayrimüslim tebaanın adalet arayışındaki tercihlerini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Zira, cemaat mahkemeleri gibi kendilerine özgü yargı mercileri olmasına rağmen, Gayrimüslimlerin sıklıkla kadı mahkemelerine başvurduğu görülmektedir. Dahası, bu başvuru eğilimi ülke genelinde o kadar yaygın ki, cemaat liderlerinin dahi şeriyye mahkemelerine gelerek bu tür davalara bakmamalarını talep ettikleri, kendi yargı yetkilerinin Divân-ı Hümayun tarafından Tanzimat dönemine kadar üstlendiği bilinmektedir. Konsolos ve tercümanların taraf olduğu davalara da Divân-ı Hümayun'un baktığı göz önüne alındığında (İmamoğlu, 2019, s. 36-37), bu vaka Amasya'daki hukuki etkileşimin ve adalet sisteminin karmaşık dinamiklerinin önemli göstergesi olarak tezimizdeki yerini almaktadır.

2.2.4.5. Miras ve Hizmet Karşılığı Alacaklar

Amasya'da sıkça karşılaşılan ve mahkemeye yansıyan borçla ilgili şikâyetlerden biri de vefat eden bir kişinin alacaklarının vârislerine devredilmesinde yaşanan güçlüklerdir ve bu konuda tespit edilebilen belge sayısı 7'dir. Bu duruma örnek olarak Seyyid Hayrullah 1803 yılındaki Divân-ı Hümayun'a başvurusu gösterilebilir. Hayrullah, kardeşi Ahmet'in aynı mahalde bulunan Mir Osman'dan 1801'den beri 1600 kuruş alacak hakkı olduğunu, kardeşi vefat edince bu alacak hakkının kendisine ve validesine verilmediğini belirtmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 21, 44/1). Bu konu miras başlığı altında detaylandırılacaktır.

Amasya sancağında hizmetlerinin karşılığını alamadığını iddia ederek mahkemeye

müracaatta bulunan kişiler olmuştur. Bu türden bir ihtilaflar belgelere 4 adet yansımıştır. Bahsi geçen ihtilaflardan biri 1802 yılından itibaren Fazlıoğlu Emin'in yanında ücretli olarak çalışan Salih'in davasında ortaya çıkmıştır. Salih yıllarca süren emeğinin karşılığı olan ücreti talep ettiğinde, Emin'in haksız yere ödeme yapmaktan kaçındığını ve kendisine zulmettiğini iddia etmiştir. Ayrıca, bu konuda Şeyhülislam'dan lehine bir fetva aldığını belirtmiştir. Alacağının tahsil edilmesi için emir çıkarılmasını talep etmiştir. Metinde, Salih'in ne tür bir hizmet yaptığı ve ne kadar ücret talep ettiği belirtilmemiştir. Emin'in borcu ödemeyi neden reddettiği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Amasya'da bu durumun mahkeme yoluyla incelenmesi emredilmiştir. Emin'in Salih'e borçlu olduğu tespit edilirse, borcun tahsil edilmesi istenmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 26, 251/2}).

2.2.4.6. Ortaklık ve Ticari Anlaşmazlıklar

İncelenen dönemde Amasya sancağında ticaret sırasında oluşan ortaklıklarda kendisine düşen payın verilmemesi de defterlere yansıyan şikâyetlerdendir. Bu konuda belgelere 19 adet dava yansımıştır. Mesela 1805'te Amasya sakinlerinden Sadaroğlu Ağba adlı zimmi şer'î mahkemeye giderek aynı kasaba sakinlerinden Muzioğlu Artin hakkında şikâyetçi olmuştur. Buna göre Ağba, kardeşleri Topal Agob ve Mesrob arasında yirmi bir sene önce ticari ortaklık bulunduğunu, Topal Agob'un yirmi beş bin kuruşu Artin'in babası Asudor'a emanet ettiklerini, ancak Asudor'un vefatı üzerine Artin'in bunu inkâr ederek borcu ödemekte zorluk çıkarttığını belirtmiştir. Ağba'nın yalancı şahitlik yaptığı ve mahkemeyi yanıltmaya çalıştığı iddia edilmektedir. Ayrıca Artin, Ağba'nın beş yıl geçtikten sonra dava açtığı için, şeriat gereği davasının dinlenmemesi gerektiğini savunmuştur (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 22, 25/3}). Benzer bir kayıt da 1809 yılında ele alınmıştır. Yağkapanı tüccarlarından Seyyid Hüseyin adlı şahıs Divân-ı Hümâyuna müracaatta bulunarak Amasya sakinlerinden Abdulkadir ile 1807 yılından beri ortak olduklarını ve Rumeli Kazaskeri huzurunda yapılan hesaplamalarda Abdulkadir'in on bin beş yüz yetmiş üç kuruş otuz para borcu olduğunu ancak talep ettiğinde vermemek için zorluk çıkarttığını belirtmiş ve şikâyetinde bulunmuştur. Meselenin çözümü için mübaşir tayin edilmesini ve mübaşir ücretinin de mağdur olan taraftan talep edilmemesi için Amasya naibine ve mütesellimine emir verilmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 22, 277/1}). Nitekim, Amasya'daki ticari hayatın karmaşıklığını ve ortaklı ilişkilerinde ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözümünde mahkemelerin ne kadar önemli rol oynadığını göstermektedir. Özellikle Gayrimüslimlerin hem kendi aralarındaki ticari davalarda hem de Müslümanlarla olan ilişkilerinde hukuki yollara başvurmaları, dönemin adalet sisteminin farklı kesimler

tarafından erişebilir olduğunu ve ticaretin tüm unsurlarıyla birlikte mahkeme kayıtlarına yansıdığını ortaya koymaktadır. Bu durum, Amasya ekonomisinde Gayrimüslimlerin ticareti ellerinde bulunduran önemli aktörler olduklarının da bir başka kanıtıdır. Ayrıca Ağba ve Artin arasındaki davada Artin'in, Ağba'yı yalancı şahitlikle suçlaması ve beş yıl sonra açılan davanın şeriat gereği dinlenmemesi gerektiğini savunması dikkat çekicidir. Zira genel şer'î mahkeme uygulamalarında zamanaşımı süreci on beş yıl olduğundan bahsi geçen belgede bir eksik kayıt veya özel bir durumun söz konusu olma ihtimali yüksektir.

Bazı alacak davalarında, statüden kaynaklanan güç ve otoritenin kötüye kullanılması da görülmüştür. Mesela, 1803 yılında Ayşe adlı kadın, Divân-ı Hümâyûn'a başvurarak, Beldar Ağası Kara Zaim'den bin beş yüz kuruş alacağı olduğunu, defalarca talep etmesine rağmen çeşitli bahaneler ve zorbalıkla karşılaştığını bildirmiştir. Bunun üzerine, paranın ağadan alınarak kendisine verilmesi için bir mübaşir görevlendirilmiş ve mübaşir ücretinin de mağdurdan alınmaması emredilmiştir (BOA, A. DVNS. AHK.SS. d. 21, 60/3). Bu durum, merkezin böyle bir durumda statüye bakmaksızın mağdurun yanında yer almaya çalıştığını göstermektedir.

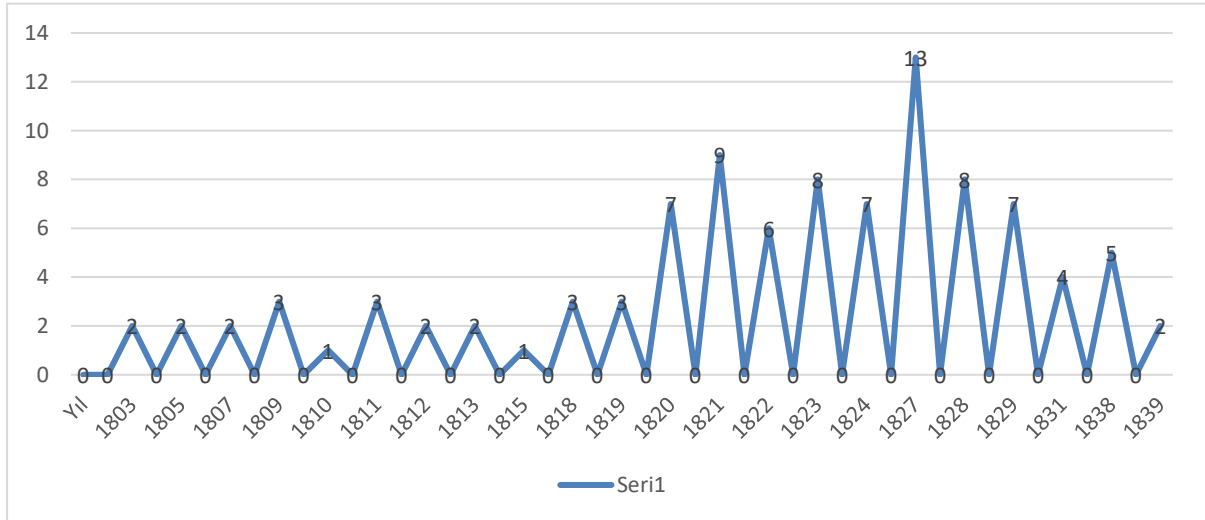
Bahsi geçen alacak-verecek davaları dışında kendilerine emanet eden eşyaların kaybolmasına sebep olarak bunların tanziminin istemesi üzerine zorluk çıkaran kişiler de şikâyet edilmiş ve konu Divân-ı Hümâyûn'a intikal etmiştir. Mesela 1814 yılına ait bir hükümde Gedegra sakinlerinden Hacı Ahmet, kendisine ait olan bir Mushaf-ı Şerif ve 250 kuruş değerindeki beş kilimi, bir başka sakin olan Salih'e emanet ettikten sonra, malların Salih'in kusuru ve ihmali sonucu kaybolduğunu iddia ederek, bunların tazminini talep etmiştir. Ahmet, bu tazminat talebini desteklemek için Şeyhülislam'dan fetva aldığını belirtmiştir. Bunun üzerine davanın yerinde şer'an görülmesi ve fetva gereğince hükmedilmesini emredilmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 24, 81/2).

Amasya'da her kesimden şahsın alacağını tahsil edebilmek adına mahkemeye müracaat ettiklerini gösteren bir örnek de Mustafa adlı askeri görevli Kesnik oğlu Seyyid Mehmet'ten 1817 yılından beri ödenmeyen bin iki yüz kuruş alacağı olduğunu iddia etmektedir. Mustafa, alacağını defalarca talep etmesine rağmen Mehmet 'in ödeme yapmaktan kaçındığını ve haksızlık ettiğini belirtmektedir. Mustafa, alacağının tahsil edilmesi ve adaletin sağlanması için şer'î mahkemede dava açmak istemektedir. Amasya kazasına, Mustafa'nın davasının yerel mahkemede şer'î hükümlere göre incelenmesi emredilmektedir. Mehmet 'in borcunu ödememesi durumunda, alacağın zorla tahsil edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Hükümde adaletin sağlanması için gerekli tüm işlemlerin yapılması emredilmektedir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 27, 81/1).

Amasya sancağında borç-alacak anlaşmazlıkları Müslümanlar arasında sınırlı kalmayıp Gayrimüslimler arasında da yaşanmıştır. Mesela, Avram oğlu Dimitri, Zileli Norses'ten 1823 yılından beri dört bin kuruş alacaklı olduğunu, ancak Norses'in ödeme yapmaktan kaçındığını iddia etmiştir. Bu konuda daha önce açılan davalarda çeşitli kararlar verilmesine rağmen, Norses'in bu kararlara uymayarak haksız yere borcunu ödemediğini belirtmiştir. Dimitri, alacağının tahsil edilmesi için yeniden emir çıkarılmasını talep etmiştir. Bunun üzerine Amasya Naibi'ne, daha önce verilen emirler doğrultusunda hareket edilmesi ve Dimitri'nin Norses'i haksız yere rahatsız etmesinin engellenmesi emredilmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 30, 91/1).

Amasya sancağında bu konuda anlaşmazlık yaşayanlar arasında yönetici sınıfında bulunanlar da olmuştur. Amasya'nın eski mütesellimi Mehmet Şakir Bey, Divân-ı Hümâyûn'a sunduğu arzuhalde, Amasya sakinlerinden İbrahim Bey'den 1836 yılından beri dört bin kuruş alacağı olduğunu, İbrahim Bey'in vefatı üzerine bu alacağını İbrahim Bey'in terekesini yöneten oğulları Ahmet Bey, Ali Bey ve Hüseyin Bey'den istediğini, ancak çeşitli bahanelerle ödeme yapmaktan kaçındıklarını belirtmiştir. Mehmet Şakir Bey, alacağının mahkeme yoluyla tahsil edilmesini talep etmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 32, 201/4). Bu şikâyetin Ağustos ayında tekrar yapıldığı da kayıtlara geçmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 32, 212/1).

Şekil 27. Alacak-Verecek Davalarının Yıllara Dağılımı

Alacak-verecek davaları, 1803–1839 yılları arasında genel olarak dalgalı fakat düşük yoğunluklu bir hareketlilik göze çarpmaktadır. 1803'ten 1820'ye kadar değerler sürekli küçük yükseliş ve düşüşler gösterirken belirgin bir sıçrama yalnızca 1821 yılında ortaya çıkmaktadır. Bu tarihten sonra tekrar düşen değerler, 1823 ve 1824'te yeniden orta seviyede yükselir ancak

asıl dikkat çekici zirve 1827 yılında görülür; bu yıl grafik boyunca ulaşılan en yüksek noktayı oluşturur. 1827 sonrasında keskin bir düşüş yaşansa da 1829, 1831, 1833, 1835 ve 1837 gibi yıllarda tekrar orta ölçekli artışlar ortaya çıkar. Grafik 1830'ların sonuna doğru yine dalgalı bir seyir izler ve 1839'da hafif bir toparlanma görülür. Genel görünüm, dönem boyunca sürekli inişli çıkışlı bir yapı olduğunu, ancak özellikle 1821 ve 1827 yıllarının belirgin tepe noktalarıyla öne çıktığını göstermektedir.

Amasya'daki alacak-verecek davalarının yalnızca sıklığına değil, aynı zamanda 550 kuruştan, 30.000 kuruşa kadar uzanan geniş miktar aralığıyla dönemin ekonomik etkileşimlerinin çeşitliliğini ve ticari boyutunu somutlaştırmıştır. Özellikle yüksek meblağlı davalar, sarrafların ve tüccarların bölge ekonomisindeki merkezi rolünü ve hukuki güvenin ekonomik istikrar için taşıdığı yaşamsal önemini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Amasya'daki alacak-verecek davaları sadece ekonomik anlaşmazlıkların çözümü değil, aynı zamanda 19. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin taşradaki adalet mekanizmasının işleyişini, bireylerin bu mekanizmalara erişimini ve toplumda adaletin nasıl algılandığını gösteren zengin bir veri seti sunmaktadır. Devletin Divân-ı Hümayun ve şer 'î mahkemeler aracılığıyla alacaklıların haklarını korumaya yönelik yaklaşımı ve mübaşirler vasıtasıyla kararların icra edilmesi, dönemin sosyo-ekonomik istikrarının sürdürülmesinde adalet sisteminin hayati bir rol oynadığını teyit etmektedir. Alındığının Amasya'daki suç, şikâyet ve adalet arayışlarının sadece ceza hukuku ile sınırlı kalmayıp, gündelik hayatın ekonomik ve sosyal dinamiklerinin de adalet sistemi içerisinde nasıl ele alındığının somut bir kanıtıdır.

Amasya'da karşılaşılan alacak-verecek anlaşmazlıklarının çoğunlukla basit borç münasebetlerinden kaynaklandığını ortaya koymuştur. Bu ilişkiler, Müslümanlar ve Gayrimüslimler arasındaki alacak-verecek davalarını içerebildiği gibi, Müslümanların kendi aralarındaki ticari ilişkilerden doğan borç-alacak meselelerini de kapsamaktadır. Ayrıca, tasarrufun satışından kaynaklanan alacaklar ve haksız alacak talepleri de ahkâm defterlerine yansıyan diğer önemli meseleler olmuştur. Şikâyet kayıtlarında sıkça rastlanan bu davalar, farklı toplumsal kesimlerden insanları içermektedir. İncelenen kayıtlarda hem kadınların hem de erkeklerin bu tür davalarda yer aldığı görülmektedir. Şikâyet eden veya edilen kişiler arasında tüccar, ücretli çalışanlar, askeri görevliler ve eski yöneticiler gibi çeşitli statülerden insanlar bulunmaktadır. Davalarda ağırlıklı olarak alacaklı tarafın, borçluların ödeme yapmaktan kaçındığı ve haksızlık ettiği iddiaları öne çıkmaktadır.

2.2.5. Vergi Düzeni

Osmanlı Devleti'nin yönetim anlayışı, farklı toplumsal yapıları ve kültürel çeşitliliği içinde barındıran geniş coğrafyasında yaşayan vatandaşlarının durumunu gözetme zorunluluğunu getirmiştir. Bu karmaşık yapıyı adaletli bir biçimde yönetmek ve sürdürülebilirliği sağlamak adına, devlet vatandaşlarından bazı yükümlülükler beklemiştir. Bu beklentilerin başında, devlet ve toplum işleyişini devam ettirebilmek için vergi toplamak gelmiştir. Vergiler, Osmanlı Devleti'nin finansmanını sağlayan ve kamu hizmetlerini finanse eden hayati bir mekanizma işlevi görmüştür. Diğer bir ifadeyle vatandaşların devlete karşı en önemli yükümlülüklerinden birisi olmuştur. Bu yükümlülük, hukukun gereklerine uygun şekilde adil ve düzenli vergi toplama sistemini de zorunlu kılmıştır (Kazıcı, 2014, s. 57). Osmanlı Devleti'nde vergiler şer'î ve örfî olmak üzere iki hukuki dayanağa göre belirlenmiştir. Şer'î vergiler denince akla zekât, öşür⁵⁵, cizye⁵⁶ ve haraç gelmektedir. Ayrıca, gümrük vergisi olarak bilinen âşir ve zekât kapsamındaki ağnam vergisi de bu kategoriye dahildir. Örfî vergileri ise iki ana başlıkta inceleyebiliriz. İlki, tekâlif-i dîvâniye veya âvarız-ı dîvâniye⁵⁷ olarak adlandırılan vergilerdir. İkincisi ise resm-i örfî ismi verilen vergilerdir (Cin ve Akgündüz, 2017).

Osmanlı Devleti'nde başlangıçta geçici nitelikte olan ancak ardı ardına yaşanan savaşlar nedeniyle kalıcı hale gelen örfî vergileri ikiye ayırabiliriz: Tekâlif-i Âdiye ve Tekâlif-i Şakka. Çalışmamızda özellikle Tekâlif-i Şakka yüzünden anlaşmazlıklar yaşandığı ve şikâyetlerin gerçekleştiği görülmektedir. Tekâlif-i Şakka, savaş veya benzeri zorunlu durumlara bağlı olmaksızın, mevcut vergi kurallarının dışına çıkılarak konulan vergilerdir. Bu vergiler için belirli bir kural ya da kanun bulunmadığından, hak ve adalet ilkelerine çoğu zaman uyulmadığı düşünülmüş ve bu tür vergilere genellikle olumsuz bakılmış ve müsaade edilmemiştir. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'ne kadar devam eden örfî vergiler içinde Tekâlif-i Şakka'nın aslında var olmadığına dair görüşler de bulunmaktadır. Bu görüşe göre, tebaadan kanunsuz hiçbir vergi alınmamıştır; ancak bazı vergilerin yapısının Tekâlif-i

⁵⁵ Arapça olan kelime olarak onda bir anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde halkın ürettiği mahsullerden bilhassa hububattan alınan vergidir (Mehmet Ali Ünal, 2015, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, 11. Basım, Fakülte Kitabevi Yayınları, s. 169.)

⁵⁶ Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyıla kadar haraç olarak ifade edilen kelime daha sonraki yıllarda cizye-i şer'î olarak da adlandırılmıştır. Osmanlı hukukunda ülke sınırlarında yaşayan Gayrimüslimler halk kendilerine sağlanan güvenlik ve himaye için zimmî olarak adlandırılarak cizye vergisi alınmıştır (Veysel Gürhan, 17. Yüzyılın Sonunda Cizye Defterlerine Göre Diyarbekir (Amid) şehrinde Gayrimüslimler (1691-1695). *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Cilt 12 Sayı. 1 Mart 2020, ss. 159-193.

⁵⁷ Avarız olarak da bilinen bu yükümlülükler Osmanlı mali sisteminde örfî vergiler kategorisine dahildir. Bu vergi türünü diğer vergilerden ayıran fark vergi yükümlüsü nüfusun avarız haneleri üzerinden tespit edilmesidir. (A. Tabakoğlu (2016). Osmanlı mali tarihi, İstanbul: Dergâh Yayınları, 323-324.

Şakka'ya benzemesi nedeniyle, halk arasında bu şekilde algılandığı belirtilmektedir (Kazıcı, 2014, s. 173).

Amasya sancağından Divân-ı Hümayûn'a yansıyan şikâyetler arasında vergi konusu da yer almaktadır. İncelenen dönem içerisinde Amasya sancağında vergi usulsüzlüklerine dair 51 şikâyet kaydına rastlanılmıştır. Bu kayıtlarda vergi usulsüzlükleri kişilerin vergilerini ödemek istememeleri, haksız vergilerin talep edilmesi müdahale şeklinde sıralanabilir. Şikâyetlerinin defterlere dağılımı Tablo 15'te sunulmuştur.

Tablo 12. Vergi şikâyetlerinin Defterlere Dağılımı

Defter No	Hüküm Sayısı	Toplam Hüküm Sayısına Oranı %	Hüküm Numaraları
20	1	2	243/1
21	3	-	61/1, 81/2, 116/1
22	7	14	27/1, 60/1, 220/3, 282/1, 282/2, 313/1, 313/2
23	11	21	6/1, 6/2, 8/1, 10/1, 90/1, 90/2, 91/2, 173/1, 173/2, 230/1, 231/1, 231/2
24	7	14	4/2, 7/2, 23/1, 23/2, 32/1, 33/1, 48/1
25	6	0.12	3/2, 5/2, 43/2, 51/1, 57/1, 61/2
26	7	14	2/2, 5/3, 11/1, 13/1, 18/2, 19/2, 23/1
27	1	2	13/2
28	-	-	-
29	-	-	-
30	-	-	-
31	-	-	-
32	5	12	11/1, 15/2, 19/2, 108/1, 200/4
33	3	8	12/1, 15/3, 17/2

Tablo 15 verileri genel bir perspektifle incelendiğinde, Amasya sancağına dair hükümlerin defterler arasındaki dağılımının dengeli olmadığı ve belirli dönemlerde yoğunlaştığı görülmektedir. Toplam 51 hükmün yer aldığı bu tabloda, 23 numaralı defter 11 hüküm ve %21'lik pay ile en yüksek yoğunluğa sahip kaynak olarak öne çıkmaktadır. Bunu %14'lük eşit oranlarla 22, 24 ve 26 numaralı defterler takip ederken; 20 ve 27 numaralı

defterlerin %2 gibi oldukça düşük bir temsiliyet düzeyinde kaldığı müşahade edilmektedir. Özellikle 28 ile 31 numaralı defterler arasında herhangi bir kayda rastlanmaması, bu dönemde sancağa dair uyuşmazlıkların Divân-ı Hümâyûn'a yansımada geçici bir duraklama yaşandığını veya ilgili kayıtların farklı defter serilerinde toplandığını düşündürmektedir.

2.2.5.1. Yerel Yönetimlerin Keyfi Uygulamaları

Özellikle Tayyar Mahmud Paşa'nın zulmüne Amasya Tarihi eserinde çok yer verilmektedir. Tayyar Mahmûd Paşa'nın tahsilat bedeli uygulamasında çok kararlı bir tutum sergilediği görülmektedir. *Kudûmiyye*⁵⁸ adı altında halk üzerine vergiler yükleyerek halka baskı uyguladığı ve bu konuda kendisine muhalefet eden kimseye affetmediği de kaydedilmektedir.⁵⁹ Sülûs hakkında kendisi aleyhinde ağır sözler sarf eden Köprü müftüsü Hacı Mustafa Efendi'nin idamını emrettiği kaydedilmektedir. 8 Ocak 1800 gecesı seherinde müftü efendi teheccüd namazını kılariken boğazına arka taraftan geçirdikleri iplerle boğup parçaladılar. Bu olay üzerine Zeytin malikânesi mutasarrıfı Abdâl Beyoğlu Mehmet Ağa Tayyâr Bey'in şahnelerini ve tahsildarlarını Zeytin kazâsından sürüp çıkardı. Bütün kuvvetiyle Köprü üzerine yürüdü. Fakat Tayyâr Bey'in Bafra'dan gönderdiği kuvvete karşı mağlûben tutuldu. Bu da idâm ve Zeytin kazâsının bütün zenginleri müsâdere edildi. Çoğu yetkiliyi azledip yerlerine başkalarını getirmiştir. (Yasar, C. 4, 2022, s. 681). İbrahim Serbestoğlu'nun Tayyar Mahmud Paşa'nın yaptığı zulümleri eserlerinde ayrıntılarıyla ele aldığı görülmektedir (Serbestoğlu, 2006).

Amasya'daki tütün gümrükçüsü, Bafra ve Samsun'dan gelen tüccarların Amasya'ya tütün getirip satmadan Tokat'a nakletmelerinden dolayı gümrük vergisi talep etmiştir. Tüccarlar ise bu durumun yasalara aykırı olduğunu, çünkü tütünü Amasya'da satmadıklarını, dolayısıyla Amasya'ya gümrük vergisi ödemek zorunda olmadıklarını savunuyorlar. Bafra ve Samsun'dan gelen tüccarlar, tütünü Amasya'da satmadan Tokat'a naklettikleri için Amasya'ya gümrük vergisi ödemek zorunda olmadıklarını belirtiyorlar. Onlara göre, gümrük vergisi tütünün satıldığı yerde ödenmelidir. Amasya gümrükçüsü ise, tüccarların tütünü Amasya üzerinden geçirdikleri için gümrük vergisi ödemeleri gerektiğini savunuyor. Vesikada tüccarların tütünü Amasya'da satmadan Tokat'a nakletmeleri durumunda, Tokat'taki

⁵⁸ Ahaliden alınan bir tür ayakbastı bedeli olup III. Selim zamanında kaldırılmıştır. (Zafer Gölen ve Abidin Temizer (ed) Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri, Cilt 3, Ankara: Gece Kitaplığı, 2. Basım, 2017, 1381.)

⁵⁹ “Müftü Vâzih Efendi, bir taraftan halkın hücumu, diğer taraftan Tayyâr Bey'in teveccühü karşısında bir müddet şaşaladı. Sonra emr-i veliyyü'l-emre itâ'at lüzûmuyla fetvâ verdi. Dâru'l-Hadîs müderrisi Soruklu Hacı Alî Efendi dayanamadı. Onda bir yerine üçte bir alınması meşrû' değildir, dediğinden azl ile müderrisliği Şîrîn Alî Efendi'ye verildi.” (Yasar, C. 6, 2022: 681.)

gümrükçünün vergi alması gerektiği belirtiliyor. Yani, tüccarların iddiası yasal olarak doğru görünüyor. Amasya kadısına ve diğer yetkililere, yasalara aykırı uygulamalardan kaçınmaları ve gümrük işlemlerini doğru bir şekilde yürütmeleri konusunda talimat verildiği belirtiliyor (BOA. MŞH.ŞSC.d. 30/56).

2.2.5.2. Haksız Vergi Talepleri

Amasya'ya ait ahkâm kayıtlarında vergi konusuna dair otuz adet belge tespit edilmiştir. Bu veriler Amasya'da vuku bulan vergi şikâyetleri Osmanlı vergi sisteminin uygulanmasında ortaya çıkan adaletsizlikleri ve keyfi uygulamaları gözler önüne sermektedir. Çeşitli şahıslar, kayıtlı olmadıkları köylerin veya ödemekle yükümlü olmadıkları vergi türlerinin kendilerinden talep edilmesi gibi durumlarla karşılaşmışlardır. Özellikle din görevlileri imamlar, hatipler ve bazı köylüler, vergi muafiyetlerine rağmen haksız yere vergi ödemeye zorlanmışlardır.

Haksız vergi taleplerine dair davaların bir kısmı kaydolunan yerleşim yerinden farklı köyden vergi talep edilmesiyle gerçekleşmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 21/81-2); (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 22, 280/3).

Mesela Abdullah adlı şahıs Divân-ı Hümâyûn'a gelerek Naric diğer adıyla anılan Değenci adlı köye yüz seneden fazla kayıtlı olduğu halde Çorum kazâsına bağlı İskence adlı köyün zâbitinin kendisinden *"sen benim zâbiti olduğum karyenin defterde mukayyed ra'yyet ve ra'yyeti oğullarındansın senden resm-i ra'yyet alurum"* diyerek kendisinden resm-i râiyyet vergisinin alınmak istendiğini beyan etmiştir. Bunun üzerine 1803 yılında Hacıköyü nâibine ve Gümüş madeni eminine hüküm gönderilmiş ve meselenin bir an önce çözülmesi istenmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 21/81-2). Haksız vergi taleplerinde karşılaşılan bir başka dava konusu vergiden muaf olan kişilerden de vergi alınmaya çalışılmasıdır BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 21/99-1); (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 25/22-1); (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 25/46-3); (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 25/60-2).

1805 yılı Ekim ayında Hâfız Seyyid Mustafa ve Hâfız Seyyid Abdullah veledân Hâfız Seyyid Sadullah adlı imamlar divana müracaat ederek Sultan Bayezid Hân Câmi'-i şerifinde üçte iki hisse ile vazifelerini yerine getirirken kendilerinden bahsi geçen kasabada haksız yere resm-i ra'yyet ve ehl-i örf ta'ifesini ödemeleri istendiği konusunda şikâyetle bulunmuşlardır. Bunun üzerine gerekli incelemelerin yapıldığı ve kendilerinden kanuna aykırı olan vergilerin alınmaması gerektiği hususunda Amasya kadısına hüküm gönderilmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 22/60-1).

Emlak ve arazisi bulunmadığı halde kendisinden vergi talep edilen kişiler bu durumu

Divân-ı Hümâyûn'da çözme yoluna gitmişlerdir. Daha önce Kızık Kalesi Ağası olan Ali Bayram adlı şahıs Divân-ı Hümâyûn'a gelerek kendisinin, oğlu Ahmetin, kızları Meryem'in, Hacı Bekir'in eşi Fatma Rüchan, hizmetkarı Poliyos'un ve cariyeleri Vehanya'nın Amasya topraklarında emlak ve arazilerinin olmadığı için kendilerinden avarız, imdad-ı hazariye gibi vergilerin alınmasının kanuna aykırı olmasına rağmen kazâ ahalisinin *"bizimle maan hisse ver!"* diyerek rahatsızlık verdiklerini ifade etmiştir. Meselenin halledilmesi için Amasya naibine 1809 yılında hüküm gönderilmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d.22, 282/3).

Bu davalar, merkezi otoritenin vergi uygulamaları üzerindeki kontrolünün zayıfladığını ve yerel yöneticilerin keyfi uygulamalarının arttığını göstermektedir.

Bazı din görevlileri ve bazı köylüler, vergi muafiyetlerine rağmen haksız yere vergi ödemeye zorlanmışlardır. Hacı Hâfız Ahmet bu sorunu yaşamış ve çözümü içinde Divân-ı Hümâyûn'a gelerek Amasya kazâsında bulunan Bülbül Hatun Cami-i şerifinde yirmi dört akçe karşılığında hutbe okuduğunu ve beratının bulunduğunu buna rağmen resm-ı ra'yyet, ehl-i örf tâifesi ve tekâlif-i şâkka vergilerinin kendilerinden istendiği bildirmiştir. Divân-ı Hümâyûnda gerekli incelemeler yapıldıktan sonra el-Hac Hâfız Ahmet'in bu vergilerden muaf olduğu kanuna aykırı alınmaya çalışılan tekâlif-i şakkanın da kendisinden talep edilemeyeceği istenmiş ve Amasya kazası naibine 1809 yılında hüküm gönderilerek gereğinin yapılması istenmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d.22, 313/1). Benzer bir kayıta Ziyere köyü halkı saray, bahçe ve su yollarının bakım ve onarımlarını üstlendiklerinden dolayı avârız-ı divâniye ve tekâlif-i 'örfiye ve benzeri vergilerden muaf iken daha sonradan bu muafiyetlikleri ile ilgili sorun yaşamışlardır. Köy halkının muaf durumlarının yeniden teyit edilmesi için 1812 yılında hüküm gönderilmiştir (BOA.A. DVNS. AHK. d. 23, 198/3).

2.2.5.3. Tımar Topraklarına Dair Vergi Anlaşmazlıkları

Daha önceden de belirtildiği gibi tımar sahipleri serbest tımarlarda "rüsum-ı serbestîye adı altında vergileri toplama hakkına sahip olmuşlardır. Reayanın suç işlemesi durumunda cerime; evlenmesi durumunda ise resm-i arusane vergisini tımar sahiplerine ödemesi gerekmiştir. Kaçak kölelerin satışından da ayrıca bir vergi geliri elde eden tımar sahipleri bu gelirleri başka otoritelerle paylaşmak zorunda olmamıştır. Beylerbeyi, sancak beyi, alay beyi, zaîmler, çeribaşı, dizdar, çavuş olarak vazifeli olan tüm görevlilere ait haslar ve zeametler bu sınıf içerisinde yer almıştır. Serbest tımarlara arpalık, hükümet ve ocaklık tımarları da dahil edilmiştir (İnalcık, 2012, s. 171).

Serbest tımarlarda yaşanıp Divân-ı Hümâyûn'a yansıyan bir anlaşmazlık 1806'da

kaydedilmiştir. Bahsi geçen hüküm Amasya sancağındaki Sadık Teberdâr-ı Hassa adlı bir zaimin, kendi zeamet gelirlerine yapılan kanunsuz müdahaleyi şikâyet etmesi üzerine gönderilmiştir. Sadık, tasarruf ettiği zeamete bağlı Görenler köyünün, Defterhane kayıtlarına göre serbest tımar statüsünde olduğunu belirtmiştir. Bu topraklardan alınan resm-i cürm-i cinayet, resm-i arûsâne gibi gelirlere mir-i mirân, voyvoda gibi ehl-i örf görevlilerinin müdahale etmemesi gerekirken, bu kişilerin kanuna aykırı biçimde bu gelirlere el koyarak reâyâyı hapse attığını ve zeametın hasılatında büyük zarara yol açtığını iddia etmiştir. Yapılan incelemede, Sadık'ın iddialarının doğru olduğu ve ehl-i örfün müdahalesinin kanunsuz olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle Akdağ nâibine, Defter-i Hâkânî ve kanun hükümlerine uyularak, ehl-i örfün bu serbest gelirlere müdahale etmesinin ve reâyâyı zulmetmesinin kesinlikle engellenmesi emri verilmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 22, 177/2).

Tımar arazilerinde öşür vergisiyle ilgili anlaşmazlık yaşanmış ve bu durum merkeze yansımıştır. Mesela 1806 tarihli bir belge Mehmet adında bir tımarlı sipahinin yaşadığı bir anlaşmazlık ile ilgilidir. Sipahi Mehmet, Amasya'da Semdaladin Nahiyesine bağlı Görgü köyü ve diğer bölgelerdeki arazilerden 12.299 akçelik bir tımarın beratla sahibi olduğunu iddia etmektedir. Bu tımarın bir parçası olan Kocakayası nahiyesine bağlı Ceşlü köyünde, “Belaver oğulları” olarak bilinen on beş kişinin resm-i raiyyet vermeyi reddettiğinden şikâyetçi olmuştur. Bu kişiler, kendilerinin de sipahi çocukları (ebna-yı sipahiyan) olduklarını öne sürerek vergiyi ödemekten kaçınmışlardır. Sipahi Mehmet, bu köylülerin kanun ve defterlere uygun olarak vergilerini ödemesi için padişahıan yardım talep etmiştir. Bunun üzerine, Divân-ı Hümâyûn'da bulunan defter kayıtları incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda, Kocakayası nahiyesine bağlı Cebeli köyünün vergi kayıtlarında yer aldığı ve adı geçen köylülerin aslında vergi ödemekle yükümlü oldukları tespit edilmiştir. Kayıtlara göre, bu kişilerin gerçekten sipahi çocukları olsalar bile, eğer tımar defterinde sipahi Mehmet'in hissesine düşen yerlerde yaşıyorlarsa, vergiyi ödemeleri gerekmektedir. Sonuç olarak, Divân-ı Hümâyûn, kadıdan ve ilgili yetkililerden, defter ve kanunlara uygun şekilde hareket ederek, adı geçen köylülerin üzerlerine düşen vergileri sipahi Mehmet'e ödemelerini sağlamalarını emretmiştir (BOA.A. DVNS. AHK.SS. d. 22, 134/1).

1811 yılında Ziyere köyü ahalisi Divân-ı Hümâyûn'a gelerek bağlarından elde ettikleri üzümlerin öşrünü köyün sorumlusuna düzenli olarak ödediklerini, geri kalan üzümleri ise eskiden olduğu gibi satmak istediklerinde Amasya mütesellimi tarafından engellendiklerini ifade ederek şikâyetle bulunmuşlardır. Meselenin halledilmesi için Bican Sultan'ın kethüdası görevlendirilerek inceleme yapılmış ve köy halkı haklı bulunarak eskiden olduğu gibi satış yapmaları sağlanmıştır. Böylece köy halkının mağduriyetlikleri giderilerek ekonomik

faaliyetleri desteklenmiştir (BOA.A. DVNS. AHK. d. 23, 173/2).

Haksız vergi taleplerinin aksine vergi ödemekten kaçınan ve bu nedenle davalık olan topluluklar da bulunmaktadır. Mesela Gelengiras ahalisi Kenanzade adlı bir kişinin tahrikiyle vergi ödemekten kaçınmışlar ve bu durum sancaktaki diğer ahalinin mali durumunu olumsuz etkilemiştir (BOA.MŞH.ŞSC.d.70, 34/1).

Belgelerde incelenen toplam vergi davası sayısı otuzdur. Bu davaların büyük çoğunluğu, haksız vergi talepleri ve vergi muafiyeti iddialarıyla ilgilidir. En sık rastlanan vergi anlaşmazlıkları, resm-i raiyyet, tekâlif-i şâkka ve avarız vergileriyle ilgilidir. Öşür vergisiyle ilgili anlaşmazlıklar da dikkat çekmektedir. Vergi davalarına dair 1800-1820 yılları arasında daha fazla dava kaydı bulunmaktadır. En fazla dava kaydının bulunduğu yıl 1818'dir.

Davaların tarafları arasında hem köylüler, din görevlileri, şehir sakinleri gibi vergi mükellefleri hem de vergi tahsil edenler bulunmaktadır. Bu davalar Osmanlı toplumunda vergi adaletsizliği ve usulsüz uygulamaların varlığını açıkça ortaya koymaktadır. Kişilerden kayıtlı olmadıkları yerleşim yerlerinin vergilerini ödemelerinin istenmesi, vergi muafiyeti olan kişilerden usulsüz vergi talep edilmesi ve halktan haksız yere ek vergi alınması gibi çeşitli haksız vergi talebi örnekleri yer almaktadır. Bu durum, Osmanlı vergi sisteminin uygulanmasında ciddi sorunlar olduğunu ve halkın bu durumdan mağdur olduğunu göstermektedir. Birçok davada, yerel yöneticilerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek halktan haksız yere vergi talep ettikleri veya vergi muafiyetlerini ihlal ettikleri görülmektedir. Bu durum, merkezi otoritenin vergi uygulamaları üzerindeki kontrolünün zayıfladığını ve yerel yöneticilerin keyfi uygulamalarının arttığını düşündürmektedir. Haksız vergi talepleriyle karşı karşıya kalan halk, haklarını aramak için Divân-ı Hümâyûn'a veya yerel mahkemelere başvurmuştur. Divân-ı Hümâyûn, vergi anlaşmazlıklarını çözmek ve haksız uygulamaları engellemek için yerel yöneticilere emirler göndermiş ve soruşturmalar yapmıştır. Bu durum, merkezi otoritenin vergi adaletsizliğini gidermeye çalıştığını ve halkın haklarını korumaya önem verdiğini göstermektedir.

2.2.6. Su Anlaşmazlıkları

Osmanlı idarecilerinin bir yerin fethedilmesiyle ilk ele aldıkları konularının başında su yolları, çeşmeler, suların pay edilmesi yer almıştır. Su iâşesinin önem arz ettiği yerleşim birimlerinde su tahrirleri tutulmuştur. Böylece suların sahipleri ve debilerindeki değişimler gözlemlenerek yeniden taksim planları hazırlanmıştır (Karademir, 2014, s. 190). Suların kullanımı ile ilgili kuralların belirlenmesinde, uygulanmasında şeyhülislam, kadı, müftü gibi

birçok merkezi ve yerel idareci görev üstlenmiştir (Çelik, 2000, s. 14). Bu yetkililer arasında su işleriyle uğraşan su yolcusu da yer almıştır. Su yolcuları bir araya gelerek “su yolculuk” adı verilen meslek dalını oluşturmuşlardır. Yerleşim birimlerine içme ve kullanma suyunu iletmek amacıyla kurulan sisteme “su yolları” denilmiştir (Kılıç, 2004, s. 178). Osmanlı Devleti’nde sular müstakil, ortak, vakıf, sahipsiz (başsız) şeklinde dörde ayrılmıştır (Karademir, 2014).

Suyun temini ve dağıtımında vakıflar da önemli roller alarak devletin yükünü hafifletmişlerdir. Vakıflar su kaynaklarının ve onlara bağlı işletmelerin üzerindeki kontrollerinde siyasi otoritenin izni ile hareket etmişlerdir (Çelik, 2000, s. 14).

Devlet ve vakıflar, şehirlerde olduğu gibi kırsal bölgelerde de su ulaşım faaliyetlerine önem vermişlerdir. Ancak merkezi otoritenin etkisinin az hissedildiği ve su kaynaklarının kontrolünün zayıfladığı kırsal bölgelerde başka otoriteler söz sahibi olmaya başlamıştır. Özellikle ayanların ön planda olduğu 18. yüzyılda devlet su kaynaklarını yönetmekte sorun yaşamıştır. Böyle bir ortamda hak ihlalleri gerçekleşmiş ve Osmanlı mahkemeleri su konusu ile ilgili sorun yaşayanların uğrak yeri olmuştur (Karademir, 2014, s. 190).

19. yüzyılda su anlaşmazlıklarının yaşandığı yerlerden birisi de Amasya sancağı olmuştur. Sivas Ahkâm-ı Şikâyet defterlerinde Merkez kaza ve bağlı kazalarda meydana gelen su anlaşmazlıkları ile ilgili on belge tespit edilmiştir. Tablo 16’da Su anlaşmazlıklarının defterlere dağılımı sunulmuştur. Kayıtlarda bu konuda daha çok mutasarrıf olunan suyun mülkiyet hakkına dışarıdan müdahale edilmesi, suyun kişiler arasında paylaşılamaması ya da su arkına zarar verilmesi söz konusudur. Ahkâm defterleri dışındaki arşiv kayıtlarına da su sorunlarının yansdığı tespit edilmiştir.⁶⁰

Tablo 13. Su anlaşmazlıklarının Defterlere Dağılımı

Defter No	Hüküm Sayısı	Toplam	Hüküm	Hüküm
		Sayısına Oranı %	%	Numaraları
20	-	-	-	-
21	-	-	-	-
22	-	-	-	-
23	3	0.37		56/2, 90/1, 91/2
24	1	0.12		33/1

⁶⁰ 23 Ekim 1801 tarihinde Amasya kazasına bağlı Kışlak ve Eskiköy adlı köylerden Ziyere adlı köy bağlarına, değirmen sırtına, Soğukpınar ve Adatepe bağlarına akan suların sülüs⁶⁰ hissesine Seyyid Ali sahip iken Mehmet 'in müdahalede bulunduğu kaydedilmiştir. Ziyere köyü ahalisi hissenin gerçek sahibinin Seyyid Ali olduğunu teyit etmiştir. Yapılan inceleme sonucu gerçekleşen müdahalenin engellenmesi istenmiştir (BOA, C..BLD. 19/934).

25	1	0.12	72/2
26	-	-	-
27	4	0.24	13/2, 165/1, 168/1, 252/1
	1	0.12	270/1
29	2	0.24	213/2, 234/1
30	1	0.12	238/3
31	2	0.24	58/1, 120/1
32	1	0.12	200/4
33	-	-	-

Tablonun bütününe bakıldığında, yalnızca 14 hüküm listelenmiş olup, bu sayı genel toplamın çok düşük bir kısmı olan %1,71'e karşılık gelmektedir. Bu durum, Amasya mahkeme kayıtlarındaki su davalarının bu özel konu başlığı altında düşük bir yoğunluğa sahip olduğunu göstermektedir. Dağılımda 23 nolu Defterde üç hüküm, %0,37 ile en yüksek yoğunluğa sahipken, 24, 25, 28, 30 ve 32 nolu defterlerin her biri 1'er hüküm ve %0,12 oranla en düşük yoğunluklu kümelenmeyi sergilemektedir.

19. yüzyılın ilk yarısında Amasya sancağında yaşanan su anlaşmazlıkları başlıklar altında aşağıda sunulmuştur.

2.2.6.1. Su Mülkiyeti ve Akış Yönü İhlalleri

Özellikle suların eskiden beri aktıkları yerlerden çevrilmesi ve ortak kullanım haklarının çeşitli müdahaleler ile ellerinden alınması en önemli dava sebebi olduğu söylenebilir. Mesela Seyyid Ali, Seyyid Nail, Seyyid Mehmet, Seyyid Selim ve Seyyid Ahmet, Divân-ı Hümâyûn'a başvurarak Uzak Mustafa Mahallesi'ndeki bir eve sahip olduklarını ve aynı mahalledeki Rıdvanzâde Vakfı'ndan eskiden beri akan sudan yararlandıklarını ancak vakfın mütevellisi Rıdvanzâde Osman'ın suya müdahale ettiğini belirtmişlerdir. Bunun üzerine, 1805 yılında Amasya Kadısı'na gönderilen bir hükümde, vakfın suyunun eskiden hangi yerden ve ne şekilde söz konusu eve akmışsa aynı şekilde devam edilmesi emredilmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 22, 65/2). Benzer bir kayıta da Zebin köyü sakinlerinden Hacı Ahmet adlı şahıs Divân-ı Hümâyûn'a arzuhal sunarak köydeki bağının sulanması için kadimden beri kullandığı bir su kaynağına sahip olduğunu, bu suyun kendisine ait olduğunu ve başkasının müdahale etmemesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak, Karakullukçu Ahmet adlı bir kişinin, bu suyun akışını

değiştirerek kendi bağına yönlendirmeye çalıştığını ve bu durumun şeriata ve kadim geleneklere aykırı olduğunu iddia etmiştir. Hacı Ahmet, Şeyhülislam'dan bu konuda bir fetva aldığını belirterek, suyun kadimden beri aktığı şekilde kendi bağına akıtılmasını ve Karakullukçu Ahmet'in müdahalesinin engellenmesini istemiştir (BOA. A. DVNS. AHK. SS. d. 23, 90/1). Yine aynı yıl ele alınan bir kayıta Hasan adlı kimse divana gelerek Ayvacı adlı mahalde mütevellisi olduğu Akpınar çeşmesinin suyunun hiçbir alakası yokken bağ ve bağçe ashâbından Arab Hâcezâde Mehmet ve Köse Müezzinoğlu adlı kimselerin "...bunun suda hakk-ı sakıymız vardır..." diyerek bir takrib 'inayetden peydâ eyledikleri hüccetten dolayı kendi bağ ve bağçelerine çevirdiklerini şikâyet etmiştir. Şeyhü'l-islâmîden fetvâ-yı şerife verildiği ve davanın mahalinde görülerek suyun eskiden beri hangi mahalden ve ne yolla çeşmeye ulaştığının incelenmesi için Amasya naibine buyrulmuştur (BOA. A. DVNS. AHK. SS. d. 23, 91/2).

Ortak Kullanım ve Altyapı Bakım; Su anlaşmazlıklarının bir diğer nedeni de su dolabının ortak kullanımı ve tamir giderlerinin paylaşımı olmuştur. Fakat ahkâm-ı şikâyet defterlerinde bu tür bir anlaşmazlığa rastlanılmamıştır. Buna rağmen diğer arşiv kayıtlarında bahsi geçen sorunun Amasya'da yaşandığına dair belge tespit edilmiştir. Mesela, Hacı Hasan su dolabından su alma hakkı bulunan Sadullah Efendizâde ve bazı bağ sahipleri, diğer hak sahipleri olan Hindizade ve arkadaşlarının dolabın onarım masraflarındaki paylarını ödemekten imtina ettiklerini ileri sürerek mahkemeye başvurmuşlardır. Davalılar ise, ödeyecekleri miktarın belirli olduğunu ve daha fazlasını ödemeyeceklerini savunmuşlardır. Mahkeme, davalıların onarım masraflarından kendi paylarına düşen miktarı ödemelerine hükmetmiş ve gelecekte de ödeme yapacaklarına dair söz vermeleri üzerine bu durumu kayda geçirmiştir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 70, 53/1).

2.2.6.2. Köyler arası Su Paylaşımı

Kimi zaman Amasya sancağında yaşanan su anlaşmazlıkları iki veya daha fazla köy arasındaki suyun paylaşılmasında kaynaklanmıştır. Mesela Merzifon kasabası sakinlerinden Cevher Paşazâde Mir Osman, Hakala nâhiyesine tâbi' Firuz köyündeki tarlalarına geçmişten beri akan suyun aynı nahiye tabi Kurnaz, Saluca ve Uzunoba köyü ahâlileri tarafından müdahale edildiği, şer'î mahkemede davanın görülmesine rağmen vazgeçemedikleri konusunda şikâyetle bulunmuştur. Mesela Merzifon kasabası sakinlerinden Cevher Paşazâde Mir Osman gelüb Hakla nâhiyesine tâbi' Firuz köyündeki tarlalarına geçmişten beri akan suyun aynı nahiye tabi Kurnaz, Saluca ve Uzunoba köyü ahâlileri

tarafından “...ol-sudan hakk-ı şirbimiz vardır...” denilerek müdahale edildiği, şer‘î mahkemede davanın görülmesine rağmen vazgeçmedikleri konusunda şikâyetle bulunmuştur. Şeyhülislam tarafından verilen fetvanın olduğu bildirilerek davanın mahalinde görülmesi için 1813 yılında Amasya naibine hüküm gönderilmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 24, 33/1).

2.2.6.3. Hayrat ve Vakıf Sularına Müdahaleler

Amasya’da söz konusu dönemde su anlaşmazlıklarının ortaya çıkmasının bir diğer önemli nedeni, hayır amaçlı inşa edilen çeşmelere yapılan müdahaleler ve bu çeşmelerin suyunun farklı yönlerle çevrilmesi olmuştur. 1815 yılında Amasya’nın Hacı İlyas Mahallesi’nde bulunan Eynehân Pınarı adlı çeşmenin vakıf gelirlerinden sorumlu mütevellî olan Sucu Mehmet, çeşmenin su kaynağının engellendiği gerekçesiyle şikâyetle bulunmuştur. Şikâyet, daha önce aynı vakfın mütevellisi olan Seyyid Abdurrahman’ın çeşmeye su sağlayan dolabın tamiri sırasında vakıf arazisinden bir bölümü kendi mülküne katarak üzerine bina yapması ve su yolunu tıkaması üzerine yapılmıştır. Mahkeme sürecinde, şahitlerin ifadeleriyle Abdurrahman’ın vakıf arazisine müdahale ettiği ve su yolunu kapattığı doğrulanmıştır. Mahkeme, Abdurrahman’ın vakıf arazisine yaptığı müdahaleyi kaldırmasına ve su yolunu açmasına karar vermiştir. Mahkeme sürecinde, Hasan, Bektaş, Halil, Osman, Müezzîn Mehmet ve Hüseyin adlı kişiler şahitlik yaparak Abdurrahman’ın vakıf arazisine müdahalesini doğrulamıştır. Bu vesika, 19. yüzyıl başlarında Amasya’daki sosyal ve hukuki yaşama dair önemli bilgiler sunmaktadır. Vakıf sisteminin işleyişi, mahkeme süreçleri ve yerel yönetimlerin uygulamaları hakkında fikir vermektedir. Su kaynaklarının kullanımı ve korunması gibi konuların o dönemdeki önemini göstermektedir.

Su konusunda mahkeme kayıtlarına yansıyan anlaşmazlıklardan bazıları hasarlı ve tamir edilmemiş bentlerden ortaya çıkmıştır. Mesela 1829 yılına ait bir kayıtta Dua Meydanı’nda değirmeni olan Osman Bey, Mir Halil ve Seyyid Mehmet ile ortakları, Hacı Mahmut, Mehmet Arif ve Hafız Mehmet’in işlettiği Hacı Şeyh değirmeninin bendinin su birikintisine yol açarak kendi değirmenlerine zarar verdiğini iddia ederek şer‘î mahkemeye başvurmuşlar. Ancak Hacı Mahmud ve arkadaşları bu suçlamayı reddetmişler ve asıl sorunun Osman Bey ve ortaklarına ait olan bendin harap durumda olması ve tamir edilmemesi olduğunu ifade etmişlerdir (BOA. A. DVNS. AHK.d. 29, 213/2). Bu kayıt, su paylaşımı anlaşmazlıklarında teknik altyapının durumunun ne kadar önemli bir rol oynadığını ve sorumluluğun belirlenmesinde fiziksel koşulların dikkate alındığına işaret etmektedir.

Amasya’da söz konusu dönemde su anlaşmazlıklarının ortaya çıkmasının bir diğer

önemli nedeni, hayır amaçlı inşa edilen çeşmelere yapılan müdahaleler ve bu çeşmelerin suyunun farklı yönlerle çevrilmesi olmuştur. Devlet arşivlerindeki diğer fonlardaki kayıtlarda 1829 yılına ait bir başka olay bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bu kayda göre Seyyid Ahmet Rıfat adlı kişi, Hacı İbrahim tarafından hayır eseri olarak yaptırılan çeşmeden vakıf arazisi sulanmaktayken, kimliği belirsiz kişilerin çeşmenin suyunun akış yönünü değiştirdiklerini ve kendi özel bahçelerine yönlendirdiklerini iddia etmiştir. Bu durum üzerine Divân-ı Hümâyûn, meselenin incelenmesini ve çözümünün yerel mahkemede gerçekleştirilmesini talep etmiştir (BOA. A. DVNS. AHK.d. 29, 234/1). Bu kayıt, hayır kurumlarının dahi suyun kontrolü ve paylaşımı konusunda müdahalelere maruz kalabildiğini ve bu tür ihlallerin çözümü için merkezi otoritenin yerel yargı mercilerini görevlendirdiğini göstermektedir. Bu duruma bir örnek Amasya Kamerüddin Mahallesi'nde yaşanmıştır. Buna göre Değirmenci Hasan adlı hayırseverin yaptırdığı çeşmeden mahalle halkının yıllardır su ihtiyacını karşıladığını, ancak Keklikoğlu adlı bir kişinin çeşmenin su kaynağına yeni bir dolap inşa ederek çeşmenin su akışını engellediğini ve mahalle sakinlerine zarar verdiğini iddia edilmiş ve şikâyetle bulunulmuştur (BOA. A. DVNS. AHK.d. 29). Bu örnekler, Osmanlı toplumunda suyun kullanım hakkının ne kadar hassas olduğunu ve bu hakkın ihlalinin doğrudan adaletin arandığı davalara dönüştüğünü vurgulamaktadır.

Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatında su kaynaklarının yönetimi ve paylaşımı, yerel topluluklar arasındaki etkileşimleri şekillendiren temel unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Kırsal bölgelerde su kaynakları civar köyler tarafından nöbetleşe kullanılmış ve bu süreçte zaman zaman anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Amasya sancağına ait 1835 tarihli şer'î ye sicilleri, yüzyıllardır süregelen su kullanım düzenlemelerinin komşu yerleşim birimleri arasındaki çıkar çatışmaları neticesinde nasıl ihlal edildiğine dair çarpıcı örnekler sunmaktadır. Başdeğirmen köyünden geçen suyun Cut Şerefte, Menkes, Dobri, Öyük ve Derzi köyleriyle birlikte on günlük periyotlar halinde kullanımına yönelik yerleşik uygulamanın Musa köyü sakinleri tarafından bozulması, Derzi köyünün su hakkının engellenmesine ve hukuki müdahale talebine yol açmıştır. Benzer şekilde, Argoma nahiyesine bağlı Salurca köyünün komşu Alumlar köyüyle arasındaki nöbetleşe su kullanım anlaşmazlığı, Alumlar köyünün belirlenen düzene riayet etmemesiyle Salurca halkının mağduriyetine neden olmuş ve yargısal süreci tetiklemiştir. Bu iki ayrı olay, Osmanlı taşrasında suyun sadece hayati bir ihtiyaç maddesi olmanın ötesinde, komşuluk ilişkilerini, ekonomik faaliyetleri ve hukuki süreçleri doğrudan etkileyen stratejik bir kaynak olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Merkezi hükümetin, yerel mahkemeler aracılığıyla bu tür anlaşmazlıklara müdahale etme gerekliliği, suyun adil dağıtımının ve yerleşik düzenin korunmasının devlet idaresi için ne denli önemli bir vazife olduğunu teyit

etmektedir.

Tabloya göre, su davaları toplam dava sayısının önemli bir bölümünü (%13,64) oluşturmaktadır. Bu durum, o dönemde su kaynaklarının yönetimi, paylaşımı veya kullanımıyla ilgili anlaşmazlıkların sıkça yaşandığını düşündürmektedir. Su, özellikle tarım toplulukları için hayati bir kaynak olduğundan, bu tür anlaşmazlıkların hukuki süreçlere yansması beklenebilir bir durumdur.

Amasya sancağında 19. yüzyılın başlarında yaşanan su davaları, bölgenin toplumsal ve ekonomik yaşamında su kaynaklarının oynadığı merkezi rolü açıkça ortaya koymaktadır. İncelenen mahkeme kayıtları, suyun yalnızca bir yaşam kaynağı olmanın ötesinde, mülkiyet hakları, ortak kullanım düzenlemeleri ve altyapı yönetimi gibi çok boyutlu hukuki ihtilafların da ana eksenini oluşturduğunu göstermektedir. Toplam dava sayısının kayda değer bir yüzdesini (%13,64) oluşturan bu uyuşmazlıklar, suyun hem bireysel refah hem de kolektif yaşam için ne denli stratejik bir değer taşıdığının somut bir kanıtıdır.

Bu davaların niteliği çeşitlilik göstermekle birlikte; suyun mülkiyet hakkına dışarıdan yapılan müdahaleler, bireyler ve köyler arasında su paylaşımının sağlanamaması, su arklarına veya hayır amaçlı inşa edilen çeşmelere verilen zararlar ile su dolabı gibi ortak altyapının onarım giderlerinden doğan anlaşmazlıklar öne çıkmaktadır. Özellikle kırsal bölgelerde, tarımsal faaliyetlerin suya bağımlılığı nedeniyle su davalarının daha yoğun yaşanması, bu tür anlaşmazlıkların ekonomik yaşamın bir yansıması olduğunu düşündürmektedir.

Amasya örneği, Osmanlı adalet sisteminin bu tür “altyapısal” ve “doğal kaynak” temelli sorunlara nasıl yaklaştığını da göstermektedir. Halkın şikâyetlerini Divân-ı Hümayun’a kadar taşıyabildiği ve merkezi otoritenin yerel mahkemeler aracılığıyla konuya müdahil olduğu görülmektedir. Mahkemeler, suyun eskiden beri süregelen akış düzeninin korunması, müdahalelerin engellenmesi ve ortak giderlerin adil paylaşılması gibi konularda kararlar alarak adaleti sağlamaya çalışmıştır. Yerleşik, Osmanlı Devleti’nin taşrada suyun adil dağıtımını ve yerleşik düzeni koruma vazifesini ne denli önemseydiğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, Amasya’daki su davaları, dönemin toplumsal örgütlenmesi, ekonomik yapıları ve adalet arayışları hakkında değerli bir pencere sunmakta; suyun sadece fiziksel bir kaynak değil, aynı zamanda hukuki ve sosyal ilişkileri şekillendiren dinamik bir unsur olduğunu gözler önüne sermektedir.

2.2.7. Mülk Zaptı

Osmanlı toplumunda mülkiyet hakkı, bireylerin sosyal ve ekonomik statüsünü

belirleyen temel unsurlardan biriydi. Bu nedenle, mülkiyetin elde edilmesi, kullanılması ve korunmasıyla ilgili çeşitli hukuki düzenlemeler ve uygulamalar mevcuttu. Ancak, çeşitli nedenlerle mülkiyet haklarına yönelik ihlaller yaşanabiliyordu. Bu ihlaller genellikle şer'î mahkemelere ve Divân-ı Hümâyûn'a taşınarak çözülmeye çalışılıyordu. Belgeler, bu tür mülk davalarına dair çeşitli örnekler sunarak Osmanlı hukuk sisteminin işleyişi ve toplumdaki mülkiyet anlayışı hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Osmanlı toplumunda mülkiyetle ilgili davalar çeşitli kategorilere ayrılabilir. Mülkiyet ihtilafları, arazi, bağ, ev veya değirmen gibi malların mülkiyeti konusundaki çekişmeleri içerirken, zilyetlik ihtilafları bir malın fiili olarak kullanılması hakkındaki anlaşmazlıkları kapsar. Bu davalar bir kişinin mülküne veya hakkına hukuka aykırı bir şekilde el konulması veya müdahale edilmesini konu alır.

İncelenen ahkâm defterlerinde mülk anlaşmazlıklarına dair yetmiş üç dava tespit edilmiştir. Aşağıda Amasya sancağında yaşanan bu anlaşmazlıklarla ilgili örnekler dahilinde bilgiler sunulacaktır.

Tablo 14. Mülk Zaptı ile İlgili şikâyetlerin Defterlere Dağılımı

Defter No	Hüküm Sayısı	Toplam Hüküm Sayısına Oramı %	Hüküm Numaraları
20	-	-	-
21	2	0.24	44/3, 173/1
22	5	0.61	15/2, 285/3, 294/2, 313/2, 323/4
23	4	0.49	13/3, 18/2, 75/1, 145/2
24	2	0.24	2/1, 3/3,
25	4	0.49	78/1, 192/3
26	3	0.37	9/1, 103/1, 175/4
27	6	0.73	16/2, 33/3, 121/2, 192/1, 221/1, 257/2,
28	16	1.95	3/2, 11/1, 12/3, 14/2, 19/3, 20/4, 21/2, 54/2, 110/3, 146/3, 148/1, 148/3, 207/1, 238/2, 263/1,
29	11	1.34	101/1, 102/2, 156/1, 168/2, 190/2, 231/2, 241/2, 247/1, 256/1, 260/2, 269/2
30	7	0.85	57/2, 58/1, 73/2, 202/1, 220/2, 274/3, 275/2

31	3	0.37	4/1, 70/1, 69/4,
32	2	0.24	205/2, 212/3
33	8	0.98	17/2, 53/3, 55/3, 71/2, 77/1, 77/2, 80/1, 145/6

Tabloda 17'deki dağılım, 16 hüküm ve %1,95'lik oranla açık ara en yüksek yoğunluğa sahip olan 28 numaralı defter ile 11 hüküm ve 1.34'lik oranla takip eden 29 numaralı defterde kümelenmektedir. Bu, iki defterin ilgili dönemde bu konudaki şikâyetlerin ana kayıt merkezi olduğunu işaret ederken, Defter No 20'de hiçbir kaydın olmaması ve diğer birçok defterde hüküm sayısının 5'in altında olması, dağılımın aşırı dengesiz olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, bazı defterlerde belirtilen Hüküm Sayısı ile Hüküm Numaralarının adedi arasındaki devam eden tutarsızlıklar, verilerin eksik aktarıldığını göstermektedir.

Amasya'da arazi⁶¹, bağ⁶², bahçe⁶³ ev⁶⁴ veya değirmen gibi malların mülkiyeti konusundaki çekişmeler söz konusu olmuştur.⁶⁵ Mesela Eski Kethüda Mahallesi sakini İbrahim Ağa, şer'î mahkemede yine Amasya sakini Ahmet Efendi aleyhine dava açmıştır. İbrahim Ağa, Geldiklan nahiyesine bağlı Ahenk köyünde bulunan ve babasından miras kalan on dokuz adet arazisini kiraya verdiğini ve kendisi başka bir yere gittiğini belirtmiştir. Başka yerde olduğu süre zarfında kira bedellerinin bazen ödendiğini, bazen ise Ahmet Efendi'nin zimmetinde biriktiğini ifade ederek, şu anda kalan kira alacaklarını talep etmektedir. Davalı Ahmet Efendi ise, İbrahim Ağa'nın on dokuz tarlasının kiralandığı iddiasını tamamen reddetmiş ve davanın on beş yıllık zaman aşımına uğradığını ileri sürmüştür. Ayrıca, söz konusu arazileri kiralık olarak değil, müstakil tasarrufu altında bulundurduğunu söyleyerek davayı reddetmiştir. Davacı İbrahim Ağa'dan, davasına uygun olarak son on yıl içinde arazilerin kiralandığına dair kanıt sunması istenmiştir. İbrahim Ağa, köylüler ve komşular nezdinde sınırları bilinen bir tarlasının kirasının tamamını aldığını ispatlamış ve yine sınırları bilinen başka bir tarlasının da kiralık olduğunu mahkemece sabit kılmıştır. Ancak, geri kalan on dokuz arazi için kiralık olduğuna dair yeterli kanıt sunamamıştır. Bunun üzerine, Ahmet Efendi'ye, İbrahim Ağa'nın on yıldır dava ettiği on dokuz tarlanın kiralık olup olmadığına dair yemin teklif edilmiş, ancak

⁶¹ (BOA, A. {DVNS. AHK. SS..d. 21, 173/1); (BOA, A. {DVNS. AHK. SS..d. 22, 36/3); (BOA, A. {DVNS. AHK. SS..d.25, 78/1); (BOA, A. {DVNS. AHK. SS..d.25, 138/3); (BOA, A. {DVNS. AHK. SS..d.28, 11/1); (BOA, A. {DVNS. AHK. SS..d. 28, 21/2); (BOA, A. {DVNS. AHK. SS..d.28, 54/2); (BOA, A. {DVNS. AHK. SS..d.28, 140/2); (BOA, A. {DVNS. AHK. SS..d. 28,); (BOA, A. {DVNS. AHK. SS..d. 28, 207/1); (BOA, A. {DVNS. AHK. SS..d. 33, 56/1); (BOA, A. {DVNS. AHK. SS..d. 33, 71/2);

⁶² (BOA, A. {DVNS. AHK. SS..d. 21, 44/3); (BOA, A. {DVNS. AHK. SS..d. 33, 77/2);

⁶³ (BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 33, 77-1); (BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 33, 136-3).

⁶⁴ (BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 33, 136-2); (BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 33, 136-3); (BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 33, 145-6).

⁶⁵ (BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 28, 110/3); (BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 33, 53/3);

Ahmet Efendi yemin etmekten kaçınmıştır. Sonuç olarak mahkeme, Ahmet Efendi'nin dava konusu arazilere müdahale etmemesi yönünde şer'an tenbihte bulunmuş ve davacı İbrahim Ağa'nın bu araziler üzerindeki zapt ve tasarruf yetkisinin devamına izin vermiştir (BOA.MŞH.ŞSC.d.67, 76/1). Benzer bir örnek 1820 yılına aittir. Buna göre Seyyid Mustafa Divân-ı Hümâyün'a gelerek, Amasya kazası topraklarında tapu ve temessükle sahip olduğu arazileri her yıl ekip biçtiğini, vergilerini düzenli olarak ödediğini ve bu arazilere kimsenin müdahale etmemesi gerektiğini belirtti. Ancak, Seyyid Lütfullah ve Abdullah adlı kişilerin, kanuna aykırı olarak ve herhangi bir belge olmaksızın arazilere haksız yere müdahale ettiklerini ve el koymaya çalıştıklarını iddia etti. Yerel mahkemede görülen davada, bu kişilerin iddialarının asılsız olduğunun ortaya çıktığını ve kendilerine müdahaleden men cezası verildiğini, ancak bu karara rağmen müdahalelerine devam ettiklerini ifade etti. Seyyid Mustafa, kanunlara uygun olarak arazilerinin kendisine iade edilmesini ve bu kişilerin müdahalesinin engellenmesini talep etti. Divân-ı Hümâyün'da yapılan incelemede, Seyyid Mustafa'nın arazileri uzun yıllardır ekip biçtiği, herhangi bir itirazla karşılaşmadığı ve tapu haklarının bulunduğu, Seyyid Lütfullah ve Abdullah'ın ise sonradan ortaya çıkarak haksız yere müdahale ettikleri tespit edildi. Bu nedenle, Seyyid Mustafa'nın talebinin kanuna uygun olduğu belirtildi (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 27, 162/2). Mülk zaptı ile ilgili anlaşmazlıklar aile içerisinde kişiler arasında da yaşanmıştır. Mesela Seyyid Mehmet, kardeşi Seyyid Hüseyin'in, 1820 yılında İstanbul'da yapılan bir satış sözleşmesiyle kendisine Amasya'da bulunan bir ev, bir arsa, bir bağ ve bir harman yerinin yarısını sekiz yüz kuruşa sattığını belirtmiştir. Satış sözleşmesinin tapu senedinin (hüccet-i şer'î yye) 1830 yılında Amasya sicillerinden çıkarıldığını ve bu tarihten itibaren mülkleri kendisinin kullandığını ifade etmiştir. Ancak, elindeki tapu senedinin yanması üzerine kardeşi Seyyid Hüseyin'in, mülklere haksız yere müdahale etmeye başladığını iddia etmiştir. Seyyid Mehmet, elindeki tapu senedine dayanarak mülklerin kendisine ait olduğunu ve kardeşinin müdahalesinin engellenmesi gerektiğini belirtmiştir. Amasya'da bu durumun mahkeme yoluyla incelenmesi ve Seyyid Hüseyin'in haksız müdahalesinin engellenmesi emredilmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 30, 58/1).

Zapt edilen mülkler arasında evler de bulunmaktadır. Mesela Kayahanım adlı kadın Divân-ı Hümâyün'a sunduğu arzuhalinde Amasya'da Orman(?) mevkiinde iki adet bağının ve Hacı İlyas mahallesinde bir evi ile bahçesinin olduğunu belirtmiştir. Bazı kişilerin, bu mülklere haksız yere müdahale ettiğini ve el koymaya çalıştığını iddia etmiştir. Kayahanım bu müdahalelerin engellenmesi ve mülklerinin korunması için emir çıkarılmasını talep etmiştir. Bu konuda 1831 yılında Amasya naibine gönderilen hükümde vakanın mahkemede incelenmesi ve mülklere yapılan haksız müdahalelerin engellenmesi emredilmiştir (BOA, A.

{DVNS. AHK.SS. d. 30, 57/4). Değirmenler de bu zapt edilen mülkler arasında olup merkeze intikal etmiştir. Bu duruma bir örnek dava 1818’de ele alınmıştır. Molla İbrahim mahkemeye müracaat ederek Hacı Bayramlı köyündeki değirmenin kendisine ait olduğunu ve başkasının bu değirmende hakkı olmadığını belirtmiştir. Ancak, Hacı Abdulkerim adlı kişinin değirmene haksız yere müdahale ettiğini iddia etmiştir. Bu haksız müdahalenin engellenmesi için emir çıkarılmasını talep etmiştir. Hacı Abdulkerim’in değirmene neden müdahale ettiği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Amasya’da bu durumun mahkeme yoluyla incelenmesi emredilmiştir. Hacı Abdulkerim’in Molla İbrahim bin Mustafa’nın değirmenine haksız yere müdahale ettiği tespit edilirse, müdahalenin engellenmesi istenmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 26, 103/1).

Mülk davaları bu süreçte Amasya’da önemli bir çekişme konusu olmuştur. 1819 yılına ait bir vesikada Amasya’da görülen bir mülkiyet anlaşmazlığı ve bu anlaşmazlığın hukuki süreçler aracılığıyla çözülmesi belgelenmektedir. Meralar bu dönemde geçimini hayvancılığa dayandıran Amasya halkı büyük anlam ifade etmekteydi ve yine mülk zaptı anlaşmazlıkları içerisinde meraların haksız yere el konulması söz konusu olmuştur. Mesela Bozbeyi köyü sakinleri, köydeki mera arazisinin kendilerine ait olduğunu ve hayvanlarını burada otlattıklarını belirtmişlerdir. Ancak, Abdullah Beyoğlu Mir Mehmet adlı kişinin, bu mera arazisine ağıl inşa ederek hayvanlarını otlatmalarını engellediğini iddia etmişlerdir. Bu durumun kanunlara aykırı olduğunu belirten köy halkı, ağılın kaldırılmasını ve mera arazisinde eskisi gibi hayvanlarını otlatılmayı talep etmişlerdir. Divân-ı Hümâyûn, mera arazisinin köy halkına ait olduğunu ve hayvanlarını burada otlattıklarını teyit etmiştir. Abdullah Beyoğlu Mir Mehmet ’in mera arazisine ağıl inşa ettiği tespit edilirse, bu durumun kanuna aykırı olduğu ve ağılın kaldırılması gerektiği belirtilmiştir. Köy halkının mera arazisinde eskisi gibi hayvanlarını otlatabilmesi için emir çıkarılmıştır. Argoma nahiyesine bağlı Bozbeyi köyündeki mera arazisine Abdullah Beyoğlu Mir Mehmet tarafından yapılan ağılın kaldırılması ve köy halkının mera arazisinde eskisi gibi hayvanlarını otlatabilmesi emredilmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 26, 175/4).

Davaların çoğunluğu (%60’tan fazlası) köylerde yaşanmıştır. Bu durum, köylerde mülkiyetle ilgili sorunların daha yaygın olduğunu veya köylülerin bu tür anlaşmazlıkları çözmek için daha sık mahkemelere başvurduğunu gösterebilir. Merkez davaları da önemli bir yer tutmuştur. Merkezde görülen dava sayısı da azımsanacak düzeyde değildir. Bu durum, şehirlerde de mülkiyetle ilgili çeşitli sorunların yaşandığını göstermektedir.

Sonuç olarak bu davalar, Osmanlı toplumunda mülkiyetin önemli bir sosyal ve ekonomik unsur olduğunu ve bu konuda çeşitli ihtilafların yaşandığını ortaya koymaktadır.

Mülk zaptı davaları, mülkiyet hakkının ihlali, araziye haksız el koyma veya mülke müdahale gibi çeşitli nedenlerden kaynaklanmış ve çözümü için hukuki yollara başvurulmuştur. Bu davalar, Osmanlı hukuk sisteminin işleyişi ve toplumdaki mülkiyet anlayışı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. 1803 ile 1846 yılları arasını kapsamaktadır. Davaların büyük bir kısmı, mülkiyet hakkının ihlali, araziye haksız el koyma veya mülke müdahale gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Davalar, genellikle yerel mahkemelerde görülmekle birlikte, bazı durumlarda Divân-ı Hümayun'a da taşınmıştır. Belgede yer alan davalar, Osmanlı toplumunda mülkiyet hakkının önemini ve bu hakkın korunması için başvurulmuş hukuki süreçleri göstermektedir.

2.2.8. Katl, Yaralama ve Darp

Yaşam hakkı, evrensel bir değer olarak tüm inanç ve hukuk sistemlerinde temel bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, bir canlının yaşamına son verme fiili olan “katl”, İslam hukukunda da titizlikle ele alınmış ve geniş bir kavramsal çerçeveye oturtulmuştur. Sözlükte “bir canlının bir başka canlıyı öldürmesi” olarak ifade edilen katl kelimesi, İslam hukukunda ise “bir kimsenin hukuken can dokunulmazlığı bulunan bir şahsın ölümüne yol açacak bir davranışta bulunması” olarak tanımlanmaktadır (Bardakoğlu, 2022, s. 45). Udeh ise katl kelimesini “insan tarafından işlenen ve bir insan hayatını sona erdiren fiildir” şeklinde açıklamaktadır (Udeh, 2012, s. 15). Öldürüne “*katil*”, öldürülene “*maktul*” denilmektedir (Ekinci, 2021, 356; Köroğlu, 2015, s. 217). Katl kelimesinin ikinci terim anlamı *irtidad*, muhsanın zinası, eşkıyalık, adam öldürme, vb. belli suçları işleyenlere verilen ölüm cezasına karşılık gelmektedir. Fakat öldürme cezasında bir belirsizlik söz konusudur ve belli suçlar dahilinde zaman zaman kısas, recm vb. özel adlarla bağdaştırıldığı söylenebilir (Bardakoğlu, 1995, s. 45). Bu tanımlamalar, İslam hukukunda yaşam hakkının dokunulmazlığını vurgularken, ölüm cezalarının uygulanma koşullarındaki çeşitliliğe işaret etmektedir. Bahsi geçen kavramsal detaylar, Osmanlı adli kayıtlarındaki vaka analizleri için sağlam bir temel sunmaktadır.

Haksız bir şekilde öldürme bütün dinlerde, ahlâkî öğretilerde ve hukuk düzenlerinde şiddetle yasaklanmış olup bu fiili engellemek için de toplum vicdanını rahatlatarak maddî ve manevî yaptırım uygulanmaya çalışılmıştır (Bardakoğlu, 1995, s. 45, 46).

İslam hukuku öldürme fiilini en büyük suçlardan saymıştır. Kur'an-ı Kerim' de Nisâ süresi 92. Ayette bir müminin bir mümini yanlışlıkla öldürmesi söz konusu olursa bir mümin kölenin azat edilmesi ve bağışlanmadığı sürece diyet ödemesi gerektiği belirtilmiştir. Bunları

yapma imkânı olmayanın ise Allah tarafından tövbesinin kabul edilmesi için iki ay oruç tutması emredilmiştir. Yine Nisâ süresi 93. ayette bir mümini kasten öldürmenin cezasının ebedi cehennem hayatı olduğu zikredilmektedir (Nisâ, 4/92-93). Bakara süresi 178. ayette ise bir kişi başka bir kişi öldürdüğünde hüre karşılık hür, köleye karşılık köle, kadına karşılık kadının öldürülmesinin farz kılındığı da görülmektedir (Bakara, 2/178). Bu ayetler, İslam'ın yaşam hakkına verdiği önemi ve kasten öldürme suçuna yüklediği ağır dini ve hukuki sonuçları net bir şekilde ortaya koyarak ceza hukuku prensiplerinin ilahi kaynaklara dayandığını göstermektedir.

Failin bilgisi, iradesi ve niyeti suçun ağırlığını doğrudan etkilediğinden öldürme suçunun günah, kısas, diyet, mirastan mahrumiyet ve kefarete olmak üzere dini ve hukuki sonuçları da buna göre değerlendirilmiştir (Bardakoğlu, 2022, s. 48). Failin niyetinin ve iradesinin cezai müeyyidelere doğrudan etkisi, İslam hukukunun modern ceza hukukundaki kusur ilkesine⁶⁶ benzer bir biçimde, suçu işleyen sorumlu derecesini ön planda tuttuğunu ortaya koymaktadır.

Hanefî Mezhebinde, katl suçu, failin kastı ve eylemin niteliği göz önünde bulundurularak kasten (taammüden), kasıt benzeri (şibh-i amd), hataen, hata benzeri ve tesebbüben olarak beş kategoriye ayrılmıştır (Güler, 2020, s. 28). Bu çalışmada da incelenecek olan katl suçunun, hukuki çerçevesinin ve uygulanacak cezai yaptırımlarının daha net anlaşılabilmesi amacıyla, söz konusu kategorilerin detaylı irdelenmesi gerekmektedir. İşte bu hukuki çerçeve doğrultusunda, Amasya sancağında işlenen ve kaydedilebilen suçlardan birisi olan katl vakaları ele mercek altına alınmıştır. Ele alınan arşiv belgelerinde 19. yüzyılın ilk yarısında katl suçunun işlendiği tespit edilmiştir. 1808 ile 1850 yılları arasında tespit edebildiğimiz yirmi katl vakası bulunmaktadır.

Suçların tasnifi ve cezai sorumluluğun belirlenmesinde önemli bir yer tutan kasten öldürme fiili, karmaşık niteliği ile dikkat çekmektedir. Temel tanımıyla kasten öldürme, maktulün hayatını sona erdirecek bir eylemin, öldürücü bir aleti (bıçak, silah, vb.) bilerek isteyerek kullanarak gerçekleştirilmesi sonucu meydana gelen öldürmedir (Koç, 2019, s. 275). Ancak, hukuki süreçlerde failin içsel durumu olan kastın ispatı, doğası gereği önemli bir zorluk teşkil etmektedir. Bu zorluktan ötürü, kasıt insanın içerisinde gizli olduğundan öldürme eyleminde kullanılan aletler kastı ortaya çıkaran delil sayılmışlardır (Köroğlu, 2015, s. 219). Bu yaklaşım hukukun soyut bir kavram olan kastı, kullanılan alet üzerinden somutlaştırarak cezai sorumluluğun belirlenmesinde önemli bir delil prensibi benimsediğini ortaya

⁶⁶ Adli bir cezanın tayininde temel bir ölçüt işlevi görerek, hakkaniyetli bir yaptırımın uygulanmasını sağlar (Aykul, 2022, s. 305).

koymaktadır. Zira failin dışı vuran eylemi ile niyeti arasında kurulan bu bağ, adalet mekanizmasının işleyişinde kritik bir rol oynamaktadır.

Kasten öldürmede ayet ve hadislerle verilecek cezanın belirlenmesi suçun kanuni, öldürücü bir alet kullanarak eylemin gerçekleşmesi ile maddi ve kastın bulunması manevi unsuru oluşturmaktadır (Koç, 219, s. 276). Bu tür öldürme suçunun dünyevi cezası ise kısas (Katil maktulün yerine öldürme) olarak belirlenmiştir.⁶⁷ Bu ceza kaved cezası olarak da adlandırılmaktadır (Ekinci, 2021, s. 357). Maktulün mirasçılarının veya mirasçılardan birinin diyeti kabul ederek kısas cezasından feragat etmesi veya faili herhangi bir bedel talep etmeksizin affetmesi durumunda, kısas cezası tatbik edilmez (Aydın, 2019, s. 193). Maktulün mirasçılarının diyet konusunda mutabakata varmaları halinde diyet bedeli bizzat fail tarafından ödenir (Udeh, 2012, s. 178-179). Bu bağlamda, devlet ölüm cezasını içermeyen tazir cezası uygulama yetkisine sahiptir (Aydın, 2019, s. 193). Şayet maktulün mirasçısı yoksa ve dava açılmamışsa, devlet maktulün haklarını üstenerak faili yargılar ve adaletin tecellisi için cezalandırma yoluna gider. Bu durumda devlet, diyet karşılığında katille anlaşma sağlayabilir. Ancak kısas hakkı doğrudan varislere ait kişisel hak olduğu için devletin katili affetme yetkisi bulunmamaktadır. Kisasın şahsi bir hak niteliği taşıması, kasten adam öldürme vakalarında dava açma yetkisinin, diyet karşılığı uzlaşma veya af hakkının maktulün varislerine bırakılması ve bu tür suçlarda zaman aşımının uygulanmaması toplumsal barışı destekleyen ve kan davaları gibi kişisel intikam güdülerinin önüne geçen etkili bir yöntem olarak değerlendirilmektedir (Ekinci, 2021, s. 357). Bu yaklaşım, adaleti sağlarken toplumsal uzlaşmayı ve huzuru gözetme amacı taşımaktadır.

Osmanlı Devleti'nde İslam hukuku gereklerine uyularak kasten öldürme suçuna karşılık kısas cezasının uygulanması emredilmiştir. Mesela Kanuni Umumi Kanunnamesi'nin 16. maddesinde yer alan hüküm şu şekildedir:

Ve eğer bir kimesne adam öldürse yerine kısas edeler, cürm alınmaya. Eğer kısas itmeseler veya kısas lazım olacak katl olmasa, gani ise bin akçeye ve dahi ziyadeye gücü yetip mâlik olsa, dört yüz akçe ve mutavassıt'ul hâl olup altı yüze mâlik olsa iki yüz akçe, fakirden yüz akçe alına. Ve gayet fakir olandan elli akçe cürm alına” (Akgündüz, 1992, s. 299).

Bu düzenlemeler, kisasın uygulanmadığı durumlarda diyet miktarının failin ekonomik durumuna göre belirlenmesiyle, Osmanlı adalet sisteminin cezalandırma prensiplerinde sosyal gerçekleri ve ödeme gücünü dikkate aldığını açıkça gözler önüne sermektedir.

İncelenen şikâyet defterlerindeki hükümlerde beş katl vakası tespit edilmiştir. İncelenen

⁶⁷ “Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin varisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir.” (Bakara, 2/178).

şikâyetler içerisinde katl vakasını içeren ilk vesikaya göre, Osman adlı şahıs Divân-ı Hümâyûn'a başvurarak, Amasya sakinlerinden ve hassa silahşorlarından olan kardeşi Hindîzâde İbrahim'in 1808 yılında Hüseyin, Ali Beşe, Mustafa Beşe ve Hasan Beşe tarafından haksız yere öldürüldüğünü iddia etmiştir. Osman, ayrıca kardeşinin eşya, silah, para, altın ve hayvanlarının gasp edildiğini belirtmiştir. Kardeşinin katillerinin bulunup cezalandırılmasını ve gasp edilen mallarının iade edilmesi talep etmiştir. Olayın soruşturulması için mütesellime emir verilmiştir. Soruşturma sürecinde tayin edilen mübaşirin ücretinin mazlum olan taraftan tahsil edilmemesi ve soruşturmanın Silahtar Ömer tarafından yapılması emredilmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 24, 29/2}).

Seyyid Şeyh Ali'nin, Mısır'ın Kahire şehrinden olan erkek kardeşi Seyyid Mehmet'in öldürülmesi ve mallarının gasp edilmesiyle ilgilidir. Şeyh Ali, kardeşi Seyyid Mehmet'in Samsun'dan Köprü kasabasına doğru giderken, yanında bulunan katircılar tarafından haksız yere öldürüldüğünü ve yanındaki 25.000 kuruş nakit para ile eşyalarının gasp edildiğini iddia etmiştir. Yerel yöneticiler katillerden ikisini yakalayıp idam etmiş, ancak biri kaçmıştır. Kaçan katilin elindeki gasp edilmiş malların yanı sıra, Seyyid Mehmet'in Samsun ve Bafra kazalarındaki diğer mallarının da el konulduğunu belirtmiştir. Şeyh Ali, bu haksızlığın giderilmesi ve adaletin sağlanması için bir ferman talebinde bulunmuştur. Ferman, Gedeğra naibi ve Amasya müteselliminden, görevlendirecekleri bir çavuş aracılığıyla olayı mahkemede incelemelerini emretmektedir. Mahkemede, katilin kaçmasına rağmen olayın şer'î hükümlere göre ele alınması ve Seyyid Mehmet'in mirasçısı olan Şeyh Ali'nin hakkının teslim edilmesi istenmektedir. Ayrıca ferman, suçlu olmayan ve masum kişilere haksız yere eziyet edilmemesi, mahkemenin adil ve tarafsız bir şekilde yürütülmesi gerektiğini de vurgulamaktadır BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d.24, 29/2}).

Topçu Çavuşu Mehmet, kardeşi Osman'ın Kavak kazasında Karasallu köyünden Civelekoğlu tarafından haksız yere kurşunla öldürüldüğünü iddia etmiştir. Bu olayın şeriat kurallarına göre incelenmesini ve adaletin sağlanmasını talep etmiştir. Damadı Halil Rıfat Paşa'nın da bu talebi desteklemesi üzerine, olayın yerel mahkemede incelenmesi emredilmiştir⁶⁸

⁶⁸ “Muntazam-ı asâkir-i şâhânem topçu çavuşlarından Mehmet Çavuş'un Kavak kazâsı sükkânından karındaşı Osman Kavak kazâsında kâin Karasallu karyeli Civelekoğlu nâm şahıs hilâf-ı şer'-i şer'î f ve bi-gayri hak kurşun ile darb ve telef eylediğine mebnî mahallinde şer'le rü'yet ve ber-muktezâ-yı şer'-i şer'î f ihkâk-ı hak olunması husûsunu Çavuş-ı merkûm istid'â etdiğinden bahisle ol bâbda emr-i şer'î fim sudûru dâmâd-ı şehriyârânem düstûr vezîrim Halil Rıfat Paşa iclâlehû tarafından bu defe ifâde ve inbâ olunmakdan nâşî mahallinde şer'le rü'yet ve ihkâk-ı hak olunmak fermânım olmağğın imdi siz ki nâib ve mütesellim-i mûmâ ileyhsiz merkûmu ma'rifet-i şer'-i şer'î f ve ma'rifetiniz ile huzûr-ı şer'a ihzâr ve maktûl-i merkûmun veresesıyla bi'l-vücûh ber-vech-i dikkat terâfu' birle ba'de's-sübût ber-muktezâ-yı şer'-i mutahhar ihkâk-ı hakka mübâderet ve hilâf-ı şer'-i şer'î f yekdiğeri tesâhüb ve himâye ile gadri mûcib vaz' u hâlet

Toplam yirmi dört katl suç kaydı dönemin koşulları göz önüne alındığında, Amasya ve çevresinde katl suçunun azımsanmayacak bir problem olduğunu göstermektedir.

Failin ölümle sonuçlanan eylemi bilerek işlediği ancak ölüm sonucunu istemediği durumlarda, kastı aşan müessir fiille adam öldürme suçunu ifade eder. Kasıt benzeri katl, kasta göre daha alt bir ceza gerektirmektedir (Şafak, 2001, s. 560). Böyle bir eylemde kullanılan suç aleti ya da aletlerinin küçük taş veya değnek gibi araçlar olması gerekir (Avcı, 2014, s. 128-129). Bu suçun işlenmesi durumunda faile kısas cezası uygulanmaz. Failin kefalet ödemesi gerekir ve akilesi, maktulün mirasçılarına ağır diyet ödemekle sorumlu tutulur. (Ekinci, 2012, s. 356). Bunun dışında katilin keffâret vermesi de gerekmektedir. Keffâret, mümin bir köle azat etmek anlamına gelmektedir. Eğer bu durum mümkün değilse katil iki kamerî ay (ay ortasında başladığında ise 60 gün) aralıksız oruç tutar (Ekinci, 2021, s. 362).

Tablo 15. Katl Vakalarının Gerçekleştiği Mekânlar

Mekân Türü	Olay Sayısı
Şehir	4
Kırsal	7
Belirsiz	6

Suçların işlendiği yerlere bakıldığında, vakaların sadece Amasya merkezinde yoğunlaşmadığı, Havza, Ezinepazarı, köyler arası gibi farklı coğrafi bölgelerde de meydana geldiği görülmektedir. Bu durum, kırsal kesimde de asayiş sorunlarının yaşandığına işaret edebilir. Bazı vakaların belirli köy veya mahallelerde (Şeyh Garik Mahallesi, Karasullu köyü, Başar ve Korkut Köyleri arası, Taşabad, Kurşunlu Mahallesi, Gümüş Hacı köyü, Çay köyü, Elvan Çelebi köyü, Yaylak köyü, Ziyere) yoğunlaşması, bu bölgelerde sosyo-ekonomik veya güvenlik açıkları olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Faillerin kimlikleri incelendiğinde, bazı vakalarda birden fazla failin olduğu (Hüseyin, Ali Beşe, Mustafa Beşe ve Hasan Beşe), bazılarında eşkıya gruplarının (Eşkıya Çorumlu Deli Hüseyin), bazılarında ise belirli kişiler (Civelekoğlu, Emir Oğlu Bekir, Eyüp, Dedeoğulları Abdullah ve Kasım, Fatma, Ayşe, Şerife, Asador, Mustafa, Ahmet, Mehmet, Hüseyin) olduğu görülmektedir. Bazı vakalarda ise failler

vukû 'numaralı tecvîzden be-gâyet tehâşî ve mücânebet eylemeniz bâbında. Fî evâsıt-ı Safer sene 52' (BOA, A. {DVNS. AHK.SS..d. 31, 180/2).

meçhuldür. Bu çeşitlilik, cinayetlerin farklı motivasyonlarla işlenmiş olabileceğini düşündürmektedir. Maktul profili de çeşitlilik göstermektedir (Hindîzâde İbrahim, Seyyid Hasan, Ayan Kenanzâde Hasan Ağa, Asvanis, Enderun Ağası ve hizmetkarı, Mehmet, Osman, Hatice, Amasyalı Ceneviz Mehmet, Hasan Ali, Abdullah Efendi, Bağdat'tan gelen posta Tatarları, Hüseyin, Sadık, Türkmenoğlu Mehmet, Kara Haliloğlu Hacı Mustafa, Fatma). Maktullerin farklı sosyal statülerden olması, cinayetlerin belirli bir gruba yönelik olmadığını göstermektedir.

Amasya sancağında katl suçunun gasp, hane basma, tecavüz, yağma gibi farklı suçların da cinayetle birlikte işlendiği vakalar bulunmaktadır. Bu durum, bazı cinayetlerin organize suç faaliyetleri veya kişisel husumetlerin bir sonucu olabileceğini düşündürmektedir. Kullanılan alet/araç bilgisi bazı vakalarda belirtilmiştir (Pistov tabanca, silah, bıçak, kasten tüfekte vurarak, tüfek mermisi temizlerken, kavak dalı ile düşürme, tüfek, yorgan ve yastık ile boğma). Bu bilgiler, dönemin silah teknolojisi ve suç işleme yöntemleri hakkında fikir vermektedir. Tabloda, cinayet davalarının hangi yöneticiler (Naip, Mütessellim, Mütessellim Vekili) tarafından ele alındığına dair bilgiler bulunmaktadır. Bu, yerel yöneticilerin adli süreçteki rollerini göstermesi açısından önemlidir.

Verilen cezalara bakıldığında, diyet (kan parası), bazı çete üyelerinin öldürülmesi, çete reisinin Sivas'a gönderilmesi, maktulün kendisinin vakayı gerçekleştirdiği yönünde karar, faillerin yakalanamaması, kısas (idam), hapis cezası, Sivas hapisanesine gönderilme ve firar, reşit olmayan mirasçılara diyet gibi farklı sonuçlar görülmektedir. Bazı davaların ise inceleme veya karar aşamasında olduğu belirtilmiştir. Bu çeşitlilik, dönemin Osmanlı hukuk sisteminin ve yerel uygulamalarının karmaşıklığını yansıtmaktadır. Kısas cezasının yanı sıra diyet seçeneğinin sunulması, İslam hukukunun prensiplerinin uygulandığını göstermektedir. Bir vakada mirasçıların diyet isteme veya affetme hakkına sahip olması da bu durumu desteklemektedir. Ayrıca Amasya sancağındaki katl vakalarında diyet miktarı değişkenlik göstermiştir. Bu durum Bardakoğlu'nun diyet konusundaki tespitleriyle paralellik göstermektedir (Bardakoğlu, 1994, s. 473-479).

Yaklaşık 42 yıllık süreçte cinayet vakalarının yıllara göre dağılımında belirgin bir artış veya azalma görülmemektedir. Ancak, bazı yıllarda (mesela 1817, 1846, 1847, 1849) daha fazla vaka kaydedilmiş olması dikkat çekicidir. Bu durum, dönemin sosyo-politik veya ekonomik olaylarıyla ilişkilendirilerek daha derinlemesine incelenebilir. 19. yüzyılın ilk yarısında Amasya ve çevresinde işlenen katl suçlarının çeşitliliğini, faillerin ve maktullerin profillerini, kullanılan suç aletlerini ve uygulanan hukuki süreçleri gözler önüne sermektedir. Vücut bütünlüğüne karşı gerçekleşen suçlar katl dışındaki yaralamaları içine alır. Müessir fiil

olarak da bilinen yaralama suçu vücut bütünlüğüne yönelik acı ile ıstırap doğuran fiiller için kullanılmıştır. Yaralama suçu el, ayak, vb. kesilmesi, koparılması veya bu azaların fonksiyonlarının işlevsiz bir hale getirilmesi (ta'til-i uzuv), baş ve yüz yaralamaları (secce) ve baş, yüz bölgesi dışındaki yaralar olarak ayrılmaktadır. Karın, sırt ve göğüste açılan yaralara caife; kol ve bacaklar gibi bölgelerde açılan yaralara da gayri caife denilmektedir (Cin ve Akgündüz, 2017, s. 312-313). Kur'an-ı Kerim ölüm dışındaki yaralamalar için de kısas hükmünü getirmiştir. Maide süresi 45. Ayette bu durum açıkça belirtilmiştir. "Göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ile kıyas vardır." (Maide, 5/45).

Yaralama suçu, kasten ve hatâen olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. İncelenen dönemde kaydedilen beş adet yaralama/darp vakası bulunmaktadır. Bu sayı, katl vakalarına kıyasla daha az olmakla birlikte, vücut bütünlüğüne yönelik şiddetin varlığını göstermesi açısından önemlidir. Vakaların niteliği çeşitlilik arz etmektedir. Bu dönemdeki yaralama vakaları, yalnızca fiziksel şiddetin boyutunu değil, aynı zamanda hukuki sonuçlarını da gözler önüne sermektedir. Mesela 24 Nisan 1807 tarihli bir vesikada Amasya Acemali Mahallesi ahalisinden Teküci oğlu Seyyid Mustafa adlı kişinin haksız yere tabanca kurşunuyla sol kolunun üst kısmından vurulduğu kaydedilmiştir. Vakanın ardından şer'î mahkeme tarafından görevlendirilen kişiler, yaralının ifadesini almak için yanına gitmişlerdir. Seyyid Mustafa kendi iradesiyle ve açıkça, kendisini Hacı Said oğlu İsmail, Velioğlu Halil, Kürd oğlu Ahmet, Çolak Molla Mustafa ve Helvacı oğlu Abdülhalim adlı kişilerin olduğunu ifade etmiştir. Hatta, ölmesi halinde bu kişilerden katil davası olmayacağını, ancak faillerin kesinlikle bu kişiler olduğunu belirtmiştir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 65, 27/2). Bu belge, Osmanlı adli sisteminde yaralama vakalarının nasıl ele alındığına dair oldukça değerli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Öncelikle, olayın kayda geçiş şekli, bu dönem mahkemelerinin adil yargılama ve mağdurun beyanına önem verme prensibini yansıtmaktadır. Yaralı bir kişinin ifadesini yerinde almak için görevlilerin gönderilmesi adaletin tecellisi için gösterilen özeni göstermektedir.

Bazı yaralama vakaları ölümle neticelenmiştir. 1805 yılında Gedegra naibi ve Amasya mütesellimi Ali'ye hitaben yazılmış bir hüküm bir cinayet ve adaletin sağlanamaması sorununu ele almıştır. Seyyid Mehmet adlı bir kişi, kayınvalidesi Emine'nin evine komşu olan Kayınoğlu Ahmet'in oğlu tarafından büyük bir mağduriyet yaşadığını bildirmiştir. Komşunun evinin sofasının 1801 yılında yıkılmasıyla kayınvalidesi Emine hayatını kaybetmiştir. Bu olaydan daha da kötüsü, komşusu, topladığı bir grup zorba ile Seyyid Mehmet'in oğlu Hasan'ı vahşice dövmüş, yedi dişini kırmış ve Hasan bu yaralardan dolayı vefat etmiştir. Seyyid Mehmet, mahkemeye müracaat etmiş ve Şeyhülislamıktan haklılığını gösteren bir fetva almıştır. 1803 yılında, olayın incelenmesi için Trabzon valisine bir ferman gönderilmiştir. Ancak Seyyid

Mehmet, fermanın uygulanmadığını ve failin, vali ile olan ilişkileri sayesinde cezasız kaldığını iddia etmiştir. Bu durum üzerine, adaletin sağlanması için bu kez doğrudan Amasya mütesellimine yeni bir hüküm gönderilmesini talep etmiştir. Hükümde daha önce verilen emrin hala geçerli olduğunu ve bu meselenin mahalli mahkemede şer‘î hükümlere göre görülmesini emredilmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 22, 46/2}).

1811 yılına ait bir vesika Amasya Şeyh Garik Mahallesi’nde meydana gelen bir kasten adam öldürme olayının ardından varislerin katil veya vekili ile yaptıkları 600 kuruşluk kan diyeti anlaşmasını ve karşılıklı ibralaşmayı belgelemektedir. Seyyid Hasan, Ali’nin tabanca kurşunuyla yaralanarak vefat etmiş ve varisleri (eşi, annesi ve çocukları) Ali’nin vekili Emin Efendi ile diyet konusunda anlaşmaya varmışlardır (BOA. MŞH.ŞSC.d. 68, 22/1). Belgede, suçun detayları, Ali’nin savunması veya yargılama süreci hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak, varislerin Ali ile kan diyeti üzerine anlaşmaya varması ve karşılıklı olarak ibralaşması, Osmanlı hukuk sisteminde diyet müessesesinin işleyişini kanıtlamaktadır.

Amasya’da farklı etnik veya dini gruplar arasında da yaralama vakaları yaşanmıştır. Amasya’daki bazı vakalarda sulh yoluna gidilmesi, Osmanlı hukuk sisteminde anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesine verilen önemi yansıtmaktadır. Ağır yaralama vakalarında hapis cezası ve maddi tazminat (diyet) gibi cezaların uygulanması, Osmanlı ceza hukukunun genel prensipleriyle uyumludur.

İncelenen dönemde kaydedilen bir darp vakası ne yazık ki kadına yönelik şiddetin o dönemdeki varlığını da gözler önüne sermektedir. Amasya sakinlerinden Ümmügülsüm adlı bir kadın Divân-ı Hümayun’a müracaat ederek kendisinin bir kimseye bir zararı yokken eski eşi Kethüda oğlu Hacı İsmail’in, Lütfullah’ın, Pabucubüyükoğlu Hacı İsmail’in 1830 yılında kendisi feci bir şekilde darp ettiklerini ve evinde bulunan on binden fazla kuruşluk eşyasını gasp ettiklerini söyleyerek, gasp edilen eşyasının geri alınmasını talep etmiştir. Bunun üzerine bir mübaşir tayin edilmesi ve ücretinin mağdur kişiden talep edilmemesi buyrularak, Sadrazam Kahveci ve Salih adlı kişilerinde arabuluculuyla meselenin halledilmesi için 1835 yılında hüküm gönderilmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 31, 69/2}). Bu vaka bir anlamda kasten yaralama suçunu oluşturmaktadır. Osmanlı toplumunda kadına yönelik şiddet olgusunun varlığını ve bu tür durumların hukuki mercilere taşınma biçimlerini anlamak açısından son derece önemli bir örnektir. Ümmügülsüm’ün Divân-ı Hümayun’a doğrudan başvurması, merkezi otoritenin mağdurun sesini duyma ve adaleti sağlama çabası olarak yorumlanabilir. Bu durum, yerel mahkemelerdeki çözüme kavuşamayan veya daha üst düzey bir müdahale gerektiren davaların nasıl bir üst merciye taşındığını gösterir. Vakanın detayları, şiddetin sadece fiziksel boyutuyla kalmayıp, ekonomik gasp ile de birleştiğini ortaya koymaktadır. On

binden fazla kuruşluk eşyanın gasp edilmesi iddiası, mağdurun hem canına hem de malına kastedildiğini düşündürmektedir. Bu durum, o dönemde kadınların sahip olduğu mülkiyet haklarının korunması ve gasp gibi suçlara karşı devletin yaklaşımı hakkında da bilgi verir. Hükmün 1835 yılında, yani olayın üzerinden beş yıl geçtikten sonra gönderilmesi ise dikkat çekicidir. Bu gecikme, o dönemdeki yargılama süreçlerinin uzayabileceğine, bürokratik engellere veya delil toplama zorluklarına işaret edebilir. Ancak, Sadrazam Kahveci ve Salih'in arabuluculuk için görevlendirilmesi, Osmanlı hukuk sisteminde uyuşmazlıkların sadece mahkeme kararıyla değil, aynı zamanda alternatif çözüm yollarıyla da halledilmeye çalışıldığını göstermektedir. Özellikle aile içi veya kişisel anlaşmazlıklarda arabuluculuk, toplumsal barışın korunmasında önemli bir rol oynamıştır. Son olarak, mağdurdan mübaşir ücretinin talep edilmemesi, devletin mağdurun mali yükünü hafifletme ve adalete erişimi kolaylaştırma yönündeki çabasını yansıtır. Bu detay, o dönemdeki hukuki yardım ve masraflara dair değerli bir bilgidir. Genel olarak bu vaka, Osmanlı Devleti'nin hem ceza hukuku alanındaki uygulamalarını hem de toplumsal yaşamda kadınların karşılaştığı zorlukları ve hak arama süreçlerini anlamak için çok katmanlı bir analiz imkânı sunmaktadır.

Darp vakaları incelenen dönemde ciddi sonuçlar doğurmuş ve mağdurun vücudunda organ kaybına neden olmuştur. 21 Temmuz 1848 tarihinde Hacıköy'de yaşayan Mehmet Emin, aynı köyde yaşayan Mehmet ve Ali tarafından darp edilerek bir gözü kör edilmiştir. şer'î mahkemede dava görülmüş ve arabulucuların devreye girmesiyle taraflar üç bin beş yüz kuruş karşılığında uzlaşmışlar ve birbirlerini affetmişlerdir. On dokuz ay boyunca hapiste bulunan zanlılar için Meclisi Valâ tarafından, taraflar arasında sulh olması ve yeterince ceza aldıkları gerekçesiyle, serbest bırakılmaları konusunda Amasya Kaymakamına bir emir yazı gönderilmesi kararı alınmıştır (BOA. MVL. 39/32). Mağdurların bu şekilde yaralanmaları durumunda Osmanlı hukukuna göre tam diyet ödenmesine karar verilmiştir (Avcı, 2004, s. 136). Yaralama sırasında kişinin bir uzvu veya güzelliği giderildiğinde erş diyeti ödenir. Bir kişinin bir mümini öldürdüğü delillerle sabitlenir ve maktulün mirasçıları tarafından affedilmezse, bu kişiye kısas cezası uygulanır. Bir cinayet vakasında ödenmesi gereken diyet miktarı 100 deve olarak belirlenmiştir. Yaralamalara gelince, burun veya dilin tamamen kesilmesi durumunda tam diyet ödenir. Aynı şekilde, her iki dudağın, her iki yumurtanın veya cinsel organın kesilmesiyle oluşan zararlar için de tam diyet hükmedilir. Belin sakatlanması ve her iki gözün kaybedilmesi de tam diyeti gerektiren durumlardandır. Tek gözün veya tek elin kaybı ise yarım diyet ile karşılanır. Beyne kadar ulaşan derin yaralar (me'mûme) ve karın boşluğuna kadar inen yaralar (câife) için üçte bir diyet öngörülmüştür. Kemiğin kırılmasına veya ufalanmasına yol açan yaralamalarda (münakkile) on beş deve, el ve ayak parmaklarının her biri için on deve,

her bir diş için beş deve, kemiğe ulaşan derin yaralamalarda (mûdiha) ise beş deve tazminat belirlenmiştir. Kadını öldüren erkek, kısas olarak öldürölür. Altın kullananlar için diyet miktarı ise 1000 dinar olarak tespit edilmiştir (Döndüren, 2022, s. 5-6). Mehmet Emin vakasındaki üç bin beş yüz kuruşluk uzlaşma, tek gözün kaybı için öngörölün yarım diyet (50 deve veya eşdeğeri) ile uyumlu olabilir. Burada önemli olan, mahkemenin sadece hukuki bir karar vermekle kalmayıp, arabuluculuk mekanizmasını işleterek tarafların rızasıyla bir çözüme ulaşmasını sağlamasıdır. Zanlıların on dokuz ay hapis yatmış olması da uzlaşma öncesinde belirli bir ceza aldıklarını ve bu sürenin yeterli görölldüğünü göstermektedir. Bu durum, Osmanlı hukuk sisteminde hem kısas ve diyet gibi şer'î prensiplerin uygulandığını hem de uzlaşma ve mağduriyetin giderilmesi gibi unsurlara önem verildiğini ortaya koymaktadır.

Benzer bir olay 12 Temmuz 1855 tarihinde Zile'de gerçekleşmiştir. Osman bağını sularken Osman, Mustafa, beş kişi tarafından darp edilmiş ve sol gözüne odun batması sonucu yaralanmıştır. Bu vakada ise faillere üç sene pranga cezası uygun görölümüştür (Öner, 2024, s. 61). Bu vaka, 1855'te Zile'de Osman'ın bir grup tarafından darp edilerek gözünden yaralanması ve faillere üç yıl pranga cezası verilmesiyle, Osmanlı adli sisteminde bazı yaralama suçlarına diyet yerine daha ağır ve hürriyeti bağlayıcı tazir cezalarının da uygulandığını göstermektedir.

19. yüzyıl Amasya'sında darp ve yaralama suçunun failleri ve mağdurları genellikle aynı toplumsal gruplar arasında yaşanmıştır. Ancak, bazen farklı etnik veya dini gruplardan insanlar arasında da çatışmalar meydana gelmiştir. Darp ve yaralama suçunun mağdurları arasında kadınlar ve çocuklar da kaydedilmiştir. Darp ve yaralama vakalarının aydınlatılması için gerektiğinde bölge halkının ifadelerine de başvurulduğu görölmemektedir. Bu vakalar, farklı araçlarla (tabanca kurşunu, balta) gerçekleştirilen fiziksel saldırıları kapsamaktadır. Vakalar farklı yıllara yayılmış durumdadır (1801, 1807, 1817, 1830, 1848). Bu dağılım, yaralama ve darp suçlarının dönemsel olarak süreklilik arz ettiğini düşündürmektedir. Vakalarda failler daha çok erkeklerdir. Bu, dönemin toplumsal yapısında erkeklerin fiziksel güç kullanımının daha yaygın olabileceğine işaret edebilir. Amasya'da kadınların da fail olduğu görölmemektedir. Bu durum, şiddetin sadece erkeklere özgü olmadığını ve kadınların da çeşitli nedenlerle şiddet eylemlerine karışabileceğini göstermektedir. İki vakada (Dudu, Ümmügölüm) kadınlar mağdur durumundadır. Bu, kadınların da şiddetin hedefi olabildiğini ve toplumsal cinsiyet dinamiklerinin suç olgusunda önemli bir rol oynayabileceğini göstermektedir. Ümmügölüm vakasında failin eski eşi olması, aile içi şiddetin varlığına dair bir ipucu sunmaktadır. Diğer vakalarda (Seyyid Mustafa, Livolen, Mehmet Emin) erkekler mağdur durumundadır. Bu, erkeklerin de çeşitli nedenlerle şiddete maruz kalabildiğini göstermektedir.

Suçların işlendiği mekanlar çeşitlilik göstermektedir. Bir vaka hamamda gerçekleşmiştir. Hamam gibi nispeten kamusal ve sosyal etkileşimin yoğun olduğu mekanlarda da şiddet olaylarının yaşanabileceğini göstermektedir. Parmak kesme vakasının merkezde geçtiği belirtilmiş ve ilgili mahalleler zikredilmiştir. Bu, şehir merkezinde farklı mahalleler arasında etkileşim veya anlaşmazlıkların şiddete dönüşebileceğini düşündürmektedir. Bir vaka kırsal bir yerleşim birimi olan Hacıköy’de meydana gelmiştir. Bu, şiddetin sadece şehir merkezleriyle sınırlı olmadığını göstermektedir. Yaralama ve darp suçlarında kullanılan aletler çeşitlilik göstermektedir.

Bazı vakalarda kullanılan alet belirtilmemiştir. Ateşli silahların yaralama amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Kesici ve delici aletlerin de yaralamalarda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu çeşitlilik, dönemin erişilebilir silah ve aletlerinin suçlarda kullanıldığını göstermektedir. Belirtilen cezalar ve hukuki süreçler, Osmanlı adalet sisteminin yaralama suçlarına yaklaşımını yansıtmaktadır. Ceninin öldürülmesi vakasında diyet cezasına hükmedilmiştir. Bu, İslam hukukunda cana karşı işlenen suçlarda maddi tazminatın (diyet) önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Parmak kesme vakasında tarafların mahkeme huzurunda sulh yapması, anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesine verilen önemi vurgulamaktadır. Bir vesikada sürecin devam ettiği belirtilmektedir. Bu, her davanın hızlı bir şekilde sonuçlanmadığını ve delil toplama, ifade alma gibi süreçlerin zaman alabileceğini göstermektedir. Tek gözü kör etme vakasında hapis cezası verilmiştir. Bu, ağır yaralama vakalarında devletin cezalandırıcı rolünü üstlendiğini göstermektedir. Ancak, bu vakada da sonradan arabuluculuk ve affetme söz konusu olmuş ve zanlıların serbest bırakılması kararlaştırılmıştır. Bu durum, yerel dinamiklerin ve toplumsal uzlaşının hukuki süreçler üzerindeki etkisini göstermektedir.

2.2.9. Gasp ve Hırsızlık

Sözlükte “bir kimseye üstün gelmek ve bir şeyi zorla almak” şeklinde açıklanan gasp, bir hukuk terimi olarak aynı mezhep içerisindeki alimler tarafından bile farklı manalarda ifade edilmektedir (Aydın, 1996, s. 387). Gasp fiili gerçekleştirene gâsıp, gaspedilen mala mağsûb, mal sahibine ise mağsûbun minh denilmiştir (Mecelle, 881, s. 264). Farsça kökenli bir terim olan “yağma,” ise sözlük anlamı itibarıyla çapul, zorlamalı alma, bir malın cebri yollarla alınarak kaçırılması veya zorla sahiplenilmesi, bir mahali topluca basıp orada mevcut malların şiddet kullanılarak alınması, çapul ve talan gibi anlamlara gelmektedir (Develioğlu, 2001, s. 1155). Günlük dilde ise “yağma” kavramının karşılığı olarak yaygın bir şekilde “gasp”

sözcüğünün kullanıldığı görülmektedir. Görüldüğü üzere, farklı dil kökenlerine sahip olsalar dahi, “gasp” ve “yağma” kelimeleri, ifade ettikleri fiillerin mahiyeti açısından bir farklılık arz etmemektedir. Ancak, gündelik iletişimde “gasp” sözcüğü daha sık kullanılırken, “yağma” terimi, söz konusu fiilleri tanımlamak üzere hukuki bir tabir olarak kullanım alanı bulmaktadır.

Bir fiilin gasp sayılabilmesi için üç unsur göz önünde bulundurulmuştur. Bunlardan birincisi hanefî mezhebine göre gasp edilen malın sahibinin zilyedliğinin ortadan kalkmış, gaspçının zilyedliğinin tesis edilmiş olması şarttır. Bu durum da gasbedilen malın bulunduğu yerden bir başka yere taşınmış olması ile mümkündür. İkincisi gasp edilen mal ile ilgili unsurdur. Gasp fiilinde gasp edilen malın şer’an mal kabul edilmesi ve sahibinin olması gerekmektedir. Aksi halde sahipsiz malın zaptı gasp sayılmamıştır. Gaspın üçüncü unsuru ise açıktan ve zorla alınmasıdır. İzinle alınma söz konusu değildir (Cin ve Akgündüz, 2017 s. 625-627).

Amasya’ya ait tespit edilebilen gasp vakaları 1817 ile 1848 yılları arasında kaydedilmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 28, 263/1). Bu zaman dilimi, Osmanlı Devleti’nin önemli dönüşümler yaşadığı ve Tanzimat dönemi reformlarının hayata geçirildiği bir evreyi kapsamaktadır. Özellikle 1817 yılında gasp vakalarının belirgin bir yoğunluk gösterdiği dikkat çekmektedir. Ayrıca, incelenen gasp olaylarının büyük bir kısmının ölümle sonuçlandığı görülmektedir. Amasya’da meydana gelen bu gasp vakalarından etkilenenler ise toplumun farklı kesimlerinden ve çeşitli meslek gruplarından şahıslar olmuştur. Bu gasp vakalarında gasp edilenler arasında mahsullerde vardır (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 21, 22/2). Mesela 1805 yılında Seyyid Hacı Mehmet adlı kişi divana müracaat ederek, Geldiklanâbâd nahiyesinde bulunan Şeyh Ekil⁶⁹ olarak da adlandırılan Hacı Mehmet zaviyesinin mezarını ve mahsulünü yabancı ve kötü maksatlı Abdullah veled-i Zeynel tarafından zapt edildiğini, bu konuda kanunnamelere uygun bir şekilde gereğinin yapılması istenmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 21, 139/1). Benzer bir vaka 1813 yılına aittir. Ali adlı şahıs Divân-ı Hümâyûn’a gelerek Amasya kilesiyle ölçülüp ambara konulmuş 120 kile buğday ve arpasının kendisine ait olduğunu, başkasının bu mahsullerde hakkı olmadığını belirtmiştir. Ancak, Seyyid Ahmet ve Mehmet adlı kişilerin 1805 yılında bu mahsullere haksız yere el koyduğunu ve kendisine zarar verdiğini iddia etmiştir. Bu haksızlığın giderilmesi için emir çıkarılmasını talep etmiştir. Amasya naibine, bu durumun mahkeme yoluyla incelenmesi emredilmiştir. Seyyid Ahmet ve Mehmet’in Ali’ye ait mahsullere haksız yere el koyduğu tespit edilirse, mahsullerin Ali’ye iade edilmesi istenmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 24, 2/1).

⁶⁹ Şeyh Elek olarak geçmektedir. Murat Alandağlı, Hurufat Kayıtlarında Amasya Zaviyeleri, *Turkish Studies*, 19 (1), 2024, 1-27.

Başka bir vakada Amasya kazasından Seyyid Abdullah 1823 yılında Divân-ı Hümâyûn'a gelerek, Amasya'da devr-i keyl ve devr-i anbâr edilmiş dört yüz keyl hinta ve şâîrinin haksız yere elinden alındığını beyan etmiştir. Seyyid Abdullah, buğday ve arpasında kimsenin hakkı olmadığını, ancak Amasya'da yaşayan eski menzilci Seyyid Mustafa, Seyyid Ömer ve Seyyid Ali'nin 1823 yılında bu ürünleri kanunsuz bir şekilde aldığını belirterek Seyyid Abdullah, bu konuda Şeyhülislam'dan fetva aldığını ve ürünlerinin kendisine geri verilmesini istemiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 27, 203/1). 1826 yılında Merzifon kazası naibine gönderilen hükümde Doğramacı Mustafa adında bir kişinin şikâyeti yer almıştır. Doğramacı Mustafa, kendi halinde birisi olduğunu ve kimseye bir kötülüğünün dokunmadığını belirtmiştir. Ancak, köyünden Var Mahmud, Hacı Feyzi ve Bozaklı Mustafa isimli kişilerin, kendisini sebepsiz yere hapse attığını ve bu sırada ona ait olan bir saat, bir bıçak, bir torlak (bir tür kumaş veya keçe), bir mühür, bir cübbe ve 12.000 altın değerindeki on bir adet altını zorla ellerinden aldığını iddia etmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 28, 247/1).

1835 yılında Hacı İsmail ve Hacı Ahmet sundukları arzuhal ile Amasya'ya bağlı Heniske köyünde bulunan ve kendilerine ait olan zahirelerin, Musa Hocaoglu Emin tarafından 1833 yılında haksız yere işgal edildiğini belirterek şikâyet etmişlerdir. Zahirelerinin geri verilmesi için emir çıkarılmasını talep etmişlerdir. Amasya naibine gönderilen hüküm ile bu durumun mahkeme yoluyla incelenmesi emredilmiştir. Musa Hocaoglu Emin'in zahireleri haksız yere işgal ettiği tespit edilirse, zahirelerin Hacı İsmail ve Hacı Ahmet'e geri verilmesi istenmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 31, 55/4).

Amasya sancağında incelenen dönemde gasp edilenler arasında hayvanlar da bulunmaktadır (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 28, 212/3). Mesela Merzifon'da yaşayan Ömer ve Necip adlı iki kişi, Amasya'da yaşayan Osman adlı bir kişinin 1819 yılında kendilerine ait 300'den fazla koyun ve kısırağa haksız yere el koyduğunu iddia etmektedir. Ömer ve Necip, bu durum üzerine Zahid adlı bir kişiyi vekil tayin ederek, Osman'ın haksız yere el koyduğu hayvanların iadesini ve zararlarının tazminini talep etmektedirler. Alacaklıların vekili, Amasya'da şer'î mahkemede davanın görülmesini istemektedir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 27, 249/3). Yumrutaş köyü sakinlerinden Recep, Mehmet ve Ahmet adlı şahıslar Divân-ı Hümâyûn'a gelerek, Amasya kazâsı sâkinlerinden Maho(?) oğlu Hüseyin'in 1820 yılında kendilerinden haksız yere bir kısra ve bin altı yüz altmış beş kuruş aldığını beyan etmişlerdir. Recep, Mehmet ve Ahmet, dürüst ve güvenilir kişiler olduklarını, kimseye borçları veya kefaletleri olmadığını ve haklarında herhangi bir suçlama bulunmadığını vurgulayarak, Hüseyin'in haksız yere aldığı kısra ve paranın kendilerine geri verilmesini ve adaletin sağlanmasını talep etmişlerdir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 27, 222/2).

Emanet bırakılan malın varislerinden geri istenmesi kimi zaman sorunlara yol açabilmiştir. Zira bu durumda emanetçinin mirasçıları, emanet edilen malı asıl sahibine vermeyi reddetmişlerdir. Böyle bir duruma örnek 1802 yılında kaydedilmiştir. Amasya’da Hacı Mehmet Bey’in vefatıyla başlayan karmaşık bir miras anlaşmazlığını ve hukuki mücadeleyi ele almaktadır. Miras Mehmet’in oğlu Halil’e, kız kardeşlerine ve üvey annesine intikal etmesi gerekirken, tereke mühürlü bir odada tutulmuştur. Ancak Halil başka bir memleketteyken, diğer mirasçılar, üvey annenin eşi Hacı Abdulkadir’in de yardımıyla mühürü bozarak odadaki nakit para ve malları kendi evlerine taşımışlardır. Halil geri döndüğünde, hem intikal eden bin altı yüz yetmiş kuruşluk malvarlığını hem de bin dört yüz kuruşluk parasını talep etmiştir. Ancak karşı tarafın çeşitli hile ve bahanelerle Halil’in hakkını gasp etmeye çalıştıkları görülmüştür. Bunun üzerine Halil adalet arayışına girişmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 31, 69/3}). Benzer bir vaka 1835 yılında ele alınmıştır. Ümmügülsüm adlı kadın Divân-ı Hümâyûn’a müracaat ederek 1829 yılında başka bir memlekete giderken Boyacı Kör Hasan’a yirmi miskal altın, elli dirhem gümüş eşya, kırk sekiz gümüş kutu, iki döşek, iki yorgan, iki yastık ve iki kilim emanet ettiğini, Hasan’ın vefatından sonra eşi Emine’den talep ettiğinde zorluk çıkarttığını ifade etmiştir. Ümmügülsüm, emanetlerinin iade edilmesi ve haksızlığın giderilmesi için emir çıkarılmasını talep etmiştir. Amasya naibine mübaşir eşliğinde mahkeme yoluyla incelenmesi emredilmiştir. Ümmügülsüm’ün emanetlerinin iade edilmesi veya haksız olduğunun tespit edilmesi durumunda mahkeme masraflarını ödemesi istenmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 31, 69/3}).

Sonuç olarak Divân-ı Hümâyûn kayıtlarına yansıyan gasp vakaları, bu hukuki çerçevenin pratik uygulamalarını gözler önüne sermektedir. Tablolarda ve sunulan örnek olaylarda, farklı mahallerde, çeşitli fail ile mağdurlar arasında gerçekleşen gasp iddiaları yer almaktadır. Bu vakaların bir kısmı katl gibi daha ağır suçlarla birlikte anılırken, bir kısmı doğrudan malvarlığına yönelik tecavüzleri kapsamaktadır. Şikâyet kayıtları ise gasp iddialarının Divân-ı Hümâyûn’a intikal etme biçimlerini, davacı ve davalı tarafları, şahitleri ve ilgili yöneticileri göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Özellikle sunulan detaylı örnek olaylar, gasp olgusunun Osmanlı toplumunda somut yansımalarını ve bu tür ihtilafların çözüm mekanizmalarını anlamamıza olanak tanımaktadır. Bu kayıtlar, Osmanlı adalet sisteminin gasp vakalarına karşı duyarlılığını ve bu tür iddiaların titizlikle incelenerek hakkaniyetin sağlanmaya çalışıldığını göstermektedir. Naip ve kadı gibi yerel yöneticilere gönderilen emirler ve mahkeme yoluyla inceleme talepleri, merkezi yönetimin bu tür şikâyetleri ciddiye aldığını ve hukuki süreçler aracılığıyla çözüm üretmeye çalıştığını işaret etmektedir.

Gasp suçuyla karıştırılan hırsızlık sözcüğü belgelerde de kullanıldığı şekilde Arapça “sirkat”, eski Türkçe de ise “uğrılmak” olarak ifade edilmektedir (Avcı, 2004, s. 232). Terim anlamı ise başkasına ait malın sahibinin izni olmadan mülk edinmek amacıyla muhafaza edildiği yerden gizli bir şekilde alınmasıdır. Geçmişten beri toplumlar da görülen hırsızlık suçunun ortaya çıkmasındaki temel neden kişilerin ihtiyaçlarını karşılayamamaları ve hayatlarının sürdürmede zorluk çekmeleridir. Bunun yanında zorunlu eylem dışındakiler alışkanlıktan ve ihtiyaçlarını emek harcamadan kolay yoldan karşılama düşüncesinden gerçekleşmektedir (Baytimur, 2018, s. 92). Kuran-ı Kerim’de hırsızlık suçuna ilişkin “Yaptıklarına bir karşılık ve Allah’tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadınların ellerini kesin. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” şeklinde ayet yer almakta olup bu suça dair ceza açıkça belirtilmiştir (Maide, 5/38).

Hırsızlık suçunun oluşması için çalınan malın bir kimsenin mülkiyetinde ve himayesinde bulunması, gizlice alınmış olması, çalınan nesnenin dayanıklı, kolay bozulmayan yapıda ve belirli bir ekonomik değerin üzerinde olması gibi şartların bulunması gerekmektedir. Bu şartlardan biri veya birkaçı eksikse faile ta‘zir cezası verilirdi (Ekinci, 2008, s. 350-351).

Hırsızlık suçları da Osmanlı döneminde asayiş bozan önemli vakalardandı. 5 Aralık 1828 tarihinde Amasya kadısı, mütesellimi ve diğer mahalli idarecilere gönderilen emirde, Amasya kazası ve bazı köylerinde zuhur eden serkeş şahısların, hanelere zarar vererek emval ve eşyalarını çaldıkları, hatta Elvan Çelebi köyünde hasara yol açtıklarının duyulduğu ifade edilmektedir. Söz konusu hırsızlık vakasının emsallerinden farklı olarak, ahali nezdinde güven ve huzur ortamının zedelenmesine neden olduğu vurgulanmak suretiyle, faillerin yakalanarak cezalandırılmaları emredilmiştir (BOA. MŞH.ŞSC.d. 73, 45/1). Bu vesikada hırsızlık suçunun yanında halkın güven ve huzur ortamının bozulduğu belirtilerek suçun toplumsal etkisine dikkat çekilmiştir.

Amasya’da yaşanan hırsızlık suçuna dair bir vesika 1829 yılına aittir. Buna göre Amasya sakinlerinden Mustafa, Divân-ı Hümâyûn’a gelerek yine aynı kazâya bağlı Halaz köyü sakinlerinden Demirci Ali, Ahmet, Hüseyin ve isimleri belirsiz kimselerden kiraladığı arabayla doğru Samsun İskelesine nakledilmesi gereken bin dokuz yüz elli kuruşluk unu sebepsiz yere saparak kendi köylerinde konakladıklarında kaybettiklerini ifade ederek şikâyet etmiştir. Meselenin halledilmesi için 1829 yılında Amasya naibine hüküm gönderilmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 29, 235/3}).

İncelenen dönemde Amasya kazâsında yaşanıp arşiv vesikalarına yansıyan hırsızlık olayının biri kazâ merkezinde meydana gelmiştir. Bu mahkemeye yansıyan vakalarda devletin adaleti sağlamak adına çaba sarf ettiği görülmektedir.

2.2.10. Tecavüz, Hane basma, Kız kaçırma

Kişinin bedensel bütünlüğünü ihlal ederek fiziksel temasta bulunulması olan cinsel saldırı, ana soylu (matriyarkal) aile yapısının görüldüğü bazı eski topluluklarda suç olarak kabul edilmezken, kadının bir erkeğe ait olduğu baba soylu (patriyarkal) aile yapılarında suç olarak tanımlanmıştır (Dülger, 2000, s. 82). Bu değişimle birlikte, cinsel saldırı suçunu işleyenler veya teşebbüs edenler ağır şekilde cezalandırılmaya başlanmıştır (Shalhoub Kevorkian, 2015, s. 207). İslam hukukunda da soy bağının sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi amacıyla cinsel saldırı yasaklanmıştır (Dülger, 2000, s. 87)

Osmanlı hukuku, tecavüz suçunu failin medeni durumuna göre farklı terimlerle adlandırmıştır. Yaygın olarak *hetk-i ırz* şeklinde ifade edilen tecavüz kavramı, cinayet kayıtlarında “cebren fi’l-i şeni” olarak geçmektedir. Ayrıca arşiv belgelerinde, mağdurun genç bir kız olması halinde ise “izale-i bıkır” ya da “cebren izale-i bıkır” şeklinde tanımlandığı görülmektedir.

1800-1850 yılları arasındaki belgelere göre, Amasya sancağında bu suçun işlendiğine dair örnekler bulunmaktadır. Bu örneklerden biri tecavüz diğeri zina suçunu ihtiva etmektedir. 1803 tarihli bir kayıtta, merkez kazaya bağlı Bağşirin köyünden Osman adlı bir kişi, divana başvurarak Andonoğlu Agob, Karabet ve Serkiz adlı zimmilerin bir yıl önce evine baskın düzenlediğini, 500 kuruşunu aldığını ve bir başka kardeşinin eşinin küçük kızını öldürdüğünü iddia etmiştir. Ancak bu davanın sonucu belirsizdir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 21, 44/21).

Sonuç olarak, 19. yüzyılın ilk yarısında Amasya ve çevresinde kaydedilen tecavüz suçları, dönemin toplumsal hassasiyetlerini, hukuki süreçlerini ve suçla mücadele yöntemlerini anlamak için değerli bir kaynak teşkil etmektedir. Bu vakalar, kadının vücut dokunulmazlığının ihlalinin ne denli ağır sonuçlar doğurabildiğini, Osmanlı hukuk sisteminin bu tür suçlara karşı geliştirdiği cezai müeyyideleri ve çözüm arayışlarını somut örnekler üzerinden sergilemektedir. Ancak, arşiv kayıtlarının sınırlılığı ve bazı davaların sonuçlarının belirsizliği, dönemin suç olgusunun ve adalet mekanizmasının tüm yönleriyle anlaşılması için daha kapsamlı araştırmaların gerekliliğini ortaya koymaktadır. Tecavüz vakaları yüzyılın ikinci yarısında artmıştır.⁷⁰

Kişi özgürlüğünün ve korunmasının sağlandığı ilkelere birisi de konut dokunulmazlığıdır. Kişinin yaşadığı konuta zorla girilmemesi ve konutun her çeşit saldırıdan

⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilgen Keleş-Songül Keçeci Kurt, “In the 19th Century Rape Cases In Ottoman Society: Amasya Example”, 15th International İstanbul Scientific Research Congress on Humanities and Social Sciences Proceedings Book (9-11, 2023), ed. Prof. Carlos Arenas, BZT Akademi Yayınevi, Türkiye, 354-362.

korunması için düzenlemeler yapılmış, konut dokunulmazlığı ihlali ise suç kabul edilmiştir (Örsten Esirgen, 2016, s. 2306). İslam hukukunda hane basma fiili ta'zir cezası gerektirmektedir (Aydın, 2012, s 208). Buna rağmen Osmanlı Ceza kanunnâmelerinde bu suça dair hükümler bulunmamaktadır. II. Bayezid döneminde hane basma suçuna dair yalnızca Gayrimüslim hanesinin basılması durumunda hadım edilmesi söz konusu olmuştur (Akgündüz, 1990, s. 42-43). I. Selim Kanunnâmesinde bu durum hem Müslüman hem de Gayrimüslim hanesi için geçerli olmuştur (Akgündüz, 1991, s. 89).

Amasya sancağına ait iki adet hane basma suçu tespit edilmiştir. Hane basan şahıslar kişilere bedenen zarar vermenin yanı sıra evde bulunan nakiti ya da değerli eşyaları da gasp etmişlerdir.⁷¹

Türk tarihinde eski dönemlerden itibaren kız kaçırma vakalarının olduğu bilinmektedir. Genellikle aileleri tarafından evlenmelerine izin verilemeyen kişiler tarafından gönül rızasıyla gerçekleştirilmiştir. Fakat her kız kaçırma eyleminin aynı niyeti taşıdığını söyleyemeyiz.

29 Temmuz 1850 gerçekleşen vakada merkeze bağlı Musa köyü sakinlerinden Hocanlı aşiretine mensup Kahveci oğlu Hüseyin, aynı köyden Umur Osmanoğlu Hasan'ın kızını alıp kaçırmıştır. Kızın babası şikâyetle bulununca mağdur babasına teslim edilmiştir. Kahvecioğlu Hüseyin ise yakalanarak, kızın kendi rızasıyla kaçmasından dolayı sadece kız kaçırma suçundan 6 ay hapis cezası almıştır (BOA, MVL. 199/22).

19. yüzyılın ilk yarısına ait Amasya asayiş kayıtları arasında kız kaçırma vakalarına çok rastlanılmamıştır. Yüzyılın ikinci yarısında ise kız kaçırma vakalarının arttığı görülmüştür.⁷² Hatta bu vakalar arasında daha 10 yaşında olduğu halde kaçırılıp tecavüz edilen Hatice davası yer almaktadır. Failler kızın ailesinin şikâyeti üzerine tutuklanmıştır.⁷³

2.2.11. Diğer şikâyet Konuları

Diğer bir suç sebebi de hilaf-ı rıza harekettir. Söz konusu suç bahsinde yer alan rıza ifadesi ile Allah'ın mı yoksa padişahın mı rızasının gözetildiğini anlamak mümkün değildir

⁷¹ "...Kazâ-i mezbûra tâbi' Bağşirin nâm karye sâkinlerinden Osman nâm kimesne gelüb bu Der-'aliyyemde sâkin iken yine kazâ-i mezbûr mütemekkinlerinden (...) tâifesinden Andonoğlu Agob ve karındaşları Karabet ve Serkiz nâm zummîler birbirleriyle yek-dil ve yek-cihet olarak iki yüz on yedi senesinde hânesin basub beş yüz gurusunu ahz eylediklerinden başka karındaşının zevcesi () nâm hatunun bir sagir kızını dahi helâk ve gadr-ı küllî eylediğin bildürüb mahallinde şer'le görölüb merkûmların hilâf-ı şer'-i şerîf cebren ve kahren ahz eylediklerin ol-mikdar gurus kendüye aliverilüb ber muktezâ-yı şer'-i mutahhar icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hakk olunmak bâbında emr-i şerîfîm sudûrunu istid'â eylediği ecilden mahallinde şer'le görölme bâbında..." (BOA.A. DVNS. AHK.d. 21, 44/2).

⁷² (BOA, A.} MKT.MVL. 64/67, s. 9, 121/47; (BOA, A.} MVL. 601/21, 603/02, 604/20, 622/19, 640/50, s. 5, 658/82, 679/28; (BOA, A.} MKT.UM. 549/88.

⁷³ (BOA, A.} MVL. 608/45.

(Uluçay, 1951, s.507-508). Belgelerde “hilaf-ı rıza hareket” ifadesi ile kendi halinde olmamak ibaresi yan yana kullanılmıştır. 1840 Ceza Kanunnamesinde yasaklanan eylemlere cesaret edip birinin mal ve mülküne musallat olma veya hilaf-ı rıza harekete cesaret etme nedeniyle suçlunun memur ise memuriyetten ihraç edilip başka bir mahalle sürgün edilmesi gerektiği aktarılmıştır.

Ahmet adlı kişi Amasya’da bulunan bağına giden ortak yolun, komşu bağ sahipleri Mıgırdıç ve Serkiz tarafından kapatıldığını ve geçiş hakkının engellendiğini iddia etmiştir. Bu durumun düzeltilmesi ve geçiş hakkının iade edilmesi için emir çıkarılmasını talep etmiştir. Ahmet, Amasya’da bir bağ sahibi olduğunu belirtmiştir. Mıgırdıç ve Serkiz adlı kişilerin de komşu bağlara sahip olduklarını ve ortak bir yolu kullandıklarını ifade etmiştir. Mıgırdıç ve Serkiz’in, haksız yere yolunu kapatarak geçişini engellediğini iddia etmiştir. Ahmet, bu durumun düzeltilmesi ve geçiş hakkının iade edilmesi için emir çıkarılmasını talep etmiştir. Ahmet’in bu iddiaları için elinde Şeyhülislam’dan alınmış şeriata uygun bir fetva vardır. Amasya’da bu durumun mahkeme yoluyla incelenmesi emredilmiştir. Ahmet’in geçiş hakkının engellendiği tespit edilirse, yolun açılması ve geçiş hakkının iade edilmesi istenmiştir.

1821 yılına ait bir hükümde Çay köyü halkının, Mecidözü kazasına bağlı Dodurga köyü halkının hayvanlarının tarlalarına zarar verdiği şikâyeti ele alınmıştır. Çay köyü halkı, Dodurga köyü halkının hayvanlarını kontrolsüz bir şekilde tarlalarına saldırdığını iddia etmektedir. Hayvanların tarlalarındaki ekinlere ve diğer mahsullere zarar verdiği belirtilmektedir. Çay köyü halkı, bu durumun engellenmesini ve zararlarının karşılanmasını talep etmektedir (BOA.A. DVNS. AHK. d. 27, 191/2).

1836 yılında Seyyid Mustafa Divân-ı Hümayun’a gelerek Amasya’da sahip olduğu bağın, Ali ve Ahmet Bey tarafından zarar gördüğünü iddia etmiştir. Zararın önlenmesi için emir çıkarılmasını talep etmiştir. Amasya naibine bu durumun mahkeme yoluyla incelenmesi ve zararın tespiti halinde önlenmesi emredilmiştir (BOA.A. DVNS. AHK. d. 33, 155/5). Amasya’da yaşayan Seyyid Ahmet 1838 yılında Divân-ı Hümayuna gelerek seyahat edenlerin şehirdeki hanlarda konaklamak yerine halkın evlerine zorla yerleşerek yiyecek talep ettiklerini ve bu durumun kendisi ve diğer Amasyalıları için büyük bir mağduriyet yarattığı belirtmiştir. Bu tür zorbalıkların ve mağduriyetliklerin önlenmesi için emir çıkarılmasını talep etmiştir. Divân-ı Hümayunda yapılan incelemelerde Anadolu ve Rumeli’ye gönderilen emirlerle seyahat edenlerin hanlarda konaklamaları ve halktan ücretsiz yiyecek talep etmemeleri gerektiğinin vurgulandığı belirtilmiştir. Amasya naibine bu tür zorbalıkların ve mağduriyetliklerin önlenmesi için gerekli önlemleri almaları emredilmiştir (BOA, A. {DVNS.

AHK.SS. d. 33, 172/2).

2.2.12.Yönetici Sınıfın Karıştığı Adli Vakalar

19. yüzyılın ilk yarısında Amasya sancağında görülen adli vakalar, yönetici sınıfın suç eylemleri ve adalet mekanizması içindeki rolleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu dönemde yönetici sınıf kavramı; yerel idarecilerden dini liderlere, askeri görevlilerden nüfuzlu ailelere kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bu kesimin davalara karışma nedenleri, toplumsal konumları, ekonomik güçleri ve nüfuz alanlarıyla yakından ilişkilidir.

Çalışmada incelenen dönemde Amasya'daki yönetici sınıf, Osmanlı toplum yapısının önemli bir katmanını oluşturmuştur. Bu sınıfa dahil olan kişiler, sancak içerisindeki siyasi, idari, dini ve ekonomik işleyişte önemli rol oynamışlardır. Yönetici sınıfın kesin sınırlarını çizmek zor olsa da arşiv kayıtlarında geçen unvanlar ve sıfatlar üzerinden bir gruplandırma yapmak mümkündür.

Bu kişilerin ortak özelliği, belirli bir güce, otoriteye veya ekonomik kaynağa sahip olmaları ve toplumsal ilişkilerde etkili bir konumda bulunmalarıdır. Amasya'da 19. yüzyılın ilk yarısına ait adli kayıtlarda, yönetici sınıfın çeşitli dava türlerine karıştığı görülmektedir. Bu davalar genellikle yetki aşımı, yolsuzluk, ekonomik çıkar çatışmaları ve nüfuz kullanma gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. En sık rastlanan dava türleri aşağıda detaylarıyla sıralanacaktır.

Osmanlı Devleti'nde tımar sistemi ve vakıflar, yönetici sınıfın ekonomik ve sosyal gücünün temel dayanaklarını oluşturmuştur. Bu iki kurum, hem askeri ve idari birimlerin idamesini sağlamış hem de şehirlerin imar ve sosyal hizmet ağının finansmanında hayati bir rol oynamıştır. Dolayısıyla, bu denli merkezi bir öneme sahip sistemlerde meydana gelen her türlü aksaklık veya müdahale, kısa sürede ciddi anlaşmazlıklara yol açmıştır. Özellikle tımar gelirlerine yapılan haksız müdahaleler, vakıf arazilerinin yönetimi, gelir paylaşımı ve sınır ihlalleri gibi hususlar, dönemin mahkeme kayıtlarına yansıyan en yaygın uyuşmazlık konularından olmuştur.

Belgeler incelendiğinde, bu tür davaların genellikle tımar sahipleriyle yerel halk, diğer tımar erbabı veya mirliva, mütesellim gibi yerel yöneticiler arasında yaşandığı görülmüştür. Bu uyuşmazlıklar, sadece ekonomik bir çekişmeden öte, merkezi otoritenin belirlediği kurallar ile yerel uygulamalar ve kişisel çıkarlar arasındaki gerilimi de yansıtmaktadır. Nitekim, 1802'de Amasya Kalesi muhafızlarından Abdurrahim veledi Derviş Mehmet'in durumu, bu karmaşık dinamiklere ışık tutan bir örnektir. Abdurrahim, Amasya sancağına bağlı Argoma

nahiyesindeki Eslemez köyünden elde ettiği 1600 akçelik gedik timarının gelirlerine, defter-i hâkânî kayıtlarına ve kanunlara aykırı bir şekilde Amasya Mirlivası hassı mutasarrıfının haksız müdahalede bulunduğunu iddia etmiştir. Bu müdahalenin önlenmesi ve kendi hissesine düşen mahsul ile vergilerin deftere uygun tahsilinin sağlanmasını talep etmiştir. Abdurrahim'in iddiaları, yapılan defterhâne incelemesiyle de doğrulanmış ve Amasya kadısına kanunlara uygun hareket etmesi emredilmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 20, 265/1). Bu tür vakalar, Osmanlı taşra idaresinde hukukun üstünlüğüne verilen önemi, merkezi otoritenin yerel iktidar mücadelelerini dengeleme çabasını ve aynı zamanda bireylerin hak arayışındaki kararlılığını açıkça ortaya koymaktadır.

Vakıf davalarında, vakıf gelirlerine müdahale, vakıf mülkiyetine el koyma, vakıf görevini kötüye kullanma gibi suçlamalar yer almaktadır. Bu davalarda, vakıf mütevellileri, vakıf görevlileri ve yönetici sınıfından kişiler arasında anlaşmazlıklar yaşanmıştır (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 21, 99/1). Mesela, 1806 yılında Fazlızâde, İsmail Camii Vakfı mütevellisi olarak Kulu köyünde vakıf arazisi gelirlerini toplamak istediğinde Yörgüç Paşa mütevellisinin kanuna aykırı bir şekilde kendisine engel olduğunu belirtmiştir (BOA.A. DVNS. AHK. d. 22, 77/2). Bu tür davalarda, yönetici sınıfından kişilerin nüfuzlarını kullanarak başkalarının mülklerine el koydukları görülmektedir. Özellikle *Bey* veya *Ağa* gibi unvanlara sahip kişilerin bu tür davalara karıştığı dikkat çekmektedir.

Su paylaşımı konusundaki anlaşmazlıklar sık sık yaşandığı ilgili başlık altında ele alınmıştı. Kayıtlarda, yönetici sınıfından kişilerin su davalarına karıştığı görülmektedir. Bu davalar, su kaynaklarının kontrolü üzerinden kurulan nüfuz ilişkilerini ve yönetici sınıfın bu kaynaklar üzerindeki hakimiyetini göstermektedir.

Vergi toplama süreçleri, yönetici sınıf ile halk arasında gerginliklere neden olabilmıştır (BOA.A. DVNS. AHK. d. 21, 116/1). Kayıtlarda, mütesellim gibi vergi toplama yetkisine sahip görevlilerin karıştığı davalar görülmektedir. Bu davalar genellikle vergi tahsilatında usulsüzlük, haksız yere vergi talep etme veya halka baskı uygulama gibi iddiaları içermektedir. Mesela, 1803 yılında kadı ve mütesellime gönderilen bir hükümde, Ayşe adlı kadının Beldar Ağası Kara Zaim olarak tanınan kişiden bin beş yüz kuruş alacağı olduğunu, defalarca talep etmesine rağmen çeşitli bahane ve zorbalık ile karşılaştığını şikâyet etmiştir (BOA.MŞH.ŞSC.d.70, 129/1).

1802 yılında Amasya, Merzifon, Gedegara, Zeytun ve Lâdik kazalarının kadı, naiplerine ve Amasya sancağı mütesellimi, ayan ve diğer yetkililerine gönderilmiş bir hüküm bahsi geçen bölgelerdeki serdarlıklarla ilgilidir. Belge, Yeniçeri Ocağına ait olan kaza ve

kasaba serdarlıklarının eskiden beri gelen kaide gereği her üç ayda bir ocaktan alması ve câize⁷⁴ ödemesi gerektiğini, aksi hareket edenlerin cezalandırılacağını defalarca emredilmiş olmasına rağmen, bu kazaların serdarlıklarının Hicrî 1802 yılı başından sonuna kadar altışar ayda ikişer kıt'a mektup harcını ödemeyip ihmal ettiğini bildirmektedir. Bu gecikme, Ocak gelirlerinde noksanlığa yol açmıştır. Toplamda Amasya'dan 340, Merzifon'dan 300, Gedegara'dan 320, Zeytun'dan 80 ve Ladik'ten 80 kuruş olmak üzere, toplam 1120 kuruşluk birikmiş câize borcubın yüz yirmi kuruşun derhal ve eksiksiz olarak tahsil edilmesi, ödeme yapmaktan kaçınan olursa başka yollarla tahsil edilip durumun İstanbul'a ve Ocağa bildirilmesi kesin bir dille emredilmektedir (BOA.A. DVNS. AHK. d. 20, 243/1).

Vergi anlaşmazlıklarında Amasya'daki yönetici sınıfın yine yönetimdeki kişilerce zor duruma düşürüldüğü görülmüştür. Böyle bir durumla karşılaşan yöneticiler sorunlarını merkeze iletmekten çekinmemişlerdir. 24 Ekim 1823 tarihli kayıta Amasya sancağı Alaybeyi Seyyid Mehmet Bey'in, dört yerel muhtar ile yaptığı bir şikâyet söz konusu olmuştur. Belgeye göre, devlet için eşkinci askeri olarak düzenli seferlere katılan ve görevlerini eksiksiz yerine getiren bir gruptur. Ancak, kanunlara aykırı bir şekilde, yerel yöneticiler tarafından ek vergiler talep edilerek ve çeşitli baskılarla haksızlığa uğramışlardır. Bu haksız uygulamaların durdurulması için sipahiler, Sivas Valisi'ne hitaben bir hüküm çıkarılması talebinde bulunmuştur. Şikâyetin merkezi yönetime ulaşmasının ardından, padişah divanındaki kayıtlar incelenmiştir. İnceleme sonucunda, dilekçe sahiplerinin gerçekten aktif asker sipahiler olduğu ve askeri hizmetleri karşılığında bu tür ek vergilerden muaf tutulmaları gerektiği tespit edilmiştir. Kayıtlara göre, eğer sipahilerin vergiye tabi mülkleri varsa, sadece o kısımlardan vergi alınabileceği, bunun dışında keyfi ve yetkisiz vergi taleplerinin kanuna aykırı olduğu belirtilmiştir (BOA.A. DVNS. AHK. d. 28, 1/1). Gayrimüslim tebaadan yöneticilerin de herhangi bir haksızlıkla karşılaştıklarında Divân-ı Hümayun'a müracaatta bulunduğu görülmüştür. Bu duruma bir örnek müracaat 1844 yılında gerçekleşmiştir. Bu hükme göre Yevanikos adlı bir râhib arzuhâl sunarak şikâyetle bulunmuştur. Râhib Yevanikos, Amasya'ya bağlı Hünde (?) köyü toprağında bulunan tarlasına dair elinde tapu ve temessük bulunduğunu, tarlayı zapt edip her yıl ekip biçtiğini ve vergisini düzenli olarak ödediğini belirtmiştir. Ancak, köy ahalisinden bazı kişiler tarlaya haksız ve kanuna aykırı şekilde müdahale etmişlerdir. Bu kişiler, *"Bu tarla on beş sene önce babamız veya biz bir kez ektik, şimdi bizim olur"* gibi kanunsuz bir iddiayla mülkiyete tecavüz etmişlerdir. Divân-ı Hümayun'da yapılan kanunî inceleme, Yevanikos'un tapulu ve vergisi ödenen arazisine yapılan bu tür müdahalelerin

⁷⁴ Osmanlı Devleti'nde idari mekanizmanın işleyişinde bir yöneticinin makamına atanınca ödediği meblağdır. Klasik dönem siyasetnamelerinde ise daha çok rüşvet ve irtişa olarak tanımlanmıştır. (Doğan, 2002).

kanuna aykırı olduğunu teyit etmiştir. Amasya'daki yetkililere, bu hususun incelenmesi emredilmiştir (BOA.A. DVNS. AHK.SS. d. 33, 77/2).

Miras paylaşımı konusunda yaşanan anlaşmazlıklar da yönetici sınıfın karıştığı dava türleri arasındadır. Bu davalar genellikle mirasçıların haklarının ihlal edilmesi, mirasın adil bir şekilde paylaştırılmaması veya miras mallarına el konulması gibi iddiaları içermektedir.

Amasya sancağında görevi sırasında yolsuzluk ve zimmet gerçekleştirdiği iddia edilen hatta gerçekleştirdiği ispat edilen yöneticiler zaman zaman görev almıştır. Mesela Amasya sancağı halkı, 1821 ve 1822 yıllarında toplanması gereken arpa ve araba vergisi bedellerini Amasya Mütesellimi Memiş Efendi'nin zimmetine geçirdiğini iddia ederek, bu paraları çeşitli bahanelerle halka ödemekten kaçındığını belirtmiştir. Bu başvuru, Başdefterdar Seyyid Mehmet Esad aracılığıyla padişaha ulaşınca, Amasya Naibi'ne bir hüküm gönderilerek Mütesellim Memiş Efendi'nin şeriat mahkemesine getirilmesi emredilmiştir. Hüküm, naibin halkın huzurunda Memiş Efendi'nin hesaplarını detaylıca incelemesini, zimmetindeki fakir haklarını eksiksiz tahsil ederek sahiplerine iade etmesini ve adaletin tam olarak sağlanmasını emretmektedir (BOA.A. DVNS. AHK.SS. d. 28, 52/3).

Kimi zaman tımarlı sipahiler kendilerini haksızlık yapıldığı iddiasıyla bizzat Divân-ı Hümayun'a gitmişler ya da arzuhal sunmuşlardır. 1822 yılına bir belgede Amasya sancağındaki tımarlı sipahiler daha önce Hırsova Kalesi'nin korunması göreviyle görevlendirilmişlerdir. Sancaklarına bağlı 23 mülazımda bu görevde bulunmuş ve hizmetlerini yerine getirmiştir. Ancak sipahiler, görevleri sırasında bir problemle karşılaşmışlardır. Çocuksuz vefat eden veya kaybolan sipahilerin boş kalan tımarları, kanunlara ve şartnamelere uygun bir şekilde kendilerine verilmesi gerekirken, bu usule uyulmayarak başkalarına verilmiştir. Bu haksız durum üzerine sipahiler boş kalan tımarların kanuna uygun olarak kendilerine verilmesini talep etmişlerdir. Yapılan incelemede, sipahilerin şikâyetinin haklı olduğu, kanunlara göre boş kalan tımarların sipahilere verilmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA.A. DVNS. AHK.SS. d. 28, 30/3).

Yönetici sınıfın dahil olduğu dava türleri arasında borç, alacak-verecek de yer almıştır. Kimi zaman yönetici sınıftan kimseler bu konu da şikâyet edilirken kimi zaman da yöneticiler mağdur olarak mahkemeye başvuruda bulunmuşlardır. Bu duruma örnek bir kayıt 1822 yılına aittir. Kayda göre Gedegra kazası voyvodalığı yapmış Seyyid Mustafa Gedegra sakinlerinden olup isimleri bilinmeyen kişilerden 1818 senesinden beri 2300 kuruş alacağı olduğunu belirtmiştir. Seyyid Mustafa alacağını talep ettiğinde borçlular borçlarını kabul etmişlerdir. Altmış bir gün içinde ödeme yapılacağına dair Seyyid Mustafa'ya mahkeme tarafından belge verildiği halde borçlular hiçbir ödeme yapmamışlardır. Bunun üzerine Gedegra naibine konuyu

mahkemede yeniden incelemesi ve Seyyid Mustafa'nın alacağının borçlulardan tahsil edilmesini sağlamasını emredilmiştir (BOA.A. DVNS. AHK.SS. d. 28, 2/2).

Bir başka kayıta Amasya Kadısı ve Mütesellimine hitaben, Kale-i Bâlâ Dizdarı Mustafa'nın şikâyetini ele almaktadır. Dizdar, kendisine bağlı olan ve tımarla maaş alan bazı kale neferlerinin, görev yerleri olan Kale-i Bâlâ'da ikamet etmek ve hizmet etmek yerine Kale-i Zîr ve başka yerlere yerleşerek görev ihmalî (târik-i hidmet) yaptığını ve bunun kalenin harap olmasına yol açtığını bildirmiştir. Merkezî inceleme, neferlerin berat şartları gereği kendi kalelerinde ikamet etmek zorunda olduğunu teyit etmiştir. Bunun üzerine, yöneticilere, görev ihmalî yapan neferatın derhal Kale-i Bâlâ'ya dönerek ikamet etmeleri ve hizmetlerini eksiksiz yerine getirmeleri için dizdarın şikâyetine uygun şekilde hareket etmeleri emredilmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 21, 43/2).

Yönetici sınıfından kişiler, katl (cinayet), yaralama, gasp ve eşkıyalık⁷⁵ gibi diğer dava

⁷⁵ Eşkiya “yol kesen” anlamında “kâtîu't tarîk”, “haydut” ya da “haramî” gibi manaları olan (Bardakoğlu, 1995, s. 463) ve Osmanlılarda şakinin çoğulu olarak kullanılan bir tabirdir (İlgürel, 1995, s. 467). Osmanlı Devleti'nde her dönemde yerel şartlardan rahatsızlık duyulması sonucu eşkıyalık faaliyetleri gözlenmiştir (Köse, 2015, s. 586) ve 17. ve 18. yüzyıllarda devlet otoritesini sarsacak kadar önemli bir sorun haline gelmiştir. Ülke içerisinde ve sınır boylarındaki eşkıyalık hareketleri, güvenlik ve asayiş problemleri yanında uluslararası ve diplomatik sorunların da ortaya çıkmasına sebebiyet vermişler (İlgürel, 1995, s. 467). 19. yüzyılda ise bazı eşkiya grupları halka baskı yapıp mallarını gasp etmeye devam etmişlerdir. Bu faaliyetlerin önlenmesi ve gerekli tekbirlerin alınması için yerel yöneticiler zaman zaman talimatlarda bulunmuşlardır. Mesela, 1819 yılında Sivas Valisi Mehmet Behram Paşa Kapusuz adlı eşkiya grubunun halka baskı yapıp gezdikleri yerlerdeki fukaralara düşmanlık ettiklerini, bu grupların nerede olursa olsun engellenmesini istemiştir. Aynı ihtarı Sivas Eyaleti'ne bağlı kazalara Nisan 1820 tarihinde de yapmıştır (BOA.MŞH.ŞSC.d.451). 19. yüzyılda Amasya ve çevresinde eşkıyalık faaliyetleri, Osmanlı Devleti'ndeki otorite zayıflığı, sosyal ve ekonomik sorunlardan etkilenmiştir. Amasya'nın coğrafi yapısı da bu faaliyetlerin yaygınlaşmasında önemli rol oynamıştır.

Merkezileşmeyi sağlama adına gerçekleştirilen reform hareketleri, Osmanlı Devleti'nin taşra yönetiminde yeni bir yapılanmayı beraberinde getirirken, eşkıyalık faaliyetleri üzerinde birtakım değişimlere yol açmıştır. Bu dönemde eşkıyalar, zorbalar ve asiler taşrada otorite boşluğundan yararlanıp zayıflayan idarecilerin kontrolünden çıkarak daha etkin bir konuma yükselmişlerdir. Eşkıyalar, eskiye nazaran daha küçük gruplar halinde bir araya gelerek çete sayılarını arttırmışlardır. Böylece eşkıyalık ve ayrıcalıklı hareketler bu süreçte yaygınlaşmıştır (Ertas, 2009, s. 152).

Devlet, 16. ve 18. yüzyıllarda eşkıyaları kontrol altına almak amacıyla askeri hizmetlere dahil etme yöntemine başvurmuştur. Bu yöntem, birçok eşkiyayı olumlu yönde etkileyerek başarı sağlamış olsa da 19. yüzyılda uygulanmamıştır. Eşkıyalarla mücadele girişimlerinde bulunan yöneticilerden biri de Sivas Valiliğinde bulunmuş Halil Rifat Paşa olmuştur. 11 Eylül 1887'de Halil Rifat Paşa, vilayetin çeşitli bölgelerine eşkıyalar hakkında hafife yerleştirilmesi fikrini öne sürmüştür. Bu amaçla aylık 4.000 kuruş tahsisat talep etmesi üzerine 27 Eylül 1887'de bu konuda irade çıkartılmıştır. Hafiyelerin topladığı bilgilerle halkın desteğini almak için, ölü ya da diri eşkiya yakalayanlara belirli miktarlarda para verilmesi kararlaştırılmış ve bu karar 13 Ekim 1887'de kabul edilmiştir. Paşa, asayişin sağlamak için halkın önde gelenleri ve bazı eşkiya liderleriyle bir ittifak kurmayı amaçlamıştır. Ancak, Meclis-i Vükela'da bu konu son kez ele alındığında, eşkiya ile ittifakın sakıncalı olduğu belirtilmiştir. Buna rağmen, yeni ödenekler talep edilerek ittifakın kurulması ve asayişin geçici olarak sağlanması mümkün olmuştur (Birol, 2003, s. 273, 274). Bu genel teşvik politikası kapsamında, yakalanan eşkiya için ödül miktarları da belirlenmiştir. Bu eşkiya reislerini diri getirenlere beş bin, ölü getirenlere iki bin beş yüz, eşkiya erlerini diri getirene bin, ölü getirene ise beş yüz kuruş verilmesi kararı alınmıştır (BOA, I.M.M., 3954).

Taşrada hanedanların ve yerel nüfuz sahibi ailelerin gücünün merkezileşme politikası doğrultusunda zayıflatılması ve bu ailelerinin yerlerine etkin idari, toplumsal kurumların eş zamanlı tesis edilememesi önemli bir boşluğu sebep olmuştur. Ayanların bulundukları bölgelerde güç ve nüfuzları olmaları çevrelerindeki eşkiya guruplarını yakından tanımlarına ve onları bir şekilde kontrol altında tutmayı başaramışlardır. Ancak

tanzimatın ilanıyla yeni vilayet düzenlemelerinin gerçekleştirilmesiyle tayin edilen kaza müdürleri, kaymakamlar ve valiler aynı etkiyi gösterememişlerdir. Bu durumun en önemli sebebi merkezi hükümetin atadığı bu yöneticilerin bölge halkıyla yeterli bağı kuramamış olmalarıdır. Hatta görevlerini gerçekleştirmek uğruna yerli hanedanlarla mücadeleye girişmişlerdir. Bazı yöneticilerin 19. yüzyılda basit çıkarları uğruna eşkıya ile iş birliğine bile girdikleri gözlemlenmiştir (Ertas, 2009, s. 151-152).

Ele alınan arşiv belgelerinde 1800-1850 yılları arasında gerçekleşen yedi eşkıyalık vakası tespit edilmiştir. Amasya ve Canik Sancaklarında eşkıyalık, yol kesme, adam öldürme, gasp ve ırza tecavüz gibi suçlar işlenmiştir. Bu suçların baş sorumlusu Çorumlu Deli Hüseyin'in yine eşkıyadan Ceneviz Mehmet adlı kişi tarafından öldürüldüğünü içeren 23 Mayıs 1846 tarihli bir vesika tespit edilmiştir. Ceneviz Mehmet, Deli Hüseyin ile gasp, ırza tecavüz ve cinayet işlediğini ve Deli Hüseyin'i öldürdüğünü itiraf etmiştir. Deli Hüseyin'in bilinen bir varisi bulunmadığından Amasya kadısı Hüseyin Fehmi, bu durumu Meclis-i Valâ'ya bildirerek nasıl bir işlem yapılması gerektiği konusunda görüş istemiştir. Mehmet'in itirafları, Osmanlı hukukunda delil olarak kabul edilmiştir. Ancak, Deli Hüseyin'in varislerinin olmaması, hukuki süreci karmaşık hale getirmiştir. Metinde, Deli Hüseyin'in nerede öldürüldüğüne dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, olayla ilgili bazı yer isimleri geçmektedir. Buna göre Deli Hüseyin, Taşabad kazasında öldürülmüştür. Ancak, metinde cinayetin detayları veya kesin konumu hakkında daha fazla bilgi bulunmamaktadır. Amasya sancağındaki katl vakalarına dair arşiv kayıtları, aynı zamanda çete üyeleri tarafından işlenen organize suçların da önemli bir yer tuttuğunu ortaya koymaktadır. Mesela 2 Aralık 1815 tarihinde Amasya sancağı Havza kazasında yaşanan ve mahkemeye yansıyan bir vakada çete kuran Cofioğlu Monla ile Haşooğlu Abdullah, Havza kazası ayanı Kenanzâde Hasan Ağa'nın evini basarak öldürmüşlerdir. Bunun üzerine Amasya mütesellimi, Haşooğlu Abdullah ve üç adamını yakalayarak öldürmüştür. Çetenin başındaki kişi de Sivas'a gönderilmiştir. Monla ise Kavak tarafına kaçmıştır. Daha önce Monla ve Abdullah hakkında çıkarılan bir fermanla Trabzon valisi ve Canik muhassılına Monla'nın yakalanması emredilmiştir (BOA. C. ZB.61/3041). Bu belge Osmanlı taşrasında çeteleşme ve şiddet suçlarının varlığını göstermektedir. Dönemin toplumsal ve siyasi koşullarıyla ilgili bir araştırma için önemli bir veri sunmaktadır. Amasya müteselliminin hızlı ve sert müdahalesi, yerel yönetimlerin suçla müdahaledeki rolünü ve yetkisini ortaya koymaktadır. Firari Monla'nın yakalanması için Trabzon valisine ve Canik muhassılına ferman gönderilmesi, merkezi hükümetin suçluları takip etme ve adaleti sağlama çabasını belgelemektedir. Ayrıca suçluların yakalanması, öldürülmesi ve başlarının Sivas'a gönderilmesi Osmanlı hukukunda cezalandırma yöntemleri ve uygulamaları hakkında bilgi vermektedir. 17 Ağustos 1847 yılında kaydedilen bir katl vakası ise Gümüş Hacıköy'de gerçekleşmiştir. Dedeoğulları Abdullah ve Kasım adlı şahıslar, Abdullah Efendi'yi öldürdüklerinden tutuklanarak önce İstanbul'a daha sonra da Sivas Hapishanesine gönderilmişlerdir. Zanlılar önce suçlarını kabul ettikleri halde daha sonra inkâr etmişlerdir. Sivas Hapishanesinin duvarını delerek kendileri ile aynı suçtan ceza almış Tilkicioğlu Hüseyin ile firar etmişlerdir. Uzun süre hiçbir haber alınamayan zanlılar köyleri ve civarındaki dağlarda görülmüşlerdir. Belgede Sivas Hapishanesinin İstanbul'dakiler kadar sağlam olmadığı vurgulanmıştır (BOA. MVL. 37/34). Vakaya ait 13 Haziran 1848 tarihli başka bir vesikada ise Abdullah Efendi'nin öldürülmesi üzerine, Serhadlıoğlu Mehmet Ağa'nın, şahitlerin de ifadeleriyle, bu cinayet vakası ile suçlandığı ve kısas cezasına çarptırıldığı kaydedilmiştir. Ancak, Dedeoğulları Abdullah ve Kasım adlı şahıslar cinayeti üstlenmesi ve ilk şahitlerin ifadelerini çekmesiyle dava karmaşık bir hal almıştır. Bunun üzerine Serhadlıoğlu Mehmet Ağa tahliye edilmiştir. Sivas Meclisi ise ilk şahitlerin ifadelerini geri çekme işleminin gerekçelerinin yeterince açık olmamasından dolayı usullere uygun olmadığı ve kısas hükmünün geçerliliğini koruduğunu bildirmiştir. Bu nedenle davanın yeniden incelenmesi ve şahit ifadelerinin detaylı bir şekilde açıklanması talep edilmiştir (BOA.A.} MKT. 134/7). İncelenen olayla ilgili belgelerde Abdullah Efendi'nin nasıl öldürüldüğüne dair bilgiler mevcut değildir. Dava sürecinin tetkikinden anlaşılabileceği üzere, merkez yargı mercii nihai hüküm aşamasında olası tüm muğlakları gidermeye yönelik kapsamlı bir soruşturma yürütmüştür. Çete faaliyetlerinin ve faili meçhul cinayetlerin Osmanlı taşrasında yarattığı güvenlik sorunları, devletin kritik kurumlarının işleyişini de derinden etkilemiştir. Bu bağlamda, özellikle Tanzimat Dönemi'nde daha da kurumsallaşmasına çalışılan posta teşkilatının yaşadığı sorunlar eşkıya tarafından işlenen katl ve gasp olaylarıyla somut bir şekilde ortaya çıkmıştır. Nitekim 9 Şubat 1848 tarihinde Bağdat'tan gelen posta tatarları öldürülerek üzerinde bulunan nakit ve diğer eşyaları gasp edilmiştir. Katl ve gasp olayının eşkıya tarafından gerçekleştiği, yakalanmaları için de gerekenlerin yapılması istenmiştir. Bu vaka gasp ve yol kesme suçları içerisinde de değerlendirilecektir (BOA. MVL. 25/15). Tanzimat döneminde posta teşkilatının korunması için silahlı kuvvet görevlendirilmesi gibi önlemler alınmak istenmesine rağmen eşkıya ve haydutlar posta yollarını keserek tatarlara emanet edilen eşyaları gasp etmeye devam etmişlerdir. Bu olayların yaşanmasının nedenlerinden biri, bazı bölgelerde postaların yanına yeterli sayıda silahlı görevli verilmemesidir. Görevlilere gerekli uyarılar yapılmış olmasına rağmen, bu tür uygunsuzlukların önüne tam olarak geçilememiştir. Bu tür olaylar posta tatarlarını korkutmuş ve görev yerlerine gitmekten çekinmelerine yol açmıştır. Bu durum, önemli devlet işlerinin aksamasına ve devletin zarar görmesine neden olmuştur. Ayrıca, emanetlerin zarar görmesi devletin zayıflığı olarak algılanmıştır. Taşrada çok sayıda zaptiye görevlisi bulunmasına rağmen yolcuların

türlerine de karışmışlardır (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 28, 245/1). Bu durum, onların toplumsal hayatın her alanında etkili olduklarını ve zaman zaman ciddi suçlara karıştıklarını göstermektedir. Mesela, 1806 yılına ait bir belgede, Lâdik kazasında ayan olan Kapusuz Mehmet adlı bir kişinin durumunu incelemek üzere Amasya kadısına ve özel olarak görevlendirilen bir mübaşire gönderilmiş bir emir yer almaktadır. Belgeye göre, Kapusuz Mehmet, kendi halinde biri olmayıp sürekli olarak eşkıyalık suçu işlemiştir. Eşkıyalık faaliyetleri arasında hırsızlık, gasp, yol kesme, cana ve mala zarar verme, insanları yaralama ve öldürme gibi ağır suçlar yer almaktadır. Lâdik mütesellimi tarafından yakalatılarak hapsedildiği ancak durumun netliğe kavuşturulması gerektiği bildirilmiştir. Amasya kadısından hem de mübaşirden, bu şahsın durumunun gizlice ve açıkça araştırılarak tam ve doğru bir şekilde incelenmesini emretmektedir. Araştırma sonuçlarının, hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde, herhangi bir koruma veya kayırma olmaksızın İstanbul'a bildirilmesi istenmiştir. Bu davada adaletin yerine getirilmesi konusunda en ufak bir kusur, gevşeklik veya yanlışa tolerans göstermeyeceğini vurgulanmıştır. Mübaşir, bu görevi yerine getirmek için özellikle seçilmiştir. Bu nedenle, olayın aslını bozacak veya gerçeğe aykırı bir bilgi yazmaya veya yazdırmaya kalkışması halinde cezalandırılacağı açıkça belirtilmiştir. Bahsi geçen emir, adaletin doğru ve eksiksiz bir şekilde sağlanması, bu konuda en üst düzeyde dikkat ve özen gösterilmesi gerektiğini kati bir dille ifade etmekle davaların körü körüne ele alınmadığını göstermektedir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 22, 71/1).

1815 yılında Havza'da Cofioğlu Monla ve Haşooğlu Abdullah'ın Ayan Kenanzâde Hasan Ağa'yı öldürmesi olayı, yönetici sınıfı içinde yaşanan çatışmaları göstermektedir

güvenliğinin sağlanamaması, memurların ihmalkarlığına bağlanmıştır. Taşra memurlarının, sorumlulukları altındaki bölgelerden postaların güvenli bir şekilde geçişini sağlamaları emredilmiştir. Eğer posta, zaptiye veya cebelü eksikliği yüzünden gasp edilirse, oluşan zarar ve ziyan, hiçbir mazeret kabul edilmeksizin o bölgedeki memurlar ile kaza ve köy halkına ödettilmesi söz konusu olmuştur. Bu nedenle, posta tatarları koruma talep ettiklerinde, kaç görevli verileceği bir pusulaya yazılıp tatar tarafından mühürlenmiş, memurların doğru şekilde çalıştığı kontrol edilmiştir. Bu hususlar Ankara, Çorum ve Amasya gibi bölgelere bildirilmiş olmasına rağmen, üç kez koruma talep eden bir tatara koruma verilmemesi sonucu Osmancık'ta yaşanan olayda, sorumlu zaptiye memuru görevden alınmış ve olayın araştırılması için Dersaadet'e gönderilmiştir (Öztürk, 2023, s. 144-145).

Sonuç olarak, 19. yüzyılın ilk yarısında Amasya ve çevresindeki eşkıyalık faaliyetleri, bölgedeki güvenlik ve asayiş sorunlarının boyutlarını ve eşkıya gruplarının işlediği çeşitli suçları belgelemektedir. Yerel yöneticilerin eşkıyalıkla mücadele için aldığı önlemler ve Divân-ı Hümayun'a intikal eden vakalar, merkezi ve yerel yönetimlerin bu sorunla başa çıkma çabalarını yansıtmaktadır. Ancak, eşkıyalığın yaygınlığı ve işlenen suçların ağırlığı, bu dönemde Osmanlı taşrasında devlet otoritesinin tesisinde karşılaşılan güçlükleri ve toplumsal huzurun sağlanmasının ne denli çaba gerektirdiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Vakalar, 1815, 1817 (iki vaka), 1826, 1842, 1846 ve 1848 yıllarına yayılmıştır. Mağdurlar arasında Ayan Kenanzâde Hasan Ağa gibi yerel nüfuz sahibi kişiler, Enderun Ağası gibi yüksek rütbeli saray görevlileri ve hizmetkârı, Bağdat'tan gelen posta tatarları gibi devlet görevlileri ile kimliği belirsiz şahıslar bulunmaktadır. Bu çeşitlilik, suçun toplumun farklı kesimlerini etkileyebildiğini ve eşkıyalık faaliyetlerinin devlet görevlilerini dahi hedef alabildiğini göstermektedir. Özellikle posta tatarlarına yönelik gasp olayı, ulaşım ve haberleşme güvenliğinin önemini ve eşkıyanın bu tür faaliyetlerden yararlanma çabasını vurgulamaktadır.

(BOA.C. ZB. 61/3041). Amasya kazası Kurşunlu Mahallesi'nde Hüseyin'den oğlu Mehmet'e miras kalan evin yarısının, evin diğer yarısının sahibi Hindioğlu İbrahim tarafından haksız yere gasp edilmesi ve İbrahim'in vefatından sonra da mirasçılarının (Lutfullah ve Mehmet) bu haksız zaptı devam ettirmeleri üzerine Mehmet 'in Şeyhülislam'dan aldığı fetva ile hakkını aramasıyla ilgili bir davayı anlatmaktadır (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d.25, 106/2). Ayrıca, Amasya'da Eynehân Pınarı Çeşmesi'nin vakıf mütevellisi Sucu Mehmet'in şikâyeti üzerine, eski müteveli Abdurrahman'ın çeşmeye su getiren dolabın vakıf yolunu kendi mülküne dahil ederek kapatması ve bu durumun şahitlerle sabitlenmesiyle yolun açılmasına ve vakıf arsasına müdahalenin yasaklanmasına hükmedilmiştir. Belgede ayrıca, sarraf Yorgi'nin Yörgüçbeyzâde Vakfı mütevellisi Seyyid Osman'dan senetle alacaklı olduğu 4350 kuruşu tahsil edememesi ve borcun şeriatla tahsil edilmesi talebi de yer almaktadır. Metinler, Osmanlı adalet sisteminde vakıf mallarının korunması, miras davaları, borç tahsili ve kamu mallarına yapılan müdahalelerin şeriat ve kanunlar çerçevesinde ele alınarak çözüm bulunmaya çalışıldığını göstermektedir. Benzer bir örnekte Amasya ahalisi, kendilerine yüksek makamlardan gelen vergileri emir ve defterlere uygun bir şekilde ödediklerini, bu konuda herhangi bir kusurları olmadığını ve haksızlığa uğramalarını gerektirecek bir durumları olmadığını belirtmişler. Ancak, Amasya sancağı mütesellimi (vali yardımcısı), eski hâkim, müftü ve kazanın ileri gelenlerinin birbirleriyle anlaşarak, fakir halktan haksız yere iki yüz akçeyi aşkın paralar topladıklarını ve aşırı zulüm ve haksızlık yaptıklarını iddia etmişler (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d.26, 121/2). Yönetici sınıfının davalara karışma nedenleri, ekonomik, toplumsal ve güç temelli faktörlere dayanmaktadır. Ekonomik çıkarlar, özellikle tımar, vakıf, mülk ve vergi davalarında, kaynakları kontrol etme ve gelir elde etme isteğiyle öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, sahip oldukları konum ve nüfuzu kullanarak başkaları üzerinde üstünlük kurma çabası, yönetici sınıfının güç ve nüfuz arzusunu göstermektedir. Toplumsal statülerini koruma veya yükseltme isteği de onları çeşitli davalara müdahil olmaya yönlendirmiştir. Ayrıca, bazı kişiler yetkilerini keyfi biçimde kullanarak haksız kazanç sağlama veya başkalarına zarar verme eğiliminde olmuştur; bu durum, davalara karışmalarının sadece çıkar değil, aynı zamanda keyfi uygulamalardan kaynaklandığını da ortaya koymaktadır.

Yönetici sınıfın adalet sistemindeki etkisi büyüktür. Bir yandan, kadı ve naip gibi adli görevliler de yönetici sınıfa dahil olduğundan, adalet mekanizmasının işleyişinde önemli rol oynamaktadırlar. Öte yandan, nüfuzlu kişilerin davalara müdahale etme veya adil yargılamayı engelleme potansiyeli bulunmaktadır. Bu durum, adalet sistemine olan güveni sarsabilecek bir faktördür.

Amasya'da 19. yüzyılın ilk yarısına ait adli kayıtlar, yönetici sınıfın çeşitli dava

türlerine karıştığını ve bu davaların genellikle ekonomik çıkar, güç, nüfuz ve toplumsal statü gibi nedenlerden kaynaklandığını göstermektedir. Bu durum, dönemin toplumsal ve siyasi yapısını anlamak için önemli bir kaynaktır. Yönetici sınıfın adalet sistemine etkisi ise karmaşıktır; hem adalet mekanizmasının işleyişinde rol oynamakta hem de nüfuzlarını kullanarak adil yargılamayı engelleyebilmektedirler. Bu durum, yerel tarih araştırmalarında yönetici sınıfın eylemlerinin ve toplumsal etkilerinin daha derinlemesine incelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

2.2.13. Gayrimüslim şikâyetleri

Osmanlı yöneticileri, adil bir yönetimin gerekliliğine inanarak, Müslim-Gayrimüslim ayrımı yapmaksızın tüm halkın can, mal ve namusunu koruma ilkesini benimsemişlerdir. Bu amaçla, ortaya çıkabilecek her türlü sorunu adil bir şekilde çözme yoluna gitmişlerdir. Halkın şikâyetlerini doğrudan iletebileceği kurumlar oluşturarak, tebaanın kendisini güvende hissetmesini sağlamaya çalışmışlardır. Divân-ı Hümayun da bu anlayışla kurulmuş olup, tüm halkın bireysel veya toplu olarak şikâyetlerini sunmasına olanak tanımıştır. Müslim-Gayrimüslim, reaya-askeri sınıf ayrımı olmaksızın herkesin Divân-ı Hümayun'a şikâyetle bulunma hakkı verilmiştir (İnalcık, 1998, s. 35). Döneme ait ahkâm kayıtlarında Gayrimüslimlerin kendilerine tanınan bu imkanlardan yararlandıkları görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nde Müslümanlar ve Gayrimüslimler kuruluş yıllarından itibaren bir arada yaşamışlardır. Bu süreçte, Gayrimüslimlerin hukuki statülerinin durumu tam olarak belirlenememekle birlikte, genel bir değerlendirme yapılarak Osmanlı Devleti'ndeki Gayrimüslimlere İslam hukukuna göre zimmet anlayışına uygun davranıldığı söylenebilir (Konan, 2015, s. 180). Bu statüdeki Gayrimüslimler; devlete karşı vergi ödeme, kıyafet kısıtlamalarına uyma ve siyaset yasağına uymakla yükümlü olup (Eryılmaz, 1990, s. 45-51), bazı istisnalar dışında, Müslümanlara tanınan haklardan yararlanmışlardır (Akgündüz ve Cin, 2017, s. 738). Osmanlı Devleti'nde Müslüman olmayanların hukuki ihtiyaçları için farklı yargı mekanizmaları da oluşturulmuştur. Mesela aşağıda da değinileceği üzere Gayrimüslim tebaanın kendi iç hukuki sorunlarını çözebilmeleri için cemaat mahkemeleri kurulurken; Osmanlı tebaası olmayan yabancılar ise kendi ülkelerinin konsolosları aracılığıyla hukuki işlemlerini yürütebildikleri konsolosluk mahkemelerine müracaat etmişlerdir. Bu farklı mahkeme sistemi, Osmanlı Devleti'ndeki çok uluslu ve çok dinli yapının bir yansıması olarak herkese kendi hukuk geleneği çerçevesinde adalet arama imkânı sunmuştur. Nitekim bu sistemi oluşturan cemaat mahkemelerine aşağıda değinilecektir.

2.2.13.1. Gayrimüslim Mahkemeleri

Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nde devletin çok dinli yapısını yönetmek amacıyla “millet sistemi” geliştirilmiştir (Ekinci, 2021, s. 177). Bu doğrultuda Rum Ortodoks Kilisesi'ne dini ve özel hukuk hususunda özerklik tanınmış ve bir patrik atanarak tüm Ortodoksların lideri ilan edilmiştir. Bu uygulama Ermeni ve Yahudi cemaatlerinde de geçerli olmuştur. Bu toplulukların dini liderleri idari masraflar için kendi cemaatlerinden vergi toplama hakkı elde etmişlerdir. Bu özerklik ile Gayrimüslimler kendi din, özel hukuk ve geleneklerini koruyarak Müslümanlarla bir arada ancak farklı hukuki düzen içinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nde yaşayan Gayrimüslimler, dinlerine göre bir cemaate üye olmuşlardır. Bu Gayrimüslim cemaatler, bağımsız bir dini grup veya “millet” olarak kabul edilmişlerdir. Bu cemaat veya millet liderleri, hükümet ve Gayrimüslim halk arasında resmi işlemleri yürütmüşlerdir. Ayrıca, cemaatlerin dini, hukuki ve eğitim işlerini yürütmek de bu liderlerin sorumluluğunda bulunmuştur. Ortodokslar Fener Patrikhanesi, Museviler Hahambaşılık, Ermeniler ise Ermeni Patrikhanesi bünyesinde yer almışlardır (Eryılmaz, 1990, s. 38). Din ve mezhep esasına göre örgütlenmiş bu topluluklar, devletin sahibi olan Müslümanlara “emanet” statüsünde yaşamlarını sürdürmüşlerdir (Akdağ, 1995, s. 42). Tanzimat Dönemi'nde ise bu mahkemeler eskiden olduğu gibi kilise teşkilatlarına bağlı bir şekilde faaliyet göstermeye devam etmişlerdir (Demirel, 2010, s. 29).

Aile hukukunu ilgilendiren davalar Osmanlı Devleti'ndeki Gayrimüslim cemaatlerin kendi mahkemeleri aracılığıyla ve kendi dini kurallarına göre karara bağlanmıştır. Ancak bu kararların uygulanması Osmanlı Devleti'nin resmi makamlarının yetki dahilinde olmuştur (Ekinci, 2021, s. 177). Gayrimüslimlerin bu hukuki ve dini özerkliği, onların yerel düzeyde de güçlü bir kurumsal varlık göstermesine neden olmuştur. Bu durumun taşradaki en somut yansımalarından biri Amasya örneğinde görülmektedir.

19. yüzyılın ilk yarısında Amasya'daki Gayrimüslimler Acem Ali, Aşağı Savadiye, Bağ Helkıs, Beyazıd Paşa, Bozahane, Çeribaşı, Çevikçe, Çırakçı, Darüsselam, Dere, Devehan, Eski Kethüda, Eslem, Fethiye, Gümüşlüzade, Hoca Süleyman, Hacı Hamza, Kazancı, Kılıççı, Kocacık, Köprübaşı, Köyceğiz, Mehmet Paşa, Pervanebey, Sade Helkıs, Saraçhan, Saray, Temenna, Sufla, Sofular, Uzun Mustafa, Yakutiye, Yukarı Sofizade, Yukarı Savadiye olmak üzere 34 mahallede ikamet etmişlerdir. Bu mahallelere dair tutulan nüfus defterlerinde Gayrimüslimlerin icra ettiği doksana yakın meslek kaydedilmiştir. Tespit edilen meslekler

arasında ticaret, dokuma, yiyecek-içecek sektörleri yer almıştır. Meslekler arasında keşiş 76 ve zangoç 77 unvanlarına sahip on iki kişinin saptanması 19. yüzyılın ilk yarısında Amasya'daki kiliselerin varlığını doğrulamaktadır. 1903 yılına ait kayıtlarda Amasya sancağında toplam 86 kilise ve manastırın mevcudiyeti ortaya konulmuştur. Ancak bu yapıların sayısal dökümü ile kazalara göre dağılımına dair detaylı bilgilere ulaşılamamıştır (Uzundal, 2017, s. 169). 16. yüzyılda Amasya'da inşa edilmiş kiliselerden belirlenebilenler aşağıda Tablo 19'da sunulmuştur.

Tablo 19. 19.Yüzyılda Amasya'da İnşa Edilmiş Kiliseler

Millet	Adı	İnşa Tarihi	Mahal
Ermeni	Surp Nikogos Kilisesi ⁷⁸	-	-
Alman	Alman Kilisesi ⁷⁹	-	-
-	Savadiye Mahallesi Kilisesi	-	Savadiye Mahallesi
Fransız	Fransız Cizvit Kilisesi ⁸⁰	1882	Azeriler Camii ve Kumacık Hamamı Arasında
Rum	Köprübaşı Mahallesi Rum Kilisesi ⁸¹	-	Köprübaşı Mahallesi
-	Çukur Kilisesi ⁸²	-	Eski Kedhüda

Gayrimüslimlerin can, mal ve dini inançlarını koruma güvencesi verilmiş olmakla birlikte, evlenme, boşanma ve miras gibi medeni hukuka giren konularda kendi dini kurallarına göre hareket edebilmeleri sağlanmıştır. Buna rağmen, kendi istekleriyle İslam hukukundan yararlandıklarına dair birçok dava konusu tespit edilmiştir. Eşya, miras, borçlar, ticaret, ceza, usul ve mali hukukun alanına giren davalarda da şer'î mahkemelere başvurmuşlardır (Kavak,

⁷⁶ Arapça keşiş olarak belirtilen kelime manastırda ibadetle uğraşan papazlara verilen addır (Hanilçe ve Demir, 2019, s. 166).

⁷⁷ Kiliselerin çan çalma gibi işlerini yapan kişidir (<https://sozluk.gov.tr/>)

⁷⁸ Uzundal, E. (2017). *Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Amasya sancağı (Sosyal, Ekonomik, İdarî ve Demografik Yapı)* [yayınlanmamış doktora tezi]. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 169.

⁷⁹ Uzundal, E. (2017). *Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Amasya sancağı*, s. 169.

⁸⁰ Yasar, 2022, C. 1-4, s. 110.

⁸¹ Yasar, 2022, C. 1-4, s. 165.

⁸² Yasar, 2022, C. 1-4, s. 174.

2009, s. 414).

Gayrimüslimlerin şikâyet hakkını Osmanlı mercilerine iletebildiklerine dair önemli bir kaynak da ahkâm-ı şikâyet defterleridir. Bu defterlerde, Gayrimüslimlerin kendi aralarında ve Müslümanlarla olan davaları yer almıştır. Sivas Ahkâm-ı Şikâyet defterlerinde Amasya’da yaşayan Gayrimüslimlerin şikâyet davalarına rastlanılmaktadır. İlgili başlık altında bu şikâyetler ile ilgili detaylar sunulacaktır.

Kanuni Sultan Süleyman ve Fransa Kralı I. François arasında 1535 yılında imzalanan anlaşma ile kapitülasyon hakkı kazanan Fransa vatandaşları Osmanlı yargısından muaf olma hakkı kazanmışlardır. Fransızlar kendi aralarındaki davalar için yine kendi konsolosluk mahkemelerine müracaat etmişlerdir. Bunun dışında Osmanlılar ile Fransızlar arasında yaşanan anlaşmazlıklarda ise kadı huzuruna çıkıldığında tercüman bulunması esası benimsenmiştir. Ayrıca Fransızlardan alacak hakkı olan kişinin bunu senetle ispatlaması istenmiştir. Hükümdarlar değişikçe Fransızlara verilen haklar 1569, 1581, 1597, 1604 ve 1673 yıllarında yenilenmiştir (Konan, 2006, s. 13). Osmanlı Devleti’nin çok uluslu ve çok dinli yapısı, Amasya sancağının toplumsal dokusunu da şekillendirmiştir. Bu bağlamda, sancak sınırları içinde yaşayan Gayrimüslim tebaa da idari, ekonomik ve sosyal yaşamın bir parçası olmuş, karşılaştıkları anlaşmazlık ve suç olaylarında adalet arayışlarını Osmanlı adalet sistemi üzerinden yürütmüşlerdir. Gayrimüslimlerin hukuki süreçlerdeki yeri, tezin genel bulgularını tamamlayıcı nitelikte olup, 19. yüzyıl Amasya’sındaki toplumsal ilişkilerin karmaşıklığını gözler önüne sermektedir. Dönemin hukuki pratiklerini daha iyi anlayabilmek için, Amasya sancağındaki Gayrimüslimlerin taraf olduğu davaları detaylı bir şekilde incelemek gerekmektedir.

19. yüzyılda Sivas Ahkâm-ı Şikâyet defterlerinde Amasya’ya ait 34 adet Gayrimüslim davaları tespit edilmiştir. Defterlerin kayıt detayları Tablo 20’de bulunmaktadır. 24 ve 28 numaralı defterlerde Gayrimüslimlere ait kayda rastlanılmamıştır. Ele alınan dönemde Gayrimüslimlerle ilgili kaydedilmiş yirmi üç hüküm tespit edilmiştir. Bu suretlerden 8 adedi Gayrimüslimlerin kendi aralarında yaşadıkları anlaşmazlıkları içermektedir. Geri kalan hükümlerde ise davalar Gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında yaşandığı gözlenmiştir.

Tablo 17. 19. Yüzyılda Amasya'ya Ait Gayrimüslim Davaları

Defter No	Yıllar	Toplam Hüküm Sayısı	Dava Sayısı
20	(1796-1803)	16	-
21	(1803-1805)	62	2
22	(1805-1809)	103	4
23	(1809-1812)	110	5
24	(1813-1814)	71	-
25	(1814-1817)	56	2
26	(1817-1820)	90	7
27	(1820-1822)	63	3
28	(1822-1826)	53	-
29	(1826-1830)	53	5
30	(1830-1834)	35	3
31	(1834-1836)	33	1
32	(1836-1842)	57	2
33	(1842-1847)	24	-
Toplam		826	34

Tablo 20 incelendiğinde Sivas Ahkâm-ı Şikâyet defterlerindeki Amasya sancağına ait veriler, 1796-1847 yılları arasındaki yaklaşık yarım asırlık süreçte gayrimüslim tebaanın adalet arama ve şikâyet mekanizmalarını aktif bir şekilde kullandığını ortaya koymaktadır. İncelenen 14 defterde toplam 826 hüküm kayda geçmiş, bu hükümlerden 34 tanesi doğrudan dava konusu olarak belgelenmiştir. Veriler kronolojik olarak incelendiğinde, özellikle 1805-1812 yıllarını kapsayan 22 ve 23 numaralı defterlerde hüküm sayısının en yüksek seviyeye ulaştığı görülmektedir. Davaların yoğunlaştığı dönem ise 7 dava ile 1817-1820 yılları arasındır. 20, 24, 28 ve 33 numaralı defterlerde hiç dava kaydına rastlanmaması; bu dönemlerde Gayrimüslim tebaanın sorunlarını yerel mahkemelerde veya cemaat içi mekanizmalarla çözmüş olabileceğini ya da şikâyetlerin doğrudan Divân-ı Hümayun'a intikal eden dava statüsüne ulaşmadığını düşündürmektedir. Nihayetinde bu istatistiksel dağılım, Amasya'daki Gayrimüslimlerin mülki ve hukuki haklarını korumak adına merkezî otorite ile sürekli bir etkileşim içerisinde olduklarını kanıtlamaktadır.

İlgili defterlerdeki alacak-verecek davaları tasnif edildiğinde, ihtilafların önemli bir kısmının Gayrimüslim tebaanın kendi arasında yaşandığı görülmektedir. Bu tür

uyuşmazlıklarda genellikle ortaklık ilişkileri, ticari alışverişler ve emanet malların iadesi ön plana çıkmaktadır. Örneğin 1803 yılında Alahans adlı zimmî, vefat eden amcası Karabaş Lasos'un Merzifon'daki Bedesten Emîni Karabet'e emanet bıraktığı 5.000 kuruş, bir kat elbise ve 14 adet İncil kitabının iadesi için Divân-ı Hümâyûn'a başvurmuştur. Yapılan incelemeler neticesinde Karabet'in iddialarındaki çelişkiler saptanarak borcun teslimi sağlansa da davalının tutumunun bir süre daha devam ettiği kayıtlara geçmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 21, 31/1). Benzer bir anlaşmazlıkta, basmacılık yapan Asvador adlı zimmînin Kirkor'a emanet bıraktığı 1.272 kuruşluk eşyayı geri alamaması üzerine Divân-ı Hümâyûn'a müracaat ettiği görülmektedir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 23, 147/1). Yine 1818 yılında mahlep tüccarı Serkiz'in, Karabet tarafından zorla alınan 14 paket mahlebinin iadesi için yürüttüğü hukuki mücadele, yerel ticaretteki güvenliğin merkezî müdahaleyle sağlandığını göstermektedir (BOA, A. {DVNS. AHK. SS. 21, 128/4).

Hukuk sisteminin titizliğini ve delil şartının önem arz ettiğini gösteren bir diğer önemli vaka ise 1831 yılında Orahoğlu Dimitri ile Rile Norses arasında yaşanmıştır. Dimitri'nin 4.000 kuruşluk alacak iddiasını şahitlerle ispat edememesi üzerine, Divân-ı Hümâyûn asılsız iddialara karşı Norses'i koruma altına alan bir hüküm yayımlamıştır. Dahası, Norses, Dimitri'nin daha önce de benzer bir davayı delilsiz kaybettiğini kanıtlamıştır. Amasya Naibi, Dimitri'nin davasının asılsız olduğuna hükmetse de Dimitri şikâyetlerine devam edince, Divân-ı Hümâyûn Norses'in talebi üzerine Dimitri'nin haksız ve delilsiz müdahalelerinin engellenmesi için Amasya naibine kesin bir hüküm göndermiştir. Bu olay, Osmanlı adalet sisteminin alacak davalarındaki titizliğini, delil şartını ve asılsız iddialara karşı mağdurları koruma çabasını gözler önüne sermektedir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 29, 70/2). Öte yandan Osmanlı hukuk sistemi yalnızca bireysel hakları değil, borçlu durumdaki grupları da koruma altına almıştır. 1831 yılında Merzifon kadısına gönderilen bir hüküm Kayseriyeli Yahudi tüccarların borç sorununa çözüm getirmek amacıyla yazılmıştır. Fırıncıoğulları...Abraham ve Yasef adlı Yahudiler, 1819 yılında Merzifon'daki tefecilerden aldıkları 42.800 kuruşluk borcu tek seferde ödeyemeyeceklerini ve borcun şer'î usullere göre taksitlendirilmesini istediklerini belirtmişlerdir. Ancak alacaklıları, borcu hemen almak için Yahudilere baskı ve zulüm uygulamışlardır. Yahudiler, alacaklıların bu haksız tutumunun önlenmesini talep etmişlerdir. Divân-ı Hümâyûn bu tür durumlarda borçlunun borcunu tek seferde ödeyememesi halinde, alacaklılarının da hazır bulunduğu mahkeme huzurunda şer'î taksitlendirme kararı verilmesini ve borcun bu şekilde ödenmesini emretmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 30, 50/1).

Gayrimüslimlerin Müslüman tebaa ile olan hukuki münasebetleri de şikâyet defterlerinde geniş yer tutmaktadır. 1813 yılından beri alacağını tahsil edemeyen sarraf

Yorgi'nin, Yörgüçbeyzâde Vakfı mütevellisi Mir Hacı Seyyid Osman'a karşı açtığı dava, devletin alacaklı haklarını tarafların dinî kimliğinden bağımsız olarak savunduğunun somut bir örneğidir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 25, 106/2). Ancak bu ihtilaflar her zaman ticari borçlarla sınırlı kalmamış, kimi zaman ağır asayiş suçlarına da dönüşmüştür. Nitekim 1803 tarihli bir kayıt Bağşirin köyü sakini Osman'ın evinin Andonoğlu Agob ve kardeşleri tarafından basılarak parasının gasp edildiğini ve bir kız çocuğunun hayatını kaybettiğini ortaya koyan bir olayı belgelemektedir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 21, 44/2).

Amasya'daki Gayrimüslim tebaanın adalet arayışına konu olan bir diğer önemli alan ise vergi yükümlülükleridir. İncelenen şikâyet kayıtları, Gayrimüslimlerin haksız vergi taleplerine karşı merkezî otoriteye başvurdıkları gibi, kimi zaman kendi üzerlerindeki vergi yükünü başkalarına devretme girişimlerinin de olduğunu göstermektedir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 22, 27/1). 1807 tarihli bir belge, Gümüşabad Saray ve Kilisebahçesi mahalleleri arasındaki vergi uyuşmazlığını bu duruma somut bir örnek olarak sunmaktadır. Saray Mahallesi ahalisi avâriz, imdadiye-i hazariye ve seferiye gibi vergilerini düzenli ödedikleri halde, Kilisebahçesi Mahallesi'nden Panosoğlu Bogos ve beraberindekilerin kendi vergilerini kendilerine yüklemeye çalıştıklarını iddia ederek Divân-ı Hümâyûn'a sığınmışlardır. Şeyhülislam'dan aldıkları fetva ile haklılıklarını belgeleyen mahalle halkının başvurusu üzerine Divân-ı Hümâyûn Gümüşabad naibine emir göndererek kanuna aykırı bu müdahalenin derhal engellenmesini emretmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 22, 220/3).

Vergi uyuşmazlıklarının yanı sıra, Gayrimüslim tebaanın kendi içindeki anlaşmazlıklardan biri de miras hukukudur. 1843 yılına ait bir kayıt, aile içi miras paylaşımına dair anlaşmazlığı gözler önüne sermektedir. Badohan, Malkon ve Toros adındaki üç zimmî büyükbabaları Serkez'in sağlığında babaları Agob'a devrettiği ev, dükkân ve bağlar üzerinde hak iddia eden amcalarına karşı hukuk mücadelesi başlatmışlardır. Kadı mahkemesinden alınan hüccete ve Şeyhülislam'ın fetvasına rağmen amcalarının haksız müdahalesinin sürmesi, konunun Divân-ı Hümâyûn'a taşınmasına neden olmuştur. Şikâyet üzerine ilgili yöneticilere gönderilen emirle belgeler doğrultusunda mirasçıların mülkiyet haklarının korunması ve haksız el koyma girişimlerinin sonlandırılması istenmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 33, 55/3).

Mülkiyet sorunları yalnızca miras kavgalarıyla sınırlı kalmamıştır. 1823 yılında Gedegra naibine gönderilen bir hüküm, Müslüman ve Gayrimüslim tebaa arasındaki yerel bir asayiş ve mülkiyet çatışmasını aydınlatmaktadır. Şeyh Hacı Veli'nin oğulları Datsın köyündeki Gayrimüslimlerin domuzlarını Müslüman mezarlıkları, bağları ve özel otlaklarında gezdirmelerinden şikâyetçi olmuşlardır. Yapılan inceleme neticesinde, hayvanların özel mülkiyet ve kutsal alanlarda otlatılmasının kanuna aykırı olduğu saptanmış; hayvanların

yalnızca eskiden beri belirlenen yerlerde tutulması kararlaştırılmıştır (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 28, 33/1). Buna karşın devlet, Gayrimüslim tebaanın mülkiyet hakkını Müslümanlara karşı da titizlikle savunmuştur. Nitekim 1843'te Aşbey köyünden Polankos adlı zimmînin, tapuyla satın aldığı arazisine köy ahalisi tarafından yapılan haksız müdahale, merkezî yönetimin mülkiyetin dokunulmazlığına yaptığı vurguyla sonuçlanmış ve Polankos'un ziraat hakkı güvence altına alınmıştır (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 33, 56/1).

Adli vakalar incelendiğinde, Gayrimüslimlerin can ve mal güvenliğine yönelik ağır saldırılar karşısında da doğrudan merkeze başvurdukları görülmektedir. 1813 tarihli bir kayıt, 1795 yılından beri süregelen dramatik bir cinayet ve gasp davasını gün yüzüne çıkarmaktadır. Atam isimli bir zimmî; kardeşi Artin'in, Araboğlu Hüseyin ve Abbas oğlu Mustafa isimli yerel zorbalara ile Bogos adlı bir diğer zimmî tarafından haksız yere öldürüldüğünü ve 5.000 kuruşluk malının yağmalandığını beyan etmiştir. Mağdurun mirasçılarını korumak amacıyla bizzat Sadrazam'ın Enderun ağalarından Hacı Mehmet mübaşir tayin edilerek davanın titizlikle görülmesi istenmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 21, 32/1).

Sivas Ahkâm-ı Şikâyet defterlerinde yer alan bu kayıtlar, 19. yüzyıl Amasya sancağında Gayrimüslim tebaanın, Osmanlı adalet sisteminin aktif ve dinamik bir parçası olduğunu tescil etmektedir. İncelenen hükümler Gayrimüslimlerin hukuki ihtilaflarının sadece kendi aralarında sınırlı olmadığını, aksine Müslümanlarla kurdukları karmaşık ekonomik ve sosyal ilişkilerin merkezinde yer aldığını ortaya koymaktadır.

Şikâyetlerin alacak-verecek uyuşmazlıkları, gasp olayları, vergi yükümlülükleri, miras kavgaları ve mülk zaptı gibi geniş bir yelpazeye yayılması, Amasya'nın o dönemdeki sosyal ve demografik dokusunu yansıtmaktadır. Özellikle Ermeni tebaanın sarraflık, tütüncülük ve basmacılık gibi stratejik iş kollarındaki etkinliği, bu uyuşmazlıkların iktisadi yönünü gün yüzüne ortaya çıkarmaktadır. Yaşanan anlaşmazlıklar karşısında Divân-ı Hümayun'un yerel yöneticilere gönderdiği emirler; devletin dinî kimlikten bağımsız olarak mülkiyet hakkını savunduğunu, delil şartına ve şer'î usullere titizlikle uyulmasını sağladığını göstermektedir. Bu durum, merkezî yönetimin hem Müslüman hem de Gayrimüslim tebaanın haklarını koruma noktasındaki aktif, düzenleyici ve koruyucu rolünü teyit etmektedir.

Şikâyet defterlerine uyuşmazlıklar, sadece konuları bakımından değil, davacı ve davalı tarafların çeşitliliği açısından da zengin bir veri sunmaktadır. İncelenen dönem boyunca Amasya sancağı genelinde merkezî otoriteye başvuran Gayrimüslim tebaanın isimleri, ikamet ettikleri yerler ve ilgili kayıt numaraları aşağıdaki Tablo 21'de tasnif edilmiştir.

Tablo 18. Amasya ile İlgili Kayıtlarda Geçen Gayrimüslim İsimleri

İsimler	Mahal	Defter No
Abraham	Merkez	30-50/1
Ağba	Merkez	22-25/3
Agop (Topal)	Merkez	22-25/3, 27-162/4, 32-205/2
Aleksan	Merkez	27-274/2
Anastaş	Çayköy	29-70/2
Arfine	Merkez	27-178/2
Artin	Gedegra, Merkez	22-78/2, 26-127/1
Avanis	Mezifon	23-11/3
Asudor	Merkez	22-25/3, 26-45/2
Baklaki	Merkez	23-158/1
Bedros	Merkez	22-27/1, 29-70/2
Bıçak	Merkez	27-274/2
Dimitri	Merkez	29-70/2, 30-91/1
Espata	Merzifon	27-255/2
Forzokon	Merkez	26-116/5
Gader	Merkez/Kocacık Mahallesi	26-250/2
İstavri	Merkez	29-70/2
Karabet	Merkez	21-31/1
Karit	Merkez/Acem Mahallesi	23-22/1
Kebek	Merkez	23-215/3
Kigork	Merkez/Aşağı Savadiye	30-211
Kirkor	Merkez	22-222-1, 26-127/1
Kiragos	Hacıköy	22-8/1
Malonaki	Merkez	23-158/1
Marim	Merkez	23-158/1
Meşrop	Merkez	22-25/3, 30-211
Mıgırdiç	Merkez	26-128/4

Mihail	Merkez	29-70/2
Norses	Merkez	29-70/2
Ohan	Merkez	26-122/1
Ohannes	Merkez	25-166/1, 26-122/1
Petraki	Merkez	23-166/1
Polankos	Gedegra/Aşbey köyü	22-52-2
Sava	Merkez	23-158/1
Serkiz	Merkez	26-23/1, 32-212/3
Varşak	Merkez	26-128/4
Yasef	Merkez	30-50/1
Yorgi	Merkez	25-106/2

Sivas Ahkâm-ı Şikâyet defterlerindeki Amasya ile ilgili kayıtlarda geçen Gayrimüslim isimlerin incelenmesi, bu nüfusun adalet arayışının coğrafi ve kronolojik çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Kayıtlarda yer alan Abraham, Agop, Artin, Karabet, Kirkor, Mıgırdiç, Ohannes gibi isimler, şikâyet başvurularının ağırlıklı olarak Ermeni cemaatine mensup kişiler tarafından yapıldığını göstermektedir. Öte yandan, Dimitri, İstavri, Malonaki, Petraki, Sava, Yorgi gibi isimler ise Rum cemaatine ait bireylerin de merkezi otoriteye başvuranlar arasında bulunduğunu kanıtlamaktadır. Coğrafi açıdan bakıldığında, kayıtlarda geçen Gayrimüslimlerin büyük çoğunluğunun Amasya Merkez’de yaşaması, merkeze yakınlığın şikâyet mekanizmasına erişimi kolaylaştırdığını ve sancağın merkezindeki ekonomik faaliyetlerin hukuki ihtilafları tetiklediğini göstermektedir. Ancak, Gedegra, Merzifon ve Hacıköy gibi farklı kazalardan veya köylerden gelen Avanis, Espata, Artin, Polankos gibi şahıslara ait hükümlerin varlığı, merkezi şikâyet sisteminin Amasya sancağının tüm idari coğrafyasına yayıldığını ve Gayrimüslim tebaanın, yerel adaletin yetersiz kaldığı durumlarda bölge fark etmeksizin çözüm için Divân-ı Hümâyûn’a başvurduğunu ortaya koyan değerli bulgulardır.

2.2.14. Seyyidler İlgili Davalar

Sözlükte “efendi, ağa, bey, baş” gibi anlamlara gelen seyyid kelimesinin çoğulu sâdâtır (Sami, 2005, s. 755). Seyyid kelimesi terim anlamı “şerefli, asil soylu, onurlu, mübarek, kutsal” anlamına gelen ve çoğulu eşrâf, şürefâ olan şerîf kelimesi ile kullanılarak “nesl-i pâk-i Muhammedî’ye mensup olup yücelmiş olan” anlamına gelerek Hz. Muhammed (s.a.v)’in damadı Hz. Ali ve kızı Fâtıma’dan doğan torunları ve onların soyundan gelenler için

kullanılmış unvandır. Baba ve anne tarafından Hz. Ali soyundan gelenlere ise “seyyidü’s-sâdât” ya da tabâtabâ” denilmiştir (Küçükaşçı, 2009, s. 40).

Peygamber efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)’in “Kim Hasan ve Hüseyin’i severse şüphesiz beni sevmiş olur, kim bu ikisine buğzederse bana buğzetmiş olur.” sözü bütün İslam devletleri nezdinde seyyid ve şeriflerin saygı, sevgi görmeleriyle tezahür etmiştir. İncelenen belgelerde de görüldüğü üzere Osmanlı padişahları da ilk dönemlerden itibaren alperenlere, ahi şeyhlerine ve ulemaya dindarlıklarının göstergesi olsa gerek hürmet etmişlerdir. Padişahların din adamlarına bu kadar yakınlık göstermeleri seyyid ve şeriflere de benzer hürmetle yaklaşımlarına sonucunu doğurmuştur. Seyyidler hürmet göstergesi olarak bazı vergilerden de muaf tutulmuşlardır (Sarıcık ve Katgı, 2012).

Bazı kazalarda seyyid ve şeriflerin işleri ile ilgilenilmesi için nakibü’l-eşraflık makamı oluşturulmuştur. İlk nakibü’l-eşraf ise Yıldırım Bayezid zamanında tayin edilmiştir. Fatih Sultan Mehmet döneminde kaldırılan bu kurum oğlu II. Bayezid döneminde yeniden oluşturulmuştur. Seyyid atamalarını bizzat sadrazam yapmıştır (Ünal, 2015, s. 119-120). Seyyidler arasında suçu sabit olanların cezası nakibül’l-eşrafın eliyle gerçekleştirilmiştir. Cezalandırılacak şerifler nakabet dairesine hapsedilmişlerdir. Seyyid ve şeriflerin suç işlemeleri durumunda taşrada ise nakibü’l-eşraf kaymakamları tarafından yargılanıp cezalandırılmışlardır. Yöneticiler ve kadılar bu işlere dahil olmamışlardır (Sarıcık ve Katgı, 2012, s.181).

Ahkâm Defterlerinde seyyidler hem şikâyet eden hem de şikâyet edilen taraf olarak yer almıştır. Seyyidler defterlerdeki çoğu şikâyet konusu içerisinde yer aldıkları görülmüştür. Nitelik daha çok vergiden muafiyet konusundaki şikâyetler içerisinde isimleri geçmektedir. Ankara şer’î yye sicilinde yer alan “evlâd-ı askerî ve sâdât dahî külliyyen askerîdir” açıklaması, seyyidlerin askeri statüde kabul edilerek vergiden muaf tutulma gerekçesini özetlemektedir (Yücel, 1977, s. 495). Kimi zaman ehl-i örf tarafından, ellerinde muafiyet belgeleri olduğu halde Seyyidlerden vergi talep edilmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 21, 61/1). Sivas Ahkâm-ı Şikâyet defterlerinde yer alan seyyidlerin meslekleri Tablo 22’da sunulmuştur.

Tablo 19. 1800-1850 Yıllarında Ahkâm Defterlerinde Seyyidlerin Meslekleri

Meslekler		
İmam	Müezzin	Sipahi
Hatip	Müjdecî	Müderris
Kadı	Naip	Müftü
Mütevellî	Tahsildar	

19. yüzyıl Amasya'sında seyyidlerin üstlendikleri vazife nedeniyle muaf oldukları halde vergi talebiyle karşılaştıkları görülmüştür. Böyle bir duruma ait kayıt 1815 yılına aittir. Amasya kasabasında Kılari Süleyman Ağa Cami-i Şerifi İmamı olan es-Seyyid Hasan Divân-ı Hümâyûn'a giderek bu konu şikâyetinde bulunmuştur. Hasan beratıyla imamlık görevini layıkıyla yerine getirdiğini buna rağmen kendilerinden kazâ zâbiti tarafından “resm-i raiyyet” ve “tekâlif-i şâkka” adı altında vergi talep edildiğini belirtmiştir. Şikâyet üzerine Divân-ı Hümâyûn, bu kanunsuz ve haksız uygulamaların derhal men ve defedilmesi ve kanun üzere amel edilmesi için Amasya kadısına emir göndermiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 25, 21/1). Nitekim seyyid olmayanların da seyyidlik iddiasında bulunarak vergiden muaf olmaya çalıştıkları davalar konusu olmuştur.

Seyyidlerin şikâyetçi olduğu diğer bir yaygın konu ise gasptir. Gasp edilen kimi zaman mahsul kimi zaman da para olmuştur. Mesela 1813 yılında Amasya kadısına ve mütesellimine İbrahim adlı bir seyyidin uğradığı zulmü gidermek amacıyla bir hüküm gönderilmiştir. Buna göre İbrahim 1805 yılında Amasya'nın Karacaviran köyü sakinleri tarafından kendisine ait olan 25 kile arpa, 39 kile buğday ve 28 çift çuvalının gasp edildiğini iddia ederek hakkının iadesini talep etmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 24, 3/3). 1821 tarihinde kaydedilen başka bir kayıta ise Amasya sakinlerinden Seyyid Ömer eski Zile Naibi Mehmet 'in kendisine borçlu olduğu beş yüz kuruşu şeriata aykırı yollarla ödemekten kaçındığını iddia etmiştir. Bunun üzerine Şeyhülislam Mestcizâde Seyyid Abdulvehhab'ın fetvasıyla borcun tahsili için emir gönderilmiştir (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 27, 204/1).

Bu davaların dışında vakıflarda görevli olan seyyidlerin yaşadıkları sorunlar da defterlere yansımıştır. 1821 yılında Amasya Kazâsı Nâibi'ne gönderilen hükümde şikâyetçiler Seyyid Ahmet, Seyyid Abdullah ve Süleyman adlı kişiler olup, Amasya'da bulunan Mehmet Paşa Vakfı'nın mütevellileri veya mürtezikalı konumundadırlar. Şikâyet, vakfın diğer

mürtezikalarının, ellerindeki resmi beratlar gereğince hak ettikleri hizmet karşılığı ücretlere razı olmayıp, haklarından fazlasını talep ederek haksızlık yapmaya devam ettikleri iddiasıdır. Şikâyetçiler, bu haksız ve aşırı taleplerin engellenmesi için talepte bulunmuşlardır (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 27, 158/1).

Seyyidler Amasya sınırları dahilinde mutasarrıf oldukları arazileri konusunda müdahaleye uğramışlar ve bu sorunların çözüme kavuşması için Divân-ı Hümayun'a müracaatta bulunmuşlardır. 1813 yılında Seyyid Emrullah Geldiklan'a bağlı Dağsaray köyü topraklarında sâhib-i arz temessükü ile yasal olarak işlettiği ve vergilerini ödediği tarlalarına köy sakinlerinden Osman Bey adındaki bir şahsın kanun ve belge olmaksızın fuzuli şekilde müdahale edip zulmettiğini bildirmiştir. Bu şikâyet üzerine, Geldiklan naibine, meselenin kanun ve şer'î usul çerçevesinde çözülüp Osman Bey'in kanuna aykırı olan müdahale ve tecavüzlerinin kesinlikle engellenmesi emredilerek yasal zilyetlik hakkının korunmasını sağlamıştır (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 24, 21/1).

Ancak, kimi zaman Seyyidlerin de şikâyet edilen taraf arasında yer aldığı görülmüştür. Bu durum, onların hukuki olarak diğer vatandaşlar gibi yargılanabildiğini göstermektedir. Amasya sancağındaki Havza kadısına gönderilen hükümde, İbrahim adlı bir kişinin, kasaba sakinlerinden Seyyid Ali, Seyyid Mehmet içlerinde olmak üzere dört kişi aleyhine şikâyetle bulunmuştur. Bu kişilerin 1795 yılından beri 6.600 kuruşluk mahsulüne el koyduklarını beyan etmiştir. enzer bir dava da Amasya Kazâsı Nâibi'ne yazılan emirde görülür; Seyyid Abdullah'ın yine Seyyid unvanlı Mustafa, Ömer ve Ali aleyhine açtığı gasp davasını ele almaktadır. Seyyid Abdullah, davalıların 1818 yılında, kendisine ait olan 400 keyl buğday ve arpayı şeriat ve kanuna aykırı şekilde alıp büyük haksızlık yaptığını iddia etmiş ve iddiasını Şeyhülislam fetvasıyla desteklemiştir. Her iki olayda da şikâyet üzerine yetkililere meselenin yerinde şeriat kurallarına göre incelenmesi ve hakkın yerine getirilmesi için kesin emirler gönderilmiştir. (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 27, 222/2).

Bunun dışında miras (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 22, 15/2), mülk zaptı (BOA, A. {DVNS. AHK.SS. d. 29, 231/2), gibi konular da seyyidlerin şikâyet davalarında yer aldıkları görülmüştür.

Sonuç olarak, Seyyidler, Osmanlı'daki adalet mekanizmasının aktif bir parçası olmuşlar; hem kendi mal ve can güvenliklerini tehdit eden haksızlık ve gasp olaylarına karşı devlete başvurmuşlar hem de bizzat bu tür adli ve hukuki ihtilafların davalısı olarak şikâyet edilmişlerdir. Bu ikircikli durum, Osmanlı toplumunda Peygamber soyunun, kutsal ve imtiyazlı kimliği ile gündelik hayatın hukuki ve mali mücadeleleri arasında sıkışmış, karmaşık bir konuma sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Şikâyet mekanizmasının en önemli boyutlarından biri, merkez ile taşra arasındaki iletişim kanallarının nasıl işlediğidir. Halkın merkeze ulaşma hakkı, klasik dönemden itibaren Osmanlı hukuk düzeninin temel unsurlarından biri olarak kabul edilmiştir. Kimi zaman kadı mahkemelerinde sonuçlanan şikâyetlerin süresi taraflardan birisinin sonuca riayet etmemesi nedeniyle uzamış ve kesin çözüm Divân-ı Hümayun'da görülmüştür. Amasya örneği, bu sürecin somut etkilerini gözlemlemek açısından özellikle değerlidir; zira şehir hem coğrafi yapısı hem de idari geçmişi nedeniyle merkezî denetimin taşraya ulaşmasında tipik bir model sunmaktadır.

Bu çalışma, Amasya sancağındaki adalet arayışlarını 1800-1850 yılları arasında, Sivas Ahkâm-ı Şikâyet defterlerinin 20 ila 33 numaralı 14 defterinden elde edilen 826 adet hüküm üzerinden analiz etmektedir. Bu dönemde Amasya'da görülen davalar, şikâyet konuları, toplumsal aktörler arasındaki ilişkiler ve mahkeme kayıtlarına yansıyan uygulamalar, Osmanlı taşrasının adalet mekanizmasının işleyişine dair geniş bilgiler sunmaktadır. İncelenen bu kırk dört yıllık süreç, Osmanlı taşra idaresinin merkezileşme çabaları ile yerel çıkar çatışmaları arasındaki dinamikleri sayısal verilerle ortaya koymaktadır. Özellikle II. Mahmut döneminin başlangıcına tekabül eden 1805-1812 yılları arasında tutulmuş 22 ve 23 numaralı defterlerde toplam 213 hüküm ile yaklaşık %25,79'unu barındıran bir noktaya ulaşılmıştır. Bu durum, sancağın bu yıllarda en yüksek idari ve hukuki gerilimle karşı karşıya kaldığını kanıtlamaktadır. Dahası, 23 numaralı defterde ulaşılan %24,62'lik vaka temsil oranı, Amasya ile ilgili sorunların Sivas Eyaleti'ne dair tüm şikâyetler içinde neredeyse dörtte birlik bir paya sahip olduğunu ve merkezin gündemini ne denli meşgul ettiğini açıkça göstermektedir. Öte yandan, Amasya sancağının, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonraki dönemi kapsayan ve 1842-1847 yılları arasında tutulan 33 numaralı defter şikâyet sayısının sadece 24'e düşmesi ile getirilen idari reformlardan ya da yeni hukuki mekanizmalara geçişten etkilendiği ve merkezi şikâyet bürokrasisindeki yükünün önemli ölçüde azaldığını gözler önüne sermektedir.

Amasya hem coğrafi hem de idari konumu nedeniyle Karadeniz bölgesinin iç kesimleri ile Anadolu'nun merkezi arasında bir geçiş noktası niteliğindedir. Bu konumu, şehrin ekonomik faaliyetlerini, ticaret ağlarını, sosyal hareketliliğini ve adalet arayışlarının niteliğini doğrudan etkilemiştir. Özellikle tımar sisteminin çözülmesiyle birlikte artan malikâne uygulamaları, şehirde vergi toplama süreçlerini daha karmaşık hâle getirmiştir. Bu karmaşıklık çoğu zaman hem mültezimlerin hem de yerel yöneticilerin keyfî uygulamalarına zemin hazırlamıştır. Nitekim Sivas Ahkâm defterlerinde yer alan çok sayıda şikâyet kaydı, taşra

halkının devletle olan ilişkisini anlamada önemli bir veri kaynağıdır. Bu kayıtlar arasında tımar, vakıf, mülk anlaşmazlıkları, miras davaları, alacak-verecek meseleleri, evlilik ve boşanma ile ilgili başvurular, cezaî içerikli şikâyetler ve yerel yöneticilerin suiistimallerine dair pek çok örnek bulunmaktadır. 19. yüzyılın ilk yarısında merkezi idarenin taşraya gönderdiği buyruhdular, fermanlar çoğu zaman doğrudan doğruya şikâyetlerin incelenmesiyle ilgilidir. Devlet, taşrada adaletin sağlanması için kadıları ve mülki amirleri düzenli biçimde uyararak merkezî otoritenin gözetim mekanizmasının canlı olduğunu göstermeye çalışmıştır. Ancak uygulamada devletin istediği sonuçların elde edilmesi her zaman mümkün olmamıştır.

Şikâyetlerin Amasya'ya bağlı yerleşim yerlerine dağılımı incelendiğinde büyük çoğunluğu ve en yüksek çeşitliliği Amasya merkezinde toplanmıştır (Ek 11). Bu durum, Amasya şehir merkezinin sancağın idari ve ticari olarak hukuki çatışmaların da ana merkezi olduğunu doğrulamaktadır. Burada borç, miras ve vakıf uyuşmazlıklarının ağırlık kazanması, kentsel dokunun getirdiği yoğun mülkiyet ilişkilerinin ve ticari ilişkilerin bir yansımasıdır. Özellikle miras kayıtlarındaki süreklilik, aile hukukunun ve mülk intikalinin yerel bürokrasideki en temel uğraş alanlarından biri olduğunu kanıtlamaktadır. Bu durum, şehir merkezinde yerleşik nüfusun hukuk sistemini sadece cezai konularda değil, gündelik yaşamın ve mülkiyetin tanzimi noktasında da aktif bir denetim mekanizması olarak kullandığını göstermektedir.

Buna karşın, Amasya'nın kırsal ve tarımsal bölgelerini oluşturan Gedegra, Geldiklan ve Akdağ kazalarında temel çatışma odağının tımar sistemi üzerinde toplandığı görülmektedir. Özellikle Gedegra kazasında tımar uyuşmazlıklarının diğer tüm konu başlıklarını geride bırakması, klasik toprak düzeninin çözülme sürecinde yaşanan idari ve mali tıkanıklıkların bölgede önemli bir hal aldığını göstermektedir. Bu kazalardaki şikâyetler, sadece bireyler arasındaki uyuşmazlıkları değil, aynı zamanda devletin toprak rejimindeki değişimlerin taşrada yarattığı toplumsal sancıları ve vergi toplama imtiyazları üzerindeki yerel çekişmeleri de belgelemektedir.

Yine Amasya'nın kentsel alanında daha çok ticari ve ailevi uyuşmazlıklar hak arama nedeni olurken, kazalarda arazi, vergi ve tımar gibi idari-mali yapının işleyişinden kaynaklanan sorunların ön plana çıktığını göstermektedir. Vakıf uyuşmazlıklarının hemen her kazada görülmesi ise, 19. yüzyıl Osmanlı toplumunda vakıf kurumunun toplumsal hayatın tüm alanlarına nüfuz ettiğini ve bu kurumun idaresi üzerindeki hak iddialarının merkezi şikâyet bürokrasisini uzun yıllar meşgul ettiğini göstermektedir.

Amasya'daki sosyal yapı da şikâyet mekanizmasının işleyişini etkileyen unsurlar arasında yer alır. Müslüman ve Gayrimüslim nüfusun bir arada yaşadığı şehirde, toplumsal

ilişkiler çoğu zaman karşılıklı bağımlılık ve ekonomik etkileşim üzerinden şekillenmiştir. Gayrimüslimlerin mahkemeye başvuruda bulunma oranları, onların hukuki statülerinin pratikte nasıl işlediğini anlamamıza imkân sağlar.

Sonuç olarak 1800-1850 yılları arasında Amasya sancağının halkın adalet arayışındaki kararlı tutumunu bu çalışmayla ortaya konulmaya çalışılmıştır. 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde yaşanan siyasi çalkantılar, taşra toplumunun adalet arayışını doğrudan şekillendiren bir dizi etkeni beraberinde getirmiştir. Reformlar çoğu zaman istenen etkiyi yaratamamış, halkın şikâyet mekanizmasına olan ihtiyacı devam etmiştir. Bu çalışmanın yanında diğer mercilerin şikâyet kayıtlarının incelenmesine dair çalışmalar Osmanlı şikâyet mekanizmasının işleyişini daha geniş kapsamlı bir şekilde açığa çıkartacaktır. Amasya'daki şikâyet örnekleri yalnızca bir şehir tarihinin parçası değildir; aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinin sosyal temellerini, adalet anlayışını ve toplumsal dönüşüm dinamiklerini anlamak için kritik bir pencere sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA). *Ahkâm Defterleri*, No: 21-33. Sivas.
- T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA). *Meclis-i Vâlâ (MVL)*: 199/22.
- T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadâret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı (A. MKT.MVL. d.14/6)*.
- T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA). *Meşihat Defterleri (MŞH.ŞSC.d.)*: 65-5/4; 69-177/4; 71/42; 71-51/95; 71-79/146; 71-159; 71-160.
- T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA). *Cevdet Belediye (C.BLD)*: 19/934.
- T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA). *Sadâret Mektubî Kalemi Defterleri (A. MKT)*: 134/7.
- T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA). *Sadâret Defterleri (MKT.UM)*: 40/25.
- T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA). *Cevdet Zaptiye (C. ZB)*: 61/3041.
- T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA). *Cevdet Maarif (C.MF)*: 49/2419.

Elektronik Kaynaklar

- Hüsameddin, Abdizâde Hüseyin. (1911). *Amasya Tarihi*, Cilt 1, 3. <https://amasya.bel.tr/uploads/e-kitap/kitap/1-4/index.html>
- Ergül, M. S. (2009). Türk Şiirinde Taşra: 1859-1959. Türk Edebiyatı Bölümü, Bilkent Üniversitesi. <http://web2.bilkent.edu.tr/wpcontent/uploads/sites/5/2015/10/MEHMETSEL%C4%B0M-ERG%C3%9CL-1.pdf>

Araştırma Eserler (Kitaplar ve Makaleler)

- ABDÜLAZİZ ED-DÛRÎ. (1994). Divan. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 9, ss. 377-381). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- ACUN, F. (2002a). Celâlî İsyanları (1591-1611). İçinde *Türkler* (Cilt 9, ss. 695-708). Yeni Türkiye Yayınları.
- ACUN, F. (2002b). Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması. İçinde *Türkler* (Cilt 9, ss. 899-908). Yeni Türkiye Yayınları.
- ACUN, F. ve ACUN, R. (2007). Demand for justice and response of the Sultan: Decision making in the early 16th century. *Etudes Balkaniques*, (2).
- AÇIKEL, A. ve PEKDOĞAN, S. (2022). Osmanlı Devleti tımar sistemindeki intikâl meselesi: Sivas Sancağı örneği (1573-1651). *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 99-

120.

- AFYONCU, E. (1994). Defterhane. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 9, ss. 100-103). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- AFYONCU, E. (1997). *Osmanlı devlet teşkilatında Defterhâne-i Amire (XVI-XVII. yüzyıllar)* [Yayınlanmış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- AFYONCU, E. (2007). Nişancı. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 33, ss. 156-158). İstanbul.
- AHISKALI, R. (2001). *Osmanlı devlet teşkilatında Reisülküttâblık (XVIII. yüzyıl)*. Tarih ve Tabiat Vakfı.
- AKDAĞ, M. (1995). *Türk halkının dirlik ve düzenlik kavgası (Celali İsyanları)*. Cem Yayınevi.
- AKDAĞ, M. (1999). *Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi 2 (1453-1559)*. Barış Yayınevi.
- AKGÜNDÜZ, A. (1988). *İslam hukukunda ve Osmanlı tatbikatında vakıf müessesesi*. TTK.
- AKGÜNDÜZ, A. (1992). *Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri: Kanuni Sultan Süleyman devri kanunnâmeleri* (C. II). Fey Vakfı Yayınları.
- AKGÜNDÜZ, A. (2001). İştirak. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 23, ss. 442-444). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- AKGÜNDÜZ, S. N. (2016). Tanzimat dönemi Osmanlı ceza hukukunun kaynakları. *Dergiabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)*, 4(8), 1-16.
- AKMAN, M. (2004). *Osmanlı Devleti'nde ceza yargılaması*. Eren Yayıncılık.
- AKTAN, H. (2011). Tehârüc. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 40, s. 319). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- AKTAN, H. (2020). Miras. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 30, ss. 143-145). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- AKYILDIZ, A. (2003). Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 28). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- AKYILMAZ, S. (2008). Osmanlı Devleti'nde yönetici sınıf açısından müsadere uygulaması. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1-2).
- AKYÜZ, V. (1995). *İslam hukukunda yüksek yargı ve denetim Divan-ı Mezalim*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- ALAN, E. (2013). Kadiasker ruznamçe defterlerine göre XVII. yüzyılda Rumeli'de kaza teşkilatı ve kadılar. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (23), 53-97.
- ALANDAĞLI, M. (2024). Hurufat Kayıtlarında Amasya Zaviyeleri, *Turkish Studies*, 19(1), 2024, 1-27.
- ALKAN GÜNAY, N. (2012). 19. yüzyıl başlarında Bursa'da âyanlık ve âyanlık mücadelesi. *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(22/1), 1-22.

- ANSAY, S. Ş. (2002). *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku*, Turhan Kitabevi.
- APAYDIN, H. Y. (2000). İbrâ. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 21, ss. 263-266). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- APAYDIN, H. Y. (2001). Karz. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 24, ss. 520-525). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- ARISTOTELES. (2014). *Nikomakhos'a etik* (F. Akderin, Çev.). Say Yayınları.
- ARVAS, M. Ş. (2022). *Türk hukuku ve İslam hukuku'nda borcun geciktirilmesinin bir türü olarak "borçlu temerrüdü"*. İksad Yayınevi.
- AVCI, C. (2006). Nâib. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 32, ss. 311-312). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- AVCI, M. (1999). Şer'î yye sicilleri toplu kataloglarında tarih tespiti. *Erdem*, 12(34), 45-73.
- AVCI, M. (2004). *Osmanlı hukukunda suçlar ve cezalar*. Gökkuşbu.
- AVCI, M. (2008). *Osmanlı ceza hukukuna giriş*. Mimoza Yayınları.
- AVCI, M. (2014). *Osmanlı ceza hukuku (Özel hükümler)*. Mimoza Yayınları.
- AVCI, M. (2016). Osmanlı hukukunda cezaların tasnifi. İçinde *Uluslararası Türk Hukuk Tarihi Kongresi 13-14 Mayıs 2016* (ss. 639-655).
- AYBAKAN, B. (1996). *İslam hukukunda borçların ifası* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- AYDIN, M. Â. (1992). Borç. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 6, ss. 285-291). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- AYDIN, M. Â. (1994). Deyn. İçinde *TDK İslâm Ansiklopedisi* (C. 9, ss. 266-268). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- AYDIN, M. Â. (1995). Gasp. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 13, ss. 387-392). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- AYDIN, M. Â. (2003). Mahkeme (Osmanlı Döneminde Mahkeme). İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 27, ss. 341-344). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- AYDIN, M. Â. (2025). *Türk hukuk tarihi* (21. bs.). Beta Yayınları.
- AYDIN, M. (2020). Cumhuriyet döneminde Amasya. İçinde *Tarihi ve Stratejik Açından Amasya Sempozyum Bildirileri, 2-3 Kasım 2018* (ss. 73-76). Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- AYDIN, Ö. (2021). Osmanlı'da kadına şiddete bağlı gelişen çocuk düşürme vakaları ve mahkeme süreçleri. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7(32), 281-292.
- AYKUL, A. (2022). İslam ceza hukuku ile çağdaş ceza hukukundaki kusur ilkesinin

- mukayesesi. *Trabzon İlahiyat Dergisi*, 9(2), 303-324.
- BALABAN, T. (2014). *Amasya efsane, menkabe ve memoratları*. Amasya Valiliği.
- BARDAKOĞLU, A. (1995). Eşkîya. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 11, ss. 463-466). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- BARDAKOĞLU, A. (2001). Kasâme. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 24, ss. 528-530). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- BARDAKOĞLU, A. (2022). Katil. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C.25, ss. 45-48). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- BARKAN, Ö. L. (1943). *XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda zirai ekonominin hukuki ve mali esasları*. Burhaneddin Matbaası.
- BARKAN, Ö. L. (1953). Tarihi demografi araştırmaları ve Osmanlı tarihi. *Türkiyat Mecmuası*, 10.
- BARKAN, Ö. L. (1979). Tımar. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (C. 12-I, ss. 286-333). MEB.
- BARKAN, Ö. L. (1980). XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda toprak işçiliğinin organizasyon şekilleri. İçinde *Türkiye'de toprak meselesi: Toplu eserler I*. Gözlem Yayınları.
- BASKICI, M. M. (2005). *1800-1914 yıllarında Anadolu'da iktisadi değişim*. Turhan Kitabevi.
- BAŞAR, F. (2020). Osmanlı yönetim stratejisi açısından Amasya. İçinde *Tarihî ve Stratejik Açından Amasya, Sempozyum Bildirileri, 2-3 Kasım 2018* (ss. 49-63). Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- BAYKARA, T. (2022). *Amasya şehrinin ilk Türk (XI-XIII) yüzyılları*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BAYTIMUR, S. O. (2018). Osmanlı Devleti'nde hırsızlık suçları ve uygulanan cezalar (1789-1839). *Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları*, 8(15), 91-108.
- BEBEK, A. (1993). Ceza. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 7, ss. 469-470). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- BECERİK, M. F. (2022). *XIX. yüzyıl ortalarında Amasya şehrinin sosyo-ekonomik yapısı* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- BERKİ, A. H. (1966). *Vakfa dair yazılan eserlerle vakfiye ve benzeri vesikalarda geçen istilâh ve tâbirler*. Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- BERKİ, A. H. ve KESKİNOĞLU, O. (2010). *Hız Muhammed'in hayatı*. DİB Yayınları.
- BİLGİN, S. K. (2025). Büveyhîlerde iletişim ve gözetim: Dîvânü'l-berid ve istihbarat faaliyetleri. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, 8(1), 223-235.
- BİROL, N. (2003). Halil Rıfat Paşa. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal*

- Bilimler Dergisi*, 27(2), 267-288.
- BOYNUKALIN. (2009). Suç. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (C. 37, ss. 453-457). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- BUDAK, A. (2015). *Bir şehir tarikat Amasya ve Halvetilik*. Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- BULUT, İ. (2018). İslam ve Osmanlı ceza hukukunda hataen öldürme suçu. *YBHD*, 3(2018/1), 41-71.
- BURSALI, O. S. (2010). Galata ve İstanbul mahkemelerinde kefalet sözleşmesinin görünümleri, 1791-1795. *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, (9), 37-87.
- BÜYÜKBAŞ, N. (2016). Klasik İslam hukuku literatüründe “suç”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 1760-1772.
- CANATAR, M. (2022). Kavas. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (C. 25, ss. 66-68). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- CANBAKAL, H. (2009). *17. yüzyılda Ayntâb Osmanlı kentinde toplum ve siyaset* (Z. Yelçe, Çev.). İletişim Yayınları.
- CEVGER, G. ve KEÇECİ KURT, S. (2019). Sivas ahkâm-ı şikâyet defterlerinde Amasya kazâsı ile ilgili kayıtları. *ASEAD*, 6(4), 149-159.
- CIKAY, N. (2019). *Halep ahkâm defterleri (1742-1850)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Harran Üniversitesi.
- CİN, H. (1991). *Osmanlı toprak düzeni ve bu düzenin bozulması* (3. bs.). Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- CİN, H. ve AKGÜNDÜZ, A. (2017). *Türk hukuk tarihi* (5. bs.). Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- ÇADIRCI, M. (1983). Tanzimat’ın ilanı sıralarında Osmanlı İmparatorluğu’nda kadılık kurumu ve 1338 tarihli tarih-i ilmiyeye dair ceza kanunnamesi. *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 14(25), 139-161.
- ÇADIRCI, M. (1991). *Tanzimat döneminde Anadolu kentleri’nin sosyal ve ekonomik yapısı*. Türk Tarih Kurumu.
- ÇAVGA GENÇER, Ş. M. (2023). Emile Durkheim’in sosyolojisinde hukuk, suç ve cezanın evrimi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇELİK, G. (2000). *Su hukuku ve teşkilâtı*. İSKİ Yayınları.
- DEMİREL, F. (2010). *Adliye Nezâreti kuruluşu ve faaliyetleri (1876-1914)*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- DEVELLİOĞLU, F. (2001). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat* (18. bs.). Aydın Kitabevi.

- DIVRAK, U. (2022). Osmanlı Devleti'nde suç ve ceza: Hatt-ı Hümayunlara göre İstanbul'a gönderilen uzuvlar (18. ve 19. yüzyıl). İçinde *XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildirisi Osmanlı Tarih ve Medeniyeti* (Cilt 3, ss. 1467-1484). TTK.
- DİNÇOL, A. M. (1982). Hititler. İçinde *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi* (I, ss. 18-120).
- DOĞAN, M. (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nda makam vergisi: caize, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (7), 35-74.
- DOĞANAY, P. (2024). Osmanlı-Rus Savaşı ve İsmâil kuşatması (1806-1812). *ANKARAD*, 5(10), 55-81.
- DÖNDÜREN, H. (2022). İslâm'da Yaralama ve Ölüme Sebebiyet Vermelerde Diyet, Erş ve Ta'zir Cezaları, *Helal ve Etik Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 1-10.
- DURAN, A. (2015). İslam hukukunda olağanüstü yetkili bir mahkeme olarak Velâyetü'l Mezâlim (Mezalim Mahkemeleri). *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (25), 251-273.
- DURDU, M. (2024). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bozkır kazasında imar ve bayındırlık faaliyetleri. *TAD*, 43(76), 199-229.
- DURKHEIM, E. (2018). Ceza evriminin iki kanunu (H. B. Polat, Çev.). *Küresel Bakış*, 8(24).
- DÜLGER, İ. (2000). Irza geçme suçunun tarihi gelişimi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (6), 81-104.
- DÜZCÜ, L. (2016). Tuna sınırını yeni baştan düzenlemek/Tahdîd-i hudûd: Osmanlı'nın Rusya ile imtihanı (1812-1818). *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(6), 181-210.
- EBU'L HASAN HABİB EL-MAVERDÎ. (1994). *el-Ahkâmü's-Sultâniye* (A. Şafak, Çev.). Bedir Yayınları.
- EKİNCİ, E. B. (2021). *Osmanlı hukuku* (7. bs.). Arı Sanat Yayınları.
- EMECEN, F. (1996). Osmanlı taşra bürokrasisinin kaynakları: Şehzade divanı defterleri. *Tarih Boyunca Türk Tarihinin Kaynakları Semineri, Bildiriler*, 91-100.
- EMECEN, F. (2005). Osmanlı divanının ana defter serileri: Ahkâm-ı mîrî, Ahkâm-ı kuyûd-ı mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet. *TALİD*, 3(5), 107-139.
- EMECEN, F. (2007). Orta Karadeniz bölgesinde antik kaleden şehre bir gelişim örneği: Amasya tarihine genel bir bakış. İçinde *Omeljan Pritsak Armağanı*. Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- EMECEN, F. ve diğerleri. (2017). *Osmanlı idarî teşkilâtının kaynakları: Şehzade Divânı Defterleri Manisa Şehzade Sarayı Dîvânı (1544-1594)*. Türkiye Bilimler Akademisi.
- ERDOĞAN, A. (2010). 71 no'lu (D. No: 71, S. No: 2254) Amasya Şer'î yye sicilinin transkripsiyonu ve değerlendirmesi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ondokuz

Mayıs Üniversitesi.

- ERTAŞ, F. C. ve ŞİŞMAN, B. (2013). XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı'da tereke uygulaması ve muhasebesi: Sosyo-ekonomik yapıya etkileri. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (4), 197-222.
- ERTAŞ, M. Y. (2009). 18. ve 19. yüzyılda Osmanlı taşrasında yasadışıılık: Yerel idarecilerle eşkıya ilişkileri. İçinde O. Köse (Ed.), *Osmanlı'dan günümüze eşkıyalık ve terör*.
- FAROQHI, S. (1997). *Osmanlı kültürü ve gündelik yaşam: Orta çağ'dan yirminci yüzyıla* (E. Kılıç, Çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- FAYDA, M. (2018). Fey. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 12, ss. 511-513). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- GEDİKLİ, F. (2005). Osmanlı hukuk tarihi kaynağı olarak şer'î yye sicilleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(5), 187-213.
- GENÇ, M. (2003). Malikâne. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 27, ss. 216-118). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- GENÇ, Y. İ. (2017). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi rehberi*. Seçil Ofset.
- GENÇ, S. (2021). Amasya sancağının idari durumu ve nüfus yapısı (1880-1915). *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 57-80.
- BAER, M.D.- GÖÇEK, F.M. (2000). Modernleşmenin eşğinde Osmanlı kadınları. *18. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları*, ED. M.C. Zılfı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 48-63.
- GÖKBİLGİN, M. T. (1992). *Osmanlı paleografya ve diplomatik ilmi*. Enderun Kitabevi.
- GÖKBİLGİN, M. T. (2006). 15. ve 16. asırlarda Eyâlet-i Rum. *Vakıflar Dergisi*, (6), 51-61.
- GÖKÇEN, A. (1987). *Tanzimat dönemi Osmanlı ceza kanunları ve bu kanunların ceza müeyyideleri*. [Yayınlanmış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- GÖYÜNÇ, N. (1979). Hane deyimi hakkında. *İÜEF Tarih Dergisi*, (32), 332-346.
- GÖYÜNÇ, N. (1986). Osmanlı «Registerbuch der Besch-ıperden» (şikâyet Defteri) von Jahre 1675. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 5(5), 272-274.
- GÖYÜNÇ, N. (1995). Timar tevcihleri hakkında. *Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri*, 67-74.
- GURULKAN, K. ve diğerleri. (2017). *Arşiv belgelerine göre Osmanlı'da istihbarat*. Seçil Ofset.
- GÜLER, Ü. (2020). *Osmanlı toplumunda cinayet*. İlâhiyât Yayınları.
- GÜNAY, H. M. (2012). Vakıf. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 42, ss. 475-479). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- GÜNDOĞDU, İ. (2009). Osmanlı Tarihi Kaynaklarından Kazaskerlik Rûznâmçe Defterleri ve

- Önemi, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2), 617-722.
- GÜNEŞ, H. (2017). *Lale Devri'nde Amasya*. Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- GÜR, F. ve KAHRİMAN, S. (2012). *Amasya nüfus defterleri 1840*. Amasya Belediyesi Kültür-Sanat Yayınları.
- HAMİDULLAH, M. (1998). Hilfû'l-Fudûl. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C.18, ss. 31-32). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- HANİLÇE, M. ve DEMİR, M. (2019). Zile ve Bozok kazalarında gayrimüslimlerin meslekleri (1844-1845 tarihli Temettuat kayıtlarına göre). *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 145-174.
- HAREKÂT, İ. (1992). Berîd. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 5, ss. 498-501). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- HEYD, U. (1983). Eski Osmanlı ceza hukukunda kanun ve Şeriat (S. Eroğlu, Çev.). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26(1-4), 633-652.
- İLGÜREL, M. (1995). Eşkîya. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 11, ss. 466-469). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- İLGÜREL, M. (2002). Köprülü Mehmet Paşa. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (ss. 258-260). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- İMAMOĞLU, H. V. (2019). *Osmanlı adliye teşkilatının modernleşmesi (1800-1850)*. İdeal Kültür Yayıncılık.
- İNALCIK, H. (1988). Şikâyet hakkı: Arz-ı hal ve arz-ı mahzarlar. *Osmanlı Araştırmaları*, (7-8), 33-54.
- İNALCIK, H. (1995). Eyalet. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (ss. 548-550). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- İNALCIK, H. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu toplum ve ekonomi*. Eren Yayıncılık.
- İNALCIK, H. (2012). Timar. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (C. 41, ss. 168-173). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- İNALCIK, H. (2020). *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar (Tagayyür ve Fesâd (1603-1656) (Cilt 2)*. İş Bankası Kültür Yayınları.
- İNALCIK, H. ve QUATAERT, D. (Eds.). (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi 1300-1600* (Cilt 1). Eren Yayıncılık.
- İNALCIK, H. ve SEYİDANLIOĞLU, M. (2018). *Tanzimat (değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu)* (7. bs.). İş Bankası Kültür Yayınları.
- İPŞİRLİ, M. (1981-1982). XVI. asrın ikinci yarısında kürek cezası ile ilgili hükümler. *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, (12), 203-248.

- İPŞİRLİ, M. (1991). Arzuhal. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 6, ss. 447-447). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- İPŞİRLİ, M. (1992a). Beylikçi. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 6, ss. 78-79). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- İPŞİRLİ, M. (1992b). Beylerbeyi. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 3, ss. 69-73). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- İPŞİRLİ, M. (1994a). Ehl-i Örf. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 10, ss. 519-520). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- İPŞİRLİ, M. (1994b). Eyalet (Taşra) Teşkilatı. İçinde E. İhsanoğlu (Ed.), *Osmanlı devleti ve medeniyeti tarihi* (I, ss. 221-245). IRCICA.
- İPŞİRLİ, M. (1999). Klasik dönem Osmanlı devlet teşkilatı. İçinde E. İhsanoğlu (Ed.), *Osmanlı devleti tarihi* (Cilt 1, ss. 139-279).
- KALLEK, C. (2007). Okka. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 33, ss. 338-339). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- KARADEMİR, Z. (2014). Osmanlı sosyo-ekonomik yaşamında su: 18. yüzyıl Eyalet-i Rum örneği. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 29(1), 175-188.
- KARADENİZ, Y. (2022). H. 1182-1184 (1768-1770) tarihli Şeriyye sicillerine göre Amasya'nın iktisadi yapısı. *ASOBİD*, Özel Sayı, 157-188.
- KARAGÖZ, F. (2012). 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde tarımsal üretimin hukuki olarak korunması. *I. Türk Hukuk Tarihi Kongre Bildirileri*. 475-495.
- KARAL, E. Z. (2007). *Osmanlı tarihi* (Cilt 5). TTK.
- KAVAKLI KUNDAKÇI, S. (2016). *XVII. yüzyılın ikinci yarısında Amasya*. Hiperlink Yayınları.
- KAZICI, Z. (2014). *Osmanlı'da vergi sistemi*. Kayıhan Yayınları.
- KEÇECİ KURT, S. ve CEVGER, G. (2019). XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Gümüşhacıköy madenlerinin durumu. *ASEAD*, 6(10), 220-238.
- KEÇECİ KURT, S., ÖZEL, O. ve HAKVERDİOĞLU, M. (2022). *Âbdizâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar Amasya tarihi*. Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- KILIÇ, S. (2004). Su yolları ve su-yolcu esnafına dair bazı tespitler. *Tarih Araştırma Dergisi*, 23(36), 175-188.
- KILINÇ, A. (2015). Klasik dönem Osmanlı Devleti'nde uygulanan kürek cezasının hukuki tahlili. *Belleten*, 79(285), 531-558.
- KINALIZÂDE ALİ ÇELEBİ (2016). *Ahlâk-ı Alâî* (M. Demirkol, Haz.). Fecr Yayınları.
- KOÇ, Y. ve TUĞLUCA, M. (2006). Klasik dönem Osmanlı ceza hukukunda yargılama ve

- toplumsal yapı. *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, (2), 7-24.
- KOÇ, M. (2019). Osmanlı'da ölüm cezası verilen zina, hırsızlık, öldürme ve yaralama suçları. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (33), 261-287.
- KOÇAK, M-DALGIN, N- ŞAHİN, O. (2016). *İslâm hukuku (islâm hukukuna giriş, aile hukuku, miras ve ceza hukuku)*. Ensar Yayınları.
- KONAN, B. (2006). *Osmanlı Devleti'nde yabancıların kapitülasyonlar kapsamında hukuki durumu* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- KONAN, B. (2008). Osmanlı Devleti'nde çocuk düşürme suçu. *AÜHFD*, 57(4), 319-335.
- KONAN, B. (2011). Osmanlı hukukunda tecavüz suçu. *OTAM*, 29(29), 149-172.
- KONAN, B. (2021). Osmanlı hukukunda vakıflarda istibdal uygulaması. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 70(3), 991-1011.
- KÖMBE, İ. (2014). *Adalet dairesinin teşekkülü ve temel kavramları* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- KÖROĞLU, M. (2015). İslam hukukunda ölüm cezası gerektiren suçlar. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (43), 214-238.
- KÖSE, O. (2015). 19. yüzyıl başlarında Kocaili sancağında eşkıyalık. İçinde *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaili Tarihi Sempozyumu* (Cilt 1, ss. 585-597).
- KRAELITZ, F. (1914). İlk Osmanlı padişahlarının ısdar itmiş oldukları bazı beratlar. *TOEM*, 5(25-30), 242-250.
- KURAT, A. N. (2011). *Türkiye ve Rusya (1798-1919)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KURT, Y. (1995). *Pontus meselesi*. Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları.
- KURT, Y. (2022). *Çukurova'da mütesellimlik uygulaması*. Türk Tarih Kurumu.
- KÜÇÜKAŞCI, M. S. (2009). Seyyid. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 37, ss. 40-41). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- KÜTÜKOĞLU, M. S. (1998). *Osmanlı belgelerinin dili (Diplomatik)*. Kubbealtı Neşriyat.
- KÜTÜKOĞLU, M. S. (2011). Temessük. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 40, ss. 413-414). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- KÜTÜKOĞLU, M. S. (2020). Mühimme Defteri. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 31, ss. 519-522). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- KÜTÜKOĞLU, M. S. (2024). *Osmanlı'nın sosyo-kültürel ve iktisâdî yapısı* (3. bs.). TTK.
- MARUFOĞLU, S. (2011). Osmanlı taşra eyaletlerinde hizmetler ve ücretler. *History Studies*, 3(3), 267-283.
- MAŞALI, M. (2007). Ölüm cezası. İçinde *TDK İslâm Ansiklopedisi* (C. 34, ss. 40-43). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

- MAXİM, M. (2013). Voyvoda. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C.43, ss. 127-129). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- MERT, Ö. (1991). Âyan. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 4, ss. 195-198). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- MUMCU, A. (1991). *Divan-ı Hümayun*. Birey ve Toplum Yayınları.
- MUSTAFA VÂZİH EFENDİ. (2017). *Amasya fetvâları ve ilk Amasya şehir tarihi (Belâbilü'r-Râsiye Fî Riyaz-ı Mesâili'l-Amâsiyye)* (A. R. Ayar ve R. O. Özel, Haz.). Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- NİZAMÜLMÜLK. (2017). *Siyasetname* (N. Bayburtlugil, Çev.). Dergâh Yayınları.
- OCAK, A. Y. (2013). *Osmanlı toplumunda zındıklar ve mülhidler* (4. bs.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- OKUDAN, M. (2017). *Osmanlı dönemi Samsun vakıfları*. Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- OKUR GÜMRÜKÇÜOĞLU, S. (2012). Şikâyet defterlerine göre Osmanlı teb'asının şikâyetleri. *AUHFD*, 61(1), 175-206.
- OKUR GÜMRÜKÇÜOĞLU, S. (2022). Osmanlı Devleti'nde kamu görevlilerine verilen sürgün cezalarındaki suç tipleri (18. yüzyıl). *YBHD*, 7(2), 625-666.
- OPP, K. D. (2020). The concept of crime, the definition of “theory” and the characteristics of a good theory. İçinde *Analytical criminology*. Routledge.
- ORTAYLI, İ. (1976). Osmanlı kadısının taşra yönetimindeki rolü üzerine. *Amme İdaresi Dergisi*, 9(1), 95-107.
- ORTAYLI, İ. (2006). *Osmanlı'yı yeniden keşfetmek*. Timaş Yayınları.
- ORTAYLI, İ. (2011). *Tanzimat devrinde Osmanlı mahalli idareleri (1840-1880)* (2. bs.). TTK.
- ORTAYLI, İ. (2016). *Kadı* (2. bs.). Kronik Yayıncılık.
- ÖNDER, M. (2014). Hz. Peygamber'in kardeşlik (Muahat) uygulamaları ve günümüz açısından değerlendirilmesi. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 231-243.
- ÖNER, M. (2024). *Osmanlı Devleti'nde katl ve sirkat defterlerine göre suçlar ve cezalar (1847-1861)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi.
- ÖRSTEN ESİRGİN, S. (2016). Osmanlı hukukunda konut dokunulmazlığı ihlal suçu. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65(4), 2306-2329.
- ÖZAY, H. (2018). İslam miras hukukunun özellikleri. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 203-224.
- ÖZCAN, S. (2009). XVIII. yüzyılda Canik (Samsun) sancağında eşkıyalık hareketleri. *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, ED: Prof. Dr. Osman KÖSE, İlkadım

Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü.

- ÖZCAN, S. (2018). Tanzimat dönemindeki Temettuat defterlerine göre Amasya şehir nüfusunun mesleki yapısı. *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, 6(15), 872-897.
- ÖZCAN, T. (2020). Muhallefat. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- ÖZDEMİR, M. (2016). Osmanlı fetvalarında ıskât-ı cenînin (cenin düşürmenin) cezai sonuçları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(46), 956-965.
- ÖZGİŞİ, T. (2014). Osmanlı Adalet Sisteminde Bireysel Başvuru Hakkı. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8), 52-65.
- ÖZGÜDENLİ, O. G. (2012). Vakfiye. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 42, ss. 465-467). TDV Yayınları.
- ÖZKAYA, H. G. (2010). Vakıf istibdal kayıtları, İstanbul'da barınma kültürü ve kent yapısına dair neler sunar? *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8(16), 467-488.
- ÖZKAYA, Y. ve AKYILDIZ, A. (2020). Muhassıl. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 31, ss. 18-20). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- ÖZTÜRK, N. (1985). Toplum devlet ilişkilerinde vakıfların yeri. *Vakıf Haftası Dergisi*, 2, 32-35.
- ÖZTÜRK, M. (1987). Osmanlı dönemi'nde ıskât-ı cenînin yeri ve hükmü. *Fırat Üniversitesi Dergisi*, (1), 199-208.
- ÖZTÜRK, S. (2001). Kassam. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (ss. 579-582). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- ÖZTÜRK, F. (2003). *Tanzimat döneminde Osmanlı toplumunda suç* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- ÖZTÜRK, M. (2016). *Klasik Türk şiirinde merkez ve taşra*. Kadim Yayınları.
- PAKALIN, M.Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. C.1, MEB Yayınları.
- POYRAZ, Ö. (2020). Abdülmecid dönemi hürriyet bağlayıcı ve kısıtlayıcı ceza uygulamalarına dair bir inceleme. *SEFAD*, (43), 497-518.
- SAMİ, Ş. (2005). *Kamus-i Türki*. Çağrı Yayınları.
- SARICIK, M. ve KATGI, İ. (2012). Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-Eşrâflık müessesesi. *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 21(1), 175-184.
- SERBESTOĞLU, İ. (2006). Trabzon valisi Canikli Tayyar Mahmud Paşa isyanı ve Caniklizâdelerin sonu (1805-1808). *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 1(1), 89-105.
- SERİN, M. (1997). Hamdullah Efendi. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (C. 15, ss. 449-452).

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

SERTOĞLU, M. (2011). *Mufasssal Osmanlı tarihi* (Cilt 5). TTK.

SEYİTDANLIOĞLU, M. (1996). *Tanzimat devrinde Meclis-i Vâlâ 1838-1868*. TTK Yayını.

SHALHOUB-KEVORKIAN, N. (2015). Tecavüzün kültürel bir tanımına doğru: Filistin toplumunda tecavüz mağdurlarıyla çalışırken karşılaşılan ikilemler. İçinde P. İlkaracan (Der.), *Müslüman toplumlarda kadın ve cinsellik*. İletişim Yayınları.

SOMEL, S. A. (2002). Osmanlı son döneminde iskat-ı cenin meselesi. *Kebikeç*, (13), 65-88.

SÖNMEZ, A. (2005). Polis meclisinin kuruluşu ve kaldırılışı. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24(37), 259-275.

SÖNMEZ, A. (2007). Osmanlı Devleti'nde iç güvenliğin dönüşümü: Zaptiye teşkilatından jandarmaya. *ICANAS 38 Bildirileri*, 2855-2865.

STRABON. (2018). *Geographika* (A. Pekman, Çev.; 9. bs.). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

SUNAR, M. M. (2018). 1806-1812 Osmanlı Rus Harbi'ni çalışmaya bir girizgâh: Sefer için asker toplanması. *History Studies*, 10(3), 239-256.

ŞAFAK, A. (1977). *Mezheplerarası mukayeseli İslam ceza hukuku*. Ankara Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi.

ŞAFAK, A. (2001). Kasıt. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 24, ss. 559-561). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

ŞAHİN, İ. (2009). Sancak. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 36, ss. 97-99). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

ŞEN, Ö. (2007). *Osmanlı'da mahkum olmak*. Kapı Yayınları.

ŞENTOP, M. (2004). *Tanzimat döneminde Osmanlı ceza hukuku: Kanunlar, tadiller, lâyhalar, uygulama*. İstanbul: Yayılcık Matbaası.

ŞİMŞİR, N. (1994). Ahkâm defterleri'nin tarihî kıymeti ve 107 no'lu ahkâm defteri'ndeki İzmir ile ilgili hükümler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9(1), 357-390.

ŞİMŞİRGİL, A. (1996). XVI. yüzyılda Amasya şehri. *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1(1), 77-109.

ŞİMŞİR, M. (2018). Hz. Ömer dönemi ve öncesi dîvân teşkilatı konusundaki gelişmeler. *Hz. Ömer Sempozyumu Bildirileri*, (Cilt 1, ss. 391-404).

TAŞ, H. (2007). Osmanlıda "şikâyet hakkı"nın kullanımı üzerine düşünceler. *Memleket Siyaset Yönetim*, (3), 186-204.

TAŞ, S. (2020). *Emile Durkheim'in sosyolojik anlayışında toplumsal iş bölümü, sosyolojik yöntemin kuralları, din, anatomi ve intihar*, *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*, 13(29), 442-449.

- THOTAKURA, S. (2011). Crime: A conceptual understanding. *Indian Journal of Applied Research*, 4(3), 196-198.
- TİMUR, H. (1979). *Anayasa hukukuna giriş*. Beta Yayınları.
- TOMAR, C. (2006). Müsâdere. İçinden *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C.32, ss.65-67), TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- TUĞLUCA, M. (2024). *Osmanlı Devlet Toplum İlişkisinde şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, TTK
- TUNCAY, Ö. (1999). Osmanlı Devleti'nde müsâdere uygulamaları. *Osmanlı*, (6), 371-383.
- TUNÇ YAŞAR, F. (2023). Geç dönem Osmanlı'da iskat-ı cenini yargılamak: Hukuki düzenlemeler ve toplumsal yansımaları. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, (19), 202-228.
- TURAN, O. (1969). *Türk cihan mefkuresi tarihi* (Cilt 1). Turan Neşriyat Yurdu.
- TURAN, Ş. (1992). Bayezid II. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 5, ss. 234-238). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- UÇAROL, R. (2006). *Siyasi tarih (1789-2001)*. Der Yayınları.
- ÛDEH, A. (1991). *Mukayeseli İslam hukuku ve beşer'î hukuk* (Cilt 3) (A. Şafak, Çev.). Rehber Yayınları.
- ÛDEH, A. (2012). *Mukayeseli İslam ceza (suç) hukuku- Özel hükümler* (Cilt 2) (A. Şafak, Çev.). Kayıhan.
- ULUÇAY, M.Ç. (1951). Sürgünler, *BELLETEN*, 15(60), 507-592.
- UMAR, B. (1993). Türkiye'deki Tarihsel Adlar (Türkiye'nin tarihsel coğrafyası ve tarihsel adları üzerine alfabetik düzende bir inceleme. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- USLU, R. (2020). Miras Hukukuna Dahil Bir İnceleme. *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(2), 144-157.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (1945). *Osmanlı Devleti'nin saray teşkilatı*. TTK.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (1969). *Anadolu beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu devletleri*. TTK.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin ilmiye teşkilatı*. TTK.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (2011). *Osmanlı tarihi* (III/II. Cilt). TTK Yayınları.
- UZUNDAL, E. (2017). *Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Amasya sancağı (Sosyal, ekonomik, idarî ve demografik yapı)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- ÜÇÖK, C. (1946). Osmanlı kanunnamelerinde İslam ceza hukukuna aykırı hükümler I. *AHFDC*, 3(1), 125-146.
- ÜÇÖK, C. (1951). Türk hukuk tarihi bakımından devlet arşivinden istifade imkânları. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(1), 696-702.

- YAĞCI, G. Z. (2005). Osmanlı taşrasında kadına yönelik cinsel suçlarda adalet arama geleneği. *Kadın 2000*, 6(2), 51-81.
- YEDİYILDIZ, B. (2012). Vakıf. İçinde TDV *İslâm Ansiklopedisi* (C. 42, ss. 479-486). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- YENİÇERİ, C. (2004). Mezalim. İçinde TDV *İslâm Ansiklopedisi* (C. 29, ss. 515-518). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- YILDIRIM, H. O. ve diğerleri. (2000). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi rehberi*. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- YILDIZ, A. V. (2012). Osmanlı'da yazı çeşitleri. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(28), 47-62.
- YURDAKUL, İ. (2019). Osmanlı vakıf sisteminde istibdal uygulaması. *VI. Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu Bildirileri*, 733-745.
- YÜCEKAYA, H. (2013). Amasya ipekçiliği üzerine (1750-1900). *Akademik Bakış*, 7(13), 269-283.
- YÜKSELBABA, Ü. (2017). Emile Durkheim'a göre toplum, düzen ve hukuk: hukukun ve cezanın evrimi, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 75(1), 191-221.
- ZENGİN, E. (2018). Ergani bakır maden-i hümayûnu (1900-1918). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2), 933-959.

EKLER

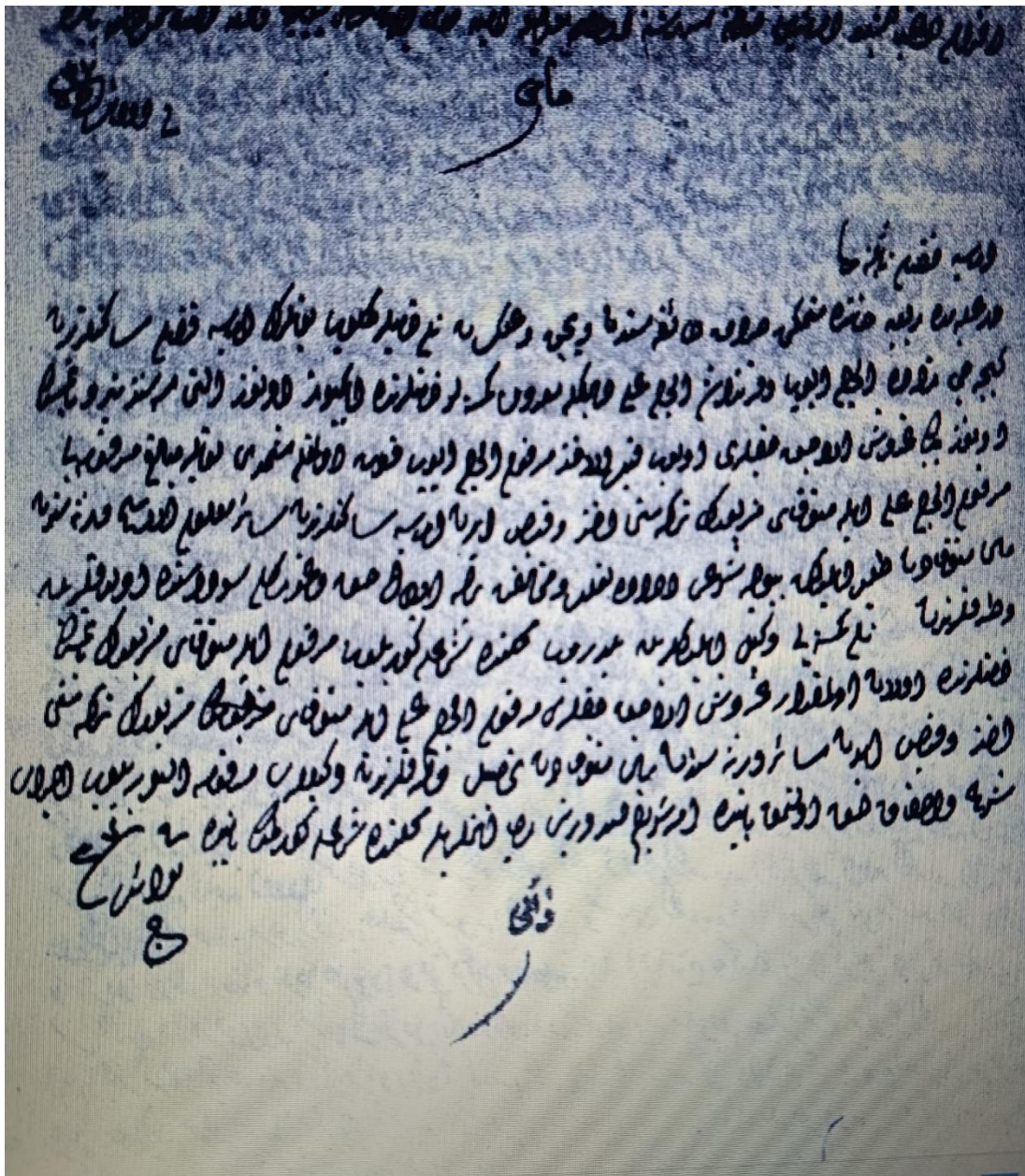

Ek 4. Malikâne ile İlgili Dava Hüküm Örneği

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞIVI DAİRE BAŞKANLIĞI© (BOA)

[illegible][illegible]

Ek 7. Borç, Alacak-Verecek Davaları Hüküm Örneği (BOA, A. {DVNS. AHK.SS27, 274/2).

Ek 9. Su Davalarına Dair Hüküm Örneği (BOA, A. {DVNS. AHK.SS24, 33/1}).

[illegible]

Ek 10. Şikâyetlerin Coğrafi Dağılımı**MERKEZ**

Şikâyet Konusu	Defter / Kayıt Numaraları
Borç, Alacak- verecek	22-222/1, 22-222/2, 22-277/1, 23-22/1, 23-57/2, 23-138/2, 23-145/1, 23-147/1, 23-202/2, 23-228/1, 24-5/4, 24-16/3, 24-58/3, 27-81/1, 27-154/1, 27-178/2, 27-204/1, 27-223/2, 27-274/1, 28-31/4, 28-100/1, 28-107/1, 28-122/1, 33/145-6, 33/94-1, 32/157-3
Vergi	22-220/3, 22-282/1, 22-283/3, 23-173/2, 23-230/1, 23-231/1, 24-21/3, 24-29/3, 24-47/3, 33/86-1
Mülk Zaptı	22-285/3, 22-294/2, 23-18/2, 23-72/5, 23-75/1, 23-120/1, 23-145/2, 24-43/3, 26-9/1, 27-16/2, 27-33/2, 27-192/2, 28-146/3, 28-238/1, 33/80-1, 32/17-2, 33/136-2
Miras	22-220/1, 22-251/1, 23-51/1, 23-51/3, 23-84/1, 23-92/1, 23-153/2, 23-166/1, 23-175/2, 23-201/3, 23-218/2, 23-234/2, 24-4/1, 24-34/1, 24-35/3, 24-39/2, 24-80/2, 26-23/1, 27-66/2, 27-78/1, 27-121/2, 27-162/4, 28-3/2, 28-20/4, 28-53/2, 28-193/2, 28-196/2, 33-18/2, 33/17-2
Vakıf	22-262/2, 22-272-3, 22-285/1, 22-287/2, 22-305/1, 23-13/3, 23-15/3, 23-15/2, 23-32/1, 23-58/2, 23-79/2, 23, 85/4, 23-88/1, 23-132/2, 23-172/1, 23-215/2, 23-229/1, 23-229/2, 23-236/2, 24-18/3, 24-24/2, 27-28/2, 27-84/1, 27-158/1, 27-230/1, 28-62/2, 28-271/1, 32-56/1
Zulüm	32/172-2
Gasp	24-61/1, 27-203/1, 28-156/3
Tımar	22-255/3, 22-263/1, 22-284/2, 22-285/4, 22-292/4, 23-97/1, 23-125/3, 23-133/3, 23-134/1, 23-214/2, 23-233/1, 24-3/1, 24-3/2, 24-4/3, 24-66/2, 24-96/1, 24-101/1, 27-33/2, 27-192/1, 27-264/1, 27-278/1, 28-1/1, 28-146/3
Su	23-56/2, 23-90/1, 23-91/2, 27-270/1, 28-270/1

Diğer	23-65/1, 23-130/1, 23-131/3, 23-153/1, 23-155/2, 23-161/2, 23-185/1, 23-186/2, 23-222/2, 23-232/2, 24-2/1, 24-3/3, 24-29/2, 27-123/1, 28-52/3
--------------	---

ARGOMA

Şikâyet Konusu	Defter / Kayıt Numaraları
Vakıf	20-275/2, 22-210/1, 23-228/1, 24-77/1, 27-25/2
Tımar	22-79/1, 22-116/3, 22-189/2, 22-190/2, 23-28/2
	23-30/1, 23-132/1, 23-146/1, 23-158/1, 23-132/1, 23-191/1, 23-224/1, 23-230/2, 24-18/4, 24-61/3, 24-74/2, 27-25/2, 27-177/1, 27-185/1

MECİTÖZÜ

Şikâyet Konusu	Defter / Kayıt Numaraları
Miras	27-103/2, 28-12/3, 28-42/4, 33-164/3
Vakıf	20-245/2, 20-285/2
Tımar	24-4/3, 27-226/3, 28-11/1, 28-21/2, 28-54/2
Mülk Zaptı	27-159/3, 27-241/2, 28-11/1, 28-21/2
Gasp	27-249/3

MERZİFON

Şikâyet Konusu	Defter / Kayıt Numaraları
Miras	21-31/1, 22-123/1, 26-31/1, 27-167/1, 28-30/2, 33/77-2
Borç, alacak- verecek	22-8/1, 24-5/4, 24-11/3, 24-11/4, 24-68/3, 27-255/2
Mülk zaptı	21-173/1, 33/77-1
Tımar	22-247/1, 23-182/2, 23-213/1, 23-226/3, 23-235/1, 24-42/1, 27-257/2, 28-148/1, 33-31/2, 33/23-2

Gasp	28-247/1
Su	24-33/1, 27-252/1
Diğer	27-221/2

HAVZA

Şikâyet Konusu Defter / Kayıt Numaraları

Vergi 33/53-3

Vakıf 32/17-1

Borç, alacak-verecek 28-11/2, 28-11/3

Tımar 28-19/3, 28-110/3

GEDEGRA

Şikâyet Konusu	Defter / Kayıt Numaraları
Su	33/35-2
Tımar	20-267/1, 21-120/2, 21-138/1, 21-152/1, 21-171/1, 22-80/3, 22-140/1, 22-321/1, 22-80/3, 23-75/2, 32/3-2, 32/74-3, 22-170/2, 22-178/2, 22-195/1, 22-201/1, 22-258/1, 22-259/2, 22-262/1, 23-104/3, 23-223/1, 24-1/1, 24-89/1, 24-90/1, 24-103/3, 26-11/3, 26-29/4, 27-105/1, 27-160/3, 27-221/1, 27-261/1, 27-268/2, 27-278/3, 28-14/2, 28-25/4, 28-140/2, 28-148/3, 28-207/1, 28-242/1
Vakıf	22-218/1, 22-262-1, 22-265/1, 23-75/2, 27-89/1, 32-6/2
Miras	22-18/1, 22-81/1, 22-122/1, 22-271/1, 23-95/2, 24-27/1, 27-267/1
Mülk Zaptı	22-36/3, 22-55/2, 22-196/2, 22-265/1, 24-32/3, 27-160/3, 27-221/1, 28-25/4, 28-148/3, 28-207/1
Darp	22-46/2
Katl	22-46/2, 28-42/2

Borç,	22-78/2, 24-81/2, 28-2/2, 28-25/1
Alacak- Verecek	
Gasp	27-222/2, 28-42/2, 28-212/3
Vergi	22-280/3, 23-108/1, 24-55/1,
Diğer	22-218/1, 24-45/1, 28-33/1, 28-99/3, 28-245/1

VARAY**Şikâyet Konusu Defter / Kayıt Numaraları**

Miras 21-65/2

Borç, alacak-verecek 24-9/4

Tımar 24-53/1

ZEYTUN

Şikâyet Konusu	Defter / Kayıt Numaraları
Vergi	20-243/1
Gasp	24-33/3, 24-45/1
Hane Basma	24-45/1
Mülk zaptı	27-190/1, 32/41-1
Borç, Alacak-Verecek	22-73/1, 22-78/1, 28-179/2
Miras	22-316/2
Tımar	23-154/2, 23-158/1

GELDİKLAN

Şikâyet Konusu	Defter / Kayıt Numaraları
Tımar	21-122/2, 21-38/2, 21-39/1, 21-45/2, 21-63/1, 21-74/1, 21-95/2, 21-122/2, 21-131/3, 21-188/1, 22-31/2, 22-107/4, 22-120/1, 22-213/1, 22-256/1, 22-256/2,

	22-268/1, 22-277/3, 23-24/1, 23-35/2, 23-41/1, 23-90/2, 23-111/2, 23-121/2, 23-122/1, 23-156/2, 23-188/2, 23-219/1, 23-224/3, 24-3/3, 24-20/3, 24-22/3, 24-47/1, 24-55/2, 24-71/2, 24-76/1, 24-94/1, 24-110/2, 25-3/4, 26-5/1, 26-16/1, 27-104/1, 27-208/2, 27-256/1, 27-277/2, 28-98/1, 28-272/1, 29-4/2, 33-24/2
Borç, alacak- verecek	22-292/1, 27-81/2
Vakıf	20-35/1, 21-139/1, 22-245/2, 22-31/2, 22-95/1, 22-116/2, 22-142/1, 24-28/2, 24-34/3, 27-97/1, 28-87/1, 32-4/1
Mülk	24-21/1, 28-263/1
Zaptı	
Diğer	27-191/2

AKDAĞ

Şikâyet Konusu	Defter / Kayıt Numaraları
Tımar	21-38/2, 21-39/1, 21-45/2, 21-135/2, 21-167/3, 22-74/1, 22-133/2, 22-171/2, 22-177/2, 23-230/2, 24-13/1, 24-16/1, 24-52/3, 59/3, 24-74/1, 26-24/2, 28-20/1, 13/2, 33/24-2
Borç, Alacak- Verecek	28-200/1
Miras	23-65/1, 23-67/1, 23-160/3
Vergi	21-61/1
Su	23-198/3, 26-31/3, 27-165/1, 27-168/1

LÂDİK

Şikâyet Konusu Defter / Kayıt Numaraları

Tımar	21-95/2
-------	---------

Şikâyet Konusu Defter / Kayıt Numaraları

Vakıf 24-19/2

EZİNE PAZAR

Şikâyet Konusu Defter / Kayıt Numaraları

Su 24-108/2

Tımar 27-155/2

Ek 11. Ahkâm Defterlerinde 1800-1850 Yılları Arasındaki Nahiye ve Köy İsimleri

NAHİYE	KÖY/KARYE
Akdağ	Aktaş
Akdağ	Baklakan
Akdağ	Bozbeyi
Akdağ	Derebağ
Akdağ	Görenler
Akdağ	Hacıbey
Akdağ	Ilıcak
Akdağ	Kavas
Akdağ	Kavakalan (Buluca)
Akdağ	Kendüler
Akdağ	Kışlacık
Akdağ	Memlük
Akdağ	Murik
Akdağ	Sofu
Akdağ	Yavra
Akdağ	Yılmaz
Akdağ	Yördenik
Aktaş	Zebin
Argoma	Adala
Argoma	Akviran
Argoma	Ali Bey
Argoma	Aliyeler
Argoma	Arara
Argoma	Ban
Argoma	Cameşuy
Argoma	Duluna
Argoma	Ecnebi
Argoma	Esleme
Argoma	Gani- Abdulgani
Argoma	Göbekçe

Argoma	Görenler
Argoma	Güllüce
Argoma	Gerdelaş
Argoma	Horni
Argoma	Huller
Argoma	İlarıslan
Argoma	İmred
Argoma	Kalay
Argoma	Kalfa
Argoma	Karadekin
Argoma	Karamağara
Argoma	Kavaklı
Argoma	Kolay
Argoma	Ködenas
Argoma	Köz
Argoma	Kulu
Argoma	Kuyu
Argoma	Kör
Argoma	Küplüce
Argoma	Mecer
Argoma	Menkus
Argoma	Minakos
Argoma	Pir İlyas
Argoma	Rafur
Argoma	Salmur
Argoma	Salurca
Argoma	Yavala
Argoma	Zagu
Argoma	Berikos
Argoma	Görile
Argoma	Keşkel
Argoma	Ulur

Ezine Pazar	Davud
Ezine Pazar	Heniske (Günümüzde Yolyanı olarak adlandırılmaktadır.)
Ezine Pazar	Kal'a
Ezine Pazar	Mahmadlar
Ezine Pazar	Suncu
Ezine Pazar	İlyas
Ezine Pazar	Kalas
Gaziler Ocağı	Balıklı
Gedegra	Aşbey
Gedegra	Çeltik
Gedegra	Danişmend
Gedegra	Esen
Gedegra	Göğer
Gedegra	Hatos
Gedegra	Köprü
Gedegra	Şeyh Ahmet
Gedegra	Datsın
Gedegra	Kızılcaköy
Gedegra	Kuyucak
Gedegra	Malikâne
Gedegra	Mücait
Gedegra	Nalu (Nallı)
Gedegra	Selmen
Gedegra	Banaz
Gedegra	Yumrutaş
Gedegra	Cenkalan
Gedegra	Ovacık
Geldiklan	Çakmak
Gekdiklan	Ekferi
Gekdiklan	Kurluca
Geldiklan	Ağlancık
Geldiklan	Ağılıcık

Geldiklan	Alageçün
Geldiklan	Alimlik
Geldiklan	Amirlü
Geldiklan	Bası
Geldiklan	Baş Arman
Geldiklan	Başdeğirmen
Geldiklan	Boluklu
Geldiklan	Büyük
Geldiklan	Ceni
Geldiklan	Cut Şerefter
Geldiklan	Çavuş
Geldiklan	Çay
Geldiklan	Çevki
Geldiklan	Dağsaray
Geldiklan	Danişmendoğlu
Geldiklan	Deli Hasan
Geldiklan	Derziköl
Geldiklan	Dobri
Geldiklan	Firak
Geldiklan	Feresker
Geldiklan	Geldiklan
Geldiklan	Gökçay
Geldiklan	Görenler
Geldiklan	Gülhay
Geldiklan	Gümlialay
Geldiklan	Gülistan
Geldiklan	Hacı Eyük
Geldiklan	Hacıköy
Geldiklan	Halak
Geldiklan	Halit
Geldiklan	Hamam
Geldiklan	Karlıköy
Geldiklan	Karbansaray

Geldiklan	Kavaklı
Geldiklan	Kıroğlu
Geldiklan	Kocaobası
Geldiklan	Komaç
Geldiklan	Konalic
Geldiklan	Kotic
Geldiklan	Kulu
Geldiklan	Kürd
Geldiklan	Kürdikend
Geldiklan	Lalkan
Geldiklan	Maali
Geldiklan	Menkes
Geldiklan	Moramul
Geldiklan	Murasil
Geldiklan	Musa
Geldiklan	Oğlancık
Geldiklan	Öyük Ahiöyük
Geldiklan	Ruganlık
Geldiklan	Sanice
Geldiklan	Saray
Geldiklan	Saraybulargu
Geldiklan	Saray-ı Sekban Timur
Geldiklan	Şerefâr
Geldiklan	Şeyhler
Geldiklan	Taallukat
Geldiklan	Ulus
Geldiklan	Vilan
Geldiklan	Yağmur
Geldiklan	Yavru
Geldiklan	Yaylacık
Geldiklan	Yenifoça
Geldiklan	Yeniköy
Hakala	Firuz

Hakala	Kurnaz
Hakala	Naric (Değenci)
Hakala	Saluca
Hakala	Uzunoba
Hakala	Luya
Havza	Çakıralan
Havza	Elük
Havza	Gidirli
Havza	Kara Halil
Havza	Kirde
Havza	Melik
Havza	Şeyh Safi
Havza	Tatar Kalesi
Ilıcak	Gündüz
İbrail?	Revan
Kocakayası (Vezirköprü)	Çaltulu
Kocakayası (Vezirköprü)	Çitli
Kocakayası (Vezirköprü)	Kâmil
Kocakayası (Vezirköprü)	Mirak-alan
Kocakayası (Vezirköprü)	Taruhay
Lâdik	Gidirli
Lâdik	Yenice Lâdik
Lâdik	Müseccelağaç
Mecitözü	Çıkırık
Mecitözü	Dodurga
Mecitözü	İl
Mecitözü	İpekköy
Mecitözü	Köseeyüp
Merkez	Ahik
Merkez	Bağdiki
Merkez	Bağşirin
Merkez	Baklun

Merkez	Bori
Merkez	Çorlu
Merkez	Çurçur
Merkez	Demirci
Merkez	Dimabra
Merkez	Efte (Sarımışe)
Merkez	Elfenek
Merkez	Elmes
Merkez	Elvan Çelebi
Merkez	Hacı
Merkez	Hacıbayramlı
Merkez	Halaz
Merkez	Hamile
Merkez	Hunde
Merkez	İlyas
Merkez	Kayabaşı
Merkez	Kızılkışlak
Merkez	Kuşçu
Merkez	Mecitözü
Merkez	Pehlivan
Merkez	Sevincer
Merkez	Terziköy
Merkez	Varay
Merkez	Yıkılğan
Merkez	Zara
Merkez	Zire
Merzifon	Adala
Merzifon	Kurnaz
Merzifon	Marınca (Narince)
Merzifon	Rumcuk
Merzifon	Saluca
Merzifon	Saru
Merzifon	Şeyhyeni

Merzifon	Uzunoba
Tepe	Kuyucuk
Ulus	Akyan
Ulus	Çeltik
Varay	Orta
Yavaş	Başcı
Yavaş	Efte
Yavaş	Höyük
Yavas	Sarihusun (Ercek)
Zeytun	Keçihale
Zeytun	Küçük Zeytun
Zeytun	Kürek

Ek 12. 1703 yılında Amasya Kadı Mahkemesi Günümüzde Kocacık Çarşısında Bulunan İğnecizâde (İğneci Baba) Türbesi'nin bitişiğindeki eve taşınmıştır.

Ek 13. Amasya Tarihi'ne göre Burma Minâre Camii'nin doğu tarafındaki çeşmenin bitişiğinde bulunan medrese önce mahkeme binası olarak kullanılmıştır.

ÖZ GEÇMİŞ

ÖĞRENCİNİN ADI SOYADI

Öğrenim Bilgisi

Doktora	Amasya Üniversitesi
Başlangıç bitiş tarihi	Tarih Ana Bilim Dalı
2019-2025	(Prof. Dr. Songül KEÇECİ KURT)
Yüksek Lisans	Amasya Üniversitesi
Başlangıç bitiş tarihi	Tarih Ana Bilim Dalı
2014-2019	(Prof. Dr. Yılmaz KARADENİZ)
Lisans	Sakarya Üniversitesi
Başlangıç bitiş tarihi	Tarih Ana Bilim Dalı
2003-2007	

Eserler

A. Uluslararası hakemli dergilerde yayımlanan makaleler:

- KELEŞ, B. ve KEÇECİ KURT, S. (2025). Amasya'daki kadınların miras konusunda şikâyet hakkını kullanımı (19. Yüzyıl Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterlerine Göre). *Journal of History School*, 75, 1396-1426.

B. Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitaplarında (proceedings) basılan bildiriler:

- KELEŞ, B. ve KEÇECİ KURT, S. (2024). Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterlerine Göre 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Amasya Kazâsında gayrimüslim davalar. *15th International İstanbul Scientific Research Congress on Humanities and Social Sciences*.
- KELEŞ, B. ve KEÇECİ KURT, S. (2024). 27 numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterlerindeki Amasya Kazâsı ile ilgili kayıtların değerlendirilmesi (1235-1237/1820-1822). *15th International İstanbul Scientific Research Congress on Humanities and Social Sciences*.
- KELEŞ, B. ve KEÇECİ KURT, S. (2019, 26-28 Ekim). Osmanlı Devleti'nde eğitim amaçlı kurulan laboratuvarlar. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Uluslararası 100. Yıl Eğitim Sempozyumu*, Samsun.

4. KELEŞ, B. (2018, 2-4 Şubat). *Maârif Sâlnâmelerine göre 20. yüzyıl başlarında (1898-1903) Halep Vilayeti'ndeki eğitim kurumlarının niceliksel analizi*, Uluslararası Multidisipliner Akademik Çalışmalar Sempozyumu, Kemer, Türkiye.

C. Yazılan ulusal/uluslararası kitaplar veya kitaplardaki bölümler:

1. KELEŞ, B. VE KEÇECİ KURT, S. (2024). Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yasar'ın Amasya Tarihi Adlı Eserinde Yönetici Sınıfın İşlediği Suçlar. *Sosyal Bilimler Araştırmaları 10* (1. Basım, ss. 149). Sonçağ Akademi.
2. KELEŞ, B. (2019). Sözlük. *Türk Eğitim Tarihi*. (1. Basım). ED: Mustafa KILINÇ-Songül KEÇECİ KURT, Pegem Akademi.

D. Ulusal bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitaplarında (proceedings)

basılan bildiriler:

1. ...

E. Ulusal hakemli dergilerde yayımlanan makaleler:

1. ...